

TEORIJA IN PRAKSA

REVIIA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA
1976, LETNIK XIII, UDK 3

11

IZ VSEBINE

Vladimir Klemenčič: Slovenska manjšina v Avstriji ob popisu prebivalstva posebne vrste leta 1976

Ludvik Čarni: O marksistični delitvi razvoja človeške družbe

Vinko Trček: Zadnji boj Mao Ce Tunga

Gazmend Zajmi: Nacionalne manjšine v prostoru in času

Marija Ambrožič-Počkar: Razvoj malih držav (II)

SOECO: Iz gradiva mednarodnega seminarja »Primerjalna ekološka analiza družbenih sprememb« objavljamo prispevke naslednjih avtorjev: Anton Vratuša, Zdravko Mlinar, Avguštin Lah, Dolfe Vogeltnik, Andrej Caserman, Stane Saksida, Ermin Kržičnik, Ranko Bon, Tomaž Banovec, Anuška Ferligoj, Zinka Venta-Pavle Gantar

Janez Pečar: Formalno (javno) nadzorstvo in reforma

Bojca Drčar-Murko: Nastajanje evropskega sistema varnosti s pomočjo sodelovanja

Bojan Grobovšek: Porajajoča se velesila Brazilija

TEORIJA IN PRAKSA

1976

11

revija za družbena vprašanja, let. 13, št. 11, str. 913—1120, Ljubljana, november 1976

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Vladimir Bračič, Zvone Dragan, Nace Golob, Silva Jereb, Polde Kežar, Andrej Kirn, Peter Klinar, Martin Košir, Stane Kranjc, Marjan Lah, Albin Mahkovec, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Emil Rojc, Janko Rupnik, Nada Sfiligoj, Majda Strobl, Vanek Šiftar, Ivo Tavčar, Niko Toš, Peter Toš, Lojze Vezočnik, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Savin Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Boris Majer, Boštjan Markič, Tomo Martelanc, Mojca Murko-Drčar, Oto Norčič, Ciril Ribičič, Vlado Vodopivec

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 50 din, za druge individualne naročnike 80 din, za delovne organizacije 150 din, za tujino 200 din (12 dolarjev), v prosti prodaji je cena enojne številke 10 din in dvojne 20 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Ljubljana — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-00133-32040-10-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

- VLADIMIR KLEMENČIČ: Slovenska manjšina v Avstriji ob popisu prebivalstva posebne vrste leta 1976 915

ČLANKI, RAZPRAVE:

- LUDVIK ČARNI: O marksistični delitvi razvoja človeške družbe 925
VINKO TRČEK: Zadnji boj Mao Ce Tunga 939
GAZMEND ZAJMI: Nacionalne manjšine v prostoru in času 951
MARIJA AMBROZIČ-POČKAR: Razvoj malih držav (II) 962

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

- MARIJA VOGRIČ: Izkušnje pri izobraževanju delegatov obalnih občin 969

PRIMERJALNA EKOLOŠKA ANALIZA DRUŽBENIH SPREMEMB:

- ANTON VRATUŠA: Primerjalna analiza in pospeševanje razvoja 976
ZDRAVKO MLINAR: Ekološke koncepcije, prostorsko-družbene spremembe in razvoj 980
AVGUŠTIN LAH: Vprašanja skladnejšega razvoja vseh območij SR Slovenije 995
DOLFE VOGELNIK: Integrirajoča težnja sodobne znanosti 1010
ANDREJ CASERMAN: Angažiranost naše sociologije 1013
STANE SAKSIDA: Postati eno od središč sociološke misli 1016
ERMIN KRŽIČNIK: SOECO v Škofji Loki 1019
RANKO BON: O družbenih informacijskih sistemih in samoupravljanju 1021
TOMAŽ BANOVEC: Informacijski sistemi (sistem) 1022
ANUSKA FERLIGOJ: Metodološki vidiki proučevanja razvojnih procesov 1024
ZINKA VENTA-PAVLE GANTAR: Izhodišče, cilji in organizacija dela seminarja 1027

JAVNA VARNOST IN DRUŽBA:

- JANEZ PECAR: Formalno (javno) nadzorstvo in reforma 1039

MED HELSINKI IN BEOGRADOM:

- MOJCA DRČAR-MURKO: Nastajanje evropskega sistema varnosti s pomočjo sodelovanja 1054
BORIS VERBIČ: Neposredne volitve evropskega parlamenta 1065
JANEZ STANIČ: Politična integracija v socialističnem taboru 1071
ANTON BEBLER: Evropa — oborožitev ali razorožitev 1076

SODOBNI SVET:

- BOJAN GROBOVŠEK: Porajajoča se vellesila Brazilija 1084

PRIKAZI, RECENZIJE:

- VOJAN RUS: Izvori in temelji neuvrženosti (Vlado Benko) 1100
STOJAN T. TOMIČ: Profesionalizem u politici (Joco Klopčič) 1103
DANIEL BELL: Kulturna protislovja kapitalizma (Dimitrij Rupel) 1105
IZ DOMAČIH REVIJ 1109
MED NOVIMI KNJIGAMI 1111
BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 1113
AVTORSKI SINOPSIS 1119

TEORIJA IN PRAKSA
revija za družbena vprašanja,
let. 13, št. 11, str. 913—1120,
Ljubljana, november 1976

CONTENTS

EDITORIAL:

VLADIMIR KLEMENČIČ: Slovene Minority in Austria (on the 1976 census of a special kind)

915

ARTICLES, STUDIES:

LUDVIK ČARNI: On the Marxist Division of the Development of the Human Society

925

VINKO TRČEK: The Last Struggle of Mao Ce Tung

939

GAZMEND ŽAJMI: National Minorities in Space and Time (United Nations and National Minorities)

951

MARIJA AMBROŽIČ-POČKAR: Development of Small States (II) (as a factor in the development of the world economy)

962

VIEWS, GLOSSES, COMMENTS:

MARIJA VOGRICH: Experience in Education of Delegates in the Communities of the Coastal Regions

969

COMPARATIVE ECOLOGICAL ANALYSIS OF SOCIAL CHANGE:

ANTON VRATUŠA: Comparative Analysis and Promotion of Development

976

ZDRAVKO MLINAR: Ecological Conceptions, Changes in Space and Time and Development

980

AVGUSTIN LAH: Problems of a more Harmonious Development of All Regions in SR Slovenia

995

DOLFE VOGELNIK: The Integrating Trends of Modern Science

1010

ANDREJ CASERMAN: Sociology and its »Engagement« in our Society

1013

STANE SAKSIDA: To become one of the Centres of Sociological Thought

1016

ERMIN KRŽIČNIK: SOECO in Škofja Loka

1019

RANKO BON: On Social Information Systems and Selfmanagement

1021

TOMAZ BANOVEC: The Information Systems

1022

ANUSKA FERLIGOJ: Methodological Aspects of the Study of Developmental Processes

1024

ZINKA VENTA-PAVLE GANTAR: The Starting-point, Goals and Organization of the Activities of the Workshop

1027

PUBLIC SECURITY AND SOCIETY:

JANEZ PEČAR: Formal (public) Control and the Reform

1039

BETWEEN HELSINKI AND BELGRADE:

MOJCA DRČAR-MURKO: The Formation of a European Security System (by means of cooperation)

1054

BORIS VERBIČ: Direct Election of the European Parliament (A Step toward Democratization or not?)

1065

JANEZ STANIČ: Political Integration in the Socialist Camp

1071

ANTON BEBLER: EUROPE — Armament or Disarmament

1076

THE WORLD OF TO-DAY

BOJAN GROBOVŠEK: Brazil, a Rising Superpower (Historical Background, Characteristics and Dimensions of the Brazilian Model of Development)

1084

REVIEWS, NOTES:

VOJAN RUS: The Origin and Foundations of Non-alignment (Vlado Benko)

1100

STOJAN T. TOMIČ: Professionalism in Politics (Joco Klopčič)

1103

DANIEL BELL: Cultural Contradictions of Capitalism (Dimitrij Rupel)

1105

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

ВЛАДИМИР КЛЕМЕНЧИЧ: Словенское меньшинство в Австрии (после переписи населения особым порядком в 1976 г.

915

СТАТЬИ, МНЕНИЯ:

ЛЮДВИК ЧАРНИ: О марксистском разделении развития человеческого общества

925

ВИНКО ТРЧЕК: Последнее сражение Мао Дзэ-Ауна

939

ГАЗМЕНД ЗАЙМИ: Малые народы в пространстве и времени (Объединенные нации и меньшинства)

951

МАРИЯ АМБРОЖИЧ-ПОЧКАР: Развитие малых стран (3) (фактор развития мирового хозяйства)

962

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОМЕНТАРИИ:

МАРИЯ ВОГРИЧ: Об опыте образования делегатов прибрежных общин

969

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОБЩЕСТВЕННЫХ ИЗМЕНЕНИЙ:

АНТОН ВРАТУША: Сравнительный анализ и ускорение развития

976

ЗДРАВКО МАЙНАР: Экологические концепции, изменения в пространстве и обществе и развитие

980

АВГУСТИН ЛАХ: К вопросу о более гармоничном развитии всех областей СР Словении

995

ДОЛФЕ ВОГЕЛНИК: Стремления современной науки с интеграции

1010

АНДРЕЙ ЦАСЕРМАН: Политическая и идеологическая направленность нашей социологии

1013

СТАНЕ САКСИДА: Статья одним из центров социологической мысли

1016

ЭРМИН КРЖИЧНИК: СОЕЦО в городе Шкофя Лока

1019

РАНКО БОН: О системах общественной информации и самоуправления

1021

ТОМАЗ БАНОВЕЦ: Системы (система) информации

1022

АНУШКА ФЕРЛИГОЙ: Методологические аспекты изучения процессов развития

1024

ЗИНКА ВЕНТА-ПАВЛЕ ГАНТАР: Основные положения, цели и организация работы семинара

1027

ОБЩЕСТВО И ВСЕОБЩАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ:

ЯНЕЗ ПЕЧАР: Формальный (явный) контроль и реформа

1039

МЕЖДУ ХЕЛСИНКАМИ И БЕЛГРАДОМ:

МОИЦА ДРЧАР-МУРКО: Становление европейской системы безопасности (путем сотрудничества)

1054

БОРИС ВЕРБИЧ: Непосредственные выборы европейского парламента (Будет ли это шаг в направлении демократизации?)

1065

ЯНЕЗ СТАНИЧ: Политическая интеграция в рамках социалистического лагеря

1071

АНТОН БЕБЛЕР: Европа-вооружение или разоружение?

1075

МИР В НАШИ ДНИ:

БОЯН ГРОБОВШЕК: Становление великой державы Бразилии (исторические корни, характерные черты и объем бразильской модели развития)

1084

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

ВОЯН РУС: Источники и основа политики неприсоединенности (Владо Бенко)

1100

СТОЯН Т. ТОМИЧ: Профессионализм в политике (Едо Клопчич)

1103

ДАНИЕЛ БЕЛЛА: Противоречия в капиталистической культуре (Димитрий Рупел)

1105

VLADIMIR KLEMENČIČ

Slovenska manjšina v Avstriji

Ob popisu prebivalstva posebne vrste leta 1976

Protimanjšinska narava popisa prebivalstva posebne vrste

Popis prebivalstva posebne vrste z dne 14. 11. 1976 je nehumano dejanje avstrijske vlade ter za Evropo neprijeten zgodovinski dogodek, ki je bil s svojo protimanjšinsko naravo naperjen zoper pravice slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji. Naravnost tega popisa proti obema navedenima manjšinama je bila očitna tudi v tem, ker se je popisa lotila avstrijska vlada proti volji obeh manjšin. Tako slovenska kot hrvaška manjšina upravičeno nasprotujeta, da bi reševali njune pravice na podlagi kakršnihkoli s popisom pridobljenih podatkov o njihovi številčni moči; pravice do enakopravnosti z avstrijskim večinskim narodom so jim zagotovljene po 7. členu avstrijske državne pogodbe, in ta ni odvisen od številčne moči obeh manjšin.

Slovenci in Hrvati v Avstriji imajo še v spominu vse neljube, proti manjšinam usmerjene dogodke, ki so se vrstili v zvezi s popisovanjem občevalnega ali družinskega jezika v letih 1951, 1961 in 1971 (1) v širokem, tudi enoletnem časovnem obdobju; popisi so potekali v vseh fazah — od metodoloških in organizacijskih priprav, izvedbe popisov, do same statistične obdelave in interpretacije popisnih podatkov. Določbe popisa prebivalstva posebne vrste, kakor kaže vsa dosedanja praksa izvajanja rednih popisov prebivalstva glede občevalnega ali družinskega jezika, prinašajo le novo možnost za zlorabo te vrste popisa za pritisk na Slovence in gradiščanske Hrvate, da bi se odpovedali svoji nacionalnosti. Avstrijska statistična služba pri popisu posebne vrste kot pri vseh povojnih rednih popisih prebivalstva ni zbirala statističnih podatkov o jezikovni pripadnosti oziroma o družinskem ali materinem jeziku s težnjo, da bi dobila objektivno sliko stanja; to je namreč cilj pri že ustaljeni strokovni statistični praksi popisov prebivalstva. Pri vseh povojnih rednih uradnih avstrijskih popisih prebivalstva kot pri zadnjem popisu prebivalstva posebne vrste jim je očitno šlo le za to, da bi dobili takšne popise podatkov o jezikovni pripadnosti, družinskem ali materinem jeziku prebivalstva na Koroškem, Štajerskem in Gradiščanskem, ki bi jih avstrijska vlada lahko porabila kot sredstvo, da bi še naprej okrnjevala že tako skromne pravice obeh manjšin.

Zvezna avstrijska statistična služba je pri povojnih rednih popisih prebivalstva z nestrokovnim zbiranjem podatkov o jezikovni pripadnosti prebivalstva in s tem, da je manipulirala s preračunavanji statističnih podatkov, zbranih pri popisih o jezikovni pripadnosti prebivalstva, težila k temu, da je

dosegla čim nižje število in zbudila lažno predstavo o teritorialno neskljenjeni poselitvi koroških Slovencev v obliki otokov.

Za slovensko in hrvaško manjšino v Avstriji je zato sprejem zakona o popisih prebivalstva posebne vrste le še dodatno zakonsko protimanjšinsko določilo, ki daje avstrijski vladi možnost, da poleg že rednih, na vsakih deset let izvedenih uradnih popisov prebivalstva poljubno popisuje prebivalstvo. Ker so uradni avstrijski popisi s popisovanjem prebivalstva glede občevalnega jezika postali inštrument protimanjšinskega delovanja, je v Avstriji vsako uradno zbiranje statističnih podatkov, pa najsi so to podatki o občevalnem, materinem ali družinskem jeziku, le sredstvo za raznarodovanje obeh manjšin.

V zakonu o popisih prebivalstva posebne vrste, zlasti še pri razlagi načina izvedbe tega popisa, je postavljen močno v ospredje videz zagotovitve tajnosti popisa. Ta določba pa zgubi svoj smisel s tem, ker ne najdemo nobenega člena, ki bi ščitil pripadnike slovenske in hrvaške manjšine pred tem, da protimanjšinske organizacije v času pred (in med) popisom prebivalstva ustvarjajo ozračje sovraštva do manjšin.

Če bi bili manjšini zavarovani s posebnimi zakonskimi določili, ne bi moglo priti prav pred (in med) popisom prebivalstva posebne vrste do očitnega hujškanja proti obema manjšinama s sredstvi javnega obveščanja, agitacijami na zborovanjih in izbruhi posameznikov ter z lepaki, ki so ustvarjali sovražno protimanjšinsko ozračje in ozračje nejasnosti pri avstrijski javnosti glede smisla in pojmovanja vpisne kategorije materinega jezika. Zakon o popisu prebivalstva posebne vrste tudi ne vsebuje nobenih določil, ki bi ščitila obe manjšini pred statistično manipulacijo s popisnimi podatki avstrijskega zveznega statističnega urada, ki se je že v preteklosti — pri popisih v letih 1951, 1961 in 1971 — pregrešil pri obdelavi in interpretaciji popisnega gradiva glede občevalnega ali družinskega jezika.

Zakonska določila za popis prebivalstva posebne vrste pa dajejo možnosti za razvijanje protimanjšinskih pritiskov z napadi vsega, kar je slovensko ali hrvaško, in za manipuliranje zveznega statističnega urada s popisnim gradivom ter možnosti vsem izvajalcem popisa, da bodo sistematično vnašali zmedo pri izpolnjevanju rubrik materinega jezika. Iz zakona, pa tudi pojasnil, ki jih dajejo predstavniki političnih strank ter deželne in zvezne vlade, je razvidno, da pri tem popisu prebivalstva ne gre za dejansko zbiranje statističnih podatkov o pripadnosti prebivalstva glede materinega jezika, temveč za to, da bi dobili take podatke, ki bodo delili prebivalstvo na tiste, ki žele manjšinsko zaščito, in na tiste, ki je ne žele, kar je seveda v polnem nasprotju z mednarodnim pojmovanjem materinega jezika kot statistične kategorije. V tem pa so bili podobno pomanjkljivi tudi prejšnji avstrijski povojni popisi prebivalstva, saj so tudi takrat popisovali eno, interpretirali pa drugo; pri popisu so zbirali statistične podatke o občevalnem jeziku, interpretirali so jih pa kot statistične podatke o narodnostni pripadnosti. Na protislovnost popisov prebivalstva posebne vrste opozarja tudi dejstvo da ne najdemo v zakonu nobene določbe, ki bi predpisovala, da je treba izdati navodila za popise in popisne formularje tudi v jezikih narodnih manjšin, kar je v nasprotju s 7. členom avstrijske državne pogodbe.

Slovencem in gradiščanskim Hrvatom v Avstriji, ki protestirajo zoper popis prebivalstva posebne vrste, se pridružujejo avstrijski demokrati, ki so organizirani v solidarnostnih komitejih za manjšinske pravice Slovencev in Hrva-

tov v Celovcu, Salzburgu, Innsbrucku, Gradcu in na Dunaju. V tem odboru se obe manjšini lahko opirata tudi na strokovna mnenja pravnikov in drugih strokovnjakov obeh obmejnih držav, Avstrije in Jugoslavije, ki strokovno negativno ocenjujejo vse dosedanje avstrijske poveljne popise glede na obsevalni jezik. Se po vsakem popisu smo lahko opazili, da predstavniki avstrijskih oblasti priznavajo, da popisi prebivalstva zaradi neustreznega poteka niso prinesli ustreznih rezultatov. To ugotavlja tudi sam Kreisky v publikaciji Narodnostne skupnosti v Avstriji, ki jo je izdal leta 1976 urad zveznega kancelerja na Dunaju (2). Da so bili poveljni avstrijski popisi res pod vplivom protislovenske organizacije »Heimatsdienst«, dokazuje tudi izjava vodilnega člana te organizacije, Knausa, da velja med zasluge te organizacije šteti njeno angažiranje pri popisu prebivalstva leta 1961, ko so si prizadevali zmanjšati število pri popisu naštetega slovensko govorečega prebivalstva. Sam direktor avstrijskega zveznega statističnega urada na Dunaju je javno izjavil, da bo pri popisu prebivalstva členitev slovenskega jezika na še poseben jezik, »windisch«, sramota za avstrijsko statistiko. V poročilih vladne študijske komisije, ki jo je vodil kanceler Kreisky, je pa razvidno, da so tudi strokovnjaki — lingvisti — prepričljivo dokumentirali pri delu študijske komisije, da posebnega jezika »windisch« ni (Inzko, Isačenko).

Iz vsega bi lahko sklepali, da imajo podaljšane opredelitve s kategorijo vindišarstva neki politični vpliv in to v smeri narodnostnega odtujevanja in politične propagande ter pritiska. Iz zapisikov študijske komisije kancelerja Kreiskega, pa tudi iz drugih pisanih virov, smo lahko ugotovili, da sta avstrijska strokovnjaka za mednarodno pravo in pravna vprašanja zaščite manjšin, Veiter in Ermacora, ugotovila, da so pri popisovanju prebivalstva glede obsevalnega jezika pomanjkljivosti. Izvedenci iste komisije so v razpravi o zakonski utemeljenosti štetja prebivalstva posebne vrste ugotavljali, da je to v nasprotju s 7. členom avstrijske državne pogodbe (3). Veiter v posebnem časopisnem prispevku kritično ugotavlja pomanjkljivost zapisnikov dela študijskih komisij, v katerih ni bila dovolj izčrpno zapisana diskusija o pomanjkljivostih avstrijskih poveljnih uradnih popisov prebivalstva. To je samo dokaz več, da študijska komisija ni težila po zboljšanju položaja obeh manjšin. V tem smislu se zdi to, da so odklanjali, da bi se »komisiji«, ki jo je ustanovil kanceler Kreisky za urejanje manjšinskih vprašanj, pridružili predstavniki koroških Slovencev, opravičljivo, saj je avstrijska ljudska stranka vanjo delegirala dr. V. Einspielerja (podpredsednika v »Kärtner Heimatsdienst«), sedanjega predsednika zveze koroških Vindišarjev. Dejavnost te »organizacije« je očitna in sodi med tiste, »ki merijo na to, da odvzamejo hrvatskemu ali slovenskemu prebivalstvu njegovo naravo in pravice, ki jih ima kot manjšina«.

Avstrijski politiki v posebni publikaciji Narodnostne skupnosti v Avstriji zatrjujejo, da je popis prebivalstva posebne vrste le pomožno sredstvo za orientacijo glede števila pripadnikov narodnih skupnosti in da ni v nobeni zvezi z izvajanjem 7. člena državne pogodbe. To trdi tudi Ermacora. Prav izvajanje zakona o narodnostnih skupinah je v medsebojni odvisnosti od rezultatov popisa prebivalstva posebne vrste in povezano s posebnim določilom, ki določa najmanj 25% delež pripadnikov manjšin za izvajanje nekaterih določb tega zakona. Že samo to in pa uporaba statističnih podatkov o jezikovni pripadnosti prebivalstva pri popisih leta 1951 in 1961, za pripravo zakonov o rabi slovensčine pred sodišči in o dvojezičnih krajevnih napisih je dokaz, ki ga po-

trjujejo prej navedene besede Ermacore, da je Avstrija že v preteklosti kršila 7. člen avstrijske državne pogodbe in da je popis prebivalstva posebne vrste le nadaljevanje tega dejanja.

Avstrijski popisi prebivalstva kot sredstvo za germanizacijo manjšin

Iz objavljenih rezultatov rednih povojnih avstrijskih popisov prebivalstva v publikacijah avstrijskega zveznega statističnega urada na Dunaju je jasno razvidno, da je ta urad povzročil že toliko škode Slovincem in gradiščanskim Hrvatom, da ravnanje te državne institucije lahko označujemo kot statistični genocid. S podatki o narodnosni strukturi prebivalstva na Koroškem in Gradiščanskem, do katerih je prišel zvezni statistični urad na podlagi nestrokovnega in skrajno neobjektivnega protimanjšinskega statističnega preračunavanja popisnih podatkov o sestavi prebivalstva glede občevalnega ali družinskega jezika, so se lahko pri pripravi manjšinske zakonodaje poigravali vsa povojna leta avstrijski zakonodajalci. Tako je leta 1959 avstrijska vlada sprejela zakon o uporabi slovenskega jezika na sodiščih le za tri od devetih sodnih okrajev narodnostno mešanega ozemlja (4). Prav tako je avstrijska vlada na podlagi statistično sumljive predelave pri popisu leta 1961 zbranih podatkov o številu slovenskega prebivalstva sprejela leta 1972 zakon o dvojezičnih krajevnih napisih, s katerim naj bi dobilo le 205 krajev ali četrtna krajev narodnostno mešanega ozemlja dvojezične krajevene napise (5). Avstrijska vlada pa zaradi protimanjšinskega pritiska neonacistične organizacije Heimatdienst ne izjavi nobenega od obeh, že tako za slovensko manjšino okrnjenih zakonov.

Temeljna značilnost izhodišč popisovanja prebivalstva pri vseh povojnih rednih avstrijskih popisih glede občevalnega ali družinskega jezika na Koroškem, Štajerskem in Gradiščanskem je bila v nedefiniranosti in namernem drobljenju občevalnega jezika na tako številne jezikovne statistične kategorije, da je bila ustvarjena zmeda in nejasnost pri statistih, popisovalcih in popisnem prebivalstvu. S tem je bila dana vsa možnost za manipulacijo s statističnimi podatki, zbranimi ob popisih, v škodo obeh manjšin v Avstriji. Slovence so vpisovali v kar osem kategorij (»slowenisch«, »windisch«, »slowenisch-deutsch«, »deutsch-slowenisch«, »deutsch-windisch«, »windisch-deutsch«, »slowenisch-windisch« in »windisch-slowenisch«), Hrvate pa v pet statistično nedefiniranih nenemških jezikovnih kategorij (»kroatisch«, »kroatisch-deutsch«, »deutsch-kroatisch«, »kroatisch-ungarisch« in »ungarisch-kroatisch«). Ker so vpisovali pripadnike obeh narodnosti tudi v jezikovno kategorijo nemškega občevalnega jezika, »deutsch«, pa tudi v jezikovno kategorijo »ostali« in »neznani«, je bilo tako slovensko prebivalstvo šteto v kar deset jezikovnih kategorij, hrvaško pa v sedem. Pri tem razvrščanju prebivalstva v jezikovne kategorije je pri Slovencih še posebej povečalo zmedo uvrščanja v izmišljeno in znanstveno neutemeljeno jezikovno kategorijo »windisch«, pri Hrvatih pa v kombinacijo kategorije hrvaškega z madžarskim jezikom. Jezikovna skupina »windisch« je bila prvič uporabljena v nacističnem popisu prebivalstva leta 1939, v času, ko je bila Koroška del nacistične Nemčije, ko so koroške Slovence fizično iztrebljali.

Tako izbrana množica jezikovnih kategorij in njihova prepletenost sta vodili statistike avstrijskega zveznega statističnega urada pri obdelavi popisnih podatkov v »statistični kaos jezikovnih struktur«, ki je tako hudo prizadel obe

manjšini, da ga imamo lahko za šolski primer »statističnega genocida«. To nam še posebej nazorno ponazarjajo statistični podatki o Slovencih na Koroškem. Tu so, kot že rečeno, najprej popisovali prebivalstvo v desetih statistično nedefiniranih jezikovnih kategorijah, te so pa kasneje v avstrijskem zveznem statističnem uradu ponovno predelali v več kot 15 strokovno statistično nedefiniranih jezikovnih kategorij.

Ceprav pri popisih niso popisovali prebivalstva po nacionalni pripadnosti, pa najdemo v avstrijskih statističnih in drugih publikacijah tudi številke za prebivalstvo po nacionalni pripadnosti. Avstrijski statistiki so prišli do teh števil s posebnimi preračunavanji, vendar načina preračunavanja niso nikjer opisali, ker so prihajali do števil o nacionalni pripadnosti po strokovno statistično nesprejemljivih metodah. Tako lahko naštejemo za Koroško, kjer živita le dva naroda, ki štejeta na narodnostno mešanem ozemlju skupaj okoli 110.000 prebivalcev, več kot 25 skonstruiranih popisnih statističnih jezikovnih kategorij; za vse tri uradne avstrijske poveljne popise prebivalstva pa lahko najdemo v avstrijskih uradnih statističnih in drugih publikacijah navedbo o številu Slovencev v več kot 50 različicah, ki se med seboj razlikujejo tudi za skoraj do 20.000.

Na avstrijskem Štajerskem so na primer pri popisu leta 1971 v občinah, kjer žive Slovenci in je slovenščina občevalni jezik večine prebivalstva, vpisali med prebivalstvo s slovenskim občevalnim jezikom tako nizko število oseb, da bi po rezultatih popisa lahko sodili, da na primer v obmejnih krajih (Zetinci — Sieldorf, Potrna-Laafeld, Dedonci-Dedenitz, Slovenska Gorica-Windisch Goritz in Zenkovi-Zelting) občine Radgona (Radkersburg) slovenščina skoraj ni več v vsakdanji rabi med tamkajšnjim slovenskim prebivalstvom (6).

Ponarejanje statističnih podatkov o jezikovni in narodnostni pripadnosti v Avstriji je hudo kršenje splošnih mednarodnih načel o zbiranju statističnih podatkov, še posebej zato, ker so bili popisni podatki zlorabljeni zoper pravice narodnostnih manjšin. Avstrijska statistika pa nosi tudi hudo krivdo za to, ker je omogočila avstrijski vladi, da je lažno prikazovala številčno stanje in teritorialno razvrstitev pripadnikov obeh manjšin samima manjšinama ter avstrijski in mednarodni javnosti. Čeprav priznavajo avstrijske oblasti pomanjkljivosti pri zbiranju statističnih podatkov o občevalnem ali družinskem jeziku pri vseh poveljnih popisih prebivalstva, pa avstrijska vlada kljub utemeljenim pismenim pritožbam koroških Slovencev doslej še ni poklicala na odgovornost posameznikov ali predstavnikov zveznega statističnega urada, ki so zakrivili taka početja (7).

Manipulacija avstrijske statistične službe s statističnimi podatki popisov prebivalstva glede jezikovne ali nacionalne pripadnosti v škodo Slovencev po drugi svetovni vojni ni nič novega, saj se srečujemo z njo že pred prvo svetovno vojno na s Slovenci poseljenem ozemlju avstrijske polovice avstroogrske monarhije. Da je avstrijska statistična služba že pred prvo svetovno vojno uporabljala uradne popise prebivalstva za sredstvo za germanizacijo Slovencev, nam nazorno kaže primerjava gibanja indeksov slovenskega in vsega prebivalstva v avstrijski polovici monarhije. Medtem ko je med letoma 1880 in 1910 narastlo število vsega prebivalstva v avstrijski polovici monarhije za 29 %, od 22.144.000 na 28.572.000, pa je narastlo število slovenskega prebivalstva v istem razdobju le za slabih 10 %, od 1.141.000 na 1.523.000. Med letoma

1890 in 1900 je narastlo število prebivalstva v avstrijski polovici monarhije za dobrih 9 %/o, Slovencev pa le za dober odstotek.

Koroška sodi med tiste dežele, kjer so bili Slovenci že vse zadnje stoletje izpostavljeni germanizacijskim pritiskom vseh vrst, še posebej statističnemu. Posebnost avstrijskih popisov prebivalstva glede jezika na Koroškem je tudi v tem, da so od popisa do popisa spreminjali statistično pojmovanje jezika. Pri izvedbi popisov pa tudi glede občevalnega jezika niso izpolnjevali popisnih navodil: popisovali so eno, interpretirali pa drugo, kakor je pač ustrezalo germanizacijskim ciljem. Do konca prve svetovne vojne so v Avstroogrski popisovali prebivalstvo glede občevalnega jezika v dobi prve avstrijske republike, med prvo in drugo svetovno vojno, leta 1923 glede družinskega, leta 1934 glede pripadnosti h kulturnemu krogu, po drugi svetovni vojni, v drugi avstrijski republiki, leta 1951 in 1971 glede občevalnega in leta 1961 glede družinskega jezika. Pri popisu prebivalstva leta 1939, v dobi nacizma, naj bi po splošnih navodilih popisovali prebivalstvo po materinem jeziku tako, kot je bilo predvideno za popis posebne vrste v Avstriji leta 1976.

Pri obeh popisih pa ni šlo za popisovanje glede materinega jezika; pri popisu leta 1939 so imeli namen ugotoviti Slovence kot tisto kategorijo prebivalstva, ki naj bi jo po nacističnih načrtih razselili iz Koroške, pri popisu prebivalstva posebne vrste leta 1976 so pa pod plaščem popisovanja prebivalstva glede materinega jezika načrtovali, da bodo dobili takšne številke o pripadnikih slovenske in hrvaške manjšine, ki bi rabile Avstriji, da bi utemeljeno okrnjevala manjšinske pravice pred avstrijsko in mednarodno javnostjo. Tako pojmovanje materinega jezika je v popolnem nasprotju z navodili statističnega urada Združenih narodov, Serija M., št. 44, ZN, New York, 1966.

Avstrijska statistična služba je pri popisih prebivalstva po drugi svetovni vojni skušala doseči znižanje števila Slovencev z dvojno manipulacijo: najprej so jih pri popisih zapisovali v deset statistično nedefiniranih kategorij. Pri popisih zbrane številke v nenemških jezikovnih kategorijah pa so razdelili na tiste, ki veljajo za številke o slovenski nacionalni pripadnosti prebivalstva Koroške, in na tiste, ki veljajo za številke o nemški pripadnosti. Pri popisu prebivalstva leta 1951 so zapisali v nenemških kategorijah okoli 42.000 prebivalcev, kar je le nekaj manj kot pri nacističnem popisu. To število se je ob popisu leta 1961 zmanjšalo na 28.000, ob popisu leta 1971 pa na 21.000. Avstrijske oblasti so leta 1951 po eni izmed številnih različic uradno štele za Slovence 19.900, leta 1961 14.000, leta 1971 pa 16.100 prebivalcev. Avstrijska statistična služba je pri zbiranju podatkov o številčni moči slovenskega prebivalstva uporabljala take metode, ki izražajo močno kolebanje števila Slovencev med popisi, česar ni mogoče pojasniti z nobeno statistično logiko. Kako si naj razložimo pri avtohtonem, do zadnjega desetletja še pretežno na zemljo navezanem agrarnem in imobilnem slovenskem prebivalstvu z normalno nataliteto tako gibanje števila Slovencev, kjer naj bi že v dobi ene generacije slovensko prebivalstvo skoraj izumrlo. Da je ta vtis le rezultat permanentnega ponarejanja števil o nacionalni pripadnosti, nam tudi izpričujejo številke o številčni moči in prostorski razvrstitvi Slovencev, pridobljene pri popisih v letih 1939 in 1951. Te številke so le izraz aktivnega delovanja avstrijske državne statistične službe pri germanizacijskih pritiskih na koroške Slovence v vsem zadnjem stoletju (8).

Ponarejenost že naštetih globalnih števil o Slovencih na Koroškem po posameznih popisih lahko osvetljujemo tudi s primeri gibanja števila Slovencev

po nekaterih občinah. Statistični podatki o jezikovni sestavi prebivalstva po koroških občinah zbuja vtis, da se je v velikem številu podeželskih občin avstrijske Koroške med letoma 1951 in 1961 število nemško govorečih Avstrijcev podvojilo, ponekod pa celo potrojilo, število Slovencev pa naj bi (razen v eni občini) povsod nazadovalo.

Med številnimi občinami nam lahko rabijo primeri treh občin na podlagi upoštevanja petih vrst podatkov o nacionalni pripadnosti med popisi za dvaintridesetletno obdobje, med letoma 1939 in 1971. To so občine Sv. Štefan in Brdo v Ziljski dolini ter Medgorje, jugovzhodno od Celovca; te so imele po uradnem popisu leta 1910 veliko večino slovenskega prebivalstva, do leta 1971 pa naj bi to že skoraj izumrlo. Za to obdobje razpolagamo s podatki popisa v letu 1939 o jezikovni sestavi prebivalstva v nacistični dobi ter s podatki treh povojnih uradnih avstrijskih popisov prebivalstva v letih 1951, 1961 in 1971 in s podatki o pripadnosti šoloobveznih otrok glede materinega jezika v šolskem letu 1954/55.

V občini Sv. Štefan (St. Stefan an der Gail) v Ziljski dolini so pri popisu leta 1951 vpisali vse prebivalce v jezikovno kategorijo »deutsch«, pri popisu leta 1939, v dobi nacizma pa so vpisali v to jezikovno kategorijo manj kot polovico prebivalcev; pri popisu šoloobveznih otrok glede materinega jezika v šolskem letu 1954/55 so pa našli kar eno tretjino otrok s slovenskim materinim jezikom. Pri uradnem popisu prebivalstva pet let kasneje, leta 1961, kakor tudi pri popisu leta 1971, pa so našli več kot 99 % prebivalstva v jezikovni kategoriji »deutsch«.

V občini Brdo (Egg) v Ziljski dolini so pri popisu leta 1951 vpisali v kategorijo občevalnega jezika »deutsch« 41 % ljudi, leta 1961 že 75 %, leta 1971 pa kar 91 % prebivalcev; pri popisu šoloobveznih otrok glede materinega jezika so pa našli v šolskem letu 1954/55 skoraj 80 % otrok s slovenskim materinim jezikom.

V občini Medgorje (Mieger) so pri popisu leta 1951 vpisali v jezikovno kategorijo občevalnega jezika »deutsch« slabo desetino, leta 1961 eno četrtno, leta 1971 pa že dobre tri četrtine prebivalcev. V tako imenovane slovenske jezikovne kategorije (»slowenisch«, »deutsch-slowenisch«, »slowenisch-deutsch«) so zapisali leta 1951 več kot 90 % prebivalcev, leta 1961 pa vsega le 3 %, leta 1971 pa dobrih 12 %. V tako imenovane vindišarske jezikovne kategorije (»deutsch-windisch«, »windisch-deutsch«, »windisch«) niso leta 1951 vpisali nobenega prebivalca, leta 1961 pa že skoraj tri četrtine, leta 1971 pa le dobrih 10 %.

Če bi primerjali uradne avstrijske statistične podatke vseh treh povojnih popisov prebivalstva z nacističnim popisom leta 1939 ter s podatki šoloobveznih otrok v letu 1954/55 in bi skušali izluščiti proces spreminjanja jezikovne sestave prebivalstva v navedenih treh občinah, bi lahko sklepali, če ne bi poznali političnega ozadja popisov, da je avstrijska Koroška glede spreminjanja jezikovne in s tem narodnostne sestave prebivalstva enkratna demografska posebnost, ki ji ni primere v svetu. Saj po logiki teh statistično ponarejenih popisnih podatkov o jezikovni sestavi prebivalstva dobimo vtis, da je izumrla slovenska narodnostna skupnost v občini v enem desetletju, a se po preteku enega desetletja — ob novem popisu prebivalstva — ponovno rojeva. Na primeru občine Sv. Štefan (St. Stefan an der Gail) v Ziljski dolini bi lahko sklepali, da so koroški Slovenci leta 1939 še številčno prevladovali, po dvanajstih letih, do

prvega povojnega uradnega avstrijskega popisa, v letu 1951, naj bi popolnoma izumrli, štiri leta nato pa naj bi se kot slovenski otroci izumrlega naroda ponovno rodili. V občini Brdo (Egg) pa naj bi bilo pri treh četrтинah nemško govorečega avstrijskega prebivalstva v letu 1951, štiri leta kasneje, leta 1954, kar tri četr_tine slovenskih otrok. V občini Medgorje (Mieger), kjer je leta 1951 slovensko govoreče prebivalstvo prevladovalo, pa naj bi v desetih letih skoraj čisto izumrlo. Tako imenovani »vindišarji«, ki jih pri popisu prebivalstva leta 1951 v tej občini še ni bilo, naj bi pri popisu leta 1961 že absolutno prevladovali, do popisa leta 1971 pa naj bi izumrli.

Izvedba in prvi statistični podatki popisa prebivalstva posebne vrste

Potek celotnega postopka popisa prebivalstva posebne vrste, ki je bil izveden 14. 11. 1976, je bil od priprav pa do izvedbe samo eden izmed močnejših členov v verigi sistematične protimanjšinske politike Avstrije.

Slovenska in hrvaška manjšina sta skupaj z demokratičnim avstrijskim prebivalstvom že pred popisom prebivalstva posebne vrste na številnih zborovanjih javno protestirali in napovedovali bojkot popisu. Celoten popis je spremljala tako močna protimanjšinska propaganda, kakršne manjšini nista doživeli v vsem času po drugi svetovni vojni. Protimanjšinsko delovanje na Koroškem je ustvarilo tako ozračje zoper Slovence, ki ga lahko primerjamo z ozračjem v času plebiscita in v času nacističnega vladanja na Koroškem. K temu je prispevalo složno in vzajemno delovanje vseh treh avstrijskih strank na zvezni še posebej deželni ravni Koroške z izrazito protimanjšinsko organizacijo »Heimatsdienst«. K ustvarjanju protimanjšinskega ozračja je v tednu pred popisom prebivalstva prispevala tudi razstrelitev partizanskega spomenika v Komlju pri Pliberku ter železniške proge v bližini Celovca pri Grabštajnu. Na sam dan popisa so uporabili kot sredstvo ustrahovanja manjšin in drugega avstrijskega prebivalstva na Koroškem tudi nenormalno visoko število policijskih patrol v spremstvu policijskih psov; avstrijska vojska je manevrirala s tanki po narodnostno mešanem ozemlju. Koroška je bila v času popisa tudi polna propagandnih lepakov, ki so pozivali prebivalstvo k udeležbi pri popisu in k vpisu nemškega materinega jezika. Manjšinam nasprotno organizacije so z namenom, da bi dosegle čim popolnejšo udeležbo pri popisu, organizirale prevoz ostarelih in bolnih z doma in iz bolnic v kraje popisa z avtomobili. Pri izvajanju popisa, ki že sam po sebi krši 7. člen avstrijske državne pogodbe in načela človečanskih pravic, zapisanih v aktih OZN, niso upoštevali zakonskih določil glede tajnosti popisa. Popisovanje je bilo ponekod organizirano tako, da so lahko člani popisnih komisij, v katerih zaradi bojkota popisa niso sodelovali Slovenci, spremljali in preverjali vpisovanje materinega jezika na popisnicah. Člani popisnih komisij so lahko preverjali vsebino oddanih kuvert, ko so jih vlagali v volilno skrinjico.

Obe manjšini in solidarnostni komiteji za pravice slovenske in hrvaške manjšine, ki organizirano delujejo na Dunaju, v Celovcu, Innsbrucku, Salzburgu, in Gradcu, so odklanjali popis prebivalstva posebne vrste kot podlaga za reševanje manjšinskih pravic. Avstrijsko prebivalstvo so pozvali k pasivni in aktivni obliki bojkota popisa. Pasivna oblika bojkota je pomenila udeležbo pri popisu z namenom, da bi na ozemljih s homogeno poseljenim avstrijsko-nemškim prebivalstvom to vpisovalo slovenščino kot materin jezik, prebival-

stvo na narodnostno mešanem ozemlju pa naj bi oddalo prazne popisne liste ali pa navedlo kot materinščino kak drug jezik, samo ne slovenščine na Koroškem in hrvaščine na Gradiščanskem. Aktivna oblika bojkota pa je bila neudeležba pri popisu. Avstrijsko prebivalstvo je sledilo tem pozivom; ob popisu je z izredno nizko udeležbo demonstriralo nezadovoljstvo z manjšinsko politiko avstrijske vlade in strank. Po prvih informacijah o rezultatih popisa prebivalstva posebne vrste se je popisa udeležilo manj kot 30 % prebivalcev Avstrije. V vseh Avstrijskih deželah, vključno z Gradiščansko, razen Koroške, kjer se je popisa udeležilo 86,2 % prebivalcev, je popis zajel le do 30 % prebivalcev, na Predarlskem pa celo 5 %. Na Koroškem ni bilo popisanih več kot 70.000 prebivalcev. Tako veliko število odsotnih je skupno s številom neveljavnih popisnic razvrednotilo popisne rezultate tako kot v vsej Avstriji tudi v tej deželi. Prvi podatki o številu veljavnih in neveljavnih popisnic ter o številu prebivalcev, ki so vpisali v popisnice kot materin jezik slovenščino, so pokazali, da se skrivajo za odstotki sorazmerno visoke udeležbe pri popisu na Koroškem učinki najrazličnejših oblik bojkota popisa. Prebivalcev s slovenskim materinim jezikom naj bi našteali na Koroškem le okoli 2600. Iz rezultatov pasivnih oblik bojkota koroških Slovencev in avstrijskega prebivalstva odsevajo tudi sami podatki po nekaterih občinah. Petindvajsetodstotnega deleža slovenskega prebivalstva, ki je potreben za postavitve dvojezičnih krajevnih napisov in za izvajanje drugih določil zakona o pospeševanju narodnih skupnosti, naj ne bi po prvih informacijah popisa nikjer dosegli; to onemogoča izvajanje zakona, ki ga odklanjata obe manjšini. K temu, da so popisni rezultati neuporabni za izvajanje manjšinske zakonodaje po zamislih, ki so izražene v že omenjenem zakonu, so prispevale številne akcije koroških Slovencev v času samega popisa. Številni koroški Slovenci, pa tudi drugi Avstrijci iz raznih občin dvojezičnega ozemlja, ki so se sicer udeležili popisa, so prišli na popis samo zato, da so dobili popisnice, ki so jih še istega dne javno demonstrativno sežigali pred poslopjem deželne vlade, mladi koroški Slovenci pa so ovirali popisovanje tudi zčasno zasedbo popisnih lokalov. V občini Sela so pa celo zasegli volilno skrinjo in požgali popisnice.

Sam pojav priprave zakona o popisu prebivalstva posebne vrste ter štetje in prve interpretacije popisnih podatkov, vse to je polno dokazil o mnogoterih oblikah pritiska avstrijske vlade na pripadnike slovenske in hrvaške manjšine, da bi se odrekli svoji nacionalni pripadnosti. Teh je toliko, da jih še dolgo časa ne bo mogoče izčrpno in v celoti zbrati, analizirati in temeljito znanstveno obdelati. Mnogo gradiva je tudi zbranega v uglednih evropskih časopisih (francoskih, zahodnonemških, italijanskih, poljskih itn.) in v poročilih tujih agencij ter v avstrijskem in jugoslovanskem dnevnem časopisju in revijalnem tisku, v zelo nazorni obliki pa tudi v televizijskih posnetkih avstrijske, jugoslovanske televizije ter televizije drugih evropskih dežel.

Viri in literatura:

1. — Grafenauer Bogo: »Teorija in praksa ljudskih štetij od srede 19. stol. do danes«, referat na 2. koroških kulturnih dnevih, leta 1970, Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu (Arhiv).

— Klemenčič Vladimir: »Kritični pretres avstrijskega popisa 1951 z ozirom na jezikovno strukturo na Koroškem«, Razprave in gradivo, št. 2, Ljubljana 1960, str. 101—182.

— Klemenčič Vladimir: »Official Austrian Post-War Population Censuses Concerning the Slovene Minority and the Slovene Language as the Language of Communication in the Light of

the Act on the Census of a Special Kind, Actual Questions of the Slovene and Croat Minorities in Austria, Inštitut za narodnostna vprašanja — Institute for Ethnic Problems, Ljubljana, Ljubljana 1976, str. 45—55.

— Klemenčič Vladimir: »Kritika uradnih avstrijskih popisov prebivalstva v letih 1951, 1961 in 1971 glede na slovensko manjšino in slovenščino kot občevalni jezik«, Razprave in gradivo, št. 7—8, Ljubljana 1976, str. 101—124.

— Pleterški Janko: »Die Volkszählung vom 31. März 1961«, Razprave in gradivo, št. 4—5, Ljubljana 1976, str. 165—217.

— Druškovič Drago: »Nekaj vprašanj koroških Slovencev po 19 letih avstrijske državne pogodbe«, Razprave in gradivo, šte. 6, Ljubljana 1974, str. 7—54.

2. Volksgruppen in Österreich, Eine Dokumentation, Herausgegeben vom Bundeskanzleramt, Wien, Österreich 1976, stran 52.

3. — Univ. prof. Dr. Gerald Stourzh: Zusammenfassende Stellungnahme zu den Modalitäten einer Sprachzählung zur Durchführung von Art. 7, Abs. 3 des Staatsvertrages, Wien, 31. Juli 1973.

— Zwischenbericht der Studienkommission für Probleme der slowenischen Volksgruppe in Kärnten über ihre bisherige Tätigkeit.

4. — Bundesgesetzblatt, št. 102, 1959.

5. — Bundesgesetzblatt, 27. 7. 1972, št. 270.

6. — Umgangssprache in der Steiermark 1971, Statistische Nachrichten, 28. Jahrgang (Neue Folge), Heft 9.

7. — Denkschrift des Rates der Kärntner Slowenen und des Zentralverbandes slowenischer Organisationen in Kärnten zur Volkszählung 1961, Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu (Arhiv).

8. — Volkszählungsergebnisse der Gemeinden mit zweisprachigen Schulen 1890—1951, Beilage zum Sonderabdruck aus Nr. 49 der »Kärntner Landeszeitung vom 18. Dez. 1953«. »Entwurf zum neuen Kärntner Schulgesetz«.

— Ergebnisse der Volkszählung vom 1. Juli 1951, nach Gemeinden Kärnten. Bearbeitet und herausgegeben von Österreichischen Statistischen Zentralamt Wien 1952.

— Ergebnisse der Volkszählung vom 1. Juni 1951, nach Gemeinden Kärnten. Bearbeitet und herausgegeben vom Österreichischen Statistischen Zentralamt Wien 1952, str. 3—13.

— Statistisches Handbuch für die Republik Österreich. Herausgegeben vom Österreichischen Statistischen Zentralamt, Wien 1952.

— Wohnbevölkerung Kärntens nach Umgangssprache (detaillierte Gliederung), Statistischer Jahrgang (Neue Folge), Heft 7.

— Österreichische Umgangssprache 1971 und 1961 in ausgewählten Gemeinden Kärntens (Gebietsstand 12. Mai 1971), Statistische Nachrichten, 28. Jahrgang (Neue Folge), Heft 7, Tabelle 3.

— Die Umgangssprache 1961 in ausgewählten Gemeinden, Statistisches Handbuch des Landes Kärnten, 12. Jahrgang 1966.

— Wohnbevölkerung 1971 nach der Umgangssprache Volkszählung 1971, Gebietsstand 1. 1. 1973, Statistisches Handbuch des Landes Kärnten 21. Jahrgang 1975, Zahlen und Daten 1974.

LUDVIK ČARNI

O marksistični delitvi razvoja človeške družbe

Delitev razvoja človeške družbe je osrednje družboslovno vprašanje. Avtorji so ga različno delili in ga različno delijo, pač glede na načelo ali načela, ki jih pri tem uporabljajo. Ta so različna, ker so različna njihova pojmovanja družbe. Prve delitve razvoja človeške družbe se ujemajo z začetki njenega proučevanja. V evropski družbeni misli jih najdemo že v antiki. Od takrat, posebno pa od renesanse dalje, so vse številnejše in načela pestrejša. Razvoj človeške družbe so delili po razvoju gospodarskih oblik, elementih kulturnega razvoja, oblikah politične ureditve, tehnološkem razvoju, med seboj ločenih in neodvisnih civilizacijah itn. Marx je ugotovil, da je družba celota odnosov med ljudmi. V tej celoti odnosov med ljudmi ali družbenih odnosih imajo odločilni pomen produkcijski ali ekonomski odnosi. Zato je Marx pri delitvi razvoja človeške družbe najprej upošteval spremembe v produkcijskih odnosih. Ker je družba celota odnosov med ljudmi, moramo razen teh upoštevati tudi odnose, pojave in oblike v vrhnji stavbi družbe, ki niso samo pasivna posledica ekonomskega razvoja.

Marx je razvoj človeške družbe razdelil na tri osnovna razdobja: arhaično, razredno in komunistično družbo. Slednja je bila zanj le vizija prihodnosti. To delitev najdemo v *Ekonomsko-filozofskih rokopisih iz 1844. leta* in je navzoča v vseh poznejših tekstih. Razredno družbo je razdelil na posamezna razdobja, ki jih je ločil med seboj po osnovnem, temeljnem ali prevladujočem produkcijskem načinu in njemu ustreznih odnosih, pojavih in oblikah v nadstavbi družbe. V okviru razredne družbe je ločil dokapitalistično (sužnjelastniško in fevdalno) in kapitalistično razredno družbo, ker v kapitalizmu produkcijski in družbeni odnosi temelje na ekonomski prisili, v dokapitalističnem razrednem razdobju pa na t. i. »neekonomski prisili«. Marx je že v *Ekonomsko-filozofskih rokopisih iz 1844. leta* opozarjal na bistveno razliko med buržoazno in starejšo razredno strukturo družbe ter prazgodovinskim stanjem človeštva ali arhaično družbo, kakor je to razdobje v razvoju človeške družbe imenoval v osnutkih pisma Veri Zasulič 1881. leta.¹ Ugotavljal je, da sta zgodovinski razvoj ali razredna struktura družbe nastala s prisilo k delu in prisilnim odtujevanjem in prilaščanjem tujega opredmetenega dela. Kapitalistična privatna lastnina je za Marxa le zadnja konkretno-zgodovinska oblika prisilne odtujitve.

¹ K. Marx — F. Engels, *Werke*, Dietz Verlag, Berlin (Werke), zv. 19, str. 387, 398.

Ta oblika prisile ima v nasprotju s starejšimi oblikami le videz prostovoljne samoodtujitve. Delavec kot lastnik delovne sile sam razpolaga z njo, nihče ga nima pravice prisiliti k delu, a je postavljen v tak položaj, da mora neprestano prodajati (samoodtujevati) svojo lastnino (delovno silo), če hoče preživeti. Zato ima v kapitalizmu delo le videz prostovoljne samoodtujitve, v resnici pa ne zgublja prisilne narave, kot ga ima v vsej razredni družbi. V kapitalizmu se je spremenila le oblika prisile k delu in način prilaščanja tujega dela. Tako se Marxu v *Ekonomsko-filozofskih rokopisih iz 1844. leta* zgodovinski razvoj človeške družbe razkriva kot zgodovina različnih oblik odtujitve dela in prilaščanja rezultatov tujega dela.²

V *Nemški ideologiji* je Marx skupaj z Engelsom podrobneje razčlenil zgodovinski razvoj človeške družbe. Po stopnjah delitve dela oziroma po oblikah lastnine sta ločila štiri (s prihodnjo komunistično družbo pet) obdobja v razvoju človeške družbe. Menila sta namreč, da so različne razvojne stopnje delitve dela »prav tako tudi različne oblike lastnine: tj., vsakokratna stopnja delitve dela določa tudi razmerje individuov med seboj glede na material, instrumente in produkte dela.«³ Ločila sta te oblike lastnine: »plemensko«, »antično srenjsko in državno lastnino«, »fevdalno ali stanovsko lastnino« in buržoazno obliko lastnine.⁴ V znanem *Predgovoru h kritiki politične ekonomije* leta 1859 je Marx ločil azijski, antični, fevdalni in buržoazni način proizvodnje kot progresivne epohe ekonomske formacije družbe.⁵ Leta 1881 je v osnutkih pisma Veri Zasulič pisal o »arhaični« in »sekundarni« formaciji družbe. Z arhaično formacijo družbe je označeval najstarejše obdobje v razvoju človeške družbe. Za sekundarno formacijo družbe pa je zapisal, da obsega vrsto družb, ki temelje na suženjstvu in tlačanstvu.⁶ Avtorji različno razlagajo pojem sekundarne formacije družbe. Najpogosteje ga povezujejo z razredno strukturo družbe. To je v nasprotju s tem, kar je zapisal ne le v omenjenih osnutkih, ampak tudi v drugih tekstih.⁷ Marx je sekundarno formacijo družbe povezoval s sužnjelastniško in fevdalno formacijo družbe. Omenil sem, da je Marx v okviru razredne družbe ločil dokapitalistično in kapitalistično razredno družbo. To ločitev vsebuje pojem sekundarne formacije družbe, ker imata sužnjelastniška in fevdalna formacija družbe kljub razlikam nekatere skupne značilnosti in se ločita od kapitalistične formacije družbe.

V literaturi so in še mnogo razpravljajo o Marxovem pojmovanju azijskega produkcijskega načina. Avtorji se razhajajo v pogledih, kaj je Marx imel za bistveno značilnost tega proizvodnjega načina, v katerih deželah ga najdemo in v katerih časovnih obdobjih. Nekateri menijo, da je temelj azijskega produkcijskega načina srenjska lastnina zemlje, drugi, da je to državna lastnina zemlje. Eni ga povezujejo le z razvojem azijskih ljudstev oziroma azijskoafriškim razvojem (Egipt), drugi menijo, da ga najdemo tudi v drugih predelih sveta — Afriki, dokolumbovski Ameriki in Evropi. Vsi pa trde, da se njihovi pogledi ujemajo z Marxovimi ali pa temu načinu proizvodnje pripisujejo širši pomen, kot naj bi to storil Marx. V literaturi zadnjih let prevladuje mnenje,

² K. Marx — F. Engels, *Izbrana dela v petih zvezkih*, Ljubljana (ID), zv. 2, str. 247.

³ *Werke*, zv. 3, str. 22. ID, zv. 2, str. 20.

⁴ *Werke*, zv. 3, str. 22—23. ID, zv. 2, str. 2—21.

⁵ *Werke*, zv. 13, str. 9. ID, zv. 4, str. 106.

⁶ *Werke*, zv. 19, str. 404.

⁷ K. Marx, *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie*, Deitz Verlag, Berlin 1953 (Grundrisse), str. 389, 397, 400. ID, zv. 4, str. 67, 77, 80.

da Marx azijskega produkcijskega načina ni povezoval le z razvojem azijskih ljudstev. Doslej je premalo raziskana zgodovinska problematika v Marxovih in Engelsovih delih. Zaradi tega tudi različne razlage Marxovega pojmovanja azijskega produkcijskega načina. Iz Marxovih in Engelsovih tekstov sklepam (tudi iz pisem), da Marx ni ločil posebnega »azijskega produkcijskega načina«, ki bi se razlikoval od arhaičnega, sužnjelastniškega, fevdalnega, kapitalističnega in komunističnega produkcijskega načina. Marx je »azijski« produkcijski način enačil z arhaičnim produkcijskim načinom.⁸ Zato sklepam, da je imel Marx v mislih najstarejše obdobje v razvoju človeške družbe ali samonikli komunizem, ko je v *Nemški ideologiji* pisal o plemenski obliki lastnine, v *Predgovoru H kritiki politične ekonomije* o azijskem produkcijskem načinu in o arhaični formaciji družbe v osnutkih pisma Veri Zasulič. Po Marxu je proizvodni način dialektična enotnost produktivnih sil in produkcijskih odnosov. Produkcijske odnose je Marx ločil med seboj predvsem po razmerju ljudi do produkcijskih sredstev. Na to pogosto pozabljajo in to ne le v razpravah o azijskem produkcijskem načinu.

Omenil sem, da zagovorniki posebnega »azijskega« produkcijskega načina niso enotni, kaj naj bi bila temeljna značilnost tega proizvodnega načina oziroma »azijske« formacije družbe. Načelno ni mogoče izključiti vpeljave nove — ali novih — formacij družbe v pojasnjevanje zgodovinskega razvoja človeške družbe, ker omenjenih pet formacij družbe, ki so jih ločili Marx, Engels in Lenin, ni sestavni del materialističnega pojmovanja zgodovine. Pri vpeljavanju nove — ali novih — formacij družbe moramo uporabiti ista merila, kot jih v splošnem uporabljamo. Dosedanje razprave niso prepričljivo razkrile, v čem se produkcijski odnosi »azijske« formacije družbe ločijo od produkcijskih odnosov drugih formacij družbe, katera razmerja, oblike in pojavi v vrhnji stavbi družbe so zanje značilni. Pojem despotizem, ki ga razpravljavci imajo za značilnost azijskega produkcijskega načina, je ostal neopredeljen. Razpravljanje pa je opozorilo na enostranosti, pomanjkljivosti, nedoročenosti itn. v razpravah o periodizaciji zgodovinskega razvoja posameznih dežel preteklega in polpreteklega razdobja. Kritične pripombe, ki so bile v razpravah in ob njih zapisane, silijo k poglobljenemu razmišljanju in raziskovanju.

Tako lahko sklenemo, da sta Marx in Engels ločila pet stopenj v razvoju človeške družbe: arhaično, antično, fevdalno, kapitalistično in komunistično. Ista obdobja je ločil Lenin. Nekateri avtorji namreč tudi Lenina uvrščajo med zagovornike posebnega azijskega produkcijskega načina.

Marx je pojem »formacije družbe« (*Gesellschaftsformation*) najbrž prvič uporabil leta 1858 v *Očrtih h kritiki politične ekonomije*.⁹ V *Predgovoru »H kritiki politične ekonomije«* je leta 1859 poleg pojma formacija družbe uporabil tudi pojem »ekonomska formacija družbe« (*ökonomische Gesellschaftsformation*).¹⁰ V poznejših tekstih je uporabljal oba pojma, tako pojem ekonomske formacije družbe,¹¹ kakor pojem formacije družbe.¹² Zelo redko je

⁸ Več o tem glej v Problemi, Ljubljana 1976, št. 1—2.

⁹ *Grundrisse*, str. 764 in opomba 12.

¹⁰ *Werke*, zv. 13, str. 9 ID, zv. 4, str. 106.

¹¹ *Werke*, zv. 13, str. 9, zv. 23, str. 16, 184, 194, 231, 250, 380, 624, zv. 25, str. 784, 824. ID, zv. 4, str. 106, K. Marx, *Kapital*, Ljubljana 1961—1973 (*Kapital*), zv. 1, str. 12, 193, 204, 245, 265, 409, 674, zv. 3, str. 865—866, 909. V slovenščino Marxov pojem *ökonomische Gesellschaftsformation* najpogosteje prevajajo ekonomska družbena formacija. Tako so storili tudi prevajalci slovenske izdaje *Kapitala*. Zapisali pa so tudi ekonomska formacija družbe. (*Kapital*, zv. 1, str. 409,

uporabljal »formacija« (Formation), a to le v primeru, ko je neposredno pred tem uporabil pojem formacija družbe.¹³ Na primer: poljedelska srenja je zadnje obdobje prvotne formacije družbe in hkrati prehodno obdobje k sekundarni formaciji. Engels je pisal o »formaciji družbe«¹⁴ in o »ekonomski formaciji«.¹⁵

V literaturi velja, da je Marx z različnima poimenovanjema (ekonomska formacija družbe in formacija družbe) označeval isto vsebino. Avtorji pa se razhajajo v mnenju, kaj je s to vsebino označeval. To vsebino različno imenujejo: ekonomska družbena formacija, družbena formacija, družbenoekonomska formacija, formacija itd. Nekateri menijo, da jo je enačil z ekonomsko strukturo družbe. Med sodobnimi avtorji to mnenje zagovarja Bagaturija, ki je napisal najtehtnejšo razpravo o genezi in Marxovem pojmovanju formacije, ki jo imenuje ekonomska formacija družbe.¹⁶ To mnenje zagovarja tudi Branišlav Đurđev, ki je med jugoslovanskimi avtorji v zadnjih desetletjih največkrat razpravljaval o marksistični teoriji družbenega razvoja. Avtor tudi predlaga, da pojem ökonomische Gesellschaftsformation prevajamo z ekonomska formacija družbe.¹⁷ Druga skupina avtorjev meni, da je Marx pojem formacije označil z družbo na določeni stopnji razvoja ali celoto odnosov in procesov v družbi na določeni stopnji razvoja. To mnenje v zelo ostri obliki zagovarja tudi E. Sereni. Avtor sklepa, da je Marx s preходом od pojma Gesellschaftsform (oblika družbe) v *Nemški ideologiji* na pojem »družbena formacija« v *Očrtih h kritiki politične ekonomije* oziroma »ekonomska družbena formacija« v *Predgovoru H kritiki politične ekonomije* prešel od statične k dinamični vrednosti. Pojem oblika (Form) je uporabljala že hegeljanska šola, končuje avtor. Z njim ni označevala le zunanje oblike, ampak predvsem notranjo strukturo. S tem je bila dana možnost za prehod od pojma oblika družbe (ki ga avtor prevaja tudi družbena oblika) in ekonomska oblika družbe na pojem ekonomska struktura družbe in končno ekonomska družbena formacija.¹⁸ Bagaturija meni, da ima v dialektični filozofiji pojem oblika družbe značilnost

674). Marx je pisal tudi o »formaciji družbene produkcije«. (*Werke*, zv. 23, str. 183 *Kapital*, zv. 1, str. 192).

¹³ *Werke*, zv. 13, str. 9, zv. 19, str. 388, 398, 403, 404, zv. 23, str. 95, zv. 25, str. 822. ID, zv. 4, str. 106, *Kapital*, zv. 1, str. 94, zv. 3, str. 908. Marx je uporabil pojem formacija družbe tudi v delu *Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta*. To delo je Marx napisal 1851–1852. leta, torej pred *Očrti h kritiki politične ekonomije*. To bi kazalo, da je Marx pojem formacije družbe uporabil že v tem času, vendar je Marx 1869 tekst ponovno izdal in morda takrat vnesel pojem formacije družbe. Prve izdaje teksta nimam. Glej *Werke*, zv. 8, str. 116. ID, zv. 3, str. 453.

¹⁴ *Werke*, zv. 387, 388.

¹⁵ *Werke*, zv. 37, str. 437. K. Marx — F. Engels, *Izbrana dela v dveh zvezkih*, Ljubljana 1950–1951 (ID 1951), zv. 2, str. 626.

¹⁶ Engels je v sklepni besedi k »O socialnem vprašanju v Rusiji« zapisal: »Vsaka dana ekonomska formacija mora reševati svoje lastne probleme, ki izvirajo iz nje same; če bi hotela reševati probleme neke druge, njej popolnoma tuje formacije, bi bil to popoln nesmisel.« (*Werke*, zv. 22, str. 428. ID, zv. 5, str. 651).

¹⁷ G. A. Bagaturija. *Pervoe velikoe otkrytie Marksa. Formirovanie i razvitie materialističeskogo ponimanija istorii, Marks — istorik*, Moskva 1968 (MI), str. 155.

¹⁸ B. Đurđev, »Odnos sela i grada kao osnova ekonomske formacije društva«, *Jugoslavenski istorijski časopis*, Beograd 1973, št. 1–2, str. 26. »Istorijski materializam izvornog marksizma in postmarksistička filozofija istorije«, *Opredeljenja*, časopis za teoriju i praksu samoupravnog društva, Sarajevo 1975, št. 5–6.

¹⁹ E. Sereni, »Od Marxa do Lenjina: kategorija, ekonomske društvene formacije«, *Marksizam u svetu*, Beograd 1974, št. 12 (Sereni), str. 125, 127.

notranje strukture. Zato je mogoč prehod od pojma oblika družbe k pojmu ekonomska struktura družbe, ekonomska družbena formacija.¹⁹

Sereni zavrača in celo obsoja avtorje, ki so namesto pojma formacija družbe uporabljali druga poimenovanja ali te niso enačili z družbo na določeni stopnji razvoja. Meni, da se s tem zgublja dinamičnost celote družbenih odnosov, ker sodi, da je to značilnost pojma formacije družbe. Kritizira tudi Plehanova, ki je v znanem delu *Osnovni problemi marksizma* »družbeno formacijo« enačil s proizvodnim načinom.²⁰

Najprej o pojmu »oblika družbe«. Marx je ločil oblika družbe (Gesellschaftsform ali Form der Gesellschaft) in družbeno obliko (gesellschaftliche Form). Oba pojma srečamo v *Nemški ideologiji*²¹. Pojem oblika družbe je Marx uporabljal tudi v znanem pismu P. V. Annenkovu 28. decembra 1846, hkrati pa tudi pojem ekonomska oblika (ökonomische Form)²². Pojem oblika družbe je uporabljal tudi v *Očrtih H kritiki politične ekonomije*,²³ kjer je v zadnji vrstici uporabil pojem formacije družbe. Marx je pojem oblika družbe uporabljal tudi po uvedbi pojma formacija družbe. Ne bom navajal različnih Marxovih tekstov. Omejil se bom na 48. poglavje tretjega zvezka *Kapitala*, kjer Marx poleg pojma družbena oblika²⁴ uporablja pojem oblika družbe²⁵ in ekonomska oblika družbe (ökonomische Gesellschaftsform), ki je »družba, če jo gledamo z vidika njene ekonomske strukture«²⁶. Hkrati pa uporablja »kapitalistična družba«²⁷ in »kapitalistični sistem«²⁸. Piše o »zgodovinski formaciji družbe«²⁹ in o »ekonomski formaciji družbe«³⁰. Iz tega je razvidno, da se Marx po uporabi pojma formacija družbe pojmu oblika družbe ni odrekel. Poudariti pa moramo, da je med pojmom oblika družbe in pojmom formacija družbe neposredna etimološka in vsebinska zveza. Marx je pisal: Gesellschaftsform — Gesellschaftsformation, Form der Gesellschaft — Formation der Gesellschaft. Beseda formacija je latinskega izvora in pride od besede forma (oblika) — formatio (oblikovanje, tvorba itn.). Besede s končnico -tio označujejo gibanje. Taka je tudi beseda formacija. Zato lahko pritrdimo Sereniju, da je pojem formacija družbe dinamičen pojem. Pojem oblika družbe ni Marxov pojem, pojem formacija družbe pa je, zato ga v marksistični teoriji kaže uporabljati. Ne kaže pa strogo soditi o piščevi teoretični vrednosti, če namesto pojma formacija družbe uporablja tudi (ali pretežno) druga poimenovanja. Tako sta storila tudi Marx in Lenin.³¹

¹⁹ MI, str. 157.

²⁰ G. V. Plehanov, *Izbranne filozofske proizvedenja*, Moskva 1957 (Plehanov, IFP), zv. 3, str. 165. G. V. Plehanov, *Osnovni problemi marksizma*, Ljubljana 1954, (Plehanov), str. 46.

²¹ *Werke*, zv. 3, str. 39, 31. ID, zv. 2, str. 51, 31.

²² *Werke*, zv. 27, str. 452, 453. ID 1951, zv. 2, str. 570—572.

²³ *Grundrisse*, str. 9, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 75, 112, 438. V navedenih primerih uporablja Gesellschaftsform na strani 169 pa Form der Gesellschaft. Pojem oblika družbe uporablja v podobnih zvezah: Produktionsweise und Gesellschaftsform (str. 175.). Produktions und Gesellschaftsformen (str. 850).

²⁴ *Werke*, zv. 25, str. 824, 826, 827, 832, 833. *Kapital*, zv. 3, str. 909, 912, 913, 918, 919.

²⁵ *Werke*, zv. 25, str. 828, 835, 839. *Kapital*, zv. 3, str. 914, 921, 926.

²⁶ *Werke*, zv. 25, str. 826. *Kapital*, zv. 3, str. 912.

²⁷ *Werke*, zv. 25, str. 828. *Kapital*, zv. 3, str. 914.

²⁸ *Werke*, zv. 25, str. 827. *Kapital*, zv. 3, str. 913.

²⁹ *Werke*, zv. 25, str. 822. *Kapital*, zv. 3, str. 908.

³⁰ *Werke*, zv. 25, str. 824. *Kapital*, zv. 3, str. 909.

³¹ V. I. Lenin, *Polnoe sobranie sočinenij*, Moskva, V. izdaja (PSS), zv. 39, str. 70—71.

O pojmu ekonomska formacija družbe in pojmu formacija družbe. Marx prvič omenja besedo formacija v *Nemški ideologiji*. Zapisal je, »Ljudje so producenti svojih predstav, idej itn., ampak dejanski delujoči ljudje kot jih pogojuje določen razvoj njihovih produktivnih sil in občejanja, ki tem ustreza, tja do najbolj oddaljenih formacij tega občejanja« (... bis zum seinen weitesten Formationen Hinauf.³² Zapisal pa je tudi, da materialistično pojmovanje zgodovine »ne pojasnjuje prakse iz ideje, pojasnjuje formacije idej iz materialne prakse...« (erklärt die Ideenformationen aus der materialen Praxis).³³ Zadnji primer moramo razumeti tako, da materialistično pojmovanje zgodovine pojasnjuje idejno oblikovanje iz materialne prakse. V prvem primeru pa besedo formacija velja prevesti kot tvorba (najbolj oddaljenih tvorb tega občejanja). V *Nemški ideologiji* pa ne najdemo pojmov ekonomska formacija družbe in formacija družbe. Omenil sem, da jih je Marx najbrž prvič uporabil konec petdesetih let preteklega stoletja, torej že v času razvite materialistične teorije družbenega razvoja.³⁴ Bagaturija in za njim Sereni ugotavljata, da si je Marx pojem formacije izposodil iz geologije. To sklepata iz vsebine drugega osnutka odgovora na pismo Veri Zasulič. Tam Marx primerja razvoj arhaične ali prvotne formacije zemeljske oble z arhaično formacijo družbe. Ugotavlja, da imata obe formaciji različna obdobja, ki eno drugemu sledijo. Poljedelska ali vaška srenja arhaične formacije družbe, h kateri sodi tudi ruska srenja, je njeno zadnje razdobje.³⁵ Podobne primerjave najdemo v Marxovih tekstih že prej. Leta 1853 je pisal, da buržoazna »industrija in buržoazna trgovina ustvarjata te materialne pogoje novega sveta na enak način, kakor so geološke revolucije oblikovale zemeljsko površino.³⁶ V tej zvezi naj omenim tudi znano Marxovo misel iz *Kapitala*: »Isti pomen, ki ga ima struktura ostankov fosilnih kosti za spoznavanje izginulih živalskih vrst, imajo ostanki delovnih sredstev za presojanje minulih ekonomskih formacij družbe. Ekonomskih epoh ne razlikujemo po tem, kaj se dela, temveč po tem, kako, s kakšnimi produkcijskimi sredstvi se dela.«³⁷ Iz tega je razvidno, da je Marx delal primerjave med družbenim in geološkim razvojem. Primerjave so razumljivejše, če upoštevamo, da je naravoslovje, tudi geologija, v 18. in prvi polovici 19. stoletja doseglo velik napredek. Ustvarjeni so bili temelji sodobne geologije. Znanstveniki so tudi spoznali, da je mogoče o zaporednosti skalnih plasti zemeljske oble soditi po njihovi fosilni vsebini. Tako je utemeljitelj stratigrafije W. Smith (1769—1839) odkril, da ima vsaka skalna formacija svoje posebne fosile. Po fosilni vsebini je znal napovedati, kakšne formacije bodo našli pod neko ravnijo ali nad njo. Leta 1799 je izdelal preglednico sekundarnih (mezozoičnih) skalnih formacij v Angliji, ki jih je oprl na fosilno vsebino.³⁸ Drugi so tem spoznanjem dodali nova in jih objavljali v številnih delih. Tako bi najbrž lahko sklepali, da Marx ni povzel iz geologije le pojma formacija družbe, ampak tudi pojem sekundarne formacije družbe. To ne bi bilo presenetljivo, saj je družboslovje mnoge pojme prevzelo iz naravoslovja in jim dalo ustrezno družbeno vsebino. Marx

³² *Werke*, zv. 3, str. 26. ID, zv. 2, str. 25.

³³ *Werke*, zv. 3, str. 38. ID, zv. 2, str. 49.

³⁴ V članku »Vojvodinja Sutherland in suženjstvo« nemški prevajalec piše o socialni formaciji, a prevod iz angleščine ni natančen. (*Werke*, zv. 8, str. 501 in priložena fotokopija članka).

³⁵ *Werke*, zv. 19, str. 398.

³⁶ *Werke*, zv. 9, str. 226. ID, zv. 3, str. 596.

³⁷ *Werke*, zv. 23, str. 194—195. *Kapital*, zv. 1, str. 204.

³⁸ *Zgodovina človeštva*, Ljubljana, V. knjiga, zv. 1, str. 152.

je precejšnje pozornost namenil geološkemu odkritju. Poleg že omenjenih primerov so znana pričevanja obiskovalcev, ki so v zadnjem obdobju njegovega življenja na njegovi delovni mizi opazili literaturo o geologiji. Tudi iz pisem, ki sta si jih Marx in Engels pisala leta 1866 je razvidno, da sta pozorno in kritično spremljala literaturo te vrste.³⁹

Nesporno je, da je Marx pisal ekonomska formacija družbe in formacija družbe. Bagaturija meni, da je ekonomska formacija družbe le popolnejša oblika poimenovanja. Sklep ni prepričljiv, ker ni razumljivo, zakaj bi Marx enkrat uporabljal to, drugič drugo poimenovanje. Naj dodam avtorjevo ugotovitev, da je Marx pojem formacije uporabil okoli štiridesetkrat, Engels pa le trikrat, če upoštevamo primer, ko povzema Marxov tekst in ko pojma ne uporablja v strogo terminološkem smislu.⁴⁰ Pojma ökonomische Gesellschaftsformation ni mogoče prevesti in razumeti kot ekonomska in družbena formacija, kakor meni Sereni, ampak le kot ekonomska formacija družbe, ker Gesellschaftsformation pomeni formacija družbe in ne družbena formacija. Kadar je Marx pisal o formaciji družbe, je najpogosteje zapisal Gesellschaftsformation. V osnutkih pisma Veri Zasulič pa je zapisal tudi Formation der Gesellschaft.⁴¹ To pa le potrjuje, da je pravilno le formacija družbe in ekonomska formacija družbe. Plehanov je v svojem delu Osnovni problemi marksizma prevedel ökonomische Gesellschaftsformation v celoti (tudi besedo Formatio). Marxov tekst iz *Predgovora H kritiki politične ekonomije*, kjer omenja »progresivne epohe ekonomske formacije družbe« (progresive Epochen der ökonomischen Gesellschaftsformation), je Plehanov prevedel kot »progresivna obdobja v ekonomskem razvoju družbe«.⁴² Točneje bi bilo, če bi Plehanov prevedel »progresivna razdobja v ekonomskem oblikovanju družbe«, kjer je med oblikovanjem in razvojem razlika. Lenin je v delu »Kdo so »prijatelji ljudstva« in kako se bore proti socialnim demokratom?« leta 1894 ta tekst prevedel kot »progresivna razdobja v zgodovini ekonomskih formacij družbe« (progressivnyye epohi v istorii ekonomičeskikh formacij obščestva).⁴³ V članku »Karl Marks« leta 1914 pa »progresivna razdobja ekonomske družbene formacije« (progressivnyye epohi ekonomičeskoj obščestvennoj formaciji).⁴⁴

Oglejmo si Marxove tekste. V *Predgovoru H kritiki politične ekonomije* Marx uporablja oba pojma. Zapisal je: »V velikih obrisih lahko označimo azijske, antične, fevdalne in sodobne buržoazne produkcijske načine kot progresivna razdobja ekonomske formacije družbe. Buržoazni produkcijski odnosi so zadnja antagonistična oblika družbenega produkcijskega procesa, antagonistična ne v smislu individualnega, marveč takega antagonizma, ki raste iz družbenih življenjskih pogojev individuov; produktivne sile, ki se razvijajo v okviru buržoazne družbe, pa hkrati ustvarjajo materialne pogoje za rešitev tega anta-

³⁹ Marxovo pismo Engelsu 7. avg. in 3. okt. 1866 in Engelsovo pismo Marxu 2. in 5. okt. 1866. (*Werke*, zv. 31. K. Marx — F. Engels, *Prepiska*, Beograd, zv. 3.).

⁴⁰ MI, str. 155. O Engelsovi uporabi glej opombo 14 in 15.

⁴¹ *Werke*, zv. 19, str. 398, 403.

⁴² Opomba 20. Plehanov pojma ekonomska formacija družbe ni vedno tako prevedel. Zapisal je tudi ekonomska družbena formacija (Plehanov, IFS, zv. 2, str. 152). Pisal pa je tudi o »prvotni družbeni formaciji« (prav tam, str. 245). Slovenski prevajalec Marxovega *Predgovora H kritiki politične ekonomije* je upošteval Plehanova.

⁴³ PSS, zv. 1, str. 136. V. I. Lenin, *Izbrana dela v štirih zvezkih*, Ljubljana, (Lenin), zv. 1, str. 86. Prevajalec ni upošteval originala.

⁴⁴ PSS, zv. 26, str. 57.

gonizma. S to formacijo družbe se torej končuje predzgodovina človeške družbe.⁴⁵ Stavek, kjer Marx omenja pojem ekonomska formacija družbe, moramo razumeti tako, da omenjene proizvodne načine lahko označimo kot progresivna obdobja v ekonomskem oblikovanju (formiranju) družbe. Stavek, kjer Marx omenja pojem formacije družbe, pa moramo razumeti tako, da se s tem (buržoaznim) oblikovanjem družbe končuje predzgodovina človeške družbe. Iz tega izhaja, da je Marx ločil pojem »ekonomske formacije družbe« in pojem »formacija družbe«. V *Kapitalu* pa je Marx zapisal: »Kakor je kapital, tako sta tudi mezdno delo in zemljiška lastnina zgodovinsko določeni družbeni obliki; prva je družbena oblika dela, druga monopolizirane zemeljske oble, obe pa ustrezata kapitalu in pripadata isti ekonomski formaciji družbe.«⁴⁶ Na drugem mestu pa je Marx zapisal: »Samo po obliki, v kateri se to presežno delo izžema iz neposrednega producenta, delavca, se razlikujejo ekonomske formacije družbe, npr. suženjska družba od družbe meznega dela.«⁴⁷ Da je Marx pojem ekonomske formacije družbe enačil z ekonomsko strukturo družbe, ekonomsko epoho družbe, je razvidno tudi iz že navedenega teksta iz *Kapitala*, kjer Marx primerja pomen fosilnih kosti in delovnih sedstev.⁴⁸ Ko je Marx prvič uporabil pojem formacije družbe, je zapisal: »Sistem proizvodnje, ki temelji na privatni menjavi, je najprej zgodovinsko razpadanje tega samoniklega komunizma. Vendar je cela vrsta ekonomskih sistemov med sodobnim svetom, v katerem menjalna vrednost obvladuje proizvodnjo v vsej globini in širini, in takimi formacijami družbe, katerih temelje tvori sicer že razpadla skupna lastnina, brez da . . .«⁴⁹

Tako lahko sklenemo, da je Marx najbrž v času razvite materialistične teorije družbenega razvoja uporabil nova pojma — pojem ekonomske formacije družbe in pojem formacije družbe.

Lenin je pisal »ekonomska družbena formacija« (ekonomičeskaja občestvennaja formacija),⁵⁰ »ekonomska formacija družbe« (ekonomičeskaja formacija občestva),⁵¹ »družbeno-ekonomska formacija« (obščestvenno-ekonomičeskaja formacija),⁵² »družbena formacija« (obščestvennaja formacija),⁵³ »formacija« (formacija)⁵⁴ in »ekonomska formacija« (ekonomičeskaja formacija).⁵⁵

Omenil sem, da je Lenin Marxov pojem ekonomske formacije družbe, ki ga uporablja v *Predgovoru H kritiki politične ekonomije* prevajal z ekonomska formacija družbe in ekonomska družbena formacija. Ko je Lenin v delu *Kdo so prijatelji ljudstva in kako se bore proti socialnim demokratom?* prvič prevajal Marxov pojem ekonomske formacije družbe, ki ga ta uporablja v predgovoru k prvi nemški izdaji *Kapitala*, ga je prevedel z ekonomska družbena

⁴⁵ *Werke*, zv. 13, str. 9. ID, zv. 4, str. 106.

⁴⁶ *Werke*, zv. 25, str. 824. *Kapital*, zv. 3, str. 909.

⁴⁷ *Werke*, zv. 23, str. 231. *Kapital*, zv. 1, str. 245.

⁴⁸ Glej tudi *Werke*, zv. 23, str. 96. *Kapital*, zv. 1, str. 95.

⁴⁹ *Grundrisse*, str. 764.

⁵⁰ PSS, zv. 26, str. 57.

⁵¹ PSS, zv. 1, str. 136. *Lenin*, zv. 1, str. 86.

⁵² PSS, zv. 1, str. 133, 138, 139, 166, 168, 195, 418, 429, 430, 465, zv. 26, str. 57. *Lenin*, zv. 1, str. 83, 88, 90, 116, 118, 145.

⁵³ PSS, zv. 1, str. 134, 137, 138, 139, 140, 157, 162, 165, 180, 192, 193, 432, 433, 466, zv. 18, str. 343.

⁵⁴ PSS, zv. 1, str. 133, 140, 162, 168. *Lenin*, zv. 1, str. 83, 90, 113, 118, 143.

⁵⁵ PSS, zv. 1, str. 222.

formacija. Nekaj vrstic po tem prevodu je v (narekovaju) zapisal »družbeno-ekonomska formacija«, nato ponovno ekonomska družbena formacija. Tri strani dalje je v že omenjenem prevodu *Predgovora H kritiki politične ekonomije* zapisal ekonomska formacija družbe. V prihodnje razen omenjene izjeme iz leta 1914 uporablja »družbeno-ekonomska formacija«. Marxov pojem formacija družbe je Lenin prevajal »družbena formacija«.

Sodobni avtorji se pri določanju pojma formacije družbe zelo redno sklicujejo na Marxove tekste. Navajajo Leninove tekste. Ne omenjajo možnosti, da bi Lenin ločil pojem ekonomske formacije družbe od pojma formacije družbe. Nekateri celo ugotavljajo, da je Lenin pogosto zapisal, da je družbeno-ekonomska formacija celotnost določenih produkcijskih odnosov, a menijo, da pojma ni enačil z določeno ekonomsko strukturo.⁵⁶ Drugi navajajo Leninove tekste, iz katerih ni mogoče sklepati, da je pojem formacije družbe enačil s celoto družbenih odnosov, ampak nasprotno, da ga je enačil z ekonomsko strukturo družbe.⁵⁷ Lenin je v polemiki z Mihajlovskim, predstavnikom subjektivnega idealizma, v delu *Kdo so 'prijatelji ljudstva' in kako se bore proti socialnim demokratom?* zapisal, da je Marx vzel »eno izmed družbeno-ekonomskih formacij — sistem blagovnega gospodarstva — in je na podlagi velikanske množine podatkov (ki jih je proučeval celih 25 let) izdelal najpodrobnejšo analizo zakonov o funkcioniranju in razvoju te formacije. Ta analiza se omejuje samo na proizvodne odnose med člani družbe: ne da bi se (Marx) zaradi pojasnjevanja stvari kdaj zatekel h kakim drugim momentom, ki so izven teh proizvodnih odnosov, nam omogoča, da vidimo, kako se razvija blagovna organizacija družbenega gospodarstva, kako se ta organizacija spreminja v kapitalistično in pri tem ustvarja (že v mejah proizvodnih odnosov) antagonistična razreda buržuazije in proletariata in kako ta kapitalistična organizacija družbenega gospodarstva razvija produktivnost družbenega dela in s tem hkrati ustvarja element, ki prihaja v nepremostljivo protislovje s samimi temelji te kapitalistične organizacije.

Tako je *okostje Kapitala*. Vsa stvar pa je v tem, da se Marx s tem okostjem ni zadovoljil, da se ni omejil na samo »ekonomskoteorijo« v vsakdanjem pomenu besede; čeprav je *razlagal* Marx ustroj in razvoj določene družbene formacije *izključno* samo s proizvodnimi odnosi, je vendarle povsod raziskoval tem proizvodnim odnosom ustrezne vrhne stavbe in tako povsod obdajal okostje z mesom in krvjo. Prav zato je *Kapital* tudi imel tako velikanski uspeh, zakaj ta knjiga »nemškega ekonomista« je vso kapitalistično družbeno formacijo prikazala tako, da jo vidi bralec kakor živo pred seboj — z vsemi stranmi njenega življenja, z dejanskim družbenim izrazom antagonizma med razredi, ki je značilen za proizvodne odnose, z buržoazno politično vrhno stavbo, ki utrjuje gospodstvo kapitalističnega razreda, z buržoaznimi idejami o svobodi, enakosti itn., z buržoaznimi družinskimi odnosi... (Tako je) Marx opravil z mnenjem, da je družba mehaničen agregat individuov, ki ga lahko oblast (ali pa, kar je isto, družba in vlada) po mili volji spreminja in ki na-

⁵⁶ A. V. Drozdov, »O ponjati obščestvenno-ekonomičeskoj formaciji«, Učene zapisi LGU, št. 264. Serija filozofskih nauk, zv. 5, str. 14. Glej tudi A. Verbin, »Možno li svodit' ponjatje obščestvenno-ekonomičeskoj formaciji k sovokupnosti proizvodstvennyh otnošenij?«, V pomošč političeskemu samoobrazovaniju, Moskva 1957, št. 8. str. 88.

⁵⁷ A. M. Rumjancev, G. V. Osipov, F. M. Burlackij, *Lenin i sociologija*, »Lenin i sovremennaja nauka«, Moskva 1970, knjiga 1, str. 278.

staja ter se spreminja zgolj po naključju; tako je prvi postavil sociologijo na znanstveno podlago s tem, da je opredelil pojem družbeno-ekonomske formacije kot celostnosti določenih proizvodnih odnosov, ter ugotovil, da je razvoj takih formacij naravni proces⁵⁸. V razpravi *Ekonomska vsebina narodništva in njegova kritika v knjigi g. Struveja*, ki razpravlja o objektivnosti in nujnosti zgodovinskega razvoja, je zapisal, da je materialistično pojmovanje zgodovine objektivnejše in globlje, ker razkriva, katera »družbeno-ekonomska formacija daje vsebino temu procesu...«⁵⁹. Na drugem mestu pa je Lenin poudarjal, da marksist mora objasniti in pokazati »te pojave izkoriščanja kot sistema določenih proizvodnih odnosov, kot posebno družbeno-ekonomsko formacijo, katere zakone funkcioniranja in razvoja mora objektivno proučevati«⁶⁰. Družba je, je poudarjal Lenin v delu *Kdo so »prijatelji ljudstva« in kako se bore proti socialnim demokratom?*, stalno se razvijajoč organizem; »da ta organizem proučimo — sta učila Marx in Engels — je nujno potrebno objektivno analizirati proizvodne odnose, ki oblikujejo določeno družbeno formacijo, raziskati zakone njenega funkcioniranja in razvoja«⁶¹.

Iz navedenih Leninovih tekstov je že razvidno, da je tudi Lenin ločil pojem ekonomske formacije družbe, ki ga je najpogosteje imenoval »družbeno-ekonomska formacija«, in pojem formacije družbe, ki ga je imenoval »družbena formacija«. Sklep, da je Lenin pojem formacije družbe enačil z družbo na določeni stopnji razvoja, potrjuje tudi tele Leninove misli, kjer ugotavlja, da so prejšnji socialisti mislili, »da lahko utemelje svoje nazore s tem, če pokažejo, kako so množice v sedanjem sistemu izkoriščane, koliko boljši bi bil družbeni red, v katerem bi vsakdo prejel to, kar zasluži, in da je tak idealni red v skladu s 'človeško naravo', s pojmovanjem razumsko-nravnstvenega življenja itn. Marx pa se s takim socializmom ni hotel zadovoljiti. Ni se omejil le na to, da je sedanji družbeni red ocenil in obsodil, temveč ga je znanstveno razložil tako, da je temu sedanjemu redu, ki je v raznih evropskih in izvenevropskih državah različen, poiskal skupno podlago — kapitalistično družbeno formacijo ter zakone njenega delovanja in razvoja objektivno analiziral (pokalal je, da je izkoriščanje v tem družbenem redu nujno)«⁶². To misel je zapisal tudi na drugem mestu, kjer je poudarjal, da je dal materializem »popolnoma objektivno merilo s tem, da je 'proizvodnje odnose' izločil kot družbeno strukturo ter omogočil, da se tudi za te odnose uporabi tisto splošno znanstveno merilo ponavljalnosti, o katerem so subjektivisti trdili, da se pri sociologiji ne dá uporabiti. Vse dotlej, dokler so se omejevali na ideološke družbene odnose, niso mogli opaziti ponavljalnosti in pravilnosti v družbenih pojavih raznih dežel in njihova znanost je bila v najboljšem primeru samo opis teh pojavov, izbor surovega gradiva. Analiza materialnih družbenih odnosov je takoj omogočila, da so opazili to ponavljalnost in pravilnost ter posplošili družbeno ureditev raznih dežel v en sam temeljni pojem: *družbena formacija*«⁶³.

⁵⁸ PSS, zv. 1, str. 138—139. Lenin, zv. 1, str. 88—90.

⁵⁹ PSS, zv. 1, str. 418.

⁶⁰ PSS, zv. 1, str. 465.

⁶¹ PSS, zv. 1, str. 165. Lenin, zv. 1, str. 116.

⁶² PSS, zv. 1, str. 157. Lenin, zv. 1, str. 107.

⁶³ PSS, zv. 1, str. 137. Lenin, zv. 1, str. 87—88.

Tako lahko sklenemo, da je ekonomska formacija družbe stopnja v ekonomskem razvoju družbe in ekonomska struktura družbe na določeni stopnji razvoja ali celota produkcijskih odnosov na določeni stopnji razvoja, ki jo sestavljajo proizvodnja, delitev, menjava in poraba. Celota produkcijskih odnosov ali ekonomska formacija družbe ustreza določeni razvojni stopnji materialnih produktivnih sil družbe in tvori realno podlago, ki se na njej dviga pravna in politična vrhna stavba in ustrezajo določene oblike družbene zavesti. Razvoj ekonomskih formacij družbe je prirodni zgodovinski proces. Vsaka ekonomska formacija družbe ima svoje lastne zakone razvoja.

Formacija družbe je stopnja v razvoju človeške družbe in struktura družbe na določeni stopnji razvoja ali celota odnosov in procesov v družbi na določeni stopnji razvoja. V tej dialektični celoti odnosov v družbi so temeljni produkcijski odnosi ali ekonomska formacija družbe, ki ustreza določeni razvojni stopnji materialnih produktivnih sil družbe.

Strukturalni elementi formacije družbe se razvijajo, zato formacije družbe delimo na faze. Te so obdobja v okviru formacije družbe. Za faze formacije družbe so značilni isti produkcijski in družbeni odnosi. Faze pa se ločijo med seboj po razvitosti elementov, ki sestavljajo formacijo družbe.

Med Marxom in Leninom ni vsebinskih razlik v pojmovanju ekonomske formacije družbe in formacije družbe. Razlike so v poimenovanju. Spoznali smo, da je Lenin najpogosteje pisal družbeno-ekonomska formacija in družbena formacija. Družbeno-ekonomske formacije ni mogoče razumeti kot družbeno in ekonomsko formacijo, ampak le kot družbeno formacijo, ki je ekonomska. Lenin je družbeno-ekonomska formacija pisal vedno le z vezajem (družbenoekonomska). Lenin je uporabljal družbena formacija in ne formacija družbe najbrž zato, ker je poleg geološke formacije ločil tudi družbeno formacijo. Pojmu družbena formacija je z vezajem dodal ekonomska in s tem ločil pojem ekonomske formacije družbe od pojma formacija družbe.

Kako naj pojem ekonomska formacija družbe in pojem formacija družbe označujemo v slovenskem jeziku? Če bomo pojma označevali ekonomska družbena formacija in družbena formacija, je poudarek na *družbeni* formaciji (ki ni geološka) in *ekonomsko-družbeni* formaciji. Pri tem zanemarimo natančnost v izražanju, ker družbena formacija ni isto kot formacija družbe, kakor družbena oblika ni isto kot oblika družbe.

Formacija družbe je stopnja v zgodovinskem razvoju človeške družbe in merilo za razmejevanje razvoja človeške družbe na posamezna obdobja. V vseh zgodovinskih obdobjih imamo poleg temeljnih produkcijskih odnosov in njim ustreznih odnosov, pojavov in oblik v vrhni stavbi družbe, ki so značilni za posamezna razdobja, tudi druge ali stranske produkcijske odnose, pojave in oblike v vrhni stavbi družbe. Zato pojma formacije družbe ne smemo enačiti s pojmom zgodovinskega obdobja. V obdobju kapitalizma lahko imamo poleg kapitalističnih produkcijskih odnosov, ki so temeljni, tudi produkcijske odnose starejših formacij družbe (arhaične, sužnjelastniške, fevdalne) in drobnolastniške produkcijske odnose kot stranske produkcijske odnose. Drobnolastniški produkcijski odnosi niso bili nikoli temeljni produkcijski odnosi ampak vedno le stranski produkcijski odnosi. V zgodovinskih obdobjih so se razvijali pod odločilnim vplivom prevladujočih produkcijskih in družbenih odnosov. Srečamo jih v vseh zgodovinskih obdobjih, tudi v obdobju socializma. Drobnolastniški produkcijski odnosi so produkcijski odnosi, kjer lastnik pro-

dukcijskih sredstev (sam ali s svojo družino) z njimi tudi dela. Nekateri te produkcijske odnose delijo na drobnonaturalne in drobnoblagovne produkcijske odnose. To ni upravičeno, ker je pri drobnonaturalnih in drobnoblagovnih proizvajalcih enako razmerje ljudi do produkcijskih sredstev. V obeh primerih gre za »delovno privatno lastnino«. Torej gre za dve obliki drobnolastniških produkcijskih odnosov: drobnonaturalne in drobnoblagovne, ki jih v kapitalizmu zaradi specifičnih značilnosti imenujemo tudi drobnoburžoazne. Navzočnost stranskih produkcijskih odnosov je različna v posameznih deželah in fazah razvoja kapitalizma. Podobno je v drugih razrednih obdobjih. V obdobju fevdalizma lahko imamo poleg temeljnih fevdalnih produkcijskih odnosov različne stranske produkcijske odnose. Med njimi tudi kapitalistične, ki postanejo v obdobju kapitalizma temeljni produkcijski odnosi itd. Značilnost dajejo družbenemu življenju temeljni produkcijski odnosi in njihova družbena razmerja, oblike in pojavi v vrhni stavbi družbe.

V literaturi zadnjih let so večkrat razpravljali o merilih, po katerih naj sodimo o temeljnem ali prevladujočem produkcijskem odnosu v nekem obdobju. Nekateri so predlagali, naj bi upoštevali statistično merilo. Menili so, naj bi bilo število udeležencev v posameznih produkcijskih odnosih, ki so v nekem obdobju navzoči, odločilno pri določanju temeljnega produkcijskega odnosa. Če bi sodili po tem merilu, slovenske družbe med obema vojnama ne bi mogli uvrstiti v kapitalistično obdobje, ker kapitalistični produkcijski odnosi številčno niso bili prevladujoči. Številčno so prevladovali drobnolastniški produkcijski odnosi, a je bilo družbeno življenje kljub temu pod odločilnim vplivom kapitalističnih produkcijskih in družbenih razmerij. Zaradi tega statičnega merila ni mogoče uporabljati pri določanju glavnega produkcijskega odnosa ali na tej podlagi soditi o naravi nekega obdobja. V preteklosti so večkrat zavračali sužnjelastniško naravo antične družbe, tudi atenske in rimske. To misel najdemo tudi v sodobni literaturi. Naravo rimske družbe kot sužnjelastniške zavračajo zaradi tega — ali tudi zaradi tega — ker sužnjelastniški produkcijski odnosi številčno niso bili prevladujoči. Navedeni primer iz slovenske zgodovine priča, da samo na podlagi številčnega razmerja v produkcijskih odnosih ni mogoče zavračati sužnjelastniške narave rimske družbe ali opredeliti naravno kateregakoli obdobja v zgodovinskem razvoju posameznih dežel, čeprav so bili drobnolastniški produkcijski odnosi vedno le stranski produkcijski odnosi. Tega razmerja ni mogoče popolnoma zanemariti; vendar pa se gospodarska moč, vpliv in pomen produkcijskega odnosa ne kažejo le v statističnem razmerju ljudi v posameznih produkcijskih odnosih. Pri opredeljevanju posameznih razdobjev moramo upoštevati tudi druge družbene pojave. Med njimi tudi družbeno ureditev. Vladajoči razred tudi s politično močjo oblikuje družbeno življenje itn.

Tako je očitno, da neko obdobje v neki deželi ne spada v razdobje fevdalizma, če smo v tem obdobju naleteli na fevdalne produkcijske odnose, ker so ti lahko bili le stranski produkcijski odnosi. V nekem določenem času se je lahko povečalo število sužnjev, a zaradi tega še ni prevladovala sužnjelastniška družbena struktura in se spremenila narava obdobja. Podobne misli so v pojasnjevanju zgodovinskega razvoja številne, a jim ni mogoče pritrditi.

Formacija družba je celota odnosov in procesov v družbi na neki določeni stopnji družbenega razvoja, vendar ta celota odnosov in procesov obsega le obče značilnosti določenega produkcijskega odnosa in na njem zasnovana

razmerja, oblike in pojave v vrhni stavbi družbe. Tako fevdalna formacija družbe obsega le obče značilnosti prevladujoče fevdalne ekonomske in politično-idejne strukture. Med bistvene značilnosti fevdalnih produkcijskih in družbenih razmerij spadajo odnosi med fevdalcem kot lastnikom zemlje in fevdalno odvisnimi kmeti, a ne fevdni odnosi, odnosi med fevdalci. Fevdalni produkcijski odnosi so lahko imeli različne oblike v posameznih deželah in časovnih obdobjih fevdalne formacije družbe. Kmet je lahko bil tlačan, vezan na zemljo, lahko je bil osebno svoboden itn. Za vse oblike pa je značilno, da kmet ni bil lastnik zemlje in je zaradi tega moral lastniku dajati rento (delovno, naturalno, denarno).

Teorija formacij družbe ne razoseblja zgodovinski razvoj človeške družbe. Z njo opozarjamo predvsem na obče značilnosti posameznih razdobij, temeljna notranja nasprotja in razvojne težnje. Vemo, da je razvoj ljudstev in narodov neponovljiv v posameznostih in enkratnostih. Ugotavljamo pa, da so v zgodovinskem razvoju tudi obče značilnosti, ki se ponavljajo v različnih deželah. Zato je teorija formacij družbe merilo za delitev zgodovinskega razvoja.

Marx je v *Predgovoru H kritiki politične ekonomije* zapisal, da azijski (torej. arhaični), antični, fevdalni in buržoazni način proizvodnje lahko označimo kot progresivna obdobja ekonomske formacije družbe. Kako naj omenjene Marxove misli razumemo? Nekateri so sklepali, da je Marx za omenjene ekonomske formacije družbe menil, da so obvezne stopnje v razvoju vseh ljudstev in narodov sveta. Drugi so dvomili, da pomenijo progresivne stopnje v ekonomskem razvoju družbe.

Lenin je v polemiki z Mihajlovskim zapisal, da noben »marksist ni nikjer in nikdar argumentiral tako, češ v Rusiji, »mora biti« kapitalizem, »zato ker« je bil na Zahodu itn. Noben marksist ni v Marxovi teoriji nikdar videl kakšne splošno obvezne filozofsko-zgodovinske sheme ali kaj več kakor razlago neke družbeno-ekonomske formacije.⁶⁴ Torej je Lenin menil, da marksizem ni filozofsko-zgodovinska shema, po kateri so vnaprej določene stopnje v razvoju vseh ljudstev in narodov sveta.

Namenoma sem navedel Leninove misli, ker so nekateri avtorji sklepali, da je tudi Lenin menil, da so omenjene ekonomske formacije družbe obvezne stopnje v razvoju vseh ljudstev in narodov sveta. Iz navedenega teksta je razvidno, da je Lenin tako misel odločno zavračal. Sklepamo lahko, da je tako razlagal Marxove misli Mihajlovski. Lenin tudi ne omenja sužnjelastniške formacije družbe v zgodovinskem razvoju Rusije. Prav tako je ne omenja Marx. Zaporedje omenjenih ekonomskih formacij družbe je Marx zapisal upoštevajoč antično-zahodnoevropski razvoj. Zato tudi omenja antični proizvodni način. Zato moramo skleniti, da Marx omenjene ekonomske formacije družbe ni imel za obvezno stopnjo v zgodovinskem razvoju vseh ljudstev in narodov sveta. Sodim pa, da so omenjene ekonomske formacije družbe progresivne stopnje v ekonomskem razvoju družbe. Soditi moramo po položaju izkoriščanih v proizvodnji. Suženj je bil brez pravic, prepuščen volji gospodarja, ki je z njim svobodno razpolagal. Fevdalno odvisni kmet ni bil neposredno odvisen od zemljiškega lastnika. Praviloma je imel svoje lastno gospodarstvo, na katerem je sam gospodaril. Res je, da je lahko bil osebno nesvoboden, ta nesvoboda je bila večkrat zelo blizu suženjske, vendar le ni bil

⁶⁴ PSS, zv. 1, str. 195. Lenin, zv. 1, str. 145.

odvisen od volje gospodarja. Njegov položaj v proizvodnji in družbi je bil svobodnejši od položaja sužnja, čeprav še zdaleč ne takšen, kakršen je bil položaj proletarca v kapitalizmu. Zato sodim, da so bili fevdalni produkcijski odnosi progresivnejši od suženjskih in kapitalistični progresivnejši od fevdalnih. Ne glede na to, da je bilo buržoazno načelo o enakosti, svobodi in bratstvu za delavca le formalno, je vendarle pomenilo velik napredek v primerjavi s fevdalnimi produkcijskimi odnosi, posebno tlačanskimi.

Ko je Marx analiziral razvoj kapitalističnih produkcijskih odnosov, je spoznal, da se nasprotja v tej ekonomski formaciji družbe vedno bolj zaostrejuje zaradi vedno večjega nasprotja med družbeno naravo produkcije, ki sta jo določala razvoj produktivnih sil ter privatno prilaščanje materialnih dobrin. To nasprotje se po njegovem lahko razreši le z revolucionarnimi spremembami, odpravo kapitalističnih produkcijskih in družbenih odnosov. Revolucionarnih sprememb pa Marx ni povezoval le z oboroženim bojem, nasiljem. Dopusčal je tudi druge oblike. Menil je celo, da bi bilo smotrno, če bi se delavski razred odkupil.⁶⁵ Torej je Marx dopuščal različne oblike revolucionarnega prehoda iz kapitalistične v komunistično formacijo družbe. Upoštevajoč dosedANJI razvoj socialističnih dežel in vizijo razvite komunistične družbe, kaže to formacijo družbe deliti na dve fazi, socializem in razvito komunistično družbo.

Tako moramo skleniti, da moramo pri marksistični delitvi zgodovinskega razvoja človeške družbe upoštevati predvsem spremembe v produkcijskih in družbenih odnosih. Zato razvoj gospodarskih oblik ne more biti merilo za periodizacije razvoja človeške družbe, ker se ta ne ujema z družbenim razvojem. Zgodovinskega razvoja tudi ne moremo deliti po razvoju posameznih civilizacij, ker se odnosi v njih spreminjajo, v njihovem razvoju pa je moč poleg enkratnih pojavov najti tudi obče značilnosti. Fevdalna formacija družbe ni le značilnost zahodnoevropskega razvoja. Najdemo jo tudi v razvoju Bizanca, slovanskih ljudstev, Turčije itn. Prav tako zgodovinskega razvoja ne kaže deliti po tehnološkem ali podobnem razvoju, ker s tem zanemarimo produkcijska in družbena razmerja. Marksistično merilo periodizacije zgodovinskega razvoja človeške družbe je pojem formacije družbe.

⁶⁵ Prva internacionala, Beograd 1950, str. 104—105, Werke, zv. 22, str. 504. Glej tudi Leninov tekst, PSS, zv. 36, str. 303.

Zadnji boj Mao Ce Tunga

Mao Ce Tung, predsednik komunistične partije Kitajske je umrl v času nedokončanega »enajstega boja za oblast v zgodovini KP Kitajske« in nerazrešenih razhajanj in dilem glede temeljnih vprašanj družbenega in ekonomskega razvoja največje države na svetu. Ljudska republika Kitajska je stopila v novo zapleteno obdobje razvoja, v katerem bodo morali doseči nujno potrebno enotnost v koncipiranju politike nadaljnjega nacionalnega razvoja.*

I

Ponovno zaostrovanje boja v kitajskem vodstvu, do katerega je prišlo jeseni leta 1975, ni bilo presenečenje. Politična gibanja na Kitajskem v zadnjih nekaj letih so namreč vse bolj očitno dokazovala, da z zmago Mao Ce Tunga v kulturni revoluciji niso bila razrešena glavna sporna vprašanja strategije specifične poti Kitajske v socializem.

Po kulturni revoluciji privržencem njenega levega krila namreč ni uspelo, da bi uresničili vse svoje cilje v revolucionarni preobrazbi kitajske družbe. V konfrontaciji z drugimi silami (pa tudi zaradi nauka, ki jim ga je dalo neposredno družbeno izkustvo) so morali odstopiti od nekaterih radikalnih nazorov (npr. o graditvi povsem novega družbenega reda) ter sprejeti sodelovanje, izkustva in pojmovanja zmernih sil v tem gibanju. Mnogih zamisli levih sil praksa ni potrdila, to pa je dajalo drugim silam priložnost, da so neprestano v imenu učinkovitosti zahtevale odstopanja in prevrednotenje »pridobitev« oziroma prakse kulturne revolucije.

Diskusije in politični boji glede temeljnih vprašanj strategije specifične poti Kitajske v socializem so se začeli že pred kulturno revolucijo, ko je v drugi polovici petdesetih let na Kitajskem vse bolj dozorevalo spoznanje, da bo nujno poiskati svojo pot razvoja ter opustiti prakso opiranja na sovjetske izkušnje.¹ Glavni boj je potekal med Mao Ce Tungom in tako imenovanimi »desnimi odkloni«.

Seveda tega zapletenega boja ne moremo preprosto razumeti kot boj med dvema različnima rivalskima skupinama. Boj za oblast je bil sicer vedno navzoč, ni bil pa nikoli njen edini element. Na kitajski politični sceni so se namreč spopadali interesi različnih družbenih sil, ki so izhajali iz obstoječe

* *Opomba redakcije:* Ta prispevek je bil napisan pred znanimi dogodki na Kitajskem oktobra 1976. leta.

¹ Dokumentacija in viri za to zgodovinsko obdobje so v magistrskem delu V. Trčka: *Kitajska kulturna revolucija in prvo obdobje njene institucionalizacije*, Ljubljana 1970.

družbene strukture in družbenih odnosov. Ideološke in politične razlike so se rojevale tudi pod pritiskom velikih zgodovinskih dilem in razvojnih problemov te velikanske in zelo zaostale dežele, ki je imela specifičen mednarodni položaj (konflikt interesov s Sovjetsko zvezo, dolgotrajni pritisk imperealizma itn.).

V središču dosedanjih spopadov in polemik so bile predvsem razlike v pojmovanju temeljnih ciljev kitajske revolucije in razlike v pogledih glede izbire sredstev in metod, s katerimi naj bi dosegli kar najhitrejši razvoj materialne baze družbe ter zagotovili progresivni razvoj družbenih odnosov.

Teorija o družbenih protislovjih in o neprenehni revoluciji v pogojih diktature proletariata je bila v središču Mao Ce Tungovih pojmovanj o družbi. Do spopada z Liu Šao-čijem in do začetka kulturne revolucije je Mao svojo glavno skrb posvečal protislovjem »med ljudstvom«, se pravi protislovjem v okviru progresivnih družbenih sil. »Po velikem skoku« in po ljudskih komunah pa je vse pogostejše poudarjal sodbo, da se v kitajski družbi in v njenem vodstvu bije razredni boj na življenje in smrt med »buržoazijo« in »proletariatom« ter da zaradi tega grozi Kitajski nevarnost »restavracije kapitalizma«.

Politična teorija Mao Ce Tunga in njegovih privrženecv je nastajala postopno, se dopolnjevala in spreminjala. Vendar pa vsebuje nekaj tipičnih značilnosti. V prvi vrsti izhaja iz teze o *absolutnem primatu politike nad gospodarstvom*. Po tej teoriji je možno s politično in idejno akcijo — ali revolucijo — najprej spodbuditi velike masovne akcije ljudi, kar bo pozneje pripeljalo do hitrejšega materialnega razvoja družbe. *Razredni boj, ki prevladuje v celotnem obdobju graditve socializma*, je torej ključni člen v *politiki na vseh področjih*. Temeljni dejavniki družbenega progressa in primarna spodbuda za razvoj materialne baze družbe so predvsem moralno-politični dejavniki, idejna vzgoja in entuziazem množic. Razredni boj poteka med proletariatom in revnimi kmeti proti buržoaziji in birokratskemu razredu, ki je »buržoazija v partiji«. Prav zaradi tega ni ključno vprašanje tempo graditve Kitajske, pač pa to, v kolikšni meri se krepi sposobnost progresivnih sil, ki morajo zagotoviti, da Kitajska ne bo »spremenila barve«, sil, ki morajo preprečiti restavracijo in zmago revizionizma.²

Od sredine petdesetih let do zadnjega spopada s Teng Hsiao-pingom so Maovi teoriji in politiki nasprotovale mnoge skupine iz vodstva. Tako imenovani desni kritiki so skušali Maovo politiko prilagoditi predvsem v tem smislu, da bi bolj upoštevala ekonomske in objektivne zakonitosti, prispevali k učinkovitejšemu delovanju družbenih institucij (partije, države) in vseh družbenih dejavnosti (od gospodarstva do znanosti in izobraževanja).³ Kritiki so bili prepričani, da *velikih zgodovinskih problemov Kitajske ni mogoče reševati z neštetimi revolucijami, marveč le s konsolidacijo in hitrejšim razvojem materialnih proizvodnih sil*. Te sile v vodstvu so vztrajela na tem, da je treba »hkrati« posvečati pozornost tako vprašanjem »revolucije« kot vpra-

² O antagonizmu med birokratskim in delavskim razredom glej stališče Mao Ce Tunga iz leta 1964, ki je objavljeno v uvodniku: »Build the Party in the Course of Struggle«, Peking Review, 1976, št. 27, str. 7.

³ V času »velikega skoka« in ljudskih komun je tedanji minister za obrambo Peng Teh Huai leta 1959 kritiziral Mao Ce Tunga s pozicij, ki so menda dokaj podobne izhodiščnim postavkam politične usmeritve Teng Hsiao-pinga. Peng Teh Huai je tedaj namreč obtoževal vodstvo, da svoje levičarske težnje izraža predvsem s tem, da se ne ozira na ekonomske in objektivne zakonitosti.

šanjem »socialistične graditve«. Prav tako so opozarjali na škodljivost in nevarnost zanemarjanja objektivnih in »ekonomskih zakonitosti«. Po svojih idejnih pojmovanjih so bile te sile po mnenju nekaterih dokaj blizu etatističnim, centralističnim in pragmatističnim koncepcijam.

Vse to je nakazovalo, da na Kitajskem kljub dolgoletnim spopadom okoli ključnih vprašanj razvoja še vedno ni prišlo do ustvarjalne sinteze v teoriji in zato tudi niso ustvarili pogojev za dolgoročno politično stabilizacijo v deželi. Mnogi kritiki Mao Ce Tunga, kot na primer Liu Šao-či, nekdanji predsednik države in glavna žrtev kulturne revolucije, so po mnenju nekaterih podcenjevali kompleksne dejavnike za preobrazbo družbe (na primer, pomen nadaljnjega razvoja demokratičnih socialističnih družbenih donosov in boja proti birokratizmu); kaj radi so puščali vnemar socialno diferenciacijo in vse druge socialne razlike, ki jih modernizacija v prvih fazah razvoja še bolj pogloblja, ki pa lahko ogrozijo politično stabilnost in progresivni razvoj družbe.

Zgodovinska iskanja optimalne poti razvoja Kitajske so se nadaljevala tudi po kulturni revoluciji. Za konsolidacijo pozicij kulturne revolucije je moral Mao Ce Tung žrtvovati svojo glavno oporo v boju za oblast — Rdečo gardo (1968), kasneje pa se je moral odreči tudi Lin Piaoja, nosilca »ultraleve usmeritve« (1971).

Po padcu Čen Po Taja (1970. leta — glavnega teoretika levih in člana politbiroja CK KP Kitajske) in skupine Lin Piaoja (1971) je nastala dokaj heterogena politična zveza. Pomembna komponenta so bili kadri veteranov, katerih med kulturno revolucijo niso kritizirali — in pa rehabilitirali kadri, ki so bili žrtve kulturne revolucije.

Nosilce kontinuitete in varstva »pridobitev« kulturne revolucije in zagovornike Mao Ce Tungove politične doktrine zunaj Kitajske navadno imenujejo »leve sile« ali »radikalce«. Poleg Mao Ce Tunga štejejo mednje predvsem člane tako imenovane »šanghajске skupine«. ⁴ Te sile so že same dokaj zožile meje »revolucionarne linije« ter se oddaljile od »ultralevičarskih nazorov«. S tem je postajal — tudi zaradi evolucije nazorov osnovnega jedra levih sil — politični program kulturne revolucije sčasoma vse ožji in tudi bolj zmeren. Toda »leve sile« so si vedno vztrajno prizadevale, da bi zadržale svojo »demokacijsko črto« in preprečile »restavracijo«, ponovno vzpostavitev stare ureditve in družbene prakse iz časov pred kulturno revolucijo.

Toda kljub vsem prizadevanjem levih so v preteklih petih, šestih letih na »pridobitve« kulturne revolucije neprestano vplivala nadaljnja erozija, odstopanja, kompromisi; postopno so se vračali k stari družbeni praksi v novih oblikah. Do takih preusmeritev v družbenih gibanjih ni prihajalo toliko zaradi inercije pojmovanj starih kadrov (ki še niso dovolj »prevzgojeni«), marveč predvsem zaradi objektivnih potreb in družbenega izkustva, ki je navajalo kadre, da so nekatere elemente v Maovi politiki prilagajati družbeni stvarnosti.

Po drugi strani so obstajali na Kitajskem — kljub omejevalnim težnjam — tudi objektivni dejavniki, ki so spodbujali oživiljanje in regeneracijo levih pojmovanj. Zaradi tega položaj levih ni bil odvisen edinole od avtoritete

⁴ K tej skupini navadno prištevajo: Wang Hung-wen, drugega podpredsednika CK KP Kitajske; Chang Chun-chiao, člana stalnega komiteja politbiroja CK KP Kitajske; Chiang Ching, ženo Mao Ce Tunga in Yao Wen-yuan, člana politbiroja CK KP Kitajske.

Mao Ce Tunga, čeprav je bila njegova avtoriteta odločilna. Levi so si prizadevali, da bi delovali predvsem kot reprezentanti »dosledne revolucionarne linije« in take vizije socializma, ki izhaja iz interesa in družbenega izkustva revnega kmeta s skrajnje nizko produktivnostjo dela (štirje kmetje z največjimi naporii zagotavljajo prehrano zase in še za enega prebivalca zunaj kmetijstva). To pomeni, da so glavna baza levih teženj na Kitajskem pretežni del siromašnih kmetov, del delavcev v malih podjetjih, del vojakov in del mlade generacije. Da bi leвица še bolj okrepila svoj položaj, je izrabljala tudi obstoječa družbena protislovja, predvsem nasprotja, ki jih povzroča socialna diferenciacija, protislovja med osebnim in kolektivnim interesom, birokratske deformacije, pojavi brezdušnega odnosa do množic, težnje elitizma, prilaganja presežnega dela z raznimi privilegiji, protekcijami itn.

Heterogene skupine kadrov iz partije, države in armade, ki imajo kritičen odnos do »levih odklonov« navadno imenujemo s skupnim imenom »umirjene sile«. V okviru teh sil so navzoča osebna, skupinska in regionalna nasprotja, zato niso enotno idejno in politično krilo ali frakcija. V gibanju kulturne revolucije so bile te sile nosilec tistih pojmovanj, ki so imele veliko skupnih izhodišč s poprejšnjimi »desnimi« kritiki Mao Ce Tunga (Peng Teh-huai, Liu Šao-či in drugi), vendar so sprejemali domala v celoti tudi nekatera Maova stališča.

»Zmerne« in »leve sile« so bile povezane v politično zvezo, ki je zmogala v kulturni revoluciji. Imele so mnogo skupnih splošnih ciljev, predvsem pa je bil njihov skupni cilj močna, vplivna in ekonomsko trdna Kitajska. Kakor hitro pa je šlo za prioriteto postavljenih ciljev, za sredstva in metode njihovega uresničenja, so se pokazale med njimi velike razlike. Razlika med njimi je tudi v tem, da so imeli nazori levice močnejšo oporo v novejši Mao Ce Tungovi politični teoriji, medtem ko stališča zmernih niso imela tako enotno zasnovanih samostojnih teoretičnih temeljev.

Vendar so bile pozicije zmernih na Kitajskem po sodbi nekaterih dokaj močne — in to ne samo v vrhu, marveč tudi v celotni družbi. Vizija naglejše gospodarske rasti Kitajske, večji poudarek življenjskemu standardu in nagrajevanju po delu, dviganje intelektualne ravni šolstva in znanosti, najavljena modernizacija armade, kritike »levih odklonov« v kulturni revoluciji so bile samo nekatere točke programa Teng »Hsiao-pinga, ki so lahko naleteli na pozitiven odmev v mnogih družbenih okoljih (strokovnjaki, kvalificirani delavci, znaten del kadrov, inteligenca, del armadnih kadrov itn.). Mnogi so bili prepričani, da je Kitajska že dovolj obremenjena z nenehnim razrednim bojem, »revolucijami«, in da je že skrajni čas, da preidejo na odločnejšo politiko konsolidacije in graditve. Iz vsega povedanega lahko sklepamo, da je imel Mao Ce Tung, zmagovalec v kulturni revoluciji, še nadalje nedotakljivo avtoriteto, vendar pa osebno ni nikoli dosegel popolne politične kontrole v deželi. V bistvu je bil prisiljen k temu, da »deli oblast« z drugimi skupinami v vodstvu ter da z njihovo podporo izvaja svojo ali kompromisno politiko. Šele ko so dozorele objektivne razmere, je lahko Mao sam ali pa s pomočjo zaveznikov izločal iz vodstva tiste posameznike ali skupine, ki so bili v nekem trenutku najbolj nevarni zanj in za njegovo politiko.⁵

⁵ V drugi polovici 1968. leta so odpravili »množične revolucionarne organizacije«, ki so bile dotlej ena glavnih opor v boju Mao Ce Tunga za oblast; leta 1970 so zrušili Čeng Po-ta, glavnega teoretika levih in člana politbiroja CK KP Kitajske; leta 1970 je sledil padec skupine Lin Piaofa;

II

Od padca Lin Piaove skupine (1971) naprej so Mao Ce Tung in njegovi privrženci v levem krilu gibanja kulturne revolucije večkrat izražali nezadovoljstvo nad splošnim tokom političnega razvoja v deželi.

Zadnja leta so se vrstile v publicistiki in tisku politične kampanje, aluzije in kritike, ki so bile namenjene zoper »desne odklone«. Levica je izkoristila sleherno priložnost, da je opozarjala na »nevarnost«, »restavracijo«, »revizionizem« in krepitev »elementov nove buržoazije« v partiji in družbi. Kljub vsem tem manevrom in napadom pa levi niso desegli bistvenih in trajnejših rezultatov. Šele po umiku in kasneje po smrti Ču En Laja se je levici ponudila dovolj ugodna priložnost, da zaostri spopad in poskusi izločiti Teng Hsiao-pinga kot najbolj nevarnega in najbolj kompromitiranega protagonista politike »zmernih sil«. Kljub političnemu pritisku levice je bila v tem času na Kitajskem — s pomočjo in podporo zelo taktičnega Ču En Laja — postopno uresničevana politika relativne konsolidacije, obnove in razvoja na notranjem področju ter politika odpiranja Kitajske v svet.

To je bil čas popravljanja številnih pretiravanj in napak iz obdobja kulturne revolucije: na vasi je postajala politična »zavest« vse manj pomembna kot merilo za delitev ali nagrajevanje; vse bolj sta se kot merilo uveljavljali kvantiteta in kvaliteta dela; v obliki »pravične nagrade« so se spet pojavile nekatere oblike materialne stimulacije kot eden izmed pomembnih dejavnikov za spodbujanje delovnega elana in iniciative proizvajalcev (na koncu leta delijo manjše nagrade najboljšim delavcem itd.); prizadevajo si, da bi čim bolj angažirali strokovne kadre in uporabili njihovo znanje; lotevajo se tudi drugih ukrepov za pospeševanje proizvodnje in povečevanje produktivnosti dela; Kitajska se vrača k nekaterim praktičnim izkustvom iz časov pred kulturno revolucijo; skušajo spodbuditi interes kmetov in kolektivov (skupin, brigad, komun), da bi dosegli naglejšo rast proizvodnje in njeno diverzifikacijo. Tudi na področju načrtovanja in upravljanja podjetij so vpeljali razne ukrepe za zvečanje discipline in za večjo osebno odgovornost.

Razen tega so se do sredine 1973. leta pojavljale v publicistiki in tisku posredne kritike nekaterih vidikov kulturne revolucije. Te kritike so opozarjale, da se ne da »etap razvoja preskakovati«, prav tako pa so dokazovale, da ni mōči podcenjevati ali zanemarjati objektivnih družbenih zakonitosti. Prihaja do množične rehabilitacije starih kadrov (ponekod so jih rehabilitirali celo do 95%) in do graditve političnega sistema, ki je dokaj podoben sistemu pred kulturno revolucijo. Komunistična partija je postala spet glavna vodilna sila.⁶

Na tak potek dogajanja so leve sile reagirale tako, da so organizirale številne politične kampanje. Najprej so na novo opredelile obtožbe proti Lin Piaou: sprva so ga kritizirali kot »ultralevičarja«, kasneje, pa so ga obtoževali »desnih deviacij«. Leta 1973 se je začela kampanja »plavanja proti toku.«

zožila se je tudi vloga armade v družbi na bolj ali manj tradicionalne okvire; temu sledi rotacija osmih od enajstih poveljnikov velikih vojnih oblasti in zoževanja njihovega političnega vpliva konec leta 1973.

⁶ Pokrajinska vodstva KP so bila obeovljena leta 1970/71, nacionalno vodstvo pa na desetem kongresu KP Kitajske leta 1973. Po desetih letih so obnovili tudi delo vsekitaškega ljudskega kongresa, sprejeli so novo ustavo in opravili volitve za državni svet in stalni komite ljudskega kongresa. Do ravni provinc so obnovili vodstva sindikatov, zveze komunistične mladine, organizacije žena in združenje revnih kmetov. Nacionalni kongresi so bili sicer najavljeni, niso pa bili sklicani.

Pozneje se je začela tudi kampanja »*Kritika Konfucija*«. Najbolj široko in množično kampanjo po kulturni revoluciji so začeli v začetku leta 1974. Poprej ločene kritike Lin Piaolja in Konfucija so združili v enotno kampanjo. V svetu so ugibali, ali ni kampanja naprejena proti Ču En Laju. Vendar v tem (kot v drugih) valovanjih javne in množične kritike niso prišle pod neposredni udar konkretne osebnosti iz ožjega vodstva. Kritike so začenjale in ostale v mejah posplošenega obsojanja napak. Mnogo znamenj govori za to, da so bile leve sile kot iniciatorji teh kampanj (»osebno Mao Ce Tung«) po tem, ko so se pojavile negativne posledice (motnje v proizvodnji, zaostrovanje frakcijskih bojov na nižjih ravneh), prisiljene, da so vodenje kampanj prepuščale bolj umirjenim silam v kitajskem vodstvu, ki so jih potem preusmerile. Razprave o aktualnih spornih političnih vprašanjih so postopno preusmerile v posplošene »teoretične diskusije«, ki so izgubile prvotno politično ostrino. Poleg tega pa so kampanje tudi uporabili kot sredstvo za uresničevanje svoje lastne politike (npr. predvsem kot spodbude za povečano proizvodnjo proizvodnje itd.)

Od padca Lin Piaove skupine do spopada s Teng Hsiao-pingom se je odnos sil v kitajskem vodstvu bolj prevesil na stran politike »umirjenih« kot pa »levih« sil, ki so si prizadevale, da bi preusmerile politični trend razvoja v deželi. Prav zaradi tega je Mao Ce Tung »osebno spodbujal« nove kampanje in si prizadeval, da bi z vzgibanjem akcij množic ter z ostrino ideološke ofenzive vplival na razmerje sil v vodstvu.

To pomeni, da Mao Ce Tung in leve sile kljub številnim političnim uspehom niso mogli zadržati splošnega političnega trenda v razvoju kitajske družbe. Ne samo odpor »umirjenih kadrov«, pač pa predvsem sama družena praksa, potrebe družbe in nacionalni interesi Kitajske so terjali z močjo objektivnih zakonitosti korekture nekaterih pojmovanj Mao Ce Tunga. Tako stanje so izrabljali kritiki Mao Ce Tunga in so vsiljevali svoje lastne zamisli — in sicer kljub temu, da so jih poprej večkrat kritizirali.

V času pripravljanja nove ustave in drugih dokumentov vsekitajskega ljudskega kongresa (zasedal je od 13. do 17. januarja 1975. leta) so se razhajanja v kitajskem vodstvu ponovno poglobila. Levica na čelu z Mao Ce Tungom si je prizadevala, da bi v ustavi kar najbolj razločno izoblikovala svoja pojmovanja o vlogi in strukturi državnih organov (absolutna podrejenost prestavniških in državnih organov vodstvu partije, enostavnejša državna struktura, odprava funkcije šefa države in imenovanje Mao Ce Tunga za vrhovnega vojaškega komandanta). Mnoga pojmovanja leve so bila sicer sprejeta, vendar so bila nekatera bistvena stališča, ki jih je podpiral Mao Ce Tung, odklonjena, zlasti tista s področja družbenoekonomskih odnosov. Mao Ce Tung si je na primer prizadeval za to, da bi napravila nova ustava korak naprej v primerjavi z odtedanjimi družbenimi odnosi in da bi razvili »revolucijo na višjo raven.« Zato se je Mao zlasti zavzemal, da bi omejili tako imenovane *ostanke buržoaznih pravic* (postopno zmanjševanje razlik v plačah, spremembe v lastniških odnosih v ljudskih komunah, zmanjševanje »treh velikih razlik« — npr. med fizičnim in umskim delom, med vasjo in mestom itn.).⁷

⁷ Več kitajskih avtorjev, ki navajajo Mao Ce Tungova stališča o teh vprašanjih, ugotavljajo, da je ta stališča Mao povedal leta 1974, se pravi pred zasedanjem parlamenta, publicirana pa so bila šele v letu 1975 (npr. Fang Hai: »Be Fighters in Criticizing the Bourgeoisie«, Peking Review, št. 20, str. 12). Buržoazne pravice ali po kitajsko *fa-ch'uen* je nov termin, ki se je prvič pojavil

Teh stališč niso sprejeli in jih niso vključili v določila nove ustave. Nasprotno, glede teh vprašanj so se strinjali z nazori umirjenih sil.⁸ Njihov vpliv se je močno izrazil tudi glede kadrovskih odločitev (Teng Hsiao-ing je bil tik pred zasedanjem parlamenta na drugem plenumu CK PK Kitajske imenovan za podpredsednika CK KP Kitajske, za člana stalnega komiteja politbiroja CK KP Kitajske in za prvega pomočnika premiera; tudi na mnoga druga pomembna mesta v stalnem komiteju vsekitajskega ljudskega kongresa in državnega sveta so imenovali mnoge rehabilitirane ali po svoji naravnosti »umirjene« kadre.) Vplivu »umirjenih« sil moramo pripisati tudi sprejetje zelo ambicioznega programa gospodarskega razvoja, ki si je za končni cilj postavil to, da stopi Kitajska do konca tega stoletja »v prve vrste gospodarstva v svetu«.

Mao Ce Tung ni sodeloval na zasedanju vsekitajskega ljudskega kongresa. Samo deset dni po zasedanju so v njegovem imenu začeli politično kampanjo za »proučevanje teorije diktature proletariata«. S to kampanjo je prišlo tudi do spremembe političnega prioritete glavnih nalog v deželi — kampanja je postala v zelo kratkem času temeljna vsebina dejavnosti partije, množičnih družbenopolitičnih organizacij, armade in delovnih organizacij.⁹ Popolnoma očitno je, da je poskušal Mao Ce Tung s to novo javno kampanjo s pomočjo aktiviranja množic in z ideološko ofenzivo doseči tiste oplitične cilje, ki jih ni mogel uveljaviti v normalni interni razpravi v vodstvu.

Večina v vodstvu je cilje kampanje za »omejevanje buržoaznih pravic« sprejela samo v besedah. Njene praktične naloge so omejili na ustvarjanje ugodne »atmosfere«, odločno pa so se uprli kakršnimkoli konkretnim spremembam v družbeno-ekonomskih odnosih. Nekateri so to kampanjo celo kritizirali, češ da dviga »veter komunizacije« in da ima potemtakem značaj odklona v »levo«.¹⁰ Zaradi takega razvoja in zaradi bolezni Ču En Laja se je

pred 18 leti v času gibanja ljudskih komun, vendar ga vrsto let v politični terminologiji sploh niso uporabljali.

⁸ Glede lastninskih odnosov ustava sankcionira v bistvu take odnose, kakršni obstajajo na Kitajskem zdaj in ne prinaša nikakršnih sprememb (na primer: dve obliki lastninskih odnosov: a) socialistična lastnina in b) socialistična kolektivna lastnina delovnih ljudi). V primeru, da je zagotovljena absolutna dominacija kolektivnega gospodarstva, je dovoljeno tudi individualno obdelovanje manjših parcel ali nekatere druge oblike individualne kmetijske in nekmetijske proizvodnje »za osebne potrebe« — če ta izključuje eksploatacijo drugih in če je v mejah, ki jih določata zakon in skupni dogovor vseh lokalnih dejavnikov. Pomembno je tudi to, da je »praviloma« tudi vnaprej predvidena oblika »trostopenjskega lastništva« v ljudskih komunah, tj. lastnina komune, proizvodne brigade in »proizvodne skupine (ekipe), ki je temeljna obračunska enota; ustava razglša načelo »od vsakega po njegovih sposobnostih, vsakemu po njegovem delu«. Država se obvezuje, da bo »postopno izboljševala materialno in kulturno življenje ljudstva na podlagi stalne rasti socialistične proizvodnje«. O tem glej: »The Constitution of the People's Republic of China«, zlasti člena 7 in 9, Peking Review, 1975, št. 4, str. 12, kot tudi druge tekste, ki so bili objavljeni v tej številki Peking Review o zasedanju vsekitajskega ljudskega kongresa.

⁹ Javna kampanja se je začela z uvodnikom v partijskem organu Zen Min Zi Bao z naslovom »Study Well the Theory of the Dictatorship of the Proletariat«, ki je bil objavljen v Peking Review leta 1975, št. 7. str. 4. Med najbolj pomembnimi teksti iz te kampanje je treba omeniti navedena dva članka, ki sta ju napisala člana politbiroja CK KP Kitajske, pripadnika levega krila. V marčni številki Rdeče zastave je Yao Wenyuan objavil članek »O socialni bazi« antipartijske klike Lin Piaojia (Peking Review, 1975, št. 10, str. 5); v navedeni številki Rdeče zastave je objavil Chiang Chun-chiao članek z naslovom »O izvajanju vsestranske diktature nad buržoazijo« (Peking Review, 1975, št. 14, str. 5).

¹⁰ Glej: Chiang Chun-chiao: »On Exercising All Round Dictatorship Over the Bourgeoisie«, Peking Reviews, št. 14, zlasti str. 10.

vse bolj prebival v ospredje Teng Hsiao-ping kot odločilna politična osebnost, ki je imela v rokah večji del državne in vojaške operative. Zaradi tega in zaradi svoje osebne naravnosti je postajal vse bolj središče odpora proti pritiskom levice in osrednja osebnost v uravnavanju tekoče nacionalne politike.

Vzpon Teng Hsiao-pinga je bil zelo hiter. Za časa kulturne revolucije so ga odstavili s položaja generalnega sekretarja CK KP Kitajske ter ga obtoževali, da je »človek številka dve, ki zagovarja kapitalistično pot«. Aprila 1973. leta so ga rehabilitirali in ga postavili na položaj enega izmed pomočnikov predsednika državnega sveta in v nekaj manj kot dveh letih je postal podpredsednik CK KP Kitajske, načelnik generalštaba kitajske ljudske armade, v državnem svetu pa je *de facto* opravljal funkcijo vršilca dolžnosti premiera. Njegov vzpon je bil pravi izziv levici. Pri tem ni šlo le za blestečo kariero nekdanj kompromitirane osebnosti, ki je bila simbol sil, proti kateri je bila namerjena kulturna revolucija, marveč je bil z njegovim imenom povezan tudi »desni« tok v celotnem političnem življenju dežele. Ta izziv oziroma perspektiva, da bo po smrti Ču En Laja Teng Hsiao-ping tudi formalno nasledil Ču En Laja na položaju premiera — je bila za levico nesprijemljiva.

Leta 1975 je Teng Hsiao-ping vse bolj odločno nastopal v načrtovanju politike dežele. Razvil je obširno politično dejavnost, na mnogih krajih je nastopal kot govornik, pripravljal je izdelavo novih programskih političnih dokumentov. Pod njegovim vodstvom so pripravili že tri pomembne dokumente: 1) »O splošnem programu dela za celotno partijo in za vse ljudstvo«; 2) »O nekaterih problemih pospeševanja industrijskega razvoja« in 3) »Osnutek poročila o delu akademije znanosti.«¹¹

Ko je Teng Hsiao-ping ocenjeval notranje razmere na Kitajskem po kulturni revoluciji, je v primerjavi z Mao Ce Tungom stanje ocenjeval veliko bolj kritično. V svojih internih govorih je opozarjal na to, da obstajajo številni problemi — v proizvodnji, v upravljanju, v znanosti in kulturi. Poudarjal je, da je gospodarstvo že vrsto let na »mrtvi točki«, da se študenti ne učijo, da znanost zaostaja za potrebami dežele in za svetovnim razvojem, da obstajajo tudi na idejnem in političnem področju številni problemi, ker so Maovo misel po kulturni revoluciji tolmačili in jo propagirali »v napačnem kontekstu.«¹²

Zaradi tega je Teng Hsiao-ping zahteval, da se vse sile partije in ljudstva usmerijo k popravljanju »napak« in k pospeševanju materialnega razvoja. Zavzemal se je, da bi na Kitajskem do konca tega stoletja izvedli »štiri modernizacije« (kmetijstvo; industrija; narodna obramba; znanost, izobraževanje in tehnologija). Prizadeval si je za izvedbo reform na devetih glavnih področjih družbe (industrija; kmetijstvo; transport in komunikacije; finance in trgovina; znanost, izobraževanje in tehnologija; zdravstvo; literatura in umetnost; armada in partija).¹³ Zaradi vsega tega je poskušal okrepiti stabilnost in zvečati strokovno učinkovitost vseh mehanizmov političnega in ekonomskega upravljanja.

¹¹ Sumaren pregled glavnih znanih vsebin teh dokumentov navaja John Gittings: »New Material on Teng Hsiao-ping«, China Quarterly, 1975, št. 67 (september), str. 489. Ker z novim uvodnikom v *Zen Min Zi Bao* z dne 23. avgusta (»Grasp the Crucial Point and Deepen the Criticism of Teng Hsiao-ping«, Peking Reviews, 1976, št. 35, str. 5) prehaja težišče kampanje na kritično analizo teh dokumentov, je bilo objavljenih v kitajskem tisku mnogo novih podrobnosti.

¹² »Marksist truth is irrefutable — a criticism of Teng Hsiao-ping's evil tactics in temporizing with Chairman Mao's instructions« (SWB-FE 5296/B II 9).

¹³ Glej podrobneje v »Komentarju« skupine za množično kritiko KP Kitajske, Hainan, 9. IX. 1976 (SWB-FE 5313/B II, C).

Dotedanjo univerzalno, politično in upravno vodilno vlogo partijskega organa je želel nadomestiti z novim vodilnim telesom, na čelu katerega bi bil strokovnjak, direktor, sekretar partije naj bi imel samo eno izmed mest poleg direktorja in dveh drugih strokovnjakov (na primer v znanstvenih institucijah).

Priljubljen je tudi mnoge druge ukrepe na področju upravljanja. Njegovi kritiki mu najbolj zamerijo to, da je nameraval okrepiti centralizacijo v industriji ter velika podjetja ponovno postaviti pod neposredno in izključno vodstvo usreznih ministrstev. Kar zadeva nagrajevanje, je Teng predvideval naglejšo rast zaslužkov ter širšo uporabo materialne stimulacije za zviševanje produktivnosti dela. Prav tako se je odločno upiral Maovi politik »zoževanje buržoaznih pravic« ter poudarjal, da na Kitajskem še niso dozorele zgodovinske in materialne razmere za uvajanje take politike.

Na zunanjem področju je Teng predlagal, naj zavzame Kitajska bolj liberalen odnos do najemanja tujih posojil ter da naj v zamenjavo za premog in nafto uvaža najbolj moderna industrijska podjetja. Tudi nasploh bi morala Kitajska mnogo bolj izkoriščati tujo tehnologijo.¹⁴

V bistvu je bil Teng Hsiao-ping nosilec nazorov številnih starih rehabilitiranih kadrov, strokovnjakov in intelektualcev, ki so bili nezadovoljni z razmerami po kulturni revoluciji in ki so opozarjali na vse pomanjkljivosti »novih stvari«, ki jih je revolucija prinesla. Bili so prepričani, da je treba — za hitrejši napredek Kitajske — na vseh področjih, od izobraževanja do armade, mnoge stvari bistveno spremeniti, da bi prišlo do normalnega funkcioniranja in konsolidacije vseh družbenih področij v deželi. Odgovornost za stanje, kakršno je, bi morale nositi sile, ki pripadajo levemu krilu kulturne revolucije. O njih je Teng govoril, da »so obuli Lin Piaove škornje« t. j., da nadaljujejo z ultralevo politiko ter da napačno tolmačijo Mao Ce Tungovo misel. To skupino je imenoval »antimarksiste«, »razredne sovražnike« in »kolovodje buržoaznega frakcionstva«. Zaradi takih ocen so poslali ti levičarji prva in glavna »tarča« v njegovem političnem boju. Po mnenju Teng Hsiao-pinga naj bi peljala pot h konsolidaciji dežele le prek politične odstranitve te skupine.¹⁵

Teng Hsiao-ping je glede praktičnega izvajanja svoje politike odšel najdlje na področju kmetijstva. Sklical je prvo nacionalno posvetovanje po končani kulturni revoluciji. Glavni referat je imel Hua Kuo-feng, vršilec dolžnosti premiera. Njegov referat je bil v bistvu na liniji tedanje uradne politike (tri instrukcije + štiri modernizacije) in v duhu pojmovanj Teng Hsiao-pinga. Po zastavljenih ciljih bi morala Kitajska v naslednjih petih letih mehanizirati kmetijstvo, modernizirati proizvodnjo v 500 okrajih (od 2.200 kolikor jih ima) in zvišati proizvodnjo žitaric na približno 400 milijonov ton (leta 1974 je Kitajska pridelala 274,9 milijonov ton žitaric). Poleg tradicionalnih metod in sredstev so bo tej priložnosti posebej poudarili pomen in vlogo vodstva partije, mehanizacije, izobraževanja strokovnih kadrov, znanosti in znanstvenih institucij. Iz celotnega programa je moči sklepati, da se predvideva tudi večja pomoč države tistim okrajem, ki so prišli v ožjo izbiro za modernizacijo.

¹⁴ V svojih govorih je Teng navajal, da se celo znanstveniki na mnogih institucijah ne upajo prebrirati tuje strokovne literature; na enem od collegeov, ki ima 800 študentov, so si v enem letu sposodili iz knjižnice le 700 knjig.

¹⁵ Kitajski tisk večkrat citira stavke, ki jih pripisuje Tengu. Tu navajamo kot primer članek Lin Ta: »To change the main target of the socialist revolution is not permitted« (SWB-FE št. 5301, str. B-II 6-8).

Izobraževanje in znanost sta bili naslednje področje, na katerem so začeli uvajati konkretne ukrepe za sanacijo in konsolidacijo stanja. Nove pobude osrednjih državnih organov v juliju, avgustu in septembru 1975. leta je močno podprl znaten del intelektualcev in kadrov, ki delajo na tem področju. Zagovorniki nove politike so ostro kritizirali razmere na univerzah, v znanosti in kulturi (po kulturni revoluciji je »nastal kaos«; absolventi so »polpismeni«; »raven izobraževanja in znanosti je nizka«; v takih razmerah ne bo moči »lansirati satelitov in doseči večjih prodorov v znanosti«; »knjige malo beró«; »malo je intelektualnega dela«; »kultura ni razvita«; »nihče si noče ogledati novih oper« itn.).

Za urejanje razmer na področju izobraževanja so zahtevali predvsem drugačen odnos med politiko, profesionalnim izobraževanjem in intelektualnim delom. V vodenju izobraževalnih in znanstvenih institucij bi morali dati večjo vlogo strokovnjakom, zvišati intelektualno raven pouka in študentov (omogočiti neposreden prehod iz srednjih šol na univerzo; zmanjšati trajanje fizičnega dela ter podaljšati šolanje od treh na štiri leta).

Ofenziven in odločen nastop nosilcev politike pospešenega razvoja Kitajske (Teng je govoril: »Ne smemo se bati, da bi nas spet odstranili in obtožili kot revizioniste«) se je postopno srečeval z vse močnejšim in neposrednim odporom levice in tudi Mao Ce Tunga. Nasprotna stran (levica) je spretno izrabljala težave, s katerimi se je nova politika srečevala, kakor tudi vse negativne odmeve in odpore, ki jih je načenjala. Izvajanje politike »konsolidacije« in korektur nekaterih vidikov politične prakse iz obdobja kulturne revolucije je prinašalo s seboj poleg pozitivnih rezultatov tudi nekatere negativne posledice. Na vasi je, denimo, ta politika spodbujala individualno in kolektivno iniciativo, s tem pa je v nekem obsegu in v nekaterih dejavnostih »omajal« državno kontrolo. Prišlo je do negativnih pojavov, ki so v nekaterih predelih začeli spodkopavati »dominantni položaj« kolektivnega kmetijstva in izpolnjevanja državnega plana (precej časa so porabljali za delo na ohišnicah; nekateri kmetje so iskali delo v drugih krajih; nekje so kmetje povečevali ohišnice; bili so tudi primeri, ko je prosta lokalna trgovina vnesla zmedo v državni odkup itn.). Vse to in pa spremenjena oblika nagrajevanja je na vasi zaostrilo socialno diferenciacijo in polarizacijo (znano je, da se je dohodek revne in bogate brigade gibal v razmerju 1 : 9).

Vračanje starih kadrov na vodilne položaje je prizadelo pozicije mlajših kadrov. Del starih kadrov se je vedel tudi maščevalno, radi so naglašali, da bodo stvari postavili spet »na pravo mesto«. Teng in drugi so premišljeno izrabili nova imenovanja za dviganje strokovnih kadrov, pri tem pa so zane-marili politična merila levice. Napovedane spremembe v visokem šolstvu so vznemirile dotedanje generacije študentov na univerzah, kajti kritika izobraževanja je letela prav na njih.

Te težave v izvajanju nove politike kot tudi »odstopanja« od prakse in ciljev kulturne revolucije je levica spretno izkoristila v svojem boju za politično likvidacijo Teng Hsiao-pinga kot svojega glavnega nasprotnika in za kritiko njegovih nazorov.

Prva javna napoved, da postaja politični pritisk na Teng Hsiao-pinga vse močnejši, so bile (konec avgusta 1975) aluzije na kapitulantstvo v kritiki nekega klasičnega romana. Značilno je bilo, da tradicionalnega uvodnika na nacio-

nalni praznik (1. oktober) in govor Chiang Ching, žene Mao Ce Tunga, ki ga je imela na nacionalni konferenci o kmetijstvu, niso objavili. V novembru se je na pekinški univerzi začela kampanja proti »desnemu devacionističnemu vetru«, ki je po smrti Ču En Laja (8. januarja) v začetku februarja 1976 prerasla v odkrito kampanjo proti Teng Hsiao-pingu. Toda temeljne politične elemente za njegovo kritiko je vseboval že novoletni uvodnik (1976).

V internih razpravah je Mao Ce Tung že v času, ko je živel še Ču En Laj (konec 1975. leta), kritiziral Teng Hsiao-pingov program »treh instrukcij«.¹⁶ Njegov glavni očitke je bil v tem, da so avtorji zanemarili naravo razrednega boja in da primarne probleme (razredni boj) zamenjujejo s sekundarnimi (stabilnost in enotnost; razvoj narodnega gospodarstva).

Izdelali so celoten ideološki instrumentarij, s katerim naj bi idejno in politično kompromitirali politiko »umirjenih sil« in Teng Hsiao-pinga osebno (nujnost razrednega boja; napake voditeljev, ki ne razumejo potrebe po nadaljnjem razvoju revolucije; zaostajanje Tenga na ravni ciljev buržoazne revolucije na Kitajskem; glavna nevarnost je revizionizem; teorija kapitulantstva; sovražen odnos do kulturne revolucije; težnja k elitizmu in socializmu sovjetske vrste; preveliko poudarjanje ekonomskih dejavnikov in vloge strokovnjakov; zagovarjanje in propagiranje materialne stimulacije: podcenjevanja vloge množic — in temu podobno). Tenga so začeli obtoževati tudi za nekatere napake, ki jih je storil pred kulturno revolucijo.

»Tarča napada« je bila že od vsega začetka odmerjena in usmerjena predvsem na Teng Hsiao-pinga in na njegove nazore (to je »primarna naloga« kampanje). Obtožen je bil kot avtor »revizionističnega programa«. Prav tako je bil obtožen, da je špekuliral z avtoriteto Mao Ce Tunga in drugih »revolucionarjev« (verjetno je to aluzija na Ču En Laja). Po teh obtožbah naj bi izdelal *teoretično platformo* (negiranje razrednega boja in pripisovanje velikega pomena teoriji proizvodnih sil), svojo *lastno politiko* (najprej je hotel »vpeljati red« v izobraževanje, znanost in kulturo, potem pa v gospodarstvo in na koncu v armado) in svojo *organizacijsko linjo* (zaposlavljal je mlade kadre, izvajal spremembe in premeščal, uvajal svoje ljudi, »dvigal v nebesa« strokovnjake ter zatrjeval, da je treba izrabi njihovo strokovnost ne glede na njihove politične nazore).

Sam potek kampanje proti Teng Hsiao-pingu je pokazal, da je bil njegov položaj dokaj močan in da je bil »del kadrov in množic« pod njegovim vplivom. Tenga so pogosto javno pozvali, naj se pokesa, ker bo v tem primeru lahko obdržal kak visok položaj (»če bo obrnil nov list se iskreno pokesa«).

Globino in širino sopada odkrivajo velike demonstracije konec marca in v začetku aprila v Pekingu ter v nekaterih drugih mestih Ktajske. Kritike so se kdaj pa kdaj obračale tudi proti samemu Mao Ce Tungu in njegovi teoretični misli. Te demonstracije so vnesle nov element v dotedanje razmere in spreminjale odnos sil.

¹⁶ Tri instrukcije so vsebovale tri glavne naloge:

- 1) proučevanje teorije, preprečevanje revizionizma in konsolidacija diktature proletariata;
- 2) razvoj enotnosti in stabilnosti;
- 3) graditev nacionalnega gospodarstva.

Maov citat, v katerem kritizira te tri instrukcije, je bil prvič objavljen v novoletnem uvodniku (»Nothing is hard in this world if you dare to scale the heights«, Peking Review, 1976, št. 1, str. 8–10).

Sklepi o postavitvi Hua Kuo-fenga za premiera in razrešitev Teng Hsiao-pinga z vseh položajev so bili sprejeti v politbiroju CK KP Kitajske »enoglasno«, vendar so bili motivi očitno dokaj različni. Oboji, leve in umirjene sile so morale nekaj žrtvovati, da je bil ta kompromis dosežen. Teh odločitev namreč ni mogoče razlagati kot popolno zmago pobudnikov kampanje niti kot popoln poraz njenih nasprotnikov. Teng Hsiao-pinga so zavestno »žrtvovali«, da bi preprečili nadaljnje politične nemire v deželi in poglobljanje nasprotij ter razkola v vodstvu.

Po smrti Mao Ce Tunga se je kritika Teng Hsiao-pinga nadaljevala z nezmanjšano silovitostjo. Maova smrt je vsaj začasno okrepila položaj radikalnega krila, ki je tudi scer skušalo kar najbolj izrabiti Maovo avtoriteto. Vendar so razmere tudi poslej dokah zapletene, tako zaradi narave spornih vprašanj kot tudi zaradi še mnogih dokaj pomembnih in nepremaganih odporov. Sile, ki hočejo preprečiti ponavljanje napak iz preteklih kampanj, so še zelo močne.

Nacionalne manjšine v prostoru in času

(Združeni narodi in nacionalne manjšine)*

Prostor in čas kot imanentni pojavi obliki eksistence materije, človeške družbe in politike v njej sta enako pomembni dimenziji opazovanja družbenih in političnih fenomenov, da bi lahko prodrli do tretje, globlje dimenzije, do bistva teh fenomenov.

Če med drugim ugotavljamo, da so nacionalne manjšine v časovnim odseku, v katerem živimo, pomemben del politike in političnih odnosov v mnogih državah sveta, sta prostor in čas prav tako pomembni koordinati za prodiranje do njihovega bistva in do njihove problematike. S proučevanjem fenomena nacionalnih manjšin v njihovem časovnem gibanju in v prostorski razsežnosti lahko torej pridemo do pomembnih znanstvenih ugotovitev, ki imajo izjemno vrednost za razumevanje njihove problematike; po tej poti lahko pridemo tudi do izredno dragocenih sklepov, kako izboljšati celotni položaj nacionalnih manjšin, ki so važen del svetovne politike. Ob tej priložnosti naj opozorimo na eno izmed resolucij generalne skupščine OZN z dne 4. februarja 1952,¹ v kateri je poudarjeno, da sta boj proti diskriminatornim ukrepom in boj za zaščito manjšin dva najbolj pomembna vidika dejavnosti združenih narodov na tem področju.

Seveda nam obseg te razprave ne dopušča, da bi se pri obravnavanju bistva in problematike nacionalnih manjšin lotili obsežnega časovnega in prostorskega razčlenjevanja snovi. Pač pa bomo skušali zajeti nekatere prostorske in časovne vidike problematike nacionalnih manjšin v strnjeni obliki, predvsem tako, da bomo razgrnili nekatera bistvena teoretična in praktična vprašanja.

Problematika nacioanalnih manjšin je bila vse do nedavnega pretežno povezana z Evropo; neposredno in odločilno je k temu prispevalo to, da je dobilo nacionalno vprašanje v 18. in 19. stoletju (ter na prehodu v 20. stoletje) na tej celini zaradi spleta specifično zgodovinskih, razrednih, ekonomskih, socialnih, kulturnih in geopolitičnih gibanj izreden pomen. Seveda pa je bila problematika nacionalnih manjšin delno že poprej, zlasti pa je v sedanjem času, del problematike domala vseh meridianov sveta. Sodobni specifični procesi kri-

* Prispevek je bil napisan za X. kongres Mednarodnega združenja za politične znanosti (IPSA).

¹ Resolucija št. 532. B (VI).

stalizacije nacionalnih manjšin (pa naj so že dopolnjeni ali pa še v povojih) kot spremljevalci specifičnih procesov kristalizacije nacij tudi v teh makro-prostorih niso spremenili splošne bistvene vsebine pojava nacionalnih manjšin — kot odnosa večina-manjšina in problema človekovih in nacionalnih pravic o tem odnosu. Nasprotno: z nastankom novih neodvisnih držav v Aziji in Afriki, v izredno močnem procesu dekolonizacije, v močno izraženih procesih etnično-nacionalne identifikacije in diverzifikacije pomembnih manjšinskih skupin na zahodni polobli (ZDA, posamezne države zahodne Evrope itn.) dobivajo ti problemi v sklopu nacionalnih procesov in odnosov tudi nove poudarke pojavnosti in aktualnosti. Tako se nacionalne manjšine kažejo kot pomemben pojav in strukturalna stvarnost realnih političnih sistemov v mnogih državah sveta, kar velja tudi za primere, ko se v posameznih državah z njimi nihče ne ukvarja ali pa skušajo celo s politiko asimilacije zanikati njihov obstoj.

Seveda različni specifični zgodovinski konteksti, v katerih nacionalne manjšine nastajajo, in tudi različne družbene, socialne in politične razmere, v katerih v različnih delih sveta manjšine žive, vnašajo v to problematiko obilje konkretne raznovrstnosti. Toda kljub temu vse te oblike konkretne različnosti ne zanikujejo nekaterih temeljnih značilnosti in problemov nacionalnomanjšinskega fenomena, kot so npr.: 1. vprašanje nediskriminacije; 2. vprašanje svobode in pogojev za izražanje in kultiviranje nacionalne identitete v duhu vzajemnega spoštovanja nacionalnih kolektivitet; 3. vprašanje napredka celotnega položaja manjšin na vseh področjih družbenega življenja — na podlagi temeljne ideje o enakopravnosti vseh ljudi in nacionalnih kolektivitet. Raznovrstnost izražanja vprašanja nacionalnih manjšin v svetu v bistvu potrjuje zgoraj navedene splošne temeljne značilnosti problema nacionalnih manjšin.

Časovna periodizacija nacionalnih manjšin obsega tri velike časovne bloke: obdobje pred prvo svetovno vojno, obdobje med obema svetovnima vojnama in obdobje po drugi svetovni vojni do današnjih dni. Že samo to, da so v tej periodizaciji časovni mejniki svetovne vojne, dovolj zgovorno govori o tem, da sta realnost in problematika nacionalnih manjšin zgodovinsko bistveno povezani s širšo družbeno in politično infrastrukturo.

Nacionalna manjšina je zgodovinska kategorija, ki je nastala hkrati z nastankom naroda — in sicer zaradi tega, ker se meje nacionalne države niso ujemale z etničnimi mejami nacije; to je posledica zapletene etnične pomešanosti prebivalstva, najpogosteje v obmejnih področjih dveh držav, ali pa je tudi nasledek različnih zgodovinsko-političnih in geopolitičnih okoliščin pri določanju meja med posameznimi državami ali pa določenih demografsko-migrantskih okoliščin.

Čeprav so se nacionalne manjšine pojavile tako rekoč hkrati z nacijami in je etnična zaščita v primerih varstva verskih manjšin zgodovinsko gledano obstajal celo že pred tem, pa sta politični interes, zlasti pa znanstveno-teoretični interes za nacionalne manjšine nekoliko starejšega datuma. Tako na primer francoski Littréjev besednjak, ki je izšel sredi 19. stoletja in vsebuje tudi opredelitev nacije, omenja samo definicijo parlamentarne manjšine, ne pa tudi nacionalne manjšine. Vendar se, kot smo že omenili, v samem institutu zaščite verskih manjšin srečujemo tudi z vpletanjem prvih elementov etnične (in za-

metkov nacionalne) zaščite.² V več primerih se namreč v institut verske zaščite že vključujejo vsebine etnične zaščite oziroma zametki nacionalne zaščite, zlasti kadar se verske manjšinske grupacije v celoti pokrivajo z etničnimi oziroma nacionalno manjšinskimi grupacijami — kot na primer na Balkanu. Iz tega lahko sklepamo na močan politični impulz, ki ga je etnična komponenta vnašala v vnanji okvir verske zaščite.

Prvo politično zanimanje za že izoblikovane nacionalne manjšine se je povezovalo s problemom njihove zaščite. Ker pa je bila ideologija mladega meščanstva do nacionalnih manjšin v okviru meščanskih državnih skupnosti unitaristična in zatiralska, pa se prvi poskusi in oblike pravne zaščite nacionalnih manjšin ne začenjajo v okvirih posameznikov držav, pač pa na mednarodnem področju. Prvi mednarodno-pravni akt, ki vsebuje določila o zaščiti nacionalnih manjšin, je dunajska mirovna pogodba iz leta 1815; s katero so bila urejena tudi nekatera vprašanja zaščite nacionalne individualnosti Poljske, po tem ko so jo razkosali med Avstrijo, Rusijo in Prusijo.

Prav gotovo bi globlje razčlenjevanje zgodovinskih zametkov manjšinske zaščite terjalo posebno in obsežnejšo analizo posameznih takih oblik, kot so na primer: dejstva in režim kapitulacij; pogodbene obveznosti o zaščiti manjšine, kadar pride do teritorialnih odstopanj; »humanitarne« intervencije; nekatere oblike kolektivne zaščite pogodbenih obveznosti, ki so bile sprejete na dunajskem kongresu leta 1812, na pariški konferenci leta 1856, na berlinskem kongresu leta 1878; nekatere interne pravne solucije v Avstroogrski itn.

Kljub povedanemu pa je nesporno, da se bolj celosten sistem zaščite nacionalnih manjšin tako v mednarodnih merilih kot prek »manjšinskih določil«, ki so vključena v več ustav evropskih držav, začela šele po prvi svetovni vojni. Več razlogov je že v naprej določalo, da je dobil institut zaščite nacionalnih manjšin in šele po prvi svetovni vojni nove impulze glede moči in razširjenosti. Najbolj pomembni so bili vsekakor tile razlogi: nova geopolitična struktura Evrope s številnim nacionalno-manjšinskim prebivalstvom v večini držav Evrope; višja stopnja uveljavljanja načela nacionalnosti; v primerjavi z dotedanjimi razmerami širši prodor demokratične zavesti o manjšinskem problemu v tem svetu sicer še nepopolne demokracije in nepopolnih nacionalnih odnosov. Eden izmed dejavnikov v vsem tem je bila tudi želja projektantov Društva narodov, da bi v prihodnosti zagotovili mir v svetu. Kot je znano, so z mednarodnim sistemom varstva manjšin pod jamstvom Društva narodov (ki so ga ustanovili po prvi svetovni vojni) na novo nastale in razširjene države centralne in jugovzhodne Evrope kot tudi nekatere države, ki so se v tem času znašle v taboru premagancev, z mirovnimi pogodbami ter s posebnimi aneksionimi pogodbami o varstvu manjšin prevzele tudi določene mednarodne obveznosti za določen obseg zaščite nacionalnih manjšin na njihovem ozemlju; v tem primeru je bilo za izvrševanje pogodbenih obveznosti odgovorno Društvo narodov. S tem so postale obveznosti, ki jih nalagajo bilateralni akti, obveznosti mednarodne narave. V ta sistem so se kasneje — ko so bile sprejete v Društvo narodov — vključile tudi nekatere druge države z unilateralnimi deklaracijami o sprejemanju obveznosti za zaščito manjšin.

² Literatura o manjšinah kot prvi akt te vrste navaja sporazum v Olivi leta 1666 med Poljsko in Švedsko, v katerem so bile pogodbeno določene tudi nekatere obveznosti za zaščito šol v materinem jeziku; te šole so bile dotlej na ozemlju, ki sta ga sosednji državi odstopili druga drugi.

Navedeni sistem zaščite manjšin je imel celo vrsto pomanjkljivosti, med katerimi so najbolj očitne štiri: 1. prostorska omejenost sistema, tako da so ostale nacionalne manjšine v mnogih državah zunaj tega varstvenega sistema; 2. pomanjkljivosti nadzornega mehanizma pri izvrševanju tako imenovanih manjšinskih pogodb pod varstvom Društva narodov; 3. vsebinska omejenost teh pogodb glede nacionalnih manjšin; 4. občutna odvisnost sistema zaščite od muhavosti meddržavne in mednarodne politike sploh. Kljub vsem tem pomanjkljivostim pa se ne da spodbijati, da so bile manjšinske pogodbe kljub nepopolnosti pozitiven prispevek v tem nepopolnem svetu, zlasti glede položaja nacionalnih manjšin. Ne da se zanikati tudi tega, da so vtisnile globok pečat celotni problematiki manjšinske zaščite med obema svetovnima vojnama. Manjšinske pogodbe so pritegovale trajno pozornost tedanjega javnega mnenja v Evropi, katere dejavnost je bila naravnana k izboljševanju položaja nacionalnih manjšin. Vendar je neugoden položaj manjšin v realnem življenju v številnih deželah bolj privlačil pozornost k problemu neizpolnjevanja pogodb in k problemu prostorske omejenosti sistema varstva manjšin kot pa k vsebinski omejenosti pogodbenih določb. Vendar je treba opomniti na to, kar avtorji, ki pišejo o nacionalnih manjšinah, mnogokrat spregledajo — da stvarni vzrok za tak položaj nacionalnih manjšin ni izključno v nedodolnosti mednarodnega sistema zaščite, marveč predvsem v nehumanem asimilatorskem oziroma diskriminacijskem odnosu vladajočih režimov posameznih držav do nacionalnih manjšin v okviru njihovih državnih meja.

Kar zadeva proučevanje problematike nacionalnih manjšin v mednarodnih okvirih, sta za neposredno obdobje po drugi svetovni vojni značilni dve tendenci, ki sta si po rezultatih v nekem smislu v nasprotju.

Na eni strani lahko težnjo k univerzalizaciji zaščite pravic in temeljnih svoboščin človeka na podlagi nediskriminacije označimo za zelo pozitivno in koristno. Čeprav ni bila vključena v ustavno listino Združenih narodov niti ena sama klavzula, ki bi posebej obravnavala vprašanje manjšin, pa vsebuje ta listina, v nasprotju s paktom Društva narodov, vrsto določil, ki uvajajo splošno načelo univerzalnega spoštovanja človekovih pravic in njegovih osnovnih svoboščin — in to za vse, brez diskriminacije. To je vsekakor nujna in začetna osnova za zaščito in pravice nacionalnih manjšin; v tem smislu bi lahko rekli, da se ustanovna listina Združenih narodov le v svojem potencialnem, napovedujočem pomenu dotika tudi problema položaja nacionalnih in drugih manjšin.

Na drugi strani pa lahko označimo za negativno tisto težnjo, ki je skušala problem zaščite in pravic nacionalnih manjšin utopiti v splošni okvir pravic in svoboščin individua in načela nediskriminacije, kar je moč opaziti v nekaterih važnih mednarodnih dokumentih. Neutemeljenost te druge tendence je očitna, če upoštevamo, da prav dosledno uresničevanje splošnih pravic in temeljnih svoboščin človeka na načelu nediskriminacije terja poroštvo osnovnih človeških in nacionalnih pravic manjšin tudi kot realnih socioloških in političnih skupnosti. Zaščita nacionalne identitete te skupnosti terja — v nasprotju z asimilatorskim prizadevanji — tudi to, da večina manjšino prizna ter aktivno uveljavlja »posebne« pozitivne pravice za njeno ohranitev in kultiviranje njene nacionalne samobitnosti. To v vsebinskem pomenu pravzaprav niso neke posebne pravice, pač pa jih lahko enačimo s pravicami večine — le da jih v primeru večine ne označujemo s »posebnimi« pravicami, ker večina objektivno

ni ogrožena. Skratka, načelo nediskriminacije pri uživanju temeljnih pravic in svoboščin državljanov je skupaj s »posebnimi« pravicami manjšin ena sama in tesno povezana komplementarna celota. O tej komplementarnosti govori že ime podkomisije pri Združenih narodih za boj proti diskriminaciji in za zaščito pravic manjšin. In prav iz te komplementarnosti je povsem razvidno, da gre za dve različni zadevi. Na tem mestu lahko opozorimo, da to razliko zelo dobro čutijo in razumejo vsi odkriti in prikriti zagovorniki asimilacije nacionalnih manjšin. V tem smislu je že Clermont Tonerre med razpravo o emancipaciji Židov v Franciji v ustavodajni skupščini 21. decembra 1789 izjavljal: »Židom kot individuom dajemo vse pravice, Židom kot naciji pa vse pravice odbijamo«. Na drugi strani pa se načela nediskriminacije človeka — državljana realno ne da uresničiti ločeno od principa nediskriminacije kolektivite, kateri pripada. Gre za to, da se mora možnost za uživanje enake pravice dvigniti do ustvarjanja enakih pogojev za uživanje teh pravic. V problematiki nacionalnih manjšin smo se s tem že dotaknili problema izboljševanja celotnega položaja nacionalnih manjšin v njihovem družnem, ekonomskem, socialnem, kulturnem in političnem življenju. Skratka, ne moremo si zamisliti napredka človeških pravic pripadnikov nacionalnih manjšin brez napredka pravic nacionalnih manjšin kot celote. Brez pozitivnih dejanj pri ustvarjanju enakih pogojev za uživanje pravic se lahko načelo nediskriminacije sprevrže v pravo formalnost. Že Anatole France je, ko je bičal praznost načela nediskriminacije, ki ne ustvarja hkrati ustreznih in nujnih pogovjev za udejanjenje tega načela, sarkastično in zelo duhovito govoril o »zakonu, ki v svoji veličastni enakosti do državljanov prepoveduje tako bogatašem kot revežem, da bi spali pod mostovi...«

Če pazljivo gledamo dejavnost Združenih narodov, bi lahko rekli, da v teh treh desetletjih postopno narašča kritična zavest, da načela individualnih pravic, svoboščin in nediskriminacije ne zadoščajo tudi za zaščito in pravice nacionalnih manjšin ter za celotni napredek njihovega položaja. Čeprav ustanovna listina Združenih narodov ne vsebuje neposrednih določil o nacionalnih manjšinah, pa je bila vendar njihova dosedanja dejavnost naravnana k zaščiti manjšin kot tudi k napredku njihovega celotnega položaja — čeprav je bila ta glede na pomembnost vprašanja še preslabotna in premalo učinkovita. Komisija za pravice človeka, ki je predvidena že z ustanovno listino Združenih narodov (člen 68.) in ki deluje v okviru ekonomsko-socialnega sveta Združenih narodov, je že leta 1947 ustanovila podkomisijo za boj proti diskriminatorskim ukrepom in za zaščito manjšin; med drugim ji je bilo naloženo tudi to, da komisiji za pravice človeka predlaga priporočila glede zaščite rasnih, nacionalnih in jezikovnih manjšin.

O dejavnosti Združenih narodov govorijo tudi druge pomembne resolucije generalne skupščine, ekonomsko-socialnega sveta in komisije za pravice človeka, ki so jih sprejeli Združeni narodi ali pa njihovi specializirani organi in ki bolj ali manj posredno ali neposredno zadevajo vprašanja, ki so povezana s problematiko položaja nacionalnih manjšin. Ti dokumenti so med drugim: splošna deklaracija o pravicah človeka iz leta 1948, ki poudarja, da se vsi ljudje rodijo svobodni in da imajo enako dostojanstvo in enake pravice; konvencija o preprečevanju in kaznovanju zločina genocida iz leta 1948, ki vsebuje tudi pojem genocida nacionalne, etnične, rasne in religiozne skupine; konvencija o boju proti diskriminaciji na področju prosvete, ki jo je sprejel

UNESCO leta 1960. in v kateri se med drugim omenja tudi pravica pripadnikov nacionalnih manjšin do izobraževanja v materinem jeziku (čl. 5); konvencija o odpravljanju vseh oblik rasne diskriminacije iz leta 1965 je pomembna med drugim tudi za nacionalne manjšine, ker ima lahko rasna manjšina hkrati tudi naravonacionalne manjšine; mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah iz let 1966 vsebuje tudi dispozicijo, ki se neposredno nanaša na manjšine.³

Splošna značilnost vseh navedenih dokumentov je v tem, da v bistvu marginalno in povsem parcialno obravnavajo nacionalno manjšino, da je v njih zapopadeno predvsem načelo nediskriminacije, občasno pa posežejo tudi v domeno nacionalnih (etničnih) pravic manjšine. Vendar lahko kot najbolj pomembna dokumenta izločimo konvencijo o boju proti diskriminaciji na področju izobraževanja in pakt o državljanskih in političnih pravicah, ki vsebuje, kot smo že navedli, neposredno določilo o manjšinah, ki pa je seveda glede na mnogo bolj kompleksno problematiko pravic nacionalnih manjšin dokaj blede.

Ob opisani očitni pomanjkljivosti mednarodnih instrumentov zaščite in pravic nacionalnih manjšin ter ob hkratnem naraščanju dejanskega pomena nacionalnih manjšin v svetu se kaže pomembna in nujna naloga, da Združeni narodi pripravijo in sprejmejo *univerzalno konvencijo o zaščiti in pravicah nacionalnih manjšin*. V nazivu konvencije smo poleg termina »zaščita nacionalnih manjšin«, ki se nam zdi bolj kompleksen in aktivističen, uporabili tudi termin »nacionalne manjšine« v njihovem kolektivističnem pomenu, ki vključuje tudi individua, pripadnika nacionalne manjšine; če bi namreč uporabili samo termin »pripadnikov nacionalnih manjšin«, bi s tem v bistvu osiromali sam položaj pripadnika nacionalne manjšine, ker bi s tem zanemarili to, da velja žarišče pozornosti le položaju nacionalno-manjšinski kolektiviteti, kateri posameznik pripada.

Ko govorimo o nujnosti take konvencije, ne smemo pozabiti tega, da so v sodobnem svetu kljub relativnemu napredku v obravnavanju nacionalnih manjšin še vedno države, v katerih prevladujejo asimilatorske težnje in v katerih — paradokсно — ob formalnem priznavanju pravic nacionalnih manjšin ne priznavajo njihovega obstoja; da so države, v katerih pravice nacionalnih manjšin povezujejo (in s tem zaobidejo) z zakonskim določanjem visokega cenzusa procentualnega deleža manjšine na določenem ozemlju itn. Seveda sprejem take univerzalne konvencije v nobenem primeru ne more nadomestiti najširše demokratične normativne in praktične dejavnosti ter skrbi sleherne države za nacionalne manjšine, ki žive v njenih mejah. Lahko pa bi bila močna spodbuda mednarodni javnosti in politični zavesti nasploh glede problema, za katerega v svetu še vedno niso našli primerne rešitve. Univerzalna konvencija o nacionalnih manjšinah prav tako ne bi smela zmanjšati pomena bilateralnih ali regionalnih sporazumov o zaščiti in pravicah nacionalnih manjšin, pač pa bi morala prispevati k temu, da bi bilateralni in drugi instrumenti izhajali iz stvarnih in iskrenih prizadevanj držav, ki podpisujejo take akte. Gotovo bi prispevala tudi k temu, da obveznosti iz bilateralnih in drugih sporazumov ne bi razumeli kot najširši obseg pravic nacionalnih manjšin, kot maksimum

³ Člen 27 tega pakta ugotavlja: »V državah, v katerih obstajajo etnične, verske ali jezikovne manjšine, osebam, ki pripadajo tem manjšinam, ne morejo biti odvzete pravice, da imajo skupno z drugimi pripadniki svoje skupine lastno kulturno življenje, da izpovedujejo in prekticirajo svojo vero ali pa da uporabljajo svoj jezik«.

tega, kar se manjšinam lahko ponudi, marveč samo kot tisto nujno, kar jim moramo dati (zaščitna spodnja meja). Iz enake konceptualne podmene bi seveda morala izhajati tudi sama konvencija. To, da bi sprejeli konvencijo, o kateri je govor, bi bilo povsem v duhu več resolucij Združenih narodov. V resoluciji z dne 10. septembra 1948 »O usodi manjšin«⁴ je generalna skupščina izjavila, da Združeni narodi ne morejo ostati ravnodušni do usode manjšin, ter ob tem dodala, da je zelo težavno sprejeti eno samo vsesplošno rešitev za to kompleksno in delikatno vprašanje, ki ima različne vidike v sleherni državi, v kateri se zastavlja. Ob tej priložnosti je generalna skupščina zaprosila ekonomski in socialni svet, da vsestransko proučita problem manjšin, tako da bi lahko organizacija Združenih narodov sprejela učinkovite ukrepe za zaščito rasnih, nacionalnih, verskih in jezikovnih manjšin. Iz navedene stilizacije resolucije generalne skupščine je lahko razbrati koristnost takega dokumenta, ki bi zaobsegal reševanje celotnega vprašanja manjšin, hkrati pa opozarja tudi na tako rekoč nepremostljive težave za sprejem takega dokumenta.

Zamisli o univerzalni konvenciji o manjšinah se postavljata na pot tale »argumenta«:

1. kompleksnost opredeljevanja pojma manjšina;
2. velika raznoličnost življenjskih razmer posameznih manjšin, ki terjajo različne konkretne pristope.

Oglejmo si vsakega od teh »argumentov« posebej.

Res je, da je definicija pojma manjšina zelo kompleksna, še bolj kompleksna in bolj pomembna pa je opredelitev zaščite in pravic manjšin. V najsplošnejšem smislu bi lahko manjšino definirali kot skupino, ki jo v odnosu na večinsko prebivalstvo neke države sociološko povezuje in identificira neka posebna družbeno relevantna posebnost nacionalne (etnične), rasne ali verske narave. V širšem sociološkem smislu bi z manjšinami lahko označevali tudi druge raznolične družbeno relevantne skupine, kot so na primer emigranti, v tujini zaposleni delavci, z migracijo prisiljene skupine v širših urbanih aglomeracijah itn. Toda kadar gre za proučevanje in družbeno reševanje manjšinske problematike, spremljajo vsakršno posplošeno, megleno in nerazčlenjeno poseganje v to problematiko tudi jalovi in neuporabni rezultati. Neprimerno večje uspehe lahko dosežemo, če se lotimo problematike posameznih pojavnih oblik manjšin z razčlenjevanjem oz. v njenih posameznostih. To je poleg drugega razlog več, da se konvencija, o kateri govorimo, osredotoči na nacionalne manjšine, s čimer bi odpadli vzroki za izredno težavnost v definiranju manjšin in njihove problematike v posplošeni obliki. S tega vidika bi bila definicija pojavnih oblik in s tem tudi problematike nacionalnih manjšin ostreje zarisana, kot pa bi bila kaka definicija eksistence in problematike manjšin nasploh. Na drugi strani je problematika nacionalnih manjšin zelo obsežna, zajema namreč tudi problematiko etnične manjšine, nacionalne manjšine v nastajanju, tako imenovane »jezikovne manjšine« in v dobrih delu tudi problematiko rasne manjšine. To se da tudi dokazati, če pazljivo razčlenimo pojem nacionalne manjšina, pa tudi pojme rasna manjšina, etnična manjšina in jezikovna manjšina v luči pojma nacionalne manjšine.

Nacionalna manjšina je realna sociološka skupina — skupnost z drugačno nacionalno identiteto v primerjavi z nacionalno identiteto večinskega prebi-

⁴ Resolucija št. 217. C (III).

valstva v neki državi, skupnost, ki je vsled tega tudi etnično relativno manjša, del naroda v neki drugi državi.

V instrumentalnem smislu, se pravi v smislu problematike zaščite in pravic nacionalnih manjšin, moramo v pojem nacionalnih manjšin vpeljati tudi manjšinske, nacionalno osveščene etnične skupine — kolektivitete, ki niso etnični del (oziroma ne čutijo, da so del enega izmed naroda v drugi državi, ali pa so etnični del istovetne etnične manjšine v drugi državi oziroma istovetnih etničnih manjšin v drugih državah. Kakšne poti in oblike nadaljnega nacionalnega razvoja bodo ubirale te skupnosti, je širše zgodovinsko in družbeno vprašanje, ki ga v tem prispevku ne moremo obravnavati.

Rasna manjšina je posebna realnost, ki se lahko pojavlja hkrati tudi kot nacionalna manjšina; v tem primeru so problemi rasne manjšine istovetni s problemi nacionalne manjšine. Kadar rasna manjšina nima pojavnih oblik nacionalne manjšine, so njeni družbeno-socialni problemi in problemi politične participacije v glavnem istovetni s problemi nacionalne manjšine. V širšem pomenu poleg drugega generično zajema tudi nacionalne manjšine, dalje nacionalno prebujene etnične skupine — kolektivitete, o katerih smo govorili. V ožjem smislu sodijo v etnične manjšine tiste manjšine, ki nacionalno še niso dokončno izoblikovane ali pa so na neki stopnji razvoja nacionalne kristalizacije. V tem primeru se problematika nacionalnih manjšin v glavnem nanaša tudi na etnične manjšine, čeprav pri njih zavest ni intenzivnost etnične identitete nista tako močni kot v primeru nacionalne identitete; razlika je lahko tudi glede knjižnega jezika, pri čemer ima lahko določen vpliv tudi to, kateri jezik ima javnopravno veljavo.

V mnogih dokumentih o zaščiti manjšin uporabljajo poleg termina nacionalna manjšina in etnična manjšina še termin »jezikovna manjšina«. Po našem mnenju je v manjšinski problematiki uporaba termina »jezikovna manjšina« v nekem smislu vprašljiva, kajti pojem, ki pokriva ta termin, je zajet že v pojmu nacionalna manjšina ali pa v pojmu etnična manjšina.

Čeprav je termin »jezikovna manjšina« instrumentalno uporaben v razpravah o statusu jezika, pa ostaja nerazščičeno, katere so te jezikovne manjšine, ki ne sodijo niti v nacionalne niti v etnične manjšine. To bi bile potemtakem lahko samo manjšine, ki govorijo v nekem narečju. Termin »jezikovna manjšina« je potemtakem pogosto vsiljen izraz, zlasti tedaj, kadar bi se radi izognili uporabi izrazov nacionalna in etnična manjšina za skupnosti posebne nacionalne oziroma etnične pripadnosti. Tu naj opozorimo, da je jezik zelo pomembna in kompleksna komponenta v življenju manjšine, vendar je nacionalno-etnična bit manjšine mnogo širša in bolj kompleksna kot pa sam jezik.

To, kar smo doslej povedali, seveda ne napeljuje k temu, naj bi bila mednarodna javnost zainteresirana samo za problematiko nacionalnih manjšin v svetu, ne pa tudi za druge družbeno pomembne manjšinske pojavnosti. Kljub temu pa je nesporno, da so nacionalne manjšine okostje manjšinskega problema v svetu; od pravilnega razreševanja tega problema je v mnogočem odvisno, ali se bosta harmonično razvijali načeli pravice in miru v svetu, načeli, ki v realnem življenju nista vedno uravnoteženi. Zboljševanje položaja nacionalnih manjšin lahko samo pospešuje varstvo pravic vseh drugih družbeno pomembnih manjšinskih oblik, ki so bistvene za zaščito pravic in temeljnih svoboščin človeka. V tem smislu bi lahko s posebno resolucijo Združenih narodov — hkrati z sprejemom univerzalne konvencije o nacionalnih manjši-

nah — določili, da morajo države ravnati z rasnimi, etničnimi in tudi drugačnimi družbeno pomembnimi manjšinami v duhu določil univerzalne konvencije o zaščiti in pravicah nacionalnih manjšin ali pa sprejeti posebne konvencije glede posameznih vrst manjšin.

Oglejmo si zdaj »argument« o neizvršljivosti take splošne konvencije, češ da so razmere, v katerih žive nacionalne manjšine v različnih državah, v zgodovinskem, družbeno-ekonomskem in demografsko-prostorskem smislu (številčnost, koncentriranost, prostorska razdrobljenost) povsem različne.

Kar zadeva navedene razlike v razmerah, lahko ugotovimo razločke že med nacionalnimi manjšinami v okviru ene in iste države; kot vemo, pa to ni razlog, da bi se država lahko opravičevala, da nima ustreznih ustavnih in drugih normativnih določil za urejanje zaščite in pravic nacionalnih manjšin. Kar zadeva najbolj pomembne razlike med nacionalnimi manjšinami, ki se pojavljajo v demografsko-prostorskem smislu, naj povemo, da lahko to široko skalo razlik v bistvu razdelimo na dva osnovna tipa nacionalnih manjšin: na tiste, ki iso manjšna prebivalstva, in na tiste nacionalne manjšine, ki so večina prebivalstva v regiji, v kateri žive. Raznovrstnost demografsko-prostorskih razmer nacionalnih manjšin, ki jo je moč opaziti tudi v okviru in iste nacionalne manjšine, bo gotovo terjala bolj fleksibilno in bolj razčlenjeno normativno obravnavanje in sicer toliko bolj, kolikor bolj je odsev konkretnega stanja; drugače povedano; taka različnost ne more biti opravičilo za skopost v normativnih in drugih prizadevanjih za uravnavanje in napredek položaja nacionalnih manjšin.

Na drugi strani spet ne moremo pričakovati, da bi splošna konvencija o nacionalnih manjšinah vsebovala najbolj neposredne praktične rešitve za vse različne položaje. Pač pa lahko konvencija vsebuje osnovne idejne smernice in sklepe, kako naj vsaka država položaj svojih nacionalnih manjšin obravnava najbolj ugodno, v duhu enakopravnosti.

Univerzalna konvencija o nacionalnih manjšinah bi morala po našem mnenju izhajati iz tehe štirih načel, ki so nosilni stebri te problematike:

1. Načelo nediskriminacije pri uživanju vseh državljanskih, političnih in drugih pravic.

2. Načelo zagotavljanja in aktivnega podpiranja pravic nacionalnih manjšin glede ohranjanja in kultiviranja njihove nacionalne identitete — v duhu medčloveškega spoštovanja in integracije.

3. Načelo pospeševanja nacionalnih manjšin na vseh področjih materialne in duhovne človeške dejavnosti, se pravi v političnem, ekonomskem, socialnem in kulturnem življenju države.

4. Načelo aktivne kooperacije nacionalne manjšine v družbeno-političnem življenju države.

Seveda bi lahko vsako izmed teh načel še podrobneje obdelali in razčlenili njihovo vsebino.

Da bi bil dokument bolj učinkovit, bi prav tako morali pravice nacionalnih manjšin v tej konvenciji izraziti v obliki obveznosti držav do teh pravic. Toliko bolj, ker izhajajo pravice nacionalnih manjšin že iz samega bistva pravic in svoboščin človeka ter načela nacionalne samoupredelitve. V tem smislu konvencija ne ustvarja novih pravic, marveč jih le potrjuje in zagotavlja.

Po doslej obravnavani problematiki nacionalnih manjšin naj bi torej konvencija vsebovala tele prvine:

1. Da bodo države z zakonodajno dejavnostjo in z vsemi drugimi oblikami dejavnosti zagotavljale vse pogoje, da bodo pripadniki nacionalnih manjšin uživali enake državljske in politične pravice kot vsi drugi državljani države, da bodo svobodno uporabljali svoj jezik kot tudi vse druge posebnosti svoje nacionalne identitete.

2. Da bodo države ustavno zagotavljale in aktivno podpirale pozitivne pravice nacionalnih manjšin na področju uporabe njihovega jezika v družbenem življenju, na področju ohranjanja in razvijanja njihovih kulturnih tradicij in njihove kulturne dediščine, spoštovale in podpirale obstoj in negovanje nacionalnih posebnosti manjšine, da bodo aktivno podpirale materialno podlago za razcvet njihove kulture, da bodo aktivno sodelovale pri medsebojnem kulturnem spoznavanju in zblíževanju med nacionalnimi skupinami na njihovem ozemlju.

Nedopusten ni le vsak zavesten akt, katerega namen je etnična asimilacija nacionalnih manjšin, marveč je nedopusten tudi pasiven odnos države do uresničevanja pravic nacionalnih manjšin, ki objektivno povzroča proces njihove etnične asimilacije.

3. Da bodo države za pripadnike nacionalnih manjšin zagotovile najmanj osnovnošolski pouk v njihovem materinem jeziku, prav tako pa bodo permanentno in v okviru stvarnih možnosti zagotavljale pogoje za razvoj šolskega pouka v jeziku nacionalnih manjšin — ne glede na stopnjo in vrsto šole.

4. Da bodo države hkrati z razvojem založniške dejavnosti in sredstev za informiranje v državi razvijale oziroma aktivno podpirale založniško dejavnost in sredstva za informiranje tudi v jezikih nacionalnih manjšin.

5. Da bodo države v duhu dobrih sosedskih odnosov in za ustvarjanje kar najširših pogojev za razcvet nacionalne kulture manjšin podpirale svobodno izmenjavo kulturnih vrednot med nacionalnimi manjšinami in deželami matične nacije.

6. Da bodo države posebej skrebele, da majhnost števila pripadnikov neke nacionalne manjšine ne bo nikakršen povod za to, da bi jo zanemarjali, marveč bo prav to spodbuda, da bodo neizenačenost v številu nadoknadile z ustvarjanjem kar najbolj ugodnih pogojev za ohranjanje nacionalne identitete manjšin ter pospeševale njihov celotni družbeno-ekonomski in družbenopolitični razvoj.

7. Da bodo države dajale tudi z ustavo določene možnosti in podlago za to, da bodo nacionalne manjšine, ki so na določenem ozemlju večina prebivalstva, teritorialno tudi subjekt politične avtonomije.

8. Da bodo države zagotovile pogoje, da bodo pripadniki nacionalnih manjšin lahko uporabljali svoj jezik v komuniciranju z državnimi organi, drugimi javnimi institucijami in službami — in to vsaj na ozemlju, na katerem žive — kot tudi to, da bo v ugodnih razmerah, ko je manjšina teritorialno strnjeno naseljena, njihov jezik uradni jezik ali eden izmed uradnih jezikov v komuniciranju z državnimi organi, javnimi institucijami in službami, da bo njihov jezik zastopan na javnih napisih in da bodo predpise osrednjih organov objavljale tudi v ustreznem jeziku nacionalne manjšine.

9. Da bodo države ustvarile vse pogoje in se lotile aktivnih ukrepov za to, da bodo nacionalne manjšine oziroma pripadnike nacionalnih manjšin kar najbolj sorazmerno in po kar najbolj enakopravnih merilih vključevale v vse

tokove državnega, političnega in javnega življenja, kot tudi v državne organe, javne institucije in službe.

10. Da bodo države po načelih enakopravnosti v ekonomskem in socialnem razvoju nacionalnih manjšin posvetile posebno pozornost hitrejšemu ekonomskemu in socialnemu razvoju nezadostno razvitih ekonomskih področij, na katerih nacionalne manjšine živijo.

Prav gotovo bi lahko k tem točkam pripisali še mnogo pojasnil in razlag ter navedli obilico empiričnega gradiva tako glede prostorskih kot tudi časovnih koordinat —, vendar bi to znatno preseglo namen tega prispevka. Naj za ilustracijo opozorimo le na nekatere zakoreninjene in nepravilne sodbe o šolskem pouku v materinem jeziku nacionalnih manjšin. V teoriji o nacionalnih manjšinah so bile dokaj pogoste sodbe (in s tako mislijo se v teoriji še vedno srečujemo), da imajo nacionalne manjšine pravico do izobraževanja v materinščini le do stopnje osnovnega šolanja. K takšnemu pojmovanju so v dobri meri prispevala besedila pogodb o zaščiti nacionalnih manjšin po prvi svetovni vojni, prav tako pa je k temu prispevalo to, da se je dobršen del vladajočih režimov nagibal k temu, da je določila teh pogodb tolmačil zelo restriktivno.

Namesto sklepa

Ta prispevek naj sklenemo z mislijo, ki se nam je povsem spontano vpletla že na samem začetku tega dela, ko smo pojasnjevali časovno periodizacijo nacionalnih manjšin in njihovo problematiko. Zgodovinska koincidenca je prispevala k temu, da so postale svetovne vojne časovni mejniki v periodizaciji dosedanjega zgodovinskega razvoja problematike nacionalnih manjšin. Nič boljšega si ne bi mogli želeti, kot da bi bila v tej periodizaciji mejnik med sedanjostjo in časom, ki prihaja, prav univerzalna konvencija o zaščiti in pravicah nacionalnih manjšin v svetu. To bi bil nov kvaliteten skok v razreševanju problematike nacionalnih manjšin kot izredno pomembnega segmenta politike v prostoru in času.

Razvoj malih držav (II)

(kot dejavnik v razvoju svetovnega gospodarstva)

V razvoju svetovnega gospodarstva priteguje vse večjo pozornost razvoj »malih«¹ držav kot dejavnik tega procesa. Zato se pojavlja v ekonomski literaturi tudi vedno več raziskav, ki obravnavajo to problematiko z najbolj različnih zornih kotov. To zanimanje ekonomske misli izvira iz vrst dejavnikov, med katerimi so najbolj pomembni tile:

— da postaja svetovno gospodarstvo vse bolj homogena in povezana celota;

— da se ta razvoj ne odvija premočrtno, brez zastojev, pač pa protislovno in neenakomerno — tudi z večjimi odstopanji od optimalnih rešitev;

— da so izhodiščni položaj in tudi položaji v fazah razvoja posameznih držav v mednarodnih odnosih izredno raznolični. Različne razvojne položaje neke države v različnih razvojnih fazah določajo: posebne značilnosti razvoja države glede na značilnosti razvoja drugih držav, s katerimi stopa v razmerja; geografsko okolje neke države oziroma razvojne značilnosti svetovnega področja, ki mu država pripada; dosežena stopnja razvitosti; prvine komplementarnosti oziroma divergentnosti ali konkurenčnosti v razvoju proizvodnih struktur med državami; značilnosti družbeno-ekonomskega sistema in zvez, prek katerih se neka država povezuje z mednarodno skupnostjo; družbeno-ekonomska ureditev, stabilnost družbeno-ekonomskega sistema in druge razvojne značilnosti, ki kot celota opredeljujejo relativni položaj sleherne države v mednarodnih ekonomskih odnosih.

V tem prispevku ne bomo obravnavali vseh naštetih vidikov položaja posameznih držav v mednarodni skupnosti. Omejili se bomo na analizo nekaterih vidikov položaja malih držav (kot posebne ekonomske kategorije) v teh odnosih; zadržali se bomo torej pri tistih značilnostih položaja malih držav v mednarodnih ekonomskih odnosih, ki izvirajo iz njihovega skromnejšega (kvantitativnega) deleža v teh razvojnih procesih.

V okviru tega prispevka se prav gotovo ne bomo mogli temeljiteje ukvarjati z ugotavljanjem kriterijev in meril, po katerih razvrščajo države v male in velike. To je dokaj zapleten in obširen problem, ki presega namen tega prispevka. V naši analizi bomo pri gradaciji držav izhajali iz opredelitev, ki jih je sprejela praksa in so splošno v rabi.

V ekonomski literaturi so posebnosti razvoja malih držav zbujale pozornost v vseh fazah razvoja nacionalnih gospodarstev; velik pospešek pa je proučevanje tega problema dobilo približno po petdesetih letih, ko se za-

čenjajo uveljavljati integracijski procesi v svetovnem merilu. Do tega prihaja zaradi zaostrovanja nasprotij v razvoju svetovnega gospodarstva. Protislovja ne naraščajo le zaradi neenakomernih gospodarskih gibanj, pač pa tudi zaradi samega sistema mednarodnih ekonomskih odnosov, ki je sankcioniral razmerja med državami po načelu dominacije največjih in najmočnejših držav v svetu — v ožjih področjih in vejah gospodarstva pa po načelih prevlade mednarodnih monopolističnih struktur (ki postajajo vse bolj nadnacionalne in se osamosvajajo od nacionalnih vlad in od legalno ustanovljenih mednarodnih teles).

Proučevanje posebnosti razvoja malih držav kot dejavnika v razvoju mednarodnih ekonomskih odnosov in svetovnega gospodarstva nasploh je v vseh fazah razvoja odsevalo tudi posebnosti položaja teh držav in v posebnosti razvojne problematike v neki razvojni fazi — kar velja tudi za sedanjí trenutek.

Če razčlenimo smeri razvoja te problematike od velike ekonomske krize 1929—1933 dalje, lahko ugotovimo, da so bili najprej v središču intenzivnejših ekonomskih raziskav vidiki vključevanja malih držav v mednarodne blagovne in finančne tokove, ki so v tej fazi najbolj neposredno odsevali krizo sistema mednarodnih ekonomskih odnosov. V novjšem času, približno od petdesetih let dalje, pa se ekonomska teorija intenzivno ukvarja tudi z razvojnimi vidiki malih držav v okviru svetovnega gospodarstva — te vidike naj bi uskladili in odpravili protislovna gibanja v njih — v dobro celotne mednarodne skupnosti.

Zlasti pazljivo obravnava ekonomska literatura probleme razvoja malih držav s stališča njihovih razvojnih perspektiv v integracijskih procesih: njihov položaj v okviru carinskih unij in v procesu ustvarjanja elementov skupnega gospodarskega prostora; gre za integracijske procese, ki se naglo odvijajo kot rezultate delovanja objektivne stvarnosti pa tudi zaradi raznih političnih, vojaških in drugih pritiskov največjih in najmočnejših držav na svetu. Zlasti obširna je literatura, ki skuša utemeljiti nujnost vključevanja malih držav v integracijske procese. Zagovorniki tega koncepta dokazujejo, da je povezovanje držav v sedanjih razmerah dejavnik blaginje integriranih skupin ter prispevek k blaginji celotne mednarodne skupnosti — in da so — nasprotno — odpori tem težnjam v bistvu dejavnik dezintegracije in zavora nadaljnjemu napredku.

Naj glede tega poudarimo, da je v zadnjih dveh desetletjih in pol mnogo uglednih ekonomskih strokovnjakov z vso avtoriteto zagovarjalo ta koncept. Med prvimi sta se že v prvi polovici petdesetih let za to stališče opredelila dva znana strokovnjaka s področja integracijskega povezovanja: J. Viner in J. Meade. V delih, ki obravnavajo problematiko uvajanja carinskih unij, sta razčlenjevala značilnosti integracijskega povezovanja med državami predvsem iz omenjenih zornih kotov. Menila sta, da je za rezultate integracijskega povezovanja bistvenega pomena obseg carinske unije. Rezultati carinske unije naj bi bili po mnenju teh dveh avtorjev toliko večji, kolikor večja je unija. Omenjena ekonomista nista neposredno načenjala vprašanja perspektiv razvoja držav, vključenih v te procese. Vendar je J. Viner v delu iz leta 1951 z naslovom »Customs Union Issue« izrazil mnenje, da je pričakovati večje ekonomske učinke od carinskih unij, v katere su vključene države določenega večjega obsega ob ustrezni zaščiti bistveno podobnih industrijskih vej. Učinki

carinskih unij naj bi se kazali predvsem v rasti in v diverzifikaciji mednarodne menjave. Rezultati integracijskega povezovanja držav v carinske unije naj bi bili po mnenju teh dveh avtorjev, pa tudi po mnenju nekaterih drugih ekonomistov, ki so se pozneje ukvarjali s to problematiko, toliko večji, kolikor večja je konkurenčna sposobnost držav, ki so vključene v integracijske skupine in kolikor večja je komplementarnost njihovih gospodarskih struktur; to implicitno vsebuje tudi domnevo, da je za rezultate integracijskega povezovanja pomembna relativna izenačenost stopenj razvitosti držav, članic carinske unije.

Ta stališča je zelo neposredno potrdila praksa v mnogih integracijskih skupinah v svetu, ki so nastajale od petdesetih let dalje: mednje sodi tudi Evropska gospodarska skupnost (EGS), ki je ob ustanovitvi — in tudi pozneje — ta načela dosledno upoštevala. Zunanji odsev takih pojmovanj v EGS je v tem, da je ob ustanovitvi sprejela v redno članstvo skupnosti le 6 visoko razvitih držav zahodne Evrope, kasneje pa še 3; Grčijo in Turčijo je zaradi njune nižje stopnje razvitosti sprejela kot pridruženi članici; s posebno pogodbo pa je opredelila položaj nekdanjih odvisnih ozemelj držav, članic EGS, v tej skupnosti, predvsem nekdanjih francoskih kolonij v Afriki. V zadnjem času se na ta načela opirajo nekatere vodilne države v EGS, ki zagovarjajo stališče, naj bi v sedanji krizni etapi svetovnega gospodarstva ločeno obravnavali tiste članice EGS, ki imajo hitrejšo razvojno dinamiko, in države, ki imajo počasnejšo dinamiko razvoja (med zadnjimi sta mišljeni predvsem Italija in Velika Britanija).

Navedena stališča J. Vinerja in J. Meadea so na začetku petdesetih let sprejeli in relativno dolgo zagovarjali mnogi ekonomisti v svetu, empirično pa je skušal stališče J. Vinerja o ekonomskih učinkih carinskega povezovanja držav gleda na njihov obseg preveriti nizozemski ekonomist J. Tinbergen v delu »Customs Unions: Influence of Their Size on Their Effect«. Na podlagi posebnega modela skuša J. Tinbergen v svojem delu dokazati, da z večanjem števila držav, zajetih v integracijske procese (pri čemer izhaja s predpostavke, da gre za države približno enake velikosti), raste tudi blaginja celotnega integriranega področja in hkrati sveta kot celote.

V takem pojmovanju integracijskega povezovanja med državami so seveda zanemarili razmerje med velikimi in malimi državami v okviru integracijskih skupin. Na ta problem je že leta 1944 opozoril avstrijski ekonomist K. W. Rothschild v študiji »The Small Nations and World Trade«. V njej je opozoril, da ni moč v isto integracijsko skupino vključevati velikih in malih držav — kajti velike države zaradi svoje monopolitične strukture in absolutno večjega finančnega potenciala uničujejo šibkejšo proizvodno strukture v manjših državah, ki so zaradi tega prisiljene, da preusmerjajo svojo proizvodno strukturo h kmetijstvu in vrstam industrij, ki imajo nizko organsko sestavo osnovnih sredstev.

Opozorila K. W. Rothschilda in še nekaterih drugih ekonomistov glede posebnih vidikov in problemov razvoja malih držav v okviru integracijskih skupin (ne glede na oblike in intenzivnost povezovanja, prek katerih se male države vključujejo v integracijske procese) so bila relativno dolgo v senci nastopov tistih ekonomskih strokovnjakov, ki so zagovarjali predvsem globalne učinke integracijskega povezovanja, zanemarjali pa posebne vidike vključevanja malih držav v integracijske procese.

Vzrokov za to je več: mnenja strokovnjakov, ki so opozarjali tudi na škodljive vidike takega povezovanja malih držav, sta preglasila število in avtoriteta ekonomskih strokovnjakov, ki so se zavzemali za prvi koncept; k temu so prispevali tudi razvojni uspehi, ki so jih dosegla gospodarstva držav, ki so se vključila v integracijske procese predvsem v prvi fazi integracijskega povezovanja v drugi polovici petdesetih let; postopno odpravljanje carinskih pregrad med državami članicami (na primer v EGS) je pomembno vplivalo na gospodarsko poživitev celotnega integracijskega področja (v nasprotju z najnovejšim razvojem, ki vključuje uskladitev ekonomskih politik in gospodarskih sistemov; gre za procese v EGS, kakor tudi v drugih integracijskih skupinah, ki v zadnjem času ne potekajo brez resnih zastojev in gospodarskih težav, ki jih v marsičem poraja sistem odnosov med državami, med drugim tudi relativno zaprta integracijska območja). Te pristope je ekonomska teorija še posebej vsiljevala ob koncu petdesetih let in na začetku šestdesetih let, ko se je integracijsko povezovanje začelo pospešeno uresničevati, vzporedno z raznimi drugimi pritiski iz najbolj različnih virov, ki so delovali v isto smer.

Omenjena skupina ekonomskih strokovnjakov, ki je poudarjala motive in dejavnike, ki govore v prid vključevanja malih držav v integracijske skupine (kar implicitno pomeni tudi skupno članstvo z velikimi državami) v skupinah, navaja za tako usmeritev tele razloge:

— ker male države same ne morejo realizirati prihrankov obsega (economies of scale) v vrsti gospodarskih vej, ki so jih posebej našteali;

— ker so male države dejavnik dezintegracije svetovnega gospodarstva, torej dejavnik, ki zavira proces specializacije in diverzifikacije proizvodnih postopkov kot svetovni proces, ki zavira uveljavljanje tehničnih in tehnoloških inovacij, hitrejšo centralizacijo, večjo uspešnost raziskovalnih in znanstvenih prizadevanj, katerih nosilke naj bi bile najbolj razvite in najmočnejše države v svetu;

— ker je, vsaj po mnenju nekaterih avtorjev, gospodarjenje v integracijskih grupacijah tem bolj uspešno, kolikor večji je ekonomski obseg integracijskega prostora, v okviru katerega je moč realizirati omenjene prihranke obsega.

Gre torej za najbolj kočljivo vprašanje razvoja držav glede na njihovo velikost, ki si ga je ekonomska teorija v načelu vedno dolžna zastaviti.

To velja še toliko bolj za sedanjo fazo razvoja, ko skušajo v ekonomski teoriji uveljaviti — včasih za vsako ceno — aprioristične prijeme pri proučevanju te problematike, prijeme, ki temeljijo, kot smo že omenili, na tezi, da bodo carinske unije in druge oblike in stopnje povezovanja med državami prispevale k večji blaginji integracijskih območij in sveta kot celote; to so seveda privlačne, vendar nepreverjene domneve.

Bolj kritično moramo to problematiko proučevati tudi zato, ker so bili doslej v pretežnem delu raziskav v ospredju interesi integracijskih skupin kot celote, zapostavljeni pa so bili vplivi oziroma učinki integracijskih skupnosti na posamezne države, ki so vključene v te procese.

Že na posvetovanju mednarodnega ekonomskega združenja v Lizboni leta 1957, na katerem so obravnavali ekonomske posledice velikosti držav, je več uglednih ekonomistov skušalo poglobljeno razpravljati o tem, ali navedene podmene, na katerih so temeljile teze o koristnosti vključevanja malih držav

v integracijske procese, potrjujejo tudi empirične analize. V bistvu je šlo za vprašanje, ali je možno v sedanji razvojni fazi doseči v majhnih državah optimalen obseg proizvodnih zmogljivosti, ki bi imele hkrati optimalno diverzificirano strukturo.

Med ekonomisti, ki so na posvetovanju obravnavali ta problem, je treba na prvem mestu omeniti profesorja standfordske univerze v ZDA T. Scitovskega; ta je skušal opredeliti tiste elemente, ki v razvoju malih držav ne dovoljujejo realizacije prihrankov obsega.

Po mnenju T. Scitovskega v malih državah praviloma obstaja vrsta proizvodenj, ki nimajo optimalnega obsega; to je lahko posledica tehnološke omejenosti domačega trga, ko nacionalni trg ne more absorbirati niti proizvodnje ene proizvodne enote optimalnega obsega v določeni veji, ali pa posledica ekonomske omejenosti domačega trga, ko domači trg absorbira proizvodnjo ene proizvodne enote optimalnega obsega, ne more pa absorbirati proizvodnje večjega števila proizvodnih enot, ki skupaj zaradi tega ne morejo realizirati blaga v optimalnih količinah in v optimalnih razmerah. T. Scitovsky je v tej zvezi še dodal, da je za uspešen konkurenčni boj potreben večji obseg gospodarstva, kot ga zahteva razvoj tehnologije. Zaradi tega je — po mnenju tega avtorja — stopnja monopolizacije v določenih vejah v malih državah večja kot pa v velikih državah, in zato je tudi konkurenčni boj, ki je na velikih trgih vir napredka, na trgih malih držav mnogo bolj omejen. Zaradi tega male države tudi mnogo bolj intenzivno uporabljajo ukrepe za zaščito nacionalnih gospodarstev, s tem pa zavirajo konkurenco med državami ter zmanjšujejo učinke konkurence na realizacijo prihrankov obsega in s tem vpliv na znižanje proizvodnih stroškov.

Na omenjenem posvetovanju so nekateri ekonomisti opozorili, da je pristop T. Scitovskega neustrezen, ker postavlja zniževanje proizvodnih stroškov v neposredno odvisnost od prihrankov obsega — ti pa naj bi bili višji v proizvodnih zmogljivostih velikega obsega — in narobe. Posamezni razpravljavci na posvetovanju so opozarjali, da velika tržišča ne bodo mogla odpraviti tega, da bi ostajale v posameznih vejah neizkoriščene določene proizvodne zmogljivosti, da ni realno pričakovati, da se bodo v razmerah povečevanja obsega trga bistveno zmanjševali stroški proizvodnje tudi v državah skromnega ekonomskega obsega (stališče J. Vinerja), da so, z izjemo nekaj vej proizvodnje, prihranki obsega izčrpani že pri relativno skromni velikosti proizvodnih enot (stališče E. A. G. Robinsona), da je zaradi teh (in drugih) vzrokov najbolj primerno merilo prihrankov neke proizvodnje produktivnost na zaposlenega, ne pa obseg proizvodne enote (stališče B. Bellasae in podobno).

Leta 1960 je ameriški ekonomist Hollis B. Chenery objavil študijo »Patterns of Industrial Growth«; v njej je zastopal stališče, da so prihranki obsega proizvodne enote tem večji, čim večji je obseg trga, da pa obstajajo neke meje (verjetno pri obsegu trga, ki ga opredeljuje na primer 100 ali več milijonov prebivalcev s 300 dolarji dohodka, oziroma pri trgu, ki ga opredeljuje 10 milijonov prebivalcev z dohodkom 3000 dolarjev), ko postanejo posamezne veje proizvodnje neobčutljive za prihranke obsega. Cheneryjeva analiza je bila zasnovana na dohodku 300 dolarjev na prebivalca (kot konstantni veličini) in na številu prebivalstva kot merilu za obseg trga, ki po mnenju Cheneryja zelo različno vpliva na razvoj posameznih proizvodnih, pred-

vsem industrijskih vej. Iz izračunov, ki jih je opravil Chenery, je razvidno, da se pri povečanju trga od 2 na 50 milijonov prebivalcev poveča dohodek iz proizvodnje v nekaterih vejah predelovalne industrije za dvakrat, v posameznih industrijah pa tudi za trikrat.

Dobra stran Cheneryjevih prizadevanj je v tem, da je poskušal ugotoviti reproduktivno sposobnost gospodarstva posamezne države, izhajajoč iz obsega domačega trga, kar je seveda v neki meri upravičeno. Vendar pa lahko ugotovimo, da Cheneryjeva raziskava temelji na zelo poenostavljeni metodi, ki zanemarja raznovrstnejše možnosti malih držav v okviru mednarodnega sodelovanja, obenem pa zanemarja tudi posebnosti v razvoju držav majhnega obsega, posebnosti, ki so zelo raznovrstne. Raziskava ne upošteva, da je v procesu vse večje členitve proizvodnih procesov vse manj držav — ne glede na to, ali so velike ali majhne — ki bi zmogle zajeti celotni proizvodni postopek določenih kompleksnih proizvodov visoke tehnične obdelave. To velja vse bolj tudi za proizvode nižje stopnje obdelave; te v sedanjih razmerah praviloma proizvajajo v okviru integralnih postopkov, ki pogosto zajemajo proizvodnjo od surovine do končnega izdelka in sicer v obratih, ki so dislocirani ne samo v različnih državah, ampak tudi v različnih predelih sveta. Po naši oceni je glavna pomanjkljivost omenjene Cheneryjeve analize v tem, da je razvojne možnosti držav postavil v neposredno odvisnost od dohodka na prebivalca in od števila prebivalstva, ki ju je izenačil z obsegom trga; to je kajpak za sedanje razvojno izredno razčlenjene in pester okolščine usmerjanja razvoja sleherne države, ne glede na njeno velikost, zlasti pa za male države, huda poenostavitev dejanskih gibanj.

Takšna analiza še posebej ne omogoča, da bi na njej oblikovali stališča glede konkretnega odnosa do držav s stališča velikosti, pa čeprav bi jih opazovali v mednarodnih razsežnostih. V konkretnem primeru naj bi bili rezultati omenjene analize še en dokaz več za upravičenost vključevanja malih držav v integracijske procese.

Probleme razvoja malih držav so v šestdesetih letih obravnavali mnogi ekonomisti. Med njimi je bil tudi Bela Belassa, ki je v svojih raziskavah proučeval prednosti velikih tržišč za razvoj inovacij. Eno izmed raziskav je posvetil posebej gibanju produktivnosti glede na obseg proizvodne enote; na podlagi stanja v večjem številu držav je ugotovil, da obstaja v vrsti industrij pozitivna korelacija med obsegom gospodarske enote in produktivnostjo v njeni proizvodnji; tudi to je eden izmed poenostavljenih prijemov pri raziskovanju, prijem, ki ne upošteva vseh dejavnikov povečevanja produktivnosti — kar dokazuje med drugim tudi naša domača praksa. Bela Belassa je izdelal tudi posebno študijo o razvoju 91 vej proizvodnje v okviru Evropske gospodarske skupnosti; v njej dokazuje, da ustanovitev integracijskega prostora ni povzročila propada dela industrij v državah članicah, kot so najprej pričakovali, pač pa je v teh razmerah naglo napredoval v državah, članicah EGS, proces specializacije proizvodnje, vendar bolj v okviru posameznih industrij kot pa med industrijami.

Ch. P. Kindleberger je obravnaval med drugim razmerje med politično suverenostjo posameznih držav in razvojem integracijskih skupin itn.

Omenjena stališča in stališča drugih ekonomistov iz začetka šestdesetih let, ki so obravnavali integracijske procese predvsem s stališča interesov največjih in najmočnejših držav v svetu, so zbudila veliko pozornost na

najbolj različnih ravneh v svetu; zato je ekonomska komisija Združenih narodov za Evropo sodila, da je treba posvetiti temu problemu posebno raziskavo. Rezultate raziskave so objavili leta 1964. Raziskava z naslovom »Some Factors in Economic Growth in Europe during the 50's« je odkrila, da ni podlage za domnevo, da obstaja neposredna zveza med velikostjo neke države in dinamiko njene gospodarske rasti; da so dejavniki razvoja posamezne države izredno raznovrstni, medsebojno odvisni in kompleksni.

Ne glede na omenjena nihanja v teoretičnih stališčih pa je nesporno, da je vse bolj zapletena problematika razvoja malih držav v okviru integracijskih procesov (in tudi malih držav v svetu, ki niso vključene v te procese) pospešila raziskave, ki naj bi odgovorile na vprašanje o oblikah povezovanja malih držav v vse bolj zapletene razvojne procese v svetovnem gospodarstvu — tako da bi si male države zagotovile ustrezen razvojni prostor. Prizadevanja v tej smeri so že dala ugodne rezultate.

Od prvih začetkov neposrednega integracijskega povezovanja od konca petdesetih let dalje so raziskave o problemih razvoja malih držav v svetu (tudi z vidika njihove stopnje razvitosti) bistveno napredovale. Stališča so se pomaknila od prvotnih konceptov o integracijskem povezovanju malih, razvitih in nezadostno razvitih držav v integracijske skupine po področjih sveta k najnovejšim zahtevam za reformo celotnega mednarodnega gospodarskega sistema, zahtevam, ki izhajajo predvsem iz gibanja neuvrščenih držav. Pri izdelavi novih načel mednarodnega sožitja in razvoja so sodelovale mnoge mednarodne organizacije v okviru OZN in zunaj nje; sodelovali so predstavniki mnogih držav, med katerimi ima pomembno mesto tudi Jugoslavija, pa tudi posamezniki, med katerimi so mnogi ugledni ekonomisti, kot so na primer G. Myrdal, R. Prebisch in drugi. Gre za zelo različne vidike in posebnosti v razvoju številnih malih držav, katerih dimenzije opredeljuje prej absolutni obseg njihovega proizvodnega potenciala in reproduktivne sposobnosti kot pa število prebivalstva, površina ozemlja in drugi podobni kazalci (primer Indije) — ali pa eden ali drugi dejavnik. Ker gre za dokaj obširno področje raziskav, razvojnih konceptov in rezultatov akcije, jih v okviru tega prispevka ne moremo zajeti in razčleniti.

(nadaljevanje sledi)

MARIJA VOGRIČ

Izkušnje pri izobraževanju delegatov obalnih občin

Družbeno izobraževanje delavcev in občanov v obalnih občinah je zadnja leta pred sprejemom nove ustave že dolgo kazalo resne znake vsestranske stagnacije, marsikje pa celo nazadovanja. Prenekatera pobuda, da bi prebrodili obstoječe stanje, v organizacijah združenega dela in krajevnih skupnostih ni našla ustreznega odziva. Položaja ni spremenil niti leta 1971 sklenjeni družbeni dogovor o družbenem izobraževanju, prvi dokument te vrste v naši republiki. Čeprav je nedvoumno opredelil vlogo in naloge posameznih podpisnikov (vodstev družbenopolitičnih organizacij, izobraževalne skupnosti, delavske univerze) pri ustvarjanju ugodnejšega ozračja in splošnih družbenih pogojev za razvijanje obravnavane dejavnosti, v letih, ki so sledila, ni bilo mogoče zaznati bistvenih premikov. Vedno znova smo si morali priznati nerazveseljivo resnico, da se nam cilji, ki izhajajo iz družbenih potreb in, ki smo si jih postavili v družbenem dogovoru, še vedno močno odmikajo. Dogovor, da bomo kvalitetneje programirali družbeno izobraževanje na podlagi proučevanja interesov in potreb, kadrovali udeležence v najrazličnejše oblike, bolje organizirali vzgojno-izobraževalni proces ob uporabi sodobnih prijemov in načinov dela z odraslimi, da bomo sproti ugotavljali učinke izobraževanja, zagotavljali stalne vire financiranja in skrbeli za nenehno usposabljanje predavateljskega aktivna itn., se je le počasi uresničeval. Ni se nam posrečilo, da bi pretrgali s prakso tako imenovanega izobraževanja elite, s prakso, na katero sta opozarjala tako skromno število udeležencev kot tudi njihova struktura (ožja vodstva družbenopolitičnih organizacij in samoupravnih organov).

Čedalje bolj pičle rezultate na področju družbenega izobraževanja najbolj osvetljujejo tele številke: v izobraževalnem obdobju od 1971/72 do 1973/74 je bilo v okviru obalne DU organiziranih vsega 106 izobraževalnih oblik, v katerih je bilo realiziranih 1287 ur za 3015 udeležencev. Če primerjamo prikazano dejavnost z enakim obdobjem nekaj let nazaj, je razlika očitna. V obdobju od 1966/67 do 1968/69 je bilo organiziranih 284 oblik s 5491 urami za 12.063 udeležencev.

Položaj, ki je nastal po sprejemu nove ustave, je nudil izjemne možnosti, da družbeno izobraževanje delavcev in občanov dobi na obali težo, ki mu gre. Pobudniki in nosilci akcije družbenoekonomskega in družbenopolitičnega izobraževanja delegatov vseh delegatskih okolij (politične organizacije, skupščine, obalna DU) smo se zavedali, da je učinkovito delovanje delegatskega sistema

in uresničevanje vsebine delegatskih razmerij močno odvisno od znanja, usposobljenosti, osveščenosti, organiziranosti vseh, ki so jim bile zaupane delegatske dolžnosti. Hkrati pa smo se ves čas zavedali, da nekajurni seminarji takoj po izvolitvi ne morejo izpolniti velikih vrzeli v znanju desetih in desetih delavcev s pomanjkljivo šolsko in splošno izobrazbo, delavcev, ki so se znašli v skupščinah, delavskih svetih, v organih delavske kontrole. Zato je bilo že na začetku sprejeto izhodišče, da so glavne sestavine usposabljanja in izobraževanja delegatov dolgoročnost, stalnost, sistematičnost, poglobljenost, aktualnost, in množičnost. Vsebinsko je bil program sestavljen tako, da bi delegate na prvih seminarjih v okviru šole za delegate seznanjali s temelji družbenoekonomskega in družbenopolitičnega sistema, kot so vtakani v novo ustavo, pozneje pa bi jih (približno vsakih šest mesecev) vključevali v nadaljevalne cikle, v katerih bi poglobljali ta znanja, jih dopolnjevali z osnovami marksistične politične ekonomije, sociologije, filozofije in ekonomike ter hkrati soočali z družbeno prakso, težavami in ovirami pri uveljavljanju ustave in posebej delegatskega sistema. Z drugimi besedami — pomagali naj bi iskati odgovor na vprašanje, kako se organizirati, da bodo čimprej in čimbolj konkretno otipljivi rezultati tistega, kar smo vse od Pisma IB CK ZKJ in tov. Tita naprej konstruktivno snovali in načrtovali.

Upoštevajoč družbene potrebe in stališča republiških vodstev družbenopolitičnih organizacij, ki so sprejela program začetnega usposabljanja, smo se zlasti zavzemali za množično podlago izobraževanja. Množičnost je bila za nas imperativ, kajti samo tako lahko ustvarimo pogoje za kvalitetnejše delo vseh delegatskih teles, v katerih rokah je uresničevanje nove ustave. Zato smo se med dvema možnostma, da izobražujemo delegate v delovnem času ali v prostem času, odločili za slednjo. Sodili smo namreč, da bi prva rešitev nujno zožila izobraževanje na manjši krog delavcev in občanov, kajti OZD velikega števila ljudi ne bi mogle pogrešati v proizvodnji in na drugih delovnih mestih (na obali je v vsa delegatska okolja vključenih več tisoč občanov). Hkrati pa seveda nismo mogli in smeli prezreti, da bi glede na sedanjo stopnjo gospodarske razvitosti in številne odprte probleme to, da bi bilo večje število delavcev dlje časa odsotno z dela, lahko resno ogrozilo prizadevanje za stabilizacijo, ki se uveljavljajo tudi na obali. Naj pripomnimo, da se je za izobraževanje v prostem času doslej opredeljevala večina udeležencev iz vrst delegatov (tudi članov delavske kontrole); težave so bile in so še le pri ženah, ki te obveznosti težko usklajujejo z družinskimi (preobremenjenost, neurejeno varstvo otrok itn).

Kakšna je bilanca skoraj dveletnih naporov in kako smo z njo zadovoljni?

Od sprejema nove ustave smo v vseh treh občinah prek DU organizirali za delegate 38 sedemdnevni seminarjev I. stopnje (po temeljnem programu, ki ga je sprejela RK SZDL) in 2 šestdnevna seminarja II. stopnje (dopolnilni program je pripravila obalna DU, zajema pa te teme: delovanje delegatskega sistema, delavci in kultura, družbena samozaščita, znanstveno-tehnološka revolucija in pomen izobraževanja, stabilizacija gospodarstva, varujmo naše okolje). Razen sedmih seminarjev so bili vsi v prostem času.

Svoje delegate je vključilo v izobraževanje prek 60 OZD, od tega večina iz gospodarstva, 4 seminarji pa so bili v krajevnih skupnostih. Po drugem programu so trajali seminarji 24 ur, po prvem pa 33 ur; sklenili smo jih vedno

s posebnim razgovorom o problemih in nalogah v občini (vodili so jih predstavniki občinske skupščine in družbenopolitičnih organizacij).

Za člane delavske kontrole, ki jih prav tako sistematično vključujemo v izobraževanje, smo organizirali 8 seminarjev. Prvotno so trajali dva do tri dni, zadnji seminar pa smo podaljšali na šest dni, da so lahko udeleženci poleg aktualnih tem (ustavno opredeljena vloga in status delavske kontrole, metode dela, urejanje razmerij v združenem delu, problemi gospodarjenja in poslovanja v luči novih predpisov) obravnavali tudi celoten cikel tem iz temeljnega programa za delegate. Naloge, ki jih ima v naši samoupravni praksi delavska kontrola, so nedvomno tako odgovorne in zahtevne, da terjajo od svojih nosilcev ustrezna družbena in ekonomska znanja.

V izobraževalnih obdobjih 1973/74—1975/76 smo torej skupno imeli 40 seminarjev s 1086 urami za 917 delegatov in 8 seminarjev s 119 urami za 498 članov samoupravne delavske kontrole.

Ko smo v obalni DU pred dobrimi dvema leti načrtovali usposabljanje delegatov, skrbi nismo posvečali samo ustvarjanju ugodnega družbenega ozračja, ampak smo skušali tudi zagotoviti kar najbolj strokovno uresničitev te naloge. Izdelali smo podroben projekt za organizacijo vzgojnoizobraževalnega procesa z vsemi spremljajočimi instrumenti; posebna pozornost je veljala izbiri predavateljev in njihovi andragoški usposobitvi (uveljavljanje skupinskega dela, uporaba učnih pripomočkov). Naj omenimo, da je celotno izobraževalno dejavnost za delegate nosilo vsega deset predavateljev. Pristop, ki je temeljil na dognanjih in zahtevah andragoške teorije in prakse, nam je poleg drugih prednosti omogočal solidno analitično delo, katerega namen je bil zlasti, da kar najbolj izpopolnimo, obogatimo vzgojnoizobraževalni proces in da sproti preverjamo njegove učinke. Navajamo nekatere elemente andragoškega prijema:

- udeležence smo na začetku »testirali« da bi ugotovili njihovo poprejšnje znanje;

- za vse udeležence smo s posebnim vprašalnikom zagotavljali splošne podatke, družbeno angažiranost, prejšnje družbeno izobraževanje, motiviranost za usposabljanje;

- pred pričetkom izobraževanja smo predavatelje še posebej seznanili s strukturo udeležencev in z njihovimi stališči do usposabljanja;

- ob sklepu smo z istim »testom« preverjali pridobljena znanja, seznanjali z doseženimi rezultati udeležence in jim izdali ustrezno potrdilo;

- po vsakem seminarju so udeleženci ocenili organizacijo izobraževanja, kvaliteto prikazovanja vsebine in se opredeljevali za nadaljnje izobraževanje v različnih oblikah;

- naročnikom izobraževanja smo poročali o uspešnosti usposabljanja.

Iz bogatega analitičnega gradiva povzemamo najbolj značilne podatke o delegatih in članih delavske kontrole, ki so bili vključeni v usposabljanje.

1. Izobrazbena struktura

Nekvalificirani delavci — 12 %

kvalificirani delavci — 23 %

visoko kvalificirani delavci in delavci s poklicno šolo	— 19 ‰
srednja izobrazba	— 31 ‰
višja izobrazba	— 9 ‰
visoka izobrazba	— 3 ‰

2. Starostna struktura

Do 20 let	— 2 ‰
od 20 do 29 let	— 24 ‰
od 30 do 39 let	— 37 ‰
od 40 do 49 let	— 25 ‰
nad 50 let	— 12 ‰

3. Družbena angažiranost (podatki samo za delegate)

a) telesa, v katerih opravljajo delegatsko funkcijo

— člani DS OZD (TOZD)	39 ‰
— člani svetov KS	10 ‰
— člani zborov Obs	27 ‰
— člani delegacij SIS in drugih	24 ‰

b) aktivnost v družbenopolitičnih organizacijah

Od 976 anketirancev (delegatov in članov delavske kontrole) ima poleg delegatske funkcije tudi druge družbene zadolžitve, in sicer v

— vodstvih osnovnih organizacij sindikata	— 131
— v vodstvih osnovnih organizacij ZK	— 94
— v vodstvih družbenopolitičnih organizacij občine	— 29
— v drugih organizacijah	— 68

Skupno je torej poleg obveznosti v delegacijah še sicer družbeno angažiranih 322 ali približno $\frac{1}{3}$ delegatov, in članov delavske kontrole.

4. Dosedanje družbenopolitično in družbenoekonomsko izobraževanje.

Od 976 anketirancev (852 delegatov in 124 članov delavske kontrole) jih je bilo v zadnjih dveh letih vključeno v družbeno izobraževanje samo 160 (15 jih je obiskovalo politične šole, 24 šole za upravljalce, 18 seminarje za vodstva družbenopolitičnih organizacij, 77 seminarje za organe upravljanja, 26 seminarje za novosprejete člane ZK). Ti podatki samo potrjujejo v uvodu navedene ugotovitve o skromni razvitosti družbenega izobraževanja na obali.

Kot je bilo že omenjeno, smo s posebnim vprašalnikom pred začetkom seminarjev ugotavljali stališče delegatov do usposabljanja; ta stališča smo vrednotili na podlagi trditve razvrščenih v 5-stopenjsko ocenjevalno lestvico. Iz odgovorov lahko sklepamo tole:

— Malone vsi delegati (93 %) so prepričani, da je delovanje delegatskega sistema in uresničevanje delegatskih razmerij v dobršni meri odvisno od stopnje usposobljenosti delegatov. In dalje, da je poznavanje družbenoekonomske in družbenopolitične ureditve naše dežele nujno potrebno za opravljanje delegatske funkcije. Ne strinjajo se, da je dovolj, če delegat pozna probleme okolja, ki ga je delegiralo, ali spremlja sredstva javnega obveščanja; to naj bi ga po njihovem še ne usposabljal za odgovorno in angažirano poseganje v dogajanje okolja. Presenetljivo visoko število (85 %) delegatov celo sodi, da bi morali biti družbenopolitičnega izobraževanja deležni vsi delavci in občani.

Okrog 55 % delegatov ocenjuje, da k sistematičnemu usposabljanju težijo delegati po lastni volji, kar 20 % pa jih je drugačnega mnenja, medtem ko se drugi niso mogli opredeliti. 70 % anketirancev izjavlja, da so se pripravljeno izobraževati v prostem času, 8 % se je opredelilo proti (večinoma ženske); medtem ko se drugi niso odločili.

Le malo je delegatov, ki sodijo, da so jim osnove delegatskega sistema dovolj poznane in torej posebno usposabljanje ni potrebno (samo 16 %). Kar 169 anketirancev pa meni, naj bi bili delegati predvsem šolani ljudje, ki se edino spoznajo na probleme v družbi in v OZD (34 se jih ni opredelilo).

Zanimalo nas je, kako delegati ocenjujejo vlogo OZD pri njihovem izobraževanju in kako OZD svojo vlogo v praksi izpolnjujejo.

S trditvijo, da je usposabljanje delegatov del delovnih nalog OZD, se strinja nad 80 % anketirancev; podoben je tudi odstotek tistih delegatov, ki so prepričani, da se bo v delegatskem sistemu uveljavila stalna delovna povezanost med okoljem, ki je delegate izbralo, samoupravnimi organi in njihovimi službami ter vodstvu družbenopolitičnih organizacij. Dokaj različna pa so stališča o tem, v kolikšni meri je delegatski sistem za OZD obremenitev zaradi odsotnosti z dela in drugih stroškov. Tako 36 % anketirancev ocenjuje, da je ta obremenitev prevelika, medtem, ko se jih 20 % ni izjasnilo. Podobna so razhajanja tudi v oceni trditve, da se za uveljavitev delegatskega sistema v OZD še zlasti zavzemajo vodilni delavci (26 % delegatov se s to trditvijo strinja, 21 % se ni moglo odločiti za odgovor, vsi drugi se ne strinjajo).

Odgovori na vprašanja, kako so OZD pripravile delegate na usposabljanje, opozarjajo na dokajšnje pomanjkljivosti in vrzeli, ki so imele seveda tudi svoje posledice. Čeprav večina anketirancev navaja, da v OZD dajejo akciji usposabljanja vso podporo (57 %), pa nadaljnji odgovori kažejo, da je ta podpora dokaj problematična. Kako naj si sicer razlagamo, da so delegatom pred odhodom na seminar v večini primerov izročili samo vabilo obalne DU (neredko pa celo tega ne), ne da bi se z delegati poprej temeljito pogovorili o družbenih smotrih takšnega izobraževanja. Prav tako je očitno, da so v teh prizadevanjih družbenopolitične organizacije v OZD praktično skoraj docela odsotne. In kakšne so posledice? Izredno velik »osip« delegatov pred prihodom na seminar. Bilo je nemalo primerov, da se je (celo v velikih DO) vključilo v izobraževanje komaj 10—20 % povabljenih delegatov (v samem procesu izobraževanja je bil »osip« minimalen). Z delegati — kandidati za izobraževanje

— so večinoma imele stike samo kadrovske službe, izjemoma vodilni delavci, predsedniki DS ali vodstva političnih organizacij.

Poudarili smo že, da v času, ko je tekel izobraževalni proces, nismo zaznali pomembnejšega »osipa« udeležencev. Nedvomno je k temu prispevala svoj delež sama izvedba seminarjev. Nad 80 % udeležencev je v sklepnem vprašalniku ocenilo, da so njihova pričakovanja uresničena, kajti pridobili so precej novih znanj in koristnih informacij, oziroma sistematizirali poprejšnja znanja in dobili praktične napotke za delo. Zelo pozitivno so ocenili napore predavateljev, čeprav pripominjajo, da bi morali več časa nameniti razpravi o konkretnih problemih samoupravne prakse.

Učinkovitosti izobraževanja nismo preverjali samo prek navedenih ocen, ampak tudi z ugotavljanjem znanja, ki so si ga pridobili udeleženci. Medtem ko so pri izpolnjevanju začetnih nestandardiziranih testov, ki so vsebovali nad 70 vprašanj iz vseh petih tematskih področij, skupine dosegale v poprečju 30—40 % možnih točk, pa se je ob koncu uspeh dvignil v poprečju na 70—80 % in celo več.

Pozitivni rezultati izobraževanja pa se ne kažejo le v doseženem (pridobljenem) znanju o temeljnih vprašanjih naše družbene ureditve. Zaznavamo jih še zlasti v tehle smereh:

— V želji in pripravljenosti udeležencev, da bi se naprej družbenopolitično izpopolnjevali. Kar dobra tretjina se želi vključiti v oblike marksističnega izobraževanja, politične šole, šole za samoupravljalce, sindikalne in mladinske politične šole.

— V pripravljenosti delegatov, da svoje okolje ne samo kritično ocenjujejo, ampak se konstruktivno vključijo v njegovo spreminjanje v skladu z zastavljenimi družbenimi cilji. 80 delegatov je izrazilo željo, da bi jih sprejeli v ZK (mnogi od njih so bili pozneje tudi sprejeti), 106 delegatov je pripravljeno sprejeti funkcije v ZK, 207 v vodstvih sindikalnih organizacij in 221 v samoupravnih organih (s podatki o kandidatih za članstvo v ZK in za prevzem dolžnosti v posameznih družbenih organizmih smo prav tako seznanili OZD v sklepnih poročilih).

Naj svoje razmišljanje o izkušnjah usposabljanja delegatov in članov delavske kontrole na obali strnemo v tele sklepne misli in ocene:

Najbrž ni dvoma o tem, da je bil storjen pomemben korak naprej. Navkljub temu, pa dveh pglavitnih ciljev še vedno nismo dosegli: množične podlage družbenega izobraževanja in stalnosti. Izmed več tisoč delegatov smo vključili komaj nekaj sto;

dopolnjevalni seminarji, s katerimi bi zagotavljali osveževanje, poglobljanje znanj, nenehno oboroževanje za spopade z dilemami in težavami samoupravne prakse, so še vedno le ideja, ki čaka na uresničitve.

In vendar verujemo, da se bodo vloženi napor obrestovali. Morajo se. Zlasti v hitrejšem prodoru spoznanja o nujnosti izobraževanja tistih, ki smo jim z novo ustavo še bolj nedvoumno dali oblasti v roke.

Lahko smo celo prepričani, da bo v naslednjem obdobju delavec-delegat, član delavske kontrole, ki se je na seminarjih soočal tako z neznanjem in njegovimi posledicami za osvoboditev človeka, kot tudi z znanjem ter njegovo humano in ustvarjalno komponento v bitki za nov današnji in jutrišnji dan, v mnogo večji meri sam postal nosilec prizadevanj, katerih cilj je oblikovanje proizvajalca kot vsestranske osebnosti; oblikovanje samoupravljalca, ki

ne bo samo hotel spreminjati sveta okoli sebe, ampak bo za to tudi usposobljen. In narobe: samoupravljalca, ki ne bo le dovolj razgledan, ampak bo tudi zavzet, pripravljen, da se družbeno angažira, da dogajanja prizadeto spremlja in skuša po svojih močeh vplivati na njihov tok v smeri nenehnega osebnega in skupnega napredka.

Morda ni več tako daleč čas, ko bo večina delavcev v TOZD doumela vso revolucionarnost sprejetega izhodišča, da moramo biti Slovenci »trajno učeča se družba«. Takrat bodo delavci izobraževanje v vsej njegovi celovitosti resnično doživljali kot pravico in dolžnost in mu odmerjali prostor, ki mu v sodobnih, v prihodnost uprtih družbah gre. Dokler ne bodo sami vzeli stvari v roke, lahko še pričakujemo trzanja vseh vrst, stopicanje na mestu, tu in tam morda celo korake nazaj. V takšnih okoljih, kjer delavec navkljub napredni, humani vsebini nove ustave še vedno ostaja objekt izobraževanja in usposabljanja za delovne in samoupravne funkcije, lahko pričakujemo, da mu bodo tudi nadalje skopo odmerjali čas in sredstva za to, da bi se izkopal iz zaostaloosti in teme neznanja, ki določata in vzdržujeta njegovo ekonomsko in duhovno podrejenost. Še naprej mu bodo »dajali« le toliko znanja, kolikor zadošča, da bi bil vsaj približno lahko kos nalogam delovnega mesta. Gospodarja na svojem pa se s tolikšnim in takšnim znanjem zagotovo nikoli resnično ne bo čutil.

Tehnokratsko-birokratske strukture, ki ljubosumno preštevajo vsak dinar za izobraževanje neposrednih proizvajalcev in bdijo nad vsako delovno uro, izkoriščeno v te namene (čudno se sliši, a marsikje se to še dogaja), pa seveda ne smejo biti presenečene, če se bodo delavci na gospodarske stiske, ki nas pestijo in katerim se tudi v prihodnje ne bo moč docela izogniti, odzivali na način, ki ne more skriti dediščine mezdnih odnosov — s prekinitvami dela in podobnimi deformacijami.

In v takih OZD — tudi o tem najbrž ne kaže dvomiti — se bo začaran krog nadaljeval: neznanje — slabi ekonomski učinki in nerazviti družbeni odnosi — konflikti; neznanje — občutek podrejenosti, utesjenosti — prekinitve dela — gospodarska škoda — še večje težave.

Seveda je tak začarani krog možno pretrgati. Nihče razen delavcev samih ni bolj življenjsko zainteresiran, da to stori. Čimprej... Škoda je vsake ure, ki ohranja status quo.

Nekateri družbeni delavci na obali sodijo, da imajo takšne ocene prizvok nestrpnosti in dramatizacije. Morda je res tako. A to najbrž ni bistveno (življenje z nami ni prav nič strpno in nam s posledicami za slabosti ne prizanaša). Pomembno je, kaj je resnično v interesu delavskega razreda, hitrejše krepitve njegove vloge v naši družbi. Strpnost in samozadovoljstvo, ali pa realna in hkrati kritična ocena doseženega zato, da bi še hitreje stopili korak naprej...

ANTON VRATUŠA

Primerjalna analiza in pospeševanje razvoja

V posebno čast in veselje mi je, da v imenu ZIS in v lastnem imenu pozdravim udeležence tega pomembnega srečanja raziskovalcev na seminarju komparativna ekološka analiza družbenih sprememb.*

Kompleksnost in aktualnost teme, nameni, pa tudi število in kompetentnost udeležencev uvrščajo ta mednarodni seminar med najvidnejše dogodke na področju družbenih ved, kar jih je v zadnjem času bilo v Jugoslaviji.

Ni dvoma, da v današnjem svetu obstaja žgoča potreba po raziskovanju in primerjalni analizi rezultatov te dejavnosti. V interesu človeštva je, da ustvari oziroma pomaga ustvarjati takšne razmere, da bo lahko živeti skupaj v duhu miroljubne koeksistence in aktivnega prijateljskega sodelovanja ne glede na družbene sisteme. Da bi bili sposobni, da to storimo, moramo predvsem vedeti, na »mikro« in na »makro« ravni, v katero smer nas sedanje težnje peljejo. Saj le tako razumemo bistvo pojavov in odnosov med posameznimi narodi, pa tudi to, kako naj bi bili človeški in materialni potenciali najboljše izkoriščeni za razvoj produktivnih sil skupnosti v interesu vseh in za zadovolnitev potreb človeka kot najpomembnejšega dejavnika v razvoju.

Primerjalno ekološka analiza družbenih sprememb je lahko eno izmed najučinkovitejših sredstev, ki pomagajo nakazovati poti in sredstva, kako naj te smotre dosežemo. Zelo spodbuden se mi zato zdi osnovni namen seminarja, ki ga formulira program in ki je v tem, da bi zboljšali napovedovalno sposobnost socialne ekologije s pomočjo soočenja različnih raziskovalnih projektov o lokalnih, regionalnih in političnih enotah v različnih deželah. Takšna jasna opredelitev namena tega srečanja zasluži polno priznanje in vsem udeležencem želim veliko uspeha pri naporih, da bi dosegli nakazani cilj.

Prisotnost impresivne mednarodne skupnosti raziskovalcev z različnih področij raziskovanja (sociologija, politologija, ekonomija, družbeno in prostorsko planiranje, demografija, statistika), odseva voljo in odločnost organizatorjev, da v razpravi zagotovijo interdisciplinaren prijem. To pa je pravzaprav tisto, kar potrebujemo. Številni pisani prispevki za to srečanje so dobra podlaga za izmenjavo informacij in izkušenj, tako tistih, ki se nanašajo na rezultate raziskovanja, kakor tudi tistih, ki se nanašajo na analizo družbene prakse v različnih deželah.

* Govor, ki ga je imel podpredsednik zveznega izvršnega sveta dr. Anton Vratuša na svečani otvoritvi mednarodnega seminarja o primerjalni ekološki analizi društvenih sprememb. Naslov je vstavila redakcija. — Op. ur.

Zato je povsem naravno pričakovati, da bo to srečanje prispevalo k naporom, ki jih je po celem svetu deležno področje družbenega in ekonomskega spreminjanja, in še posebno k naporom, da bi odkrili pomembnejše dejavnike v tej interakciji, dejavnike, med katerimi ima posebno mesto subjektivni faktor. Omenjeni dejavniki niso pomembni samo z vidika znanosti — ampak tudi z vidika politične prakse, pomembni pa so tudi za ljudi, ki živijo v specifičnih fizičnih in družbenih okoljih.

V tem smislu je mogoče reči, da si je vaše srečanje zadalo nalogo, da seže prek meja preprostega opisovanja in primerjanja podatkov. Njegova ambicija je, da odkrije kazalce, merila in dejavnike družbenih sprememb.

To je vsekakor kompleksna naloga, če upoštevamo obstoječe razlike med družbenimi sistemi, ki so v raznih deželah različni, če upoštevamo različno raven ekonomske in družbene razvitosti, razlike v strukturi družbe, kulturi, tradicijah in aspiracijah ljudstev in narodov, pa tudi razlike v nacionalnih in internacionalnih okoljih.

Da bi dopolnili podobo ovir in težav, s katerimi se sooča komparativno raziskovanje, bi rad danes omenil še dva dodatna elementa: prvič, pomanjkljivo znanje o bistvu institucij in odnosov, in drugič, prevladujočo politiko s pozicij sil, dominacije, diskriminacije v današnjem sistemu mednarodnih odnosov, politiko, ki jo spremlja vmešavanje v notranje zadeve drugih dežel.

Ta dejstva in težnje povzročajo nezaupanje in zaskrbljenost za neodvisnost pri vseh, ki se čutijo ogroženi. Takšni občutki že samo na sebi omejujejo prostor za kooperacijo v raziskovanju, posebno še na družbenem in političnem področju. Te okoliščine je seveda treba upoštevati posebno pri mednarodnem komparativnem raziskovanju.

Jugoslavija je odprla meje za vse vrste sodelovanja z drugimi deželami na temelju enakopravnosti, medsebojnega razumevanja in upoštevanja interesov solidarnosti in vzajemnih prizadevanj, da bi pospešili mednarodno sodelovanje in zbližali ljudi.

Upoštevajoč zelo dinamične procese gospodarskega, družbeno-političnega in kulturnega razvoja na podlagi družbenega samoupravljanja v razmerah družbene lastnine, smo zelo zainteresirani za raziskovanje naše lastne prakse.

Dejansko je to dežela, kjer se preteklost, sedanjost in prihodnost včasih tako tesno prepletajo in delujejo druga na drugo, da so predmet raziskovanja pravzaprav akcije in interakcije v procesih spreminjanja.

Če odkrijemo vzroke in posledice akcije, s tem odkrijemo dejavnike stabilnosti in tudi dejavnike sprememb. Nepretrganost spreminjanja in rasti je hkrati osnova za stabilnost skupnosti, temelječe na svobodi akcije posameznika, na individualni in kolektivni spodbudi, na medsebojni odvisnosti in solidarnosti, pa tudi na vzajemni odgovornosti vsakega člana skupnosti za napredek vseh.

Jugoslovanski raziskovalci na vseh področjih, vključno z družbenimi in političnimi vedami, so zelo zainteresirani za poživitev mednarodnega sodelovanja, pri čemer imajo v mislih predvsem dva cilja: učiti se od izkušenj drugih in informirati sodelavce o izkušnjah samoupravnega socialističnega razvoja v lastni deželi.

Ta seminar je dobra priložnost za vse nas, da v tej smeri storimo več tako z vidika teorije kot tudi z vidika uporabnosti ugotovitev v politični praksi. Zmožnost napovedovanja, kakšne so možne posledice neke politične prakse,

je seveda velikanskega pomena ne samo za tiste, ki odgovarjajo za sistem upravljanja, ampak tudi za znanost samo.

Tu ne mislim samo na potrebo po nadzorovanem razvoju, ampak predvsem na to, kako naj v družbi na napreden način vplivamo na tendence in odnose. Pri tem gre predvsem za pospeševanje razvoja, ki bo osvobajal človeka pred kakršnokoli obliko dominacije in izkoriščanja, in to tako, da bo zagotavljal takšne razmere, v katerih bo človek v največji možni meri gospodar samega sebe in bo odločal o pogojih lastnega dela in življenja. V tej zvezi je pomembno opozoriti, da znanost nima neomejenih sposobnosti, da napoveduje nadaljnji razvoj. To spoznanje je bistvenega pomena tako za raziskovalca kakor tudi za politika, pa tudi za vlogo, ki naj jo ima človek v spreminjanju družbe. Za prvega v smislu boja za pravilno uporabo znanstvenih pripomočkov pri aplikaciji rezultatov socialno ekološke teorije. Za drugega glede zavesti o potrebi načrtovanja političnih odločitev na znanstvenih ugotovitvah; za poprečnega delovnega človeka glede zavesti, da je aktiven dejavnik, ki se ne da preslepiti in ne bo dovolil, da bi bil objekt špekulacij ali manipulacij. Zavest, da je njegov položaj v skupnosti stabilen, bo v njem spodbujal potrebo po tem, da postane še aktivnejši dejavnik v družbenem dogajanju.

Vse to so elementi interakcije med znanostjo, politiko in vključevanjem delovnega človeka v proces odločanja. Ob dograjevanju sistema planiranja ekonomskega in družbenega razvoja, ob vzpostavljanju sistema informiranja in družbene kontrole, kakor tudi ob opredeljevanju vloge, ki naj jo igrajo dejavniki na teh področjih, je izredno pomembno, da smo v vseh okoliščinah sposobni da spremljamo ustrezne odločitve na demokratičen način.

S tem pa smo prišli do vprašanja vloge subjektivnega dejavnika pri spreminjanju in razvoju družbene skupnosti.

Težnje delavcev, da bi sodelovali pri upravljanju javnih zadev in v samoupravljanju, se krepijo. V tem se kaže prístni interes delovnih ljudi v svetu, da postanejo dejavniki spreminjanja in napredka, ne pa samo poslušni izvrševalci ukazov, ki jih daje nekdo zunaj delovanja procesa in nad njimi. Povsem naravno je, da je ta fenomen vedno pogostejši predmet raziskovanja v različnih delih sveta. Vendar pa se zdi, da je doslej le manjšemu številu raziskovalcev na tem področju uspelo, da so prodrli globlje v bistvo stvari in upoštevali vse dejavnike, ki imajo kakšno vlogo v družbenih odnosih.

Res je, dokumentacija o institucijah, modelih, shemah je velikanska in dosegljiva, vendar si pogosto ne prizadevamo zadosti, da bi odkrili specifično težo pojavov, ki so predmet raziskave.

Avtonomija odločanja na lokalni in regionalni ravni je na primer, kvalitativno različna, če so člani organov na lokalni ravni svobodno izvoljeni ali če jih imenuje centralna oblast; prav tako so možnosti usmerjenja, izobraževanja, socialnega skrbstva, zdravstva, kulture v krajevni skupnosti drugačne tedaj, če o proračunu odloča oblast, ki je zunaj produkcijskega procesa, kot pa tedaj, če proizvajalci sami odločajo o alokaciji potrebnih sredstev za zadovoljitev svojih potreb v zdravstvu, izobraževanju, socialnem skrbstvu, kulturi, kot je to v Jugoslaviji.

V obeh zgledih, ki smo ju primerjali, lahko nemara opazimo, da so institucije podobne, toda vsebina in vloga subjektov v celotnem družbenem sistemu sta zelo različni. Zato je izredno pomembno, da si zagotovimo integralno obravnavanje pojavov, ki jih raziskujemo, kakor tudi teženj in odnosov v

skupnosti, v prizadevanju, da bi odkrili interakcije med njimi in specifično vlogo vseh dejavnikov v procesu, ki ga obravnavamo.

Da bi bolje pojasnil, na kaj mislim, naj navedem samo primer decentralizacije, ki ga že dalj časa intenzivno proučujejo. Jugoslavijo pogosto navajajo za zgled dežele, v kateri je bila uveljavljena široka decentralizacija. Nekateri krogi na svetu izražajo celo zaskrbljenost zaradi tako imenovane prevelike decentralizacije v naši deželi. Res je, da je prenos moči odločanja na delovne ljudi in njihove samoupravne organe stalna značilnost socialistične preobrazbe v Jugoslaviji. Vendar pa proces decentralizacije ni nekakšen mehaničen prenos moči s centralnih oblasti na lokalne. V naši državi si decentralizacijo zamisljamo predvsem kot proces podružbljanja funkcij države in kot neprekinjeno demokratizacijo procesa odločanja delovnih ljudi na vseh področjih, in posebno še na področju produkcije in distribucije. Prav zaradi tega smo morali formalni reprezentativni sistem v skupščinah parlamentarnega sistema, zamenjati z delegatskim sistemom.

To pomeni, da vsak samoupravni kolektiv izvoli na tajnih volitvah stalno delegacijo kot nekakšnega »kolektivnega ministra za zunanje zadeve.« Člani delegacije ostajajo na svojih delovnih mestih v svojih organizacijah dela. Ti člani neposredno zastopajo interese svojega delovnega kolektiva v skupščini, ko usklajujejo interese z delegati drugih samoupravnih organizacij združenega dela in skupnosti. Na ta način je delavski razred postal dominanten dejavnik v procesu odločanja v vseh družbeno-političnih skupnostih, to je v občinah, republikah, avtonomnih pokrajinah in v federaciji.

Na začetku petdesetih let je imela decentralizacija v Jugoslaviji namen, da odpre pot za uvedbo sistema delavskega samoupravljanja. Vendar pa to ni bil končni cilj decentralizacije, saj je končni smisel decentralizacije v demokratični integraciji na podlagi neodtujljive pravice vsakega delovnega človeka do samoupravljanja v razmerah, ko so proizvodna sredstva družbena lastnina, ne glede na poklic ali specifično vlogo posameznika v procesih proizvodnje in družbene reprodukcije kot celote.

Za nami je že petindvajset let razvoja sistema družbenega samoupravljanja. V tem času je samoupravljanje postalo glavni vir stabilnosti in dinamike celotne družbeno-ekonomske in politične ureditve v državi. Prišlo je do korenitih sprememb družbene strukture ter v ravni ekonomske, družbene in kulturne razvitosti. Vzporedno s tem pa se je okrepil tudi mednarodni položaj Jugoslavije kot neodvisne, internacionalne, socialistične in neuvrščene dežele.

V tem času je bila ustava trikrat spremenjena. Družbeno samoupravljanje se je razvilo v stabilen sistem združenega dela in je postalo dejavnik demokratične integracije na temelju samoupravljanja in enakopravnosti svobodnih narodov in narodnosti Jugoslavije.

Klju temu pa v svetu še vedno prevladuje mnenje, da je decentralizacija za Jugoslavijo glavna družbeno-politična značilnost in preokupacija.

Upam, da boste med vašim bivanjem tukaj imeli priložnost, da se sami neposredno bolje seznanite z dosežki, pa tudi s problemi, s katerimi se soočamo, in tudi z načini in sredstvi, ki jih uporabljamo, da bi zagotovili nadaljnji družbeno-ekonomski, politični in kulturni razvoj. Ne bo vam težko ugotoviti, da je sestavni del graditve socializma na načelu samoupravljanja tudi prizadevanje po tesnejšem mednarodnem sodelovanju. S pomočjo sistema družbenega samoupravljanja se delovni človek v eni ali drugi obliki dejansko vklju-

čuje v proces odločanja na različnih ravneh in se vse neposredneje vključuje tudi v mednarodne zadeve.

Ta seminar je ugodna priložnost za okrepitev in razširitev mednarodnih odnosov. Zato iskreno pričakujemo, da bo to srečanje poleg plodne izmenjave informacij in izkušenj med strokovnjaki nudilo trdno osnovo za nadaljnje sodelovanje na področju raziskovanja, seveda v ustreznih oblikah. Zato pa naj bi bilo hkrati tudi pomemben prispevek k požitvi medsebojnega razumevanja, spoštovanja, zaupanja in solidarnosti, kar vse je potrebno na vseh področjih mednarodnega sodelovanja in posebno še na področju komparativnega raziskovanja.

Dovolite mi, da v tem duhu razglasim, da je seminar odprt.

ZDRAVKO MLINAR

Ekološke koncepcije, prostorsko-družbene spremembe in razvoj

Izredna dinamika razvojnih procesov znotraj in preko okvirov lokalnih, regionalnih in sploh teritorialnih družbenih skupnosti prihaja na različne načine do izraza v teoretičnih koncepcijah in empiričnem raziskovanju na področju sociologije in drugih družbenih znanosti.

Na tem mestu bomo poskušali izpostaviti in oceniti le značilne koncepcije na ožjem področju sociologije, ki najbolj naposredno zadeva prostorsko-družbene procese. Kritična, marksistična ocena teh koncepcij nam bo pomagala oblikovati kriterije in perspektive nadaljnega dograjevanja teorije *prostorsko-družbenega razvoja*. Gre za področje oziroma pristop z vidika t. i. človeške ali socialne ekologije.

I. ČLOVEŠKA IN SOCIALNA EKOLOGIJA

Človeška ekologija se je kot področja sociološkega raziskovanja in kot vplivna teoretična koncepcija oblikovala v času po prvi svetovni vojni. Čeprav formalno ni dosegla priznanja samostojne družboslovne discipline in čeprav temelji na različnih ali celo divergentnih razlagah, je vendarle dalj časa prevladovala vsaj kot ogrožje urbane sociologije. Njeni pojmi, modeli in »teorije« so postali popularen vzorec konceptualizacije in interpretacije prostorsko-družbene strukture in procesov — še zlasti — v kontekstu vele mestnih aglomeracij.¹

¹ Skorajda ni učbenika ali priročnika iz urbane sociologije, ki ne bi vključeval poglavja o ekoloških teorijah in modelih rasti in strukturiranosti mest, ki jih je oblikovala šola »klasične« človeške ekologije.

Ne da bi se spuščali v podrobnejšo analizo različnih koncepcij s področja človeške (socialne) ekologije, želimo poiskati predvsem *stične točke med temi koncepcijami in prostorsko razsežnostjo razvojnih sprememb*. Ker pa gre ob izrednem širjenju ekologije tudi za vse večje nejasnosti in pojmovno zmedo, so poprej potrebna vsaj kratka uvodna pojasnila.

Še bolj kot je bila meščanska sociologija nasploh pod vplivom razvoja biologije, lahko rečemo, da se je človeška ekologija razvila pod vplivom bioekologije.² Večino svojih pojmov je prevzela od ekologije rastlin in živali. Poleg tega pa so se sociologi-ekologi oprli še na prostorsko-časovno ogrodje klasične mehanike, na prostorski sistem socialne geografije ter na distribucijske teorije iz ekonomije (gl. tudi W. E. Gettys, v: Theodorson, 1961, str. 101).

Roderick McKenzie, eden od glavnih predstavnikov klasične človeške ekologije, je le-to opredelil kot »znanost o prostorskih in časovnih odnosih človeških bitij, na katere vplivajo selektivne, distributivne in akomodacijske sile okolja (glej McKenzie, 1927, 1968, str. 4). Takšni opredelitvi je sledilo obsežno empirično raziskovanje, ki se je osredotočilo na (neenako) prostorsko distribucijo prebivalstva in drugih družbenih pojavov znotraj mestnih aglomeracij (gl. o tem tudi Aleksandar Todorović, 1965; Jiří Musil, 1976). Sčasoma je takšno zanimanje za prostorsko razsežnost družbenega življenja — od prvotnega proučevanja medsebojnih odvisnosti (simbiotični odnosi) v prostoru — pripeljalo do poenostavitve, ki so obenem pomenile slepo ulico in krizo klasične človeške ekologije. Ekološko raziskovanje v sociologiji je vse bolj dobivalo značaj posebne metodološke tehnike, kot je npr. kartografija podatkov o družbenih pojavih, ali pa se je ukvarjalo z analizo izrabe zemljišča, podobno kot socialna geografija.

V petdesetih letih je ekološki vidik v sociologiji spet zbudil večjo pozornost. Najprej je Amos Hawley predstavil svojo neoortodoksno koncepcijo, ki se osredotoča na proučevanje oblike in spreminjanja (teritorialno) družbenih skupnosti. Namesto prostorske razsežnosti je postavil v ospredje skupnost in funkcionalne medsebojne odvisnosti, ki izhajajo iz kolektivne adaptacije prebivalstva na okolje (Amos Hawley, 1950). Ekologija postane sinonim za »teorijo strukture skupnosti«.

Struktura skupnosti se torej — podobno kot v Durkheimovi socialni morfologiji — pojavlja kot odvisna spremenljivka, kot njen eksplanandum.

L. Schnore in D. O. Duncan pa sta oblikovala še eno izmed zadnjih koncepcij človeške ekologije. Gre za t. i. »ekološki kompleks«, ki naj bi odprl možnost analizirati stabilnost in spremembe v okviru družbenih sistemov. Ekološki kompleks sestavljajo štiri spremenljivke, ki jih obravnavata kot recipročno, vzročno in funkcionalno medsebojno odvisne. To so: populacija, okolje, tehnologija in organizacija (struktura). Vsaka sprememba v katerikoli teh spremenljivk naj bi imela posledice za druge tri. Takšna makrodružbena konceptualizacija ekoloških spremenljivk ali faktorjev se odmika od klasične človeške ekologije, usmerjene predvsem na mikroraven. V nasprotju z najnovejšimi socialnoekološkimi raziskovanji, ki si prizadevajo hkrati upoštevati več ravni v medsebojni povezavi (npr. osebnostne lastnosti volivcev in struk-

² Kasnejša »socialna ekologija«, ki se pojavlja kot okvir kontekstualnih analiz družbenih procesov, zlasti v zadnjem času, pa se je že v precejšnji meri otrešla takšne dediščine.

turne značilnosti njihovega bivalnega okolja ipd.), gre tu spet izključno le za eno (makro-) raven analize.³

Človeška ekologija se je skozi nekaj desetletij oblikovala v zelo zaprtem krogu in dobila (v okviru sociologije) čisto specifičen pomen, tako v odnosu do prvotne opredelitve neologizma ekologija⁴ kot tudi v odnosu do drugih vsebinskih področij njene uporabe — zunaj sociologije. Tudi izredna ekspanzija ekologije nasploh na vsebinsko zelo različna področja je pripeljala do vprašanj — ali je med njimi sploh še kakšna zveza oziroma ali imajo vsa ta področja še kakšen skupen imenovalac.⁵ Ekološki kompleks sicer do neke mere razširja specifično sociološki pomen človeške ekologije, saj se vsaj »spremenljivke«, kot so prebivalstvo, okolje in tehnologija, pojavljajo tudi v razpravah o »ekološki krizi« in o trendih ter »mejah rasti«, ki se pretežno odvijajo zunaj ožjih okvirov sociologije.⁶

Ob prevladujoči psihologizaciji meščanske sociologije je ekološka interpretacija navzlic utemeljeni ostri kritiki, ki je bila deležna, vendarle pomenila določen korektiv in vrednoto, na katero so se v šestdesetih letih začeli navezovati novi poskusi *kontekstualne analize* družbenih pojavov. Temeljitejše raziskovanje npr. razlik v »političnem obnašanju«, je terjalo ne le upoštevanje značilnosti posameznikov, temveč hkrati tudi značilnosti teritorialnih enot, kjer le-ti živijo in delujejo (mestna četrt, soseda, vas ipd.). Tako so izpostavili vrsto teoretičnih in metodoloških problemov v zvezi z *ravnjo analize* (individualna in kolektivna, ki je lahko lokalna, regionalna, nacionalna ipd.). Biološke determinante so stopile v ozadje, v ospredje pa je stopala prav analiza odnosov med mikro in makro ravno v procesu strukturalnih sprememb v teritorialnih enotah (Dogan-Rokkan, 1967, str. 42).

Nova vsebinska usmeritev je tudi navzven prišla do izraza s prehodom od »človeške« k »socialni« ekologiji.⁷ Zlasti »Simpozij o kvantitativni ekološki

³ Sicer pa se zdi, da bi ekološki kompleks s svojimi štirimi faktorji lahko uvrstili med še eno »teorijo faktorjev«, ki sta jih obravnavala npr. A. Labriola in G. V. Plehanov. Plehanov npr. pravi: »Ta ali ona varianta takšne teorije se mora zares pojavljati povsod, kjer ljudje, ki se zanimajo za družbene pojave, prehajajo od preprostega opazovanja in opisovanja teh pojavov — na raziskovanje zveze, ki je med njimi« (Plehanov, v knjigi A. Labriola, 1958, str. 125—127). Teorijo faktorjev ima za plod delitve dela in družbene analize, zato jo bo z razvojem družboslovja nadomestil sintetični pogled na družbo. To pa pomeni, da v tej perspektivi — tudi — ekološki kompleks ne more računati na dolgoročno prisotnost med sociološkimi »teorijami«.

⁴ Pojem »ekologija«, ki ga je uvedel Ernst Haeckel 1867. leta, naj bi po njegovi opredelitvi označeval proučevanje vpliva fizičnega in biološkega okolja na obnašanje in razvoj organizmov. Pri nas je sicer ekološka literatura še zelo skromna, hitro pa se povečuje zanimanje za »ekološko krizo«.

⁵ V zvezi s tem glej npr. Marjan Tepina, 1974; Stane Krašovec, 1970.

⁶ Po mnenju nekaterih avtorjev je takšna ekspanzija sicer prispevala k popularizaciji ekologije, bore malo pa je prispevala k ekologiji kot znanosti. Prej bi lahko rekli, da je prav z ekspanzijo, ki je podobna pravi eksploziji, ekologija kot znanost zašla v zmedo... Pravzaprav je ekologija sporna oziroma kontroverzna znanost vse od takrat, ko je prenehala biti izključno biološka znanost, to je od tedaj, ko se je začela zanimati za človeka; gl. Štefe, 1976, str. 4. Hans Magnus Enzensberger v svoji kritiki politične ekologije imenuje ekologijo hibridno disciplino in navaja primer iz literature, ko je kar 23 različnih znanstvenih vej vključeno v poskus sinteze; gl. H. M. Enzensberger, 1974, str. 158.

⁷ Ob tem pa je vendarle treba upoštevati, da se tudi v okviru bioekologije (torej zunaj okvira sociologije) pojavljajo razprave o »človeški ekologiji«, prav tako kot tudi »socialna ekologija« včasih rabi za oznako čisto psihološke problematike odnosov med mikrofizičnim okoljem in obnašanjem človeka. Na pobudo Društva za higieno, preventivno in socialno medicino (1972) je bil lani sklican »prvi mednarodni kongres za človeško ekologijo« na Dunaju, ki je obravnaval tele

analizi v družbenih znanostih» na svetovnem sociološkem kongresu v Evianu leta 1966 je vsebinsko in metodološko utrdil socialno ekologijo z vrsto novih idej (Dogan-Rokkan, 1969). Štiri leta kasneje, na naslednjem kongresu v Varni, pa je — po že opravljenih empiričnih raziskavah v številnih deželah — prišlo do ustanovitve raziskovalnega komiteja za socialno ekologijo v mednarodni sociološki asociaciji.

Izpopolnjevanje metodologije in računalništva tako kot tudi vse večja količina statističnih in drugih podatkov o najmanjših prostorsko-družbenih enotah so vplivali na utrditev t.i. »faktorske ekologije«. Pri tem gre za poskuse, da bi veliko število spremenljivk, ki opisujejo ekološke enote, reducirali na temeljne dimenzije, ki rabijo za klasifikacijo teh enot. Faktorska ekologija kaže včasih tendenco, da bi predstavljala socialno ekologijo v celoti (gl. F. Sweetser, 1973, 1974; C. G. Janson, 1974).

S pomočjo takih raziskav pa se postopoma vendarle uveljavlja tudi razumevanje za širši kompleks odvisnosti v času in prostoru, kar je podlaga za pojasnjevanje razvojnih sprememb.

II. KRITIČNA OCENA EKOLOŠKIH KONCEPCIJ V SOCIOLOGIJI

Potem ko smo zelo na kratko označili pojav človeške oziroma socialne ekologije, bomo poskušali kritično oceniti njene glavne koncepcije z vidika njihove uporabnosti ali neuporabnosti v proučevanju razvojnih sprememb v času in prostoru. Ekološki »pristop« je sicer uvedel ali utrdil določene novosti v tedanji meščanski sociologiji (strukturna, kontekstualna analiza namesto prevladujočega psihologizma in behaviorizma, določen napredek v metodologiji, tj. zlasti prehod od obravnavanja posameznih spremenljivk k istočasnemu upoštevanju več pojavov ipd.). Obenem pa prav z vidika obravnavanja razvojnih sprememb in zakonitosti *ne daje ustrezne pojmovnoteoretične osnove, ki bi omogočala dialektično interpretacijo prostorsko-družbenih procesov.*

Sociologi, ki so vnesli ekološko tematiko v sociološko raziskovanje prostorsko-družbenih procesov v kontekstu dinamične industrializacije in urbanizacije, niso poiskali širših teoretičnih izhodišč za razumevanje teh procesov v marksistični teoriji družbenega razvoja in dialektični metodi analize, ki sta bili razviti že več desetletij pred njimi. Niso se oprli niti na kritike geografskega in biološkega materializma, ki so že v prejšnjem stoletju opozorile na nevzdržnost mehanicistične razlage materialnih gibalnih sil družbe.⁸

Zato je razumljivo, da v novi različici, in z vidika ožjega življenjskega okolja (mestna naselja, regije)⁹ lahko v človeški ekologiji razkrivamo ideje, ki so obšle kritiko geografskega materializma; sicer ne bi preživele devetnajstega stoletja.

teme: 1. človeško-ekološko etiko, 2. zdravstveno obnašanje, 3. ekologijo virov, 4. vpliv okolja preko izgrajenih struktur, 5. prometno ekologijo kot del ekologije umetnega okolja, 6. teoretične temelje človeške ekologije. Ta tematika očitno močno presega sociološke vidike ekoloških proučevanj (gl. Humanökologische Gesellschaft, 1975).

⁸ Pri nas je z marksističnega stališča temeljito proučil teorije geografskega materializma in odnos med naravo in družbo dr. Milan Milutinović v svoji — sicer malo znani — študiji o geografskim materializmom (1957).

⁹ Prav usmeritev na neposredno okolje in mikrosociološko raven analize je verjetno eden od razlogov, da se klasična človeška ekologija ni vključila v širše, splošnoteoretične razprave o determiniranosti razvojnih sprememb.

Čeprav nekateri štejejo človeški ekologiji v zaslugo, da je vnesla več dinamičnosti v razlago družbenega dogajanja, ima takšna ocena le omejeno vrednost. Kot bomo videli, njihove koncepcije sicer obravnavajo dinamiko sprememb v fizičnem prostoru, ne zajemajo pa višje oblike gibanja, ki jo predstavljajo razvojni procesi.

1. Mehanicistična pojmovanja gibanja

1. 1. Najpreprostejša oblika gibanja

Človeška ekologija se je osredotočila predvsem na zunanje manifestacije družbenih sprememb, ki jih je bilo možno registrirati in prikazovati v *fizičnem prostoru* mestnih in podeželskih območij. V ospredju je bila podoba stanja in sprememb prostorske distribucije prebivalstva in drugih vidnih ter merljivih objektov v okviru (lokalne) skupnosti, ki ima jasno določene meje v prostoru. Omejila se je na *najpreprostejšo obliko gibanja*, tj. na mehanično gibanje.¹⁰ Zanimajo jo predvsem *premiki v prostoru* in določeni prostorsko-družbeni procesi, kot npr. *koncentracija, centralizacija, segregacija, invazija in sukcesija*. Čeprav, poleg ekološke strukture, obravnavajo tudi takšne »ekološke procese«, ki kažejo na določene spremembe v prostorski razporeditvi ljudi, institucij in aktivnosti v teku časa, pa s tem še vedno puščajo ob strani — razvoj in njegove zakonitosti. Upoštevajo namreč predvsem spremembo oblike naselitvenih aglomeracij, medtem ko ostaja zgodovinski pomen teh sprememb docela nepojasnen.

1. 2. Količinske spremembe: rast

Glavna pozornost ekoloških študij je bila *rast* in ne razvoj. Rast izpostavlja povečevanje ali zmanjševanje števila pripadnikov enote (komponent sistema), ne pa tudi bistvenih sprememb v značaju teh pripadnikov ter njihovih medsebojnih odnosov. Spreminja se le delež posameznih kategorij populacij, ki stopajo v medsebojne odnose, ter njihova stabilnost ali nestabilnost. V zadrevni literaturi pogosto najdemo teme kot npr.: »rast mesta«, »rast mestnega prebivalstva«, »ekspanzija«, »prostorsko širjenje« in druge, ki kažejo številčno oziroma kvantitativno povečevanje ali zmanjševanje prostorsko-družbenih enot. Pojma razvoj bodisi sploh ne uporabljajo, ali pa ga dejansko izenačujejo s pojmom rast. Torej gre le za *kopičenje kvantitete*, ne pa tudi za spremembo kvalitete.

Rast kot številčno povečevanje ali upadanje prebivalstva določene aglomeracije — sama po sebi — še ničesar ne pove glede razvoja. Kopičenje

nejših oblikah. Tako vidimo, kako se v zgodovinskem razvoju naravoslovja razvija najprej teorija najpreprostejšega spreminjanja mesta v prostoru ... » (str. 73). Ob tem pa seveda ostane vprašanje, koliko je šlo v ekoloških koncepcijah za začetništvo, koliko pa za vpliv družbe, ki je bila predmet preučevanja.

¹⁰ F. Engels pravi v »Dialektiki prirode«: »Samo po sebi je razumljivo, da se je moralo začeti preučevanje narave gibanja z najnižjimi, najpreprostejšimi oblikami gibanja ter da smo se jih morali naučiti razumevati, preden smo sploh mogli dobiti kaka pojasnila o višjih in zamotah«.

¹¹ Primer za to — zadnje — so npr. nekatera mesta v Indiji (Kalkuta, Bombay ...) in v drugih deželah v razvoju (npr. Nairobi), kjer je rast prebivalstva hitrejša kot pa njihov ekonomski razvoj; v zvezi s tem govorijo o »prekomerni urbanizaciji«. Nairobi ima visoko rast, saj se vsako leto priseli do ca. 60.000 prebivalcev, čeprav nimajo skorajda nobene možnosti za zaposlitev.

prebivalstva na določenem prostoru je lahko izraz dinamičnega družbeno-ekonomskega razvoja, lahko pa tudi — kot relativno avtonomni faktor — »prispeva« k stagnaciji ali celo nazadovanju.¹¹

Koncepcija rasti je seveda zelo »priročna« zlasti v empiričnem raziskovanju. Kot taka niti ni specificum — razen mogoče zaradi vplivov, ki se preko nje prenašajo iz biologije — človeške ekologije. Zlasti aplikativno usmerjena raziskovanja, ki uporabljajo pojme, kot so »ekonomski, socialni in prostorski razvoj«, večinoma ne razločujejo »razvoja« in »rasti« in dejansko ostajajo le na ravni druge.¹²

Tudi proučevanja difuzijskih procesov¹³ — ki sicer presegajo okvir ekologije — zasledujejo določene pravilnosti »živiljenjskih ciklov« in torej temeljijo na modelu rasti (razširjanja) pojavov (inovacij) v času in prostoru. Podobno kot biologija obravnava organsko rast kot funkcijo časa, tudi v teh proučevanjih upoštevajo predvsem notranjo logiko samega procesa. Pri tem gre za implicitno predpostavko, da predvsem prostorska in časovna distanca od izhodiščnih točk pojavljanja inovacije pojasnjujeta verjetnost njenega prevzema.

Obravnavanje rasti posameznih pojavov torej pretendira na razkrivanje inherentnih pravilnosti tega procesa, ki naj bi bilo osnova za predvidevanje npr. kako bo potekal ta proces na relaciji center-periferija v teku časa.¹⁴

Koncepcija rasti niti vsebinsko ne vključuje bistva razvojnih sprememb niti ne pojasnjuje širše determinacijske osnove različne dinamike teh sprememb v teritorialno-družbenih enotah.

1. 3. Nepovezanost v prostoru: analiza agregatov

Mehanicistična in pozitivistična narava obravnavanih ekoloških proučevanj v sociologiji se kaže tudi v tem, da »skupnosti« enači s populacijskimi agregati, katerih meje so določene (le) v fizičnem prostoru. Sociologi so s tem sprejeli redukcionizem — iz družbenih na fizične kriterije. Ne da bi ugotavljali stopnjo notranje povezanosti obravnavanih agregatov, so upoštevali kot družbene enote kar tista območja, ki so fizično nakazovala posebno identiteto.¹⁵ Ker jim ni uspelo opredeliti socioloških in družbenih temeljev za obravnavanje množice pojavov v kontekstu velikega mesta, so našli navidezno rešitev v tem, da so kar *fizični prostor* upoštevali kot njihov *skupni imenovalec*. S tem pa dejansko niso podali osnove za sociološko razlago razvojnih sprememb, ki

¹¹ Pri tem ne gre za hotenje ali odločitev o tem. Gre za vrsto nerešenih teoretičnih in metodoloških vprašanj. Od splošnega spoznanja, da je potrebno razlikovati oba pojma (čeprav za sedaj niti to ni jasno), je torej še dolga pot do njegove operacionalne uporabe. Včasih smo primorani delati po starem, čeprav hkrati teoretično utemeljujemo bistveno drugačne rešitve.

¹² Pri nas imamo o tem delo — medtem že preminulega dr. Vojislava Đurića, njegovo doktorsko disertacijo; gl. V. Đurić, 1975.

¹³ Različna stopnja družbenoekonomske razvitosti posameznih teritorialnih enot (tako kot jo kažejo konvencionalna merila oziroma indikatorji) je lahko le izraz različne faze difuzijskega procesa. Medtem ko npr. v mestih obisk kinematografskih predstav stagnira ali upada, v podeželskih območjih še hitro narašča, ker še ni dosegel zgornje meje na tipični »S-krivulji« (počasi, hitro, počasi) difuzijskih procesov. Vendar pa ni nujno, da bo manj razvito območje vedno sledilo vzorcu bolj razvitih. Npr. pojav televizije, ki vpliva tudi na zmanjševanje obiska kina, lahko pomeni, da v manj razvitih območjih obisk kina nikoli ne bo dosegel tako visoke stopnje, kot jo je pred tem v bolj razvitih, ko še ni bilo televizije, itd.

¹⁵ Poleg fizičnega kriterija sicer upoštevajo neenakomerno kopičenje družbenih lastnosti oziroma pojavov, vendar še vedno kot agregate in ne kot medsebojno povezane enote (sisteme).

predpostavlja novo kvaliteto in ne le mehanični skupek posameznih pojavov. Razvojne spremembe ne moremo zaobseči s konceptualizacijo, ki ostaja na ravni agregatov, ne da bi upoštevali povezanost med njihovimi sestavnimi deli. Engels pravi (*»Dialektika prirode«*): *»V trditvi, da so ... telesa medsebojno povezana, je že vsebovana misel, da druga na drugo vplivajo, in prav to njihovo medsebojno učinkovanje je gibanje...«* (podčrtal Z. M.).¹⁶ *Brez upoštevanja povezanosti torej ne bomo zajeli gibanja in še zlasti ne kvalitativno višje oblike gibanja, kakršno je družbeni razvoj.*

Z metodološkega vidika so se ekološke študije opirale na *»analizo agregatskih podatkov«*. Tudi takšna analiza obravnava celoto le kot mehanično vsoto delov, tako da se celota kvalitativno ne razlikuje od svojih delov.

2. Biologistična konceptualizacija

Kot smo že nakazali, je človeška ekologija v sociološki različici svoje glavne pojmovne kategorije prevzela iz rastlinske in živalske biologije. Najbolj privlačna je bila Darwinova evolucionistična teorija, ki je obenem dala tudi pojme oz. omogočala analogije, ki so se zdele primerne za razumevanje prostorsko-družbenih procesov. Tudi v teh procesih naj bi delovale sile, kakršne je on razkril v naravi.

Značilni pojmi, ki so usmerjali ekološka raziskovanja v sociologiji, so bili npr. adaptacija, tekmovanje, dominacija, simbioza, okolje idr. Kako nam takšen pojmovni instrumentarij lahko rabi za pojasnjevanje (razvojnih) sprememb v prostoru in času? Oglejmo si to vsaj na nekaj primerih.

2. 1. Adaptacija in ravnotežje

Čeprav adaptacije niso pojmovali v ekstremni verziji, kakršno najdemo v teorijah geografskega materializma, je vendarle prav proces adaptacije na okolje ena osrednjih preokupacij človeške ekologije. Pri tem so sicer upoštevali tudi družbeno okolje, ki se spreminja z razvojem tehnologije. V bistvu pa vendarle koncept adaptacije daje človeku sekundarno (če že ne — pasivno) vlogo v odnosu do zunanjih sil, na katere se *»prilagaja«*.

Ekološka paradigma predpostavlja kot izhodišče določeno ravnotežje, medtem ko je sprememba motnja, ki je prisotna toliko časa, dokler se spet ne vzpostavi ravnotežje preko simbiotičnih odnosov.¹⁷ Takšna koncepcija seveda izhaja iz biologije in je preveč statičnega značaja, da bi lahko rabila tudi za

¹⁶ Ta misel nakazuje izredno bogate in daljnosežne teoretične implikacije tudi z vidika višjih oblik gibanja, kakršen je družbeni razvoj, česar pa na tem mestu ne moremo podrobneje prikazati in pojasnjevati. Podobno razpravlja Engels tudi v *»Anti-Dühring«* (str. 137), kjer spet jasno prikaže, da mehanicistično gledanje na pojave izključuje možnost zajemanja razvojnih sprememb: *»Dokler gledamo stvari kot mirujoče in nežive, vsako zase, drugo poleg druge in drugo za drugo, seveda ne naletimo na nobena protislovja v njih... Čisto drugače pa je, kakor hitro gledamo stvari v njihovem gibanju, njihovem spreminjanju, njihovem življenju, v njihovem medsebojnem učinkovanju druge na drugo. Tu zabredemo takoj v protislovje. Gibanje samo je protislovje; še celo preprosto mehanično gibanje z mesta na mesto...«* (podčrtal Z. M.).

¹⁷ *»Klasičen«* primer iz naravoslovja je odnos med številom zajcev in lisic; če se število prvih poveča, bo s tem več hrane za druge, kar bo pripeljalo do povečanja števila lisic, in to bo spet povzročilo zmanjševanje števila zajcev, itd. Koncept ravnotežja je bil predmet številnih razprav z vidika kritike funkcionalizma, kar je neposredno ali posredno relevantno tudi v obravnavanju koncepcij človeške ekologije. Gl. npr. A. Gouldner, M. Pečurlić, I. Kuvačič idr.

razlago *razvojnih* sprememb v družbi. Takšna paradigma kvečjemu ustreza še izoliranim, primitivnim človeškim skupnostim, ki se še niso vključile v razvojne procese; nikakor pa ne pojasnjuje razvojnih procesov, saj le-teh ni mogoče reducirati na spreminjanje obsega posameznih agregatov.

Dialektična analiza nam ponovno razkriva, da bistvo razvoja ni v spreminjanju same velikosti, temveč predvsem v strukturalnih spremembah, ki pomenijo tako spremembo v stopnji notranje sestavljenosti družbene enote (sprememba subjektov, ki se povezujejo) kot tudi spremembo v stopnji njihove povezanosti.

2. 2. Tekmovanje

Tako kot drevo »tekmuje« z drugimi drevesi iste in drugih vrst za prostor, hrano in svetlobo, tako naj bi človek tekmoval za ugodnejšo lokacijo in za prostor v okviru mesta.

Tekmovanje je dalj časa pomenilo osrednjo koncepcijo in pravzaprav najsplošnejši teoretični okvir človeške ekologije, ki naj bi po zgledu Darwino-vega boja za obstanek dajal ton vsem drugim procesom oziroma konceptom (Štefe, 1975, str. 28). Zato zasluži določeno pozornost, čeprav sicer ni neposredno vidne zveze med tekmovaljem in zakonitostmi razvojnih sprememb.

Park in drugi predstavniki klasične šole so upoštevali tekmovalje predvsem glede na njegove neposredne implikacije, tj. kot temelj, ki določa distribucijo prebivalstva v prostoru. Ob tem pa so kasneje vključevali tudi Durkheimove ideje o tem, da tekmovalje pospešuje specializacijo in delitev dela. Pospešena delitev dela naj bi namreč pomenila način, kako zmanjšati pritisk tekmovalja oziroma se mu izogniti. Ker pa je delitev dela tudi eden razvojnih procesov, je tu vzpostavljena zveza tudi s predmetom naše obravnave.

Ne da bi se spuščali v podrobnejšo analizo in kritiko te osrednje ekološke koncepcije, naj vendarle opomrimo vsaj na nekatere razvojno relevantne implikacije.

Tekmovalje predpostavlja določen tip — npr. liberalnokapitalistične družbe, znotraj katere prihaja do konfrontacije individualnih oziroma privatno-lastniških interesov. Z vidika prav takšnega konteksta in poudarjene individualne prostorske in družbene mobilnosti so se torej ekološke koncepcije prej navezoval na dediščino socialnega darvinizma kot pa na marksistično analizo razredne strukture in razrednega konflikta.

Relevantnost tega koncepta ni omejena le z vidika globalno družbenega konteksta in etape družbenega razvoja, temveč celo v konkretni situaciji, v kateri so ga uporabljali. Vsaka pretenzija k univerzalnosti je torej v jedru napačna. Razširjena časovna in razvojna perspektiva takoj razkrije, da tekmovalje niti v predkapitalističnih družbenoekonomskih formacijah niti v socialističnih družbah danes nima takšne vloge, kakršno so mu pripisovali predstavniki klasične človeške ekologije. Še celo v okviru kapitalistične družbe se širi tista sfera (npr. prostorsko planiranje, kolektivna potrošnja), ki je izvzeta iz blagovno-tržnih zakonitosti.

2. 3. Zanimarjanje zavestnega faktorja

Kot tretjo značilnost z biologično oznako lahko navedemo osredotočenje — vsaj nekaterih sociologov obravnavane usmeritve — na biofizično raven

družbe. Ob razločevanju, ki ga je uvedel E. Park — na kulturno in subkulturno (biofizično) raven družbe, so v svojih analizah — četudi ne dosledno — izpostavljali predvsem *sfero nezavedno povzročenih pojavov*. Ob takšni usmeritvi na procese nezavedne adaptacije na okolje so zapostavili vlogo osebnosti posameznika (individualne aspiracije), tako kot tudi vlogo urbanega in regionalnega planiranja. V tem smislu je klasično ekološki pristop, v skladu s svojimi biološkimi vzorci, pripisoval velik pomen predvsem okolju, ob tem pa zanemarljivo naraščajočo vlogo, ki jo imajo zavestni, subjektivni faktorji v razumevanju razvojnih sprememb.

3. Omejenost v prostoru in času: etnocentrizem in razredna družba

V ocenjevanju koncepcij in empiričnih izsledkov ekologije v socioloških proučevanjih se nujno soočimo z vrsto omejitev in enostranosti, ki izražajo specifičnosti družbenih razmer, ki so bile kontekst in predmet teh proučevanj. Ob implicitni ali eksplicitni pretenziji po univerzalni veljavnosti njihovih razlag se je do danes zvrstilo že dosti kritičnih ocen, ki dokazujejo nasprotno.¹⁸

Specifičnosti tega konkretnega konteksta so npr. sistem privatne lastnine, velika etnična heterogenost, visoka stopnja rasti oziroma »ekspanzije« mesta, industrijsko-trgovska ekonomska osnova, razvit promet idr., kar vse najdemo v Chicagu, rojstnem kraju »ekološke šole«. Kot pravi Manuel Castells, je šlo za evolucijo aglomeracije s hitro rastjo, v kateri je prevladovala kapitalistična industrializacija, ki jo je povsem obvladovala logika profita (gl. Manuel Castells, 1972). Šele takšna eksplikacija in specifikacija zgodovinskih razmer lahko določneje nakažeta tudi meje dopustnih posploševanj. Sociološka literatura pa nam vse do danes kaže široko popularizacijo ekoloških teorij, ne da bi njihovo širjenje temeljilo na ustreznem komparativnem raziskovanju, ki naj bi pokazalo domet njihove veljavnosti.

Kritična analiza (zlasti Castells in sodelavci — v Franciji), ki je hkrati izpostavila ideološke elemente in etnocentrično zaprtost »ekološke šole« potrjuje potrebo komparativnih raziskovanj kot nujnega temelja bolj utemeljenih teoretičnih posploševanj na tem področju.

Etnocentrična miselnost je torej oblika izolacije; opazovati stvari izolirano zunaj širše, celostne zveze pa — kot ugotavlja F. Engels — pomeni, da »jih ne dojemamo v njihovem gibanju, ampak v njihovem mirovanju, ne kot nekaj bistveno spremenljivega, temveč kot nekaj trdnega, ne v njihovem življenju, temveč v njihovi smrti« (Friedrich Engels, 1848). Odmikanje od celostne globalno-družbene analize in zapiranja v prostoru in času pomeni tudi zoževanje možnosti spoznavanja razvojnih zakonitosti in utrjevanje statičnega pojmovanja družbenih pojavov.

Zoževanje v prostoru je značilno povezano tudi z zoževanjem v času in nasprotno. Iz tega lahko sklepamo, da tam, kjer je interes za ohranitev danega družbenega stanja, ne bomo našli interesa za *primerjavo* z drugimi, saj bi s tem takoj razkrivali in spodbujali težnje k spremembam. Če povezovanje v

¹⁸ Vrsta kritičnih pripomb sociologov iz drugih dežel je opozorila, da posamezni modeli, kot npr. Burgessova teorija koncentričnih con, ki naj bi pojasnjevala rast in ekološko strukturo mesta — ne veljajo za mesta v Latinski Ameriki, da so razlike v primerjavi z evropskimi mesti ipd. Glej npr. Chombart de Lauwe et al, 1952, str. 40—53; Ivan Szelenyi, 1974; R. E. Pahl, 1974.

širšem okviru pomeni tudi razkrivanje dolgoročnejših razvojnih perspektiv, iz tega tudi sledi, da je v interesu tistih, ki želijo predvsem ohraniti dano stanje, da usmerijo vso pozornost na najožje možne okvire. Tu je spet možna osnova za razumevanje težnje k mikrosociološkemu in psihologističnemu obravnavanju družbenih pojavov.

4. Ekološki faktorji in razvoj

Ugotovili smo torej, da nam ekološke koncepcije v sociologiji večinoma ne nudijo ustreznega temelja za dialektično analizo prostorsko-družbenih sprememb. Konceptualizacija, ki jo je uvedla človeška ekologija, zaobsega preozek časovno-prostorski horizont in ostaja preveč na površini družbenega dogajanja, da bi lahko pojasnjevala bistvene značilnosti oziroma zakonitosti prostorsko-družbenega razvoja. Ekološka paradigma lahko izrazi le spremembe v »sistemih rasti«, tj. v teritorialno-družbenih enotah na nizki stopnji razvoja, v katerih je predvsem prilagajanje okolju osrednji vir »povratnih sprememb« v družbenem življenju. Razvojne procese pa je treba obravnavati kot nepovratne spremembe in jih ni mogoče reducirati na — prilagajanje.

Posamezni ekološki faktorji lahko sicer — glede na konkretni družbeni kontekst — bodisi povečujejo ali zmanjšujejo dinamiko razvojnih sprememb. V tem smislu nam lahko služijo pri pojasnjevanju sprememb znotraj določenega razvojnega konteksta, ne pa kot pojmi v splošni teoriji razvojnih sprememb (Z. Mlinar, 1974).

Novejša raziskovanja v okviru socialne ekologije nakazujejo posamezne razsežnosti razširjanja v teoretičnem pojasnjevanju prostorsko-družbenih sprememb in preseganja deskriptivne ravni analize. Pri tem gre za razširitev glede na čas (od presekov v eni časovni točki na analize sprememb v teku časa); glede na raven teritorialno-družbenih enot (upoštevanje tudi širših — regionalnih in nacionalnih enot) in z vidika uveljavljanja mednarodnega komparativnega raziskovanja. Ti in še drugi pozitivni trendi v socialnoekološkem raziskovanju terjajo bolj celostno teoretično povezavo, ki bo podlaga zavestne in dolgoročne (pre)usmeritve ekološkega proučevanja v sociologiji.

III. DIALEKTIKA PROSTORSKO-DRUŽBENEGA RAZVOJA

1. Dolgoročna perspektiva

Že iz gornje analize ekoloških koncepcij je razvidno, da je človeška ekologija ostajala na površini prostorsko-družbenih sprememb, če jih je obravnavala nepovezano v prostoru (drugo ob drugi) in času (drugo za drugo). Nezgodovinska razlaga je ostala pri pojasnjevanju oblik prostorsko-družbenih agregatov, ne da bi razumela njihov pomen z vidika razvojnih zakonitosti. Zato je razširitev časovnega in prostorskega okvira interpretacije obenem že podlaga za postavitev povsem novih vprašanj, na katera je treba odgovoriti s teoretičnega in empirično-raziskovalnega vidika.

Tako kot smo že ugotavljali etnocentrično omejenost, ki naj bi jo premagovali s komparativnim raziskovanjem različnih situacij v prostoru, tako je potrebno tudi kratkoročno časovno dimenzijo dopolniti z razlago temeljnih zakonitosti in kvalitativnih sprememb, ki jih razkriva dolgoročna razvojna

perspektiva. Prav takšna razširitev nam razkriva še nove in nove primere nedoslednosti v obravnavanju družbenega razvoja. Načeloma sicer že skoraj vsakdo sprejema zahtevo, da sveta »ne smemo razumeti kot kompleks končnih stvari, marveč kot kompleks procesov, v katerem so dozdevno nespremenljive stvari prav tako kakor njihovi miselni odsevi v naši glavi, pojmi, nepretrgano spreminjajo s tem, da se porajajo in izginjajo...« (Engels, »Ludwig Feuerbach...«, str. 36—37). Toda, kot pravi Engels, priznavati to pomembno misel na jeziku in izvajati jo v resnici v posameznem primeru na vsakem področju, ki ga je treba raziskati, to je dvoje. Dejansko pa se takšno dialektično gledanje le težko uveljavlja, pa bodisi zato, ker gre za posebne interese po ohranitvi danega stanja, ali preprosto zaradi inercije.

Na tem mestu bomo le okvirno naznačili dolgoročno perspektivo na podlagi treh modelov ali idealnih tipov, ki kažejo na tri etape prostorsko-družbenega razvoja.

a) Prvi tip predstavlja izolirane, teritorialno omejene in notranje atomizirane družbene enote. Ponazarjajo jih stare, primitivne podeželske skupnosti, kot npr. indijske občine, ki sta jih obravnavala Marx in Engels. To so družbene enote, ki pravzaprav nimajo svoje zgodovine; v njih prevladujeta avtarkična inercija in stagnacija. Zanje je značilna rast v mejah danosti konkretnega fizičnega okolja, ne pa razvoj. Takšna enota je notranje homogena, razlike med pripadniki so neizrazite. Posameznik je utopljen v »skupnosti«. Notranja homogenost in podobnost med pripadniki se manifestira navzven kot različnost v odnosu do drugih enot. Problem ravni teritorialno-družbene organizacije se praktično še ne pojavlja. Inovacije se le redko pojavijo in se sproti izgubljajo.¹⁹ Klasična ekološka paradigma torej popolnoma ustreza temu tipu.

b) Ko je na temelju izpopolnjene proizvodnje dosežena določena raven raznovrstnosti in povezanosti, lahko govorimo o drugem tipu oziroma drugi etapi v prostorsko-družbenem razvoju. Družbena enota je še vedno močno teritorialno določena. Vendar pa je zanjo značilna vsaj segmentalna povezanost znotraj in navzven. Geografske značilnosti kot element izolacije nimajo več primarnega pomena za dinamiko razvoja dane enote. Izmenjavo z drugimi enotami spremljajo notranja družbena in teritorialna delitev dela, razredna diferenciacija in konflikt²⁰. Družbena neenakost se kaže v prostoru kot dominacija centra v odnosu do podrejene periferije (npr. nasprotje mesto-podeželje, metropola-kolonija), kot proces akumulacije in koncentracije kapitala, ipd. Razvoj enega območja — bolj ali manj — temelji na izkoriščanju in gre na račun drugega (npr. depopulacija-koncentracija). Oblikuje se večje število ravni teritorialno-družbene organizacije (lokalna, regionalna, nacionalna, ipd.). Tudi posameznik dobiva relativno samostojnost, ki pa jo praviloma uveljavlja le kot pripadnik določenih interesnih kategorij, organizacij in institucij. Prevladujejo institucionalno določeni načini vključevanja posameznika v širši družbeni sistem. Pomemben je sektorski način organizacije dejavnosti (disciplinarna delitev znanosti). Prisotna je težnja k teritorialni ekspanziji kot obliki rasti, ki vodi do občasnih konfliktov ali celo nasilnih spopadov med enotami.

¹⁹ V začetni zgodovini mora biti vsak izum odkrit vsak dan znova in v vsakem kraju posebej izumljen; Marx-Engels, Izbrana dela, str. 67.

²⁰ »Stare samorašče skupnosti... obstoje lahko tisočletja... preden porodi trgovina z zunanjim svetom v njihovi notranjosti razlike v premoženju, zaradi katerih se začno te skupnosti razkrajati.« Engels, »Anti-Dühring«, str. 170.

Znotraj enot in med njimi se pojavljajo večje razlike v stopnji razvitosti in dinamiki razvoja. Inovacije se pojavljajo predvsem na določenih točkah v fizičnem in družbenem prostoru, od katerih se širijo proti »periferiji«. Ožje teritorialne enote izgubljajo svojo identiteto s tem, da jih absorbirajo sosednje enote ali višje ravni. Z razvojem se oblikujejo tudi nove širše teritorialne enote.

c) Dolgoročno pa se nam v prihodnosti nakazuje še tretji tip prostorsko-družbene povezanosti, ki naj bi se izenačil z vseobsegajočo globalno družbo. V tem okviru se umaknejo vmesne bariere in posredniški mehanizmi tako, da se posameznik lahko neposredno povezuje z globalno družbo. Teritorialna osnova družbene organizacije izgubi svojo determinacijsko (pojasnjevalno) in prediktivno vrednost. Tudi ekološka predpostavka o večji homogenosti (znotraj) dane teritorialne enote izgubi pomen. Delovanja posameznikov ni mogoče več pojasnjevati v ožjih teritorialnih okvirih, saj povsem prevladajo globalno družbeni procesi.²¹ Osebnost posameznika ima toliko edinstvenih lastnosti, da je ni več mogoče utesniti v nikakršna poprečja in prostorske agregate niti v posamezne sektorje ali discipline. Ob izredno razvitem prometu in komunikacijah postanejo razlike nepomembne in izginejo nasprotja med mestom in podeželjem, kmetijstvom in industrijo, centrom in periferijo itd.

Novo ustvarjene produktivne sile (iznajdbe, inovacije) ne ostanejo več v zaprtem krogu, temveč postanejo splošno dostopne.

Že tako poenostavljeno nakazani nam trije »idealni tipi« odpirajo nova vprašanja in rešitve glede vsebinskega razumevanja bistva prostorsko-družbenih sprememb kot tudi glede metodologije njihovega empiričnega raziskovanja.

Z vsebinsko-teoretičnega vidika prihaja vseskozi do izraza dialektika razvojnih procesov, ki je dosedanja raziskovanja — niti z vidika ekološkega pristopa niti v sociologiji in družboslovju nasploh — niso dovolj upoštevala.

Razvoj se po eni strani kaže kot prehajanje od enostavnega, preprostega k sestavljenemu.²² V tem smislu razvojni proces pomeni predvsem razdvajanje enotnega; npr. razkrivanje razlik in nasprotij znotraj dane teritorialno-družbene skupnosti. Obenem pa se v nasprotni smeri odvija povezovanje sestavin, ki dobivajo svojo posebno identiteto, preko okvirov prejšnje enotnosti, kar konec koncev vodi do preobrazbe in negacije prejšnje enote ter do nastanka nove, na višji ravni oziroma v širših teritorialnih okvirih.

V končni posledici pride notranja členitev vse do posameznika, povezovanje navzven pa do globalne družbe kot celote. Lahko bi rekli, da na ta način najvišja stopnja podružbljanja obenem pomeni tudi najvišjo stopnjo osvobajanja osebnosti.

²¹ V ponazorilo naj navedemo, da npr. sprememb na podeželju že danes ni mogoče več pojasnjevati na podlagi podatkov o samem podeželju, tj. ne da bi upoštevali vplive, ki prihajajo iz mesta in širše družbe.

²² A. Labriola npr. pravi: »Ker ljudje, ne po svoji izbiri, temveč zato, ker drugače ne bi niti mogli, najprej zadovoljujejo neke elementarne potrebe in šele potem razvijajo druge, s tem ko se izpopolnjujejo, ker za zadovoljitev potreb, kakršnekoli že so, najdejo in uporabljajo določena sredstva in orodja in se združujejo na določene načine, tedaj materialistično pojmovanje zgodovine ni nič drugega kot poskus, da se v mislih metodsko obnovi nastanek in vse večja sestavljenost človeškega življenja, tako kot se je razvijalo skozi stoletja«. (podčrtal Z. M.); gl. A. Labriola, 1958, str. 21. Podobno ugotavlja P. Vranicki: »Ko analiziramo katerikoli razvoj, ugotovimo, da ni mogoče govoriti o kakšni organski rasti celote (kot enostnosti) k novim oblikam, pač pa je ta rast vedno pogojena z notranjim polariziranjem, z notranjimi nasprotji, ki pa so si enotna.« P. Vranicki, 1975.

Medsebojna prepletenost teh dveh vidikov — razvojnih sprememb — se manifestira v množici pojavnih oblik, preko katerih se razširja relevantni prostorsko-časovni kontekst družbenega razvoja. Marx in Engels sta prostorsko (teritorialno) razsežnost razvoja obravnavala predvsem z vidika medsebojne pogojenosti procesa družbene delitve dela in (prometne) povezanosti preko okvirov avtarkičnih, primitivnih skupnosti, pokrajin, pa tudi preko nacionalnih meja, ki ovirajo nastanek svetovnega trga.²³ Izolacijo sta navajala kot vzrok, da se proizvodne sile niso mogle razviti in da ni prišlo do nadaljnje delitve dela.

Pri tem je zanimivo, da Marx kot materialni pogoj za delitev dela znotraj družbe navaja (*»Kapital«* I, str. 402) tudi *število prebivalstva* in njegovo *gostoto*.²⁴

Ob tem pa takoj izraža svojo omejitev, ki je večina razprav o urbanizaciji še danes ne upošteva: »Vendar je ta gostota nekaj relativnega. Relativno slabo obljudena dežela, ki ima zelo razvita prometna sredstva, ima gostejše prebivalstvo kakor bolj obljudena dežela z nerazvitimi prometnimi sredstvi...« (prav tam). Ekološki faktorji (prebivalstvo, gostota) torej tudi v Marxovi interpretaciji niso temeljnega pomena, saj jih je *možno nadomestiti*, npr. z razvitejšim prometom. Visoka gostota naselitve prebivalstva ni absolutni pogoj za višjo stopnjo družbene delitve dela.

Medtem ko je na nizki stopnji razvitosti gostota naseljenosti bistveno določala stopnjo povezanosti in s tem tudi dinamiko razvoja, z razširitvijo prometa, razporeditev (distribucija) ljudi v prostoru izgublja svojo determinacijsko vlogo v pojasnjevanju različne dinamike razvojnih sprememb. Konec koncev dobimo iste razvojne učinke na temelju višje gostote naselitve v prostoru (strnjena mestna naselja) ob relativno manj razviti tehnologiji prometa in komunikacij, kot nam jih daje redka, razpršena naselitev z bolj razvito prometno povezanostjo.

2. Implikacije za raziskovalno delo

Tako kritična ocena nekaterih koncepcij človeške in socialne ekologije kot tudi prikazani dolgoročni razvojni kontekst prihajata v navzkrižje z doslej prevladujočo prakso empiričnega raziskovanja.

1. Le-ta še vedno obravnava vrsto družbenih značilnosti kot stalnice, kot da so enkrat za zmeraj dane v obliki, kakor jih poznamo danes. V nasprotju s tem prikazana teoretična usmeritev zaostre dialektično naravo pojavov in

²³ To tematiko bi lahko povezali z obravnavo velikega števila konkretnih tem, ki sta jih obravnavala, kot npr. s povezovanjem in združevanjem kmetijstva in industrije, mesta in podeželja, z obravnavanjem razdrobljenosti in nemoči kmetov ali pa velike industrije, ki terja svetovni trg in obenem uničuje stare obrti itd.; kot ilustrativen primer lahko citiramo naslednjo ugotovitev: »Na mesto stare krajeve in nacionalne samozadostnosti in zaprtosti stopa vsestransko občevarje, vsestranska odvisnost nacij druga od druge. Tako kot z materialno je tudi z duhovno produkcijo. Duhovni proizvodi posameznih narodov postanejo splošna dobrina. Nacionalna enostranost in omejenost postaja bolj in bolj nemogoča, a iz mnogih nacionalnih in lokalnih literatur se izoblikuje svetovna literatura.« Glej npr. Marx-Engels, Izbrana dela v petih zvezkih, II. zvezek, str. 592–593.

²⁴ To sta dve od treh spremenljivk (poleg tega še — heterogenost), ki jih je L. Wirth uporabil za opredelitev mesta oziroma mestnega načina življenja in ju sploh v ekološki literaturi pogosto obravnavajo kot temelj, ki določa značilnosti družbenega življenja. M. Castells je opozoril, da je treba kot temelj za pojasnjevanje vzeti industrializacijo, ne pa urbanizacijo (gl. M. Castells v knjigi C. G. Pickvance, 1976, str. 37–38).

terja temu ustrezno metodo analize. Ta analiza se ne more omejevati na strukturne preseke v določeni časovni točki, temveč nujno vključuje tudi spremembe v teku časa. Tudi pomen časa se spreminja s stopnjo razvitosti. Kronološke enote kot konstanta ne ustrezajo in ne izražajo različne dinamike družbenega razvoja. V njih so skrite razlike med kvalitativnimi in kvantitativnimi spremembami, kontinuiteto in diskontinuiteto.

2. Iz naše razprave tudi izhaja, naj bi se ekološka analiza ne omejevala le na obravnavanje posameznih pojavov, temveč naj bi jih obravnavala v relevantnem družbenem kontekstu in fizičnem okolju. Vendar pa je tudi družbeni kontekst in vlogo fizičnega okolja treba pojasnjevati kot spremenljivi predmet razvojne ekologije. Tudi lokalne, regionalne, nacionalne in druge teritorialne enote je treba opazovati z vidika — tako kvantitativnih kot kvalitativnih — družbenih sprememb in jih ne jemati le kot dane (konstantne) okvire za pojasnjevanje sprememb znotraj njih. Isto velja tudi za »sektorsko« konceptualizacijo razvojnih sprememb, ki jo zelo uporabljamo v praksi. Tudi sektorska organizacija dejavnosti ni konstanten okvir za raziskovanje razvojnih sprememb. Kot izraz družbene delitve dela postane relevanten šele na določeni stopnji razvitosti, nato pa z višjo stopnjo podružbljanja vseh produkcijskih dejavnosti spet izgubi svojo »pojasnjevalno moč«.

3. Namesto omejevanja samo na eno (npr. lokalno) raven je treba hkrati upoštevati več ravni analize in v tako razširjenem kontekstu pojasnjevati različno dinamiko razvoja posameznih teritorialnih enot. S stopnjo razvitosti se spreminja tako pojasnjevalna moč posameznih ravni teritorialno-družbene organizacije kot tudi »teža« osebnostnih značilnosti posameznikov. V teku razvoja nekatere (najnižje) ravni povsem izgubijo svojo determinacijsko vlogo, medtem ko se obenem oblikujejo povsem nove (višje). Analizo objektivnih tendenc spreminjanja je treba dopolniti z analizo vloge subjektivnega faktorja in njegovega prispevka k dinamiki prostorsko-družbenih sprememb.

4. Modeli rasti sicer lahko rabijo — vključno z modeli difuzijskih procesov v času in prostoru — za pojasnjevanje različne dinamike prostorsko-družbenih sprememb, vendar še zdaleč ne »pokrivajo« bistva razvojnih procesov. Zato tudi *ekstrapolacije* trendov rasti niso ustrezna osnova za predvidevanje razvojnih sprememb v prihodnosti. Dosedanja predvidevanja na podlagi socialnoekološkega raziskovanja niso bila uspešna prav zato, ker so upoštevala le spremembe danega pojava, ne pa tudi sprememb v odnosih med pojavi (spremenljivkami) in sprememb v teritorialno-družbenih enotah. V nadaljnjem raziskovanju je torej treba bolj jasno razlikovati količinsko spreminjanje posameznih indikatorjev od sprememb pojasnjevalne moči (determinacijske vloge), ki konec koncev kaže tudi na kvalitativne spremembe v smislu pojavljanja in izginjanja teh indikatorjev razvojnih procesov.

5. Tudi prostorska razsežnost spreminja svojo vlogo v teku razvoja. Iz tega izhaja vrsta implikacij za konkretno empirično raziskovanje prostorsko-družbenih sprememb. Lokacija v prostoru postaja z razširitvijo prometa zmeraj bolj neprimeren kazalec dejanske dostopnosti dobrin, storitev in idej. Zato lokalnih (regionalnih) enot ni dopustno obravnavati kot zaprte družbene enote. Merilo razvitosti mora upoštevati v vse večji meri predvsem *dostopnost* do višjih središč in globalne družbe v celoti.

6. Z vidika metodologije raziskovanja razvojnih sprememb se postavlja še več nadaljnjih zahtev:

a) po preseganju površinskega, deskriptivno-pozitivističnega načina obravnavanja prostorsko-društvenih procesov, kar naj bi prišlo do izraza v izgrajevanju *kavzalnih modelov pojasnjevanja* ekološke strukture in procesov;

b) po nadaljnjem razvijanju postopkov za multivariantno analizo, ki naj bi čim bolj *celovito* zajeli družbeno kompleksnost razvojnih procesov po eni strani ter omogočali razločevanje *bistvenih* pojavov od njihovih spremnih manifestacij oziroma korelatov na drugi strani;

c) obenem pa gre za zahtevo po *preseganju agregatne analize* podatkov, ki temelji le na obravnavanju prostorsko določenih skupkov pojavov, ne da bi upoštevali stopnjo in način te njihove povezanosti;

d) razvijanje primerjalnega raziskovanja, ki vključuje večjo raznovrstnost proučevanih situacij in pojasnjuje meje dopustnega posploševanja.

7. Teoretična razlaga razvojnih procesov naj bi bila bolj neposredna osnova za izgrajevanje metodologije (dialektična analiza) in nudila kriterije za presojanje relevantnosti informacijskih virov in formiranje informacijskega sistema za potrebe planiranja razvoja v praksi. Rezultati raziskovanja naj bi bili stalna osnova za vse večjo selektivnost in s tem za racionalizacijo v zbiranju podatkov, hkrati pa je potrebno razširiti informacijsko osnovo, tako da bo le-ta omogočala analizo za daljša časovna obdobja.

LITERATURA

Manuel CASTELLS, *La question urbaine*, François Maspero, Paris 1972.

Vojislav ĐURIĆ, *Inovacije u društvu*, Gradina 1975.

Mattei DOGAN, Stein ROKKAN, *Quantitative Ecological Analysis: Context, Trends, Taks*; Social Science Information, Vol. VI, 6. Dec. 1967.

Mattei DOGAN and Stein ROKKAN, Edit. *Quantitative Ecological Analysis in the Social Sciences*, The M. I. T. Press, 1969.

Friedrich ENGELS, *Dialektika prirode*, Cankarjeva založba v Ljubljani, 1953.

Friedrich ENGELS, *Gospoda Evgena Dühringa prevrat v znanosti*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1948.

Magnus ENZENSBERGER HANS, *Kritika političke ekologije*, Marksizam u svetu, štev. 9, 1974.

Ante FIAMENGO, *Kosmopolitizam i proleterski internacionalizam*, Veselin Masleša, Sarajevo 1959.

W. E. GETTYS, *Human Ecology and Social Theory*; v George Theodorson, *Studies in Human Ecology*, str. 101.

Ernest HAECKEL, *Natürliche Schöpfungsgeschichte*, 1867.

HUMANÖKOLOGISCHE Gesellschaft, *Internationale Tagung für Humanökologie*, Wien 1975.

Carl Gunnar JANSON, *Causal Models in Factorial Ecology*, referat na VIII. svetovnem sociološkem kongresu, Toronto 1974.

Stane KRAŠOVEC, *Človeštvo, kruh in lakota*, DZS, Ljubljana 1970.

Antonio LABRIOLA, *O istorijskom materijalizmu*, Kultura, Beograd 1958.

Paul-Henry Chombart de LAUWE, Paris, *Essais de Sociologie 1952—1964*, Les Editions Ouvrieres, 1965.

Dr. Avguštin LAH, *Makrosistemi in okolje*, I. del, Kranj, Ljubljana 1973.

Karl MARX-Friedrich ENGELS, *Izbrana dela v petih zvezkih*, II. zvezek, Cankarjeva založba Ljubljana 1971.

Karl MARX-Friedrich ENGELS, *O historičnem materializmu*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1956.

Karl MARX, *Bodoči rezultati britanskega gospostva v Indiji*, Marx-Engels, *Izbrana dela*, III. zvezek, Cankarjeva založba 1976.

Karl MARX, *Kapital*, I, Cankarjeva založba, Ljubljana 1961.

- Milan MILUTINVIĆ, Geografski materijalizam, Istorijski institut NR Crne Gore, Titograd 1957.
- Jiří MUSIL, Sociologie soudobného mesta, Nakladatelství Svoboda, Praha 1967.
- Roderik MCKENZIE, The Ecological Approach to the Study of the Human Community (1924), v knjigi: Roderick D. McKenzie on Human Ecology, 1968.
- Zdravko MLINAR, Ecological Factors in Social Development Theory, referat na VIII. svetovnem sociološkem kongresu, Toronto 1974.
- R. E. PAHL, The Sociology of Urban and Regional Development as a problem in Political Economy, University of Kent at Canterbury, 1974.
- Miroslav PEČUJLIĆ, Obzorja revolucije, Komunist, Ljubljana 1971.
- Eugen PUSIĆ, Razvedenost in povezanost, Bibliotheca encyclopaediae modernae, Zagreb 1965.
- C. G. PICKVANCE, Editor, Urban Sociology, Critical Essays, Tavistock Publications 1976.
- G. V. PLEHANOV, O materijalističkom stvaranju istorije, v knjigi: Antonio Labriola, 1958.
- G. V. PLEHANOV, Prispevek k vprašanju o razvoju monističnega pogleda na zgodovino, Cankarjeva založba, Ljubljana 1951.
- F. Leo SCHNORE, Social Morphology and Human Ecology, The American: Journal of Sociology, Volume LXIII, number 6, 1958.
- Frank L. SWEETSER, Metropolitan and Regional Social Ecology of Helsinki, Commentationes Scientiarum Socialium, 5. 1973, Societas Scientiarum Fennica, Helsinki — Helsingfors.
- Frank SWEETSER, The uses of factorial ecology in classification, v: Current Research in Sociology, edited by Margaret S. Archer; published at the occasion of the VIIIth World Congress of Sociology, Mouton 1974.
- Ivan SZELENYI, Urban Sociology and Community Studies in Eastern Europe: Reflections and Comparisons with American Approaches, Hungarian Academy of Sciences, Budapest 1974.
- Tomo ŠTEFE, Obseg in pomen socialne ekologije, Inštitut za sociologijo in filozofijo, Ljubljana 1976.
- Marjan TEPINA, Razsežnosti našega okolja, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1974.
- Aleksandar TODORVIĆ, Uvod u sociologiju grada, Vuk Karadžić, Beograd 1965.
- George A. THEODORSON, Editor Studies in Human Ecology. Row Peterson and Co., 1961.
- Predrag VRANICKI, Dialektični in zgodovinski materializem, Marksistična knjižnica 4, Maribor 1975.

AVGUŠTIN LAH

Vprašanja skladnejšega razvoja vseh območij SR Slovenije

A. Razlike med značilnimi območji Slovenije

Manj razvita območja so v Sloveniji določena z zakonom na podlagi meril o višini narodnega dohodka na prebivalca ter z deležem kmečkega in zaposlenega prebivalstva. Leta 1970 je na teh območjih živel 18,2 % prebivalstva republike in leta 1974 ob skoraj istem številu 17,7 %. Leta 1970 je delež kmečkega prebivalstva znašal 53,6 % (Slovenija tedaj 22,7 %) in zaposlenih (v delovnem odnosu) prebivalcev je bilo 15,2 % (V Sloveniji 32,3 %). V razpredelnici 1 prikazujemo podatke za značilno območje Slovenije, katerih vsako obsega po več občin.

Oglejmo si najprej nekaj populacijskih kazalcev po območjih.

Razpredelnica 1

Značilna območja	delež prebivalstva v SRS		kmečko prebival- stvo v %		aktivno prebival- stvo v %		zaposlene ženske	
	1971	1975	delež	od SRS	delež	od SRS	delež	od SRS
Posočje	6,5	6,3	18	5,9	56	6,2	22	5,5
obalno območje	4,7	4,8	14	3,3	56	4,4	22	3,9
notranjsko-kraško	2,8	2,7	18	2,6	55	2,6	21	2,2
gorenjsko	9,0	9,1	8	3,4	60	9,2	28	9,6
ljubljsko								
širše območje	9,4	8,4	18	7,8	57	8,1	26	8,1
Ljubljana	14,9	15,8	4	3,3	64	16,0	31	17,5
novomeško	5,3	5,2	32	8,5	58	5,2	27	5,3
zasavsko	2,6	2,5	5	0,7	57	2,5	21	2,1
spodnjeposavsko	4,0	3,9	32	6,5	58	4,0	24	3,7
savinjsko	12,8	12,8	21	13,3	58	12,5	25	12,2
koroško	3,8	3,7	15	2,9	51	3,3	19	2,8
podravske	17,6	17,5	24	21,0	60	17,7	27	18,1
Pomurje	7,5	7,2	55	20,4	65	8,3	32	9,0

Razlike med območji očitno niso le v naravnih različnostih, temveč v različnih stopnjah razvitosti, v tem, da se agrarna proizvodnja šele zdaj modernizira (v tehnologiji in v družbenih odnosih), kar je precej za razvojem urbaniziranih in industrializiranih območij. Agrarno strukturo tudi še ne dopolnjuje v potrebni meri rentabilna industrija v teh območjih, ki potrebuje in pospešuje druge proizvodnje in terciarne dejavnosti. Urbanizirana in industrializirana območja imajo vrsto prednosti, predvsem pa ustvarjajo družbena proizvodna sredstva veliko večje vrednosti in zmogljivosti. Ta spoznanja kaže vrsta podatkov.

Delež aktivnega prebivalstva je pri nas zelo visok, bodisi v najbolj razvitem ali v najmanj razvitem območju. V Ljubljani je 64 in v Pomurju 65 %. Središče Slovenije daje največ možnosti zaposlitve in pri gibanjih prebivalstva, to pa je najbolj intenzivno priseljitveno območje, se naseljuje zlasti delovno prebivalstvo. V agrarnem Pomurju, ki je največji izvir odhajajočih delavcev, je tudi v kmetijstvu delovno vezano veliko prebivalstva.

Podatki o zaposlenih prebivalcih (v razmerju na 1000 preb.) kažejo na manj razvitih območjih, da se v zadnjih letih razmere ugodno popravljajo.

Razpredelnica 2

vseh zaposlenih na 1000 preb. v:	1970	1972	1974
SR Sloveniji	323	344	368
manj razvitih občinah	152	169	192
od teh v industriji in rudarstvu:			
SR Sloveniji	193	205	220
manj razvitih občinah	82	93	106

V času med 1971 do 1974 je bila poprečna stopnja rasti zaposlenosti v Sloveniji 4,20%, na manj razvitih območjih pa 6,20% letno. V srednjeročnem načrtu družbenoekonomskega razvoja do leta 1980 pa je dogovorjeno, da bo zaposlovanje v manj razvitih območjih potekalo vsaj še enkrat hitreje kot na drugih območjih. Seveda pa se bodo nadaljevala tudi vsa gibanja prebivalstva. Zaposlovanje je vsekakor odvisno od gospodarskega razvoja in glede tega so dogovorjeni zelo pomembni projekti in ugodnejši, stimulatívni pogoji.

Ženske so povsod aktivne; tudi pri splošni nizki stopnji zaposlenosti je njihov delež pomemben, narašča pa z rastjo skupne zaposlenosti. Značilna je primerjava (gl. razpredelnico 1)

med stopnjo aktivnega prebivalstva	ter med deležem žensk v zaposlenem prebivalstvu
51 do 57 %	19 do 22 %
58 do 60 %	24 do 28 %
64 in 65 %	31 in 32 %

Razpredelnica 1 nam kaže še en značilen podatek. Gibanje prebivalstva je zelo živo in socialna preobrazba se nadaljuje zlasti v manj razvitih območjih. Kar v osmih od 13 območij se je zmanjšal delež prebivalstva območja v republiki, povečal pa se je v Ljubljani, na Gorenjskem in ob obali. Občutnejše zmanjšanje je predvsem v Posočju in v Pomurju, na prvi pogled v dveh obmejnih območjih. Oglejmo si nekaj značilnosti vsakega teh območij; podatki namreč razkrivajo značilnosti razmer in gibanj.

V Posočju, skrajnem severozahodnem obmejnem predelu, se kljub zmanjšanemu deležu prebivalstva v republiki število prebivalstva ni zmanjšalo. Poudroče zaostaja v razvoju. V desetletju najintenzivnejšega razvoja v republiki, od leta 1961 do leta 1971, se je število prebivalstva povečalo le za 30%, pozneje do leta 1975 pa za 20%. Prebivalstvo ne raste v občini Tolmin, kjer je zaradi odseljavanja manj mladega in več starega prebivalstva; te je naravni letni prirastek v času med 1971-1975 spremenil v negativno težnjo: — 0,250%. Depopulacijskemu toku se je s svojo starostno sicer boljšo strukturo pridružila še občina Idrija; naravni prirastek znaša letno 0,2 %. V drugih dveh občinah regije znaša naravni prirastek 0,43 (Ajdovščina) in 0,47 (Nova Gorica).

V Pomurju — ob severovzhodni tromeji — se je v desetletju 1961 - 1971 število prebivalstva povečalo za 1 % in v zadnjih letih tudi za 1 %, vendar to je izrazita stagnacija zaradi izseljevanja. Naravni prirastek se giblje namreč — po občinah — od 0,4 do 0,7 % letno. Mestnega prebivalstva je v regiji 13,6 %. 60 in več let starega prebivalstva je 180%¹

Socialne razmere in gibanja prebivalstva nam osvetljujejo podatki o delavcih v združenem delu (družbeni sektor) in pri zasebnih delodajalcih ter o delavcih na začasnem delu v tujini. Podatkov ni mogoče absolutno primerjati, ker smo za združeno delo upoštevali najnovejše (1975), za delavce v tujini pa podatke po popisu prebivalstva (1971).

¹ Večja je le še v Posavju, sicer pa je poprečna 14 %.

Območje	aktivnih prebivalcev l. 1971	delavcev v združenem delu l. 1975	% od teh v industriji in gradbeništvu	delavcev v zaseb. sektorju	delavcev na delu v tujini l. 1971
Posočje	63.811	39.926	59	613	1.428
obalno območje	45.708	35.797	37	746	686
notranjsko-					
kraško	26.752	16.032	51	205	529
gorenjsko	94.871	72.307	63	1.219	2.324
ljubljsko					
širše območje	83.573	43.935	66	1.564	3.063
Ljubljana	164.884	156.590	41	3.982	2.804
novomeško	53.791	31.416	65	649	2.432
zasavsko	26.041	19.489	73	160	327
spodnje-					
posavsko	40.932	17.301	58	668	2.591
savinjsko	129.359	83.915	62	1.934	5.194
koroško	33.746	22.240	69	360	1.229
podravsko	122.461	104.928	55	2.314	12.724
Pomurje	85.292	26.927	51	945	9.878

Pri ocenjevanju podatkov moramo upoštevati povezavo med občinami in značilnimi območji. V izredno visokemu številu delavcev v združenem delu v Ljubljani so všteti tudi zaposleni iz zaledja mesta, v Podravju delavci s Pomurja, v obalnem območju delavci s kraškega zaledja. Posebnosti, ki jih ugotavljamo pri podrobnejšem proučevanju podatkov in razmer, so tele:

V Pomurju zdaj še očitno ni dovolj možnosti za zaposlitev velikanskega števila zvečine nekvalificirane delovne sile, ki jo lahko še sprostí kmetijstvo. Industrija in gradbeništvo — prevladujeta pa tekstilna in živilska stroka — ne moreta sprejeti dovolj delovne sile, pa tudi ne ustvarjata takega dohodka, da bi izdatneje pospeševali razvoj drugih dejavnosti. Na njiju je poleg skrbi za gospodarsko infrastrukturo še teža razvitejših terciarnih in kvartarnih dejavnosti, saj prebivalstvu zagotavljamo osnovne ustavne pravice od izobraževanja do zdravstvenega varstva vseh prebivalcev itn. Te dejavnosti lahko uresničujejo svoje programe le na podlagi solidarnosti delovnih ljudi širše družbene skupnosti in prav tako rabijo izdatno pomoč za pospeševanje gospodarskega razvoja. Sorazmerno velik je delež delavcev, ki so začasno na tujem, nimajo pa najugodnejšega položaja. Zaposlujejo se v Avstriji, največ pri kmečkih in zidarskih delih, ki so sezonska in sploh je zaslužek teh delavcev nižji kot v nekaterih drugih razvitih industrijskih deželah.

Pozornost zbujajo spodnje Posavje. Zaposlenost v družbenem sektorju je razmeroma nizka glede na razpoložljivo delovno prebivalstvo in delavcev na tujem je tudi precej. Tudi drugje so še manj razvita območja. Ljubljana in obalno območje pa imata visoko zaposlenost, vendar je delež industrijskih in gradbenih delavcev najnižji, ker so ljudje zaposleni v neproizvodnih in drugih družbenih dejavnostih.

Gospodarska razvitost se kaže v različnih podatkih:

značilno območje	Narodni (neto) dohodek* na prebivalca (v din) 1974	Indeks rasti 1974 : 1970	% ustvarjenega narodnega dohodka		
			v industriji	v kmetijstvu in gozdar.	v trgovini in gostinstvu
Posočje	29.523	221	47,7	11,2	19,5
obalno območje	37.786	209	27,6	6,5	30,7
notranjsko-kraško	29.205	222	41,4	16,3	20,4
gorenjsko	36.836	247	55,4	7,1	19,9
ljubljsko					
širše območje	26.755	264	54,6	12,7	12,7
Ljubljana	49.893	214	30,6	1,8	39,7
novomeško	29.531	298	55,5	14,0	13,8
zasavsko	33.317	255	62,1	3,3	13,1
spodnjeposavsko	23.140	259	46,7	16,4	17,2
savinjsko	31.131	277	51,3	9,9	19,7
koroško	25.945	296	56,0	10,7	14,6
podravsko	26.689	254	47,7	8,2	20,8
Pomurje	17.145	298	42,4	17,6	21,1

* Narodni dohodek = družb. proizvod — stroški — amortizacija

Narodni dohodek je sicer najzanesljivejši primerljivi kazalec gospodarske razvitosti, ker se v njem kažejo uspehi vseh dejavnosti. Vseeno pa ne moremo na ta podatek trdno opreti naše primerjave, kajti tudi med temi regijami je znatna dnevna migracija. Tako razmerje narodnega dohodka na prebivalca 1 : 2,91, ki velja za leto 1974, ni popolnoma realno. V družbeni skupnosti skušamo to korigirati tako, da delovni ljudje, ki iz osebnega dohodka dajejo prispevke za skupne potrebe, to nakazujejo interesnim skupnostim območja (občine), kjer bivajo. Omenjeno razmerje deloma odseva tudi fiziološko strukturo prebivalstva.

Manj razvita območja so se v zadnjih letih razvijala hitreje; čeprav je njihova gospodarska struktura značilna tudi po večjem deležu v primarni proizvodnji ustvarjenega narodnega dohodka (11,2 do 17,6 %), je delež industrije vse pomembnejši. V manj razvitih območjih ustvarja industrija blizu polovice narodnega dohodka. To pomeni predvsem zanesljivejše napredovanje, kajti industrija aktivira in bogati naravne in družbene vire. Tudi indeksi rasti (neto) narodnega dohodka so obetavni — v Pomurju in novomeškem območju 298, na koroškem območju 296, v Posavju 259 itn. Leta 1970 so manj razvita območja ustvarila 7,9 % narodnega dohodka republike, tri leta pozneje (1973) je bil ta odstotek že višji — 8,9 %. Dinamika rasti narodnega dohodka je bila v zadnjih štirih letih za 23% intenzivnejša kot v poprečju v Sloveniji.²

² Del podatkov je citiran po knjigi *Slovenija 1945—1975*, deloma pa so uporabljeni še neobjavljeni uradni podatki Zavoda SR Slovenije za statistiko.

Posebno vprašanje sta struktura in produktivnost gospodarstva, ki zaposluje delovne ljudi oziroma njihovo usposobljenost za delo. V neki meri se to kaže tudi v gibanju osebnih dohodkov. Statistika ugotavlja, da so bili osebni prejemki zaposlenih za 8 % nižji, kakor so v poprečju v Sloveniji. Večji je delež nekvalificiranih in nižjih kategorij zaposlenih prebivalcev, manjši pa delež visoko kvalificiranega kadra. Gibanja kažejo, da se tudi te razlike manjšajo.

Gospodarstvo se ne more razvijati brez napredovanja družbenih dejavnosti — šolstva, zdravstvenega, otroškega in socialnega varstva, kulture, raziskovalnega dela idr. Za te dejavnosti, pravzaprav za skupne potrebe delovnih ljudi in občanov, prispevajo in združujejo ti delavci in drugi občani sredstva, ki so v razmerju do družbenega proizvoda od 3,9 do 6,9 %. Zbrana in porabljena skupna sredstva na prebivalca so po občinah precej različna. Zato je med občinami razvita solidarnost; razvitejše občine prispevajo sredstva za dejavnost v manj razvitih občinah. Poleg tega vsi združujemo sredstva za t.i. skupne programe.

Prikaz regionalnega razvoja, katerega prerez v letu 1974 smo celo na drobneje osvetlili, nam dovoljuje tele sklepe:

a) v SR Sloveniji so še razlike v stopnji razvitosti med območji tudi po treh desetletjih uspešne socialistične preobrazbe in ob trajnih načrtnih prizadevanjih celotne družbene skupnosti, da te razlike čimbolj zmanjša;

b) preobrazba iz agrarne v industrijsko gospodarsko strukturo je povzročila veliko socialno preobrazbo, ki je prav v manj razvitih območjih še vedno zelo dinamična in učinkovita;

c) največji kontrasti so v socialni strukturi prebivalstva, v kateri odsevajo svoje učinke usposobljenosti, zaposlenost in produktivnost delovnih ljudi;

d) urbanizirana in industrializirana območja imajo prednost v večjih osnovnih sredstvih, v naložbah in v kadrih, hkrati pa so na teh območjih največje potrebe v infrastrukturnih naložbah (energetika, promet, stanovanjska gradnja, komunalno gospodarstvo, varstvo okolja) zaradi modernizacije vseh dejavnosti in intenzivne imigracije;

e) tako se poleg potreb po pospešenem razvoju manj razvitih območij hkrati potencirajo potrebe po naložbah v industrializiranih in urbaniziranih jedrih ali območjih.

B. Zakonitosti razvoja in praksa preobrazbe

V čem so razlike med bolj in manj razvitimi območji, če jih presojava z vidika družbenih interesov po skladnejšem razvoju ter z vidika potreb, možnosti in enakih pravic prebivalstva? Odločilne so predvsem tele razlike:

a) v možnostih za splošno in poklicno ali strokovno izobraževanje mladine in delovnega prebivalstva,

b) v možnostih zaposlovanja, in sicer v dohodkovno uspešnih dejavnostih,

c) v razvitosti gospodarske infrastrukture in stopnje urbanizacije.

Zakonitosti družbenega razvoja so takšne, da vse temelji na napredku proizvodjalnih sil in na napredovanju kulturne ravni mladega in delovnega prebivalstva. Eno je povezano z drugim; vsega ni mogoče postaviti niti zgolj v odvisnost od gospodarske podlage in tudi razvoja družbenih dejavnosti ni mogoče popolnoma predpostaviti gospodarskim dejavnikom. Kako je tedaj

mogoče izboljšati izobraževanje in razvoj kadrov, zagotoviti prenašanje napredka iz razvitejših v manj razvita območja, pospešiti ustrezno raziskovalno delo in uresničiti skladnejši razvoj?

Napredku vzgoje in izobraževanja pripisujemo poseben družbeni pomen. Splošno je sicer znano, da v tem zaostajamo in zato zdaj pospešeno reformiramo vse stopnje in vrste šolstva. Med območji so tudi razlike, vendar v splošnem niso takšne, da bi zbujale vznemirjenost. Oglejmo si najprej nekaj podatkov:

Razpredelnica 5

Območje, ki povezuje več občin	Prebivalstvo v starosti do 24 let		Učenci in študenti vseh šol	
	% od vseh preb.	delež območja v SR	% od vseh preb.	delež območja v SR
Posočje	23	6,26	15	5,90
obalno območje	22	4,30	16	4,49
notranjsko-kraško	22	2,56	13	2,14
gorenjsko	24	9,24	17	9,13
ljubljsko širše območje	26	9,22	15	7,40
Ljubljana	21	13,24	21	18,21
novomeško	26	5,83	17	5,39
zasavsko	22	2,44	15	2,29
spodnjeposavsko	23	3,97	14	3,35
savinsko	24	12,74	17	12,50
koroško	28	4,42	19	4,31
podravsko	25	18,28	18	18,51
Pomurje	23	7,39	14	6,25

Podrobnejše poznavanje razmer po posameznih območjih nas opozarja, da so razmere dokaj različne. Izobraževalne funkcije in naloge so zelo neenakomerno razvrščene po območjih in pokrajinskih središčih; zlasti visoko izobraževanje je še dokaj odmaknjeno od združenega dela. V novejšem času se je ob razvoju obeh univerz — v Ljubljani in zlasti nove v Mariboru — ter z večjim zanimanjem za izobraževanje ob delu marsikaj popravilo. Manj razvita območja precej vlagajo za svoje prihodnje kadre. Toda sedanja mreža in način izobraževanja vplivata na to, da odhaja mladina v središča za šolanje zlasti na štiriletne srednje ter na višje in visoke šole. Tako na eni strani zaostaja šolanje kadrov za proizvodno delo v industriji, rudarstvu in kmetijstvu, na drugi strani pa se mladi strokovnjaki po končanem (predolgem) študiju vračajo le v manjšem številu v okolje, ki je podpiralo njihov študij. Tako spreminjanje socialne podobe povzroča večje kontraste: v manj razvitih območjih ostane več mladine brez kvalifikacij in se jih premalo poklicno usposobi, od srednjih in visokih kadrov pa se jih premalo vrača nazaj in tako se kažejo posledice: zaostaja naraščanje izobrazbene ravni in večajajo se izdatki za šolanje kadrov, ki jih potem ni dovolj.

Takšne neugodne razmere je mogoče spremeniti z globljim posegom v sistem izobraževanja kadrov. Ustanovljena je bila druga univerza (v Mari-

boru), ki je približala visokošolski študij najmanj razvitemu severovzhodnemu območju Slovenije. Obe univerzi imata vrsto dislociranih oddelkov (študijskih enot) v pokrajinskih središčih in razvijata izobraževanje ob delu. Šolanje zaposlenih kadrov je uspešno, obenem pa racionalnejše in trajno učinkovitejše, saj študirajo osebno zavzeti kadri zato hitreje in z boljšim uspehom, kadri, ki ostanejo pretežno v teh območjih. V to smer je naravnana sedanja šolska reforma.

Bistvenega pomena je tudi solidarnost delovnih ljudi, ki združujejo sredstva zato, da zagotovijo osnovno izobraževanje na ustrezni ravni v vseh območjih, čeprav sama ne zberejo dovolj sredstev. Tako se preliva iz razvitejših občin okoli 12—14 % od vseh za izobraževanje združenih sredstev v manj razvite občine. Solidarnostno se na neki način usmerjajo tudi sredstva za razvoj izobraževalnih dejavnosti na srednji in visoki stopnji v vseh območjih. Občani so zadnja leta prispevali s samoprисpevki do 40 % sredstev za naložbe v osnovno šolstvo in še v druge ustanove.

Na področju zdravstvenega varstva se solidarnost uresničuje prek devetih regionalnih interesnih skupnosti. Zdravstveno varstvo je namreč zagotovljeno vsem občanom. Zato je treba prispevati več sredstev le za eno območje, kjer je manj zaposlenih in več zasebnih kmetov, kjer ne morejo iz lastnih virov zbrati dovolj sredstev za uresničevanje pravic občanov. Zato da bi zagotovili kvalitetno zdravstveno dejavnost na vseh območjih, pa dograjujemo sistem regionalnih bolnišnic, ki moderno opremljene lahko zagotovijo vse specialistično in hospitalne storitve. Enako uspešno pa še ni modernizirana in urejena osnovna zdravstvena služba, vendar je to srednjeročni razvojni cilj, ki ga bomo uresničevali odvisno od števila zdravnikov in srednjega medicinskega kadra.

Podobne so razmere tudi na drugih področjih družbenega standarda. Skupnosti otroškega varstva skrbijo, da v vseh območjih uživajo enako varstvo in zaščito vsi otroci in matere (s podaljšanim porodniškim dopustom za 140 dni), z ugodnimi krediti pa pospešujejo razvoj varstva v manj razvitih območjih. Tudi za varstvo ostarelih in upokojencev obstaja ustrezen sistem. Vse to dopolnjuje osnovni standard in varnost prebivalstva ter omogoča kadrovske napredek na manj razvitih območjih.

O politiki in uspešnosti zaposlovanja smo že prikazali ustrezne podatke in rezultate. Podčrtati moramo, da so 26. julija 1976 predstavniki občin in republik, gospodarske zbornice in bank, samoupravnih interesnih skupnosti gospodarstva in družbenih dejavnosti ter družbenopolitičnih organizacij sklenili dva bistvena dogovora,

— dogovor o temeljnih družbenega plana SR Slovenije do leta 1980, v katerem se konkretno zavezujejo, da bodo skrbno pripravljali razvojne programe in zagotovili vse pogoje za njihovo uresničevanje,

— dogovor o pospeševanju skladnejšega regionalnega razvoja v SR Sloveniji do leta 1980, ki udeležence zavezuje h konkretnim dejanjem in solidarnosti.

V teh dogovorih so upoštevana temeljna načela razvojne politike tako glede skladnejšega razvoja med področji in območji kakor glede racionalnosti in smotrnosti izkoriščanja vseh razvojnih možnosti. Posebej naj omenimo:

— večje razvojne možnosti so zagotovljene zlasti za tisto proizvodnjo, ki ima kadrovske, ekološke in materialne pogoje ter hkrati ustreza strateškim

razvojnim in obrambnim interesom, podobno pa je glede proizvodnje, ki odpravlja obstoječa neskladja;

- spodbujanje gospodarskih vlaganj na manj razvitih območjih zlasti na podlagi samoupravnega združevanja, pospeševanja infrastrukture v gospodarstvu in družbenih dejavnostih ter na načelih solidarnosti;

- prostovoljne delovne akcije mladine, ki se loteva zlasti gradnje cest, šol in domov, športnih objektov ipd.;

- družbeno skrb za ohranitev prebivalstva v hribovitih in depopulacijskih območjih z ustvarjanjem ustreznih razmer za delo in življenje;

- ohranitev kmetijskih površin in prilagoditev politike urbanizacije policentrično naravnemu razvoju;

- ugodnejše kreditiranje razvojnih programov, ki pa morajo ustrezati ekonomskim interesom območja, da po začetku rednega obratovanja gospodarske dejavnosti prispevajo s svojim dohodkom k razvoju območja, vse druge pa v racionalnih okvirih prispevajo k uresničevanju razvojnih načrtov;

- vsestranska skrb za kulturni napredek in za obvladovanje posledic intenzivne socialne preobrazbe.

Tako bo do leta 1980 — na podlagi neposrednih prispevkov delovnih ljudi in programov samoupravnih interesnih skupnosti — podaljšano omrežje moderniziranih republiških cest od 58 % na 79 % celotne mreže, za vodno oskrbo manj razvitih območij bo vloženi 28 % v republiko za vodno gospodarstvo razpoložljivih sredstev, zagotovljena bo vključitev teh območij v enoten in povezan sistem oskrbe z električno energijo v republiko, zelo pospešena modernizacija kmetijstva in gradnja drugih gospodarskih objektov, ki bodo zaposlili pomembno število delavcev. Posebne ukrepe sprejemajo tudi interesne skupnosti družbenih dejavnosti. Vse to je zajeto v ustreznih samoupravnih sporazumih. V letu 1976, prvem letu novega srednjeročnega načrta, so bila sredstva za solidarnostne naloge v programih skupne porabe povečana za 21,4 % v primerjavi s prejšnjim letom, medtem ko so se sredstva družbenih dejavnosti oblikovala na 11,1 % višji ravni. Nekoliko so se povečali tudi prispevki delovnih ljudi.

Odgovorni družbeni dejavniki na manj razvitih območjih si prizadevajo pridobiti investitorje in ustrezne projekte, ki bi lahko bili realna podlaga za razvoj in za najem ugodnih kreditov. Postavljanje manjših obratov, katerih vsak zaposluje po nekaj deset ali sto delavcev, je vsekakor dragocena oblika pomoči, toda vprašanje je, ali je takšna gospodarska struktura lahko gonilna sila napredka. Odpravljanje razlik v razvoju ni le zaposlovanje razpoložljive delovne sile; razvijati se morajo vse druge dejavnosti, odpravljati je treba neupravičene razlike med mestom in vasjo.

V Sloveniji je mestnega prebivalstva slabi dve petini in tudi glavno mesto ni preveliko urbano jedro. Mestnih naselij imamo 69, v njih živi 43 % prebivalstva, toda vsa občinska središča — zlasti na manj razvitih območjih — niso mesta. Popolnoma jasno je, da se Slovenija razvija po policentričnem sistemu in da ima kakih 12 regionalnih središč, ki jih po funkcijah lahko že zdaj opredelimo. To pa ne pomeni, da bomo v 12 središčih razvijali prav vse; tudi tu je potrebna delitev dela in ustrezno racionalna družbena organiziranost. Funkcije vseh mest niso in ne morejo biti enake. Po teh funkcijah ne moremo oblikovati meril razvitosti; ti so ekonomske in socialne narave.

Za usmerjeno in usklajeno rast je pomembno zlasti medobčinsko sodelovanje. Nekatera cnotnejša gravitacijska območja imajo skupno mestno jedro, spet drugod so območja manj povezana, včasih potegnjena čez dve ali več gravitacijskih območij. Umetno ustvarjanje mestnih jeder se vedno nekje ustavi. Za gospodarsko uspešno poslovanje pa so pomembne tudi povezave, delitve dela in specializacije. Prav tako lahko družbene dejavnosti potekajo smotrneje in racionalneje, če so usklajene glede na potrebe in realne možnosti. S tem skušamo opozoriti na bistvo razvoja povsameznih območij, to je vsestranska načrtnost, ki obsega tudi prostorsko načrtovanje in usklajevanje odnosa glede na interese občanov in družbene skupnosti, ne pa glede na občinske meje, lokalizme in druge posledice iz preteklega razvoja. Načrtovanje skladnega razvoja je zelo zapletena naloga, ker je težko ugotoviti in uskladiti vse možnosti. Zato je mogoče usklajevati načrte zlasti v občinah, na višji (regionalni) ravni pa usklajevati le skupne interese in naloge.

Ob tem se odpira pomembno vprašanje: razvoj prinaša nova razmerja in odpira nove možnosti.³ Ali se z gospodarskim in družbenim napredkom ne odpirajo tudi novi vidiki družbenopolitične organiziranosti? Ustanovitev medobčinskih svetov družbenopolitičnih organizacij, ki učinkovito posegajo v samoupravno sporazumevanje in prispevajo h krepitvi družbene zavesti, nedvomno izpričuje takšno potrebo. Tudi primer regionalnega sporazumevanja v zdravstvu, ki izhaja iz funkcionalne organizacije zdravstva in prehaja v trden sistem solidarno organiziranega varstva in zdravstvene službe, nas v tem spoznanju utrjuje. Gospodarske integracije, razvijanje središč usmerjenega izobraževanja, kulturne ustanove za širša območja, skupni programi za varstvo okolja in ustrezne organizacije dejavnosti, vzajemno reševanje socialnih, prometnih in drugih vprašanj ali organiziranje raznih služb — vse to nakazuje nove vidike družbene organiziranosti. Ob tem, da se te dejavnosti razvijajo na samoupravnih temeljih, torej na graditvi skupnih programov in na dogovorjenem financiranju, to ni več odvisno samo od občin, od obstoječe družbenopolitične strukture. Toda temu ustrezno je treba na načelih nove ustave poglobljati družbeni sistem in ustvarjati ozračje za samoupravno delovanje zavestnih dejavnikov in seveda družbenega načrtovanja.

Mednarodne izkušnje kažejo tele razvojne značilnosti in zakonitosti:⁴

— v slabše industrializiranih območjih je razvitost družbenih dejavnosti pospeševalni razvojni dejavnik in sicer iz dveh vidikov:

a) glede vpliva boljšega izobraževanja, stanovanjskih razmer in zdravstvenega varstva, ker to in drugo vpliva na produktivnost zaposlenih in na dohodek območja,

b) glede zadovoljevanja potreb moderne industrije, ker to pospešuje njen razvoj;

— družbeni organi morajo izhajati pri usmerjanju družbenih dejavnosti iz dolgoročne koncepcije in prihodnjih potreb, hkrati pa morajo prav s pospeševanjem družbenega standarda ustvarjati stimulatívne pogoje za gospodarski napredek; zato je treba:

c) realistično ocenjevanje možnosti razvoja, kar je prvi pogoj za kakršnokoli akcijo; če je ocena ugodna, potem kaže investirati v infrastrukturo, sicer pa je bolje razmišljati o sodelovanju v širših območjih;

³ Niko Toš: *Družbena enakost in razvoj*, Maribor 1974, str. 218.

⁴ L. H. Kleassen: *Social amenities in area economic growth*, OECD, Paris 1968, str. 158.

d) podlaga vsake akcije mora biti razvojni načrt, ki temelji na populacijski projekciji, oceni industrijske aktivnosti in dohodkov ter kompleksni strukturi vseh dejavnosti.

Naše izkušnje so podobne. Kjerkoli so usklajevali programe in pri načrtih skrbeli najprej za pogoje, ki podpirajo gospodarski razvoj, so uspeli. Kot izrazita primera takšne rasti lahko navedemo Velenje in Maribor. Imamo še nekaj mest in območij, kjer so dosegli sicer uspešen gospodarski razvoj, vendar je nadaljnje napredovanje zadržalo zaostajanje v razvoju družbenih dejavnosti in infrastrukture. Primeri: Nova Gorica, Koper, Novo mesto, Celje, Murska Sobota. Zaostajalo je usmerjeno izobraževanje in zaradi tega usposobljenost kadrov in organizacije. Težave so z otroškim varstvom, osnovnim šolstvom, zdravstveno službo — vse to pa vpliva na razvoj in na produktivnost. Zato ni treba kazati na krivce, temveč je treba ugotoviti, da zaostajamo v interdisciplinarnem raziskovanju razvojnih možnosti in usmeritev, v prostorskem načrtovanju in usmerjeni ubanizaciji, v načrtih in ukrepih za varstvo in načrtno urejanje okolja, v neizgrajenosti zasnove usmerjenega izobraževanja, v organiziranju gospodarstva na modernih tehnološko-poslovnih osnovah (reprodukcijsko-dohodkovni kompleksi), v prestrukturiranju kmetijstva ipd. Nimamo še niti nacionalnega atlasa in poglobljene analize dosežanega razvoja, sedanjih razmer in nakazane zakonitosti nadaljnega razvoja. Srednjeročni program do leta 1980 daje glede tega bistvene usmeritve in temelje, kjer se mora nadaljevati raziskovalno delo.

Osnovni vzvod v spreminjanju socialne strukture in podobe občin ali širših značilnih območij je gibanje delovnega prebivalstva, ki je motivirano glede na delovne razmere, dohodek in življenjske razmere.⁵ Vprašanje je (vsaj v razvitih zahodnih deželah), kako se dopolnjujeta socialna in ekonomska politika. V naših razmerah moramo to razširiti: politika družbenoekonomskega razvoja obsega gospodarsko, socialno in kulturno stran razvoja, zato je vprašanje, ali se razvija na podlagi samoupravnega sporazumevanja in vključuje v družbeno načrtovanje razvoja, kar pomeni planirati in razvijati glede na dolgoročneje usmeritve, cilje in naloge. Glede tega se morajo pokazati razlike med bistveno naprednejšo usmeritvijo v tem srednjeročnem načrtu (do 1980) v primerjavi s prejšnjimi plani ali razvojnimi obdobji in zlasti v doslednem uresničevanju sprejetih nalog.

Cilje socialnega razvoja lahko dosežemo samo, če se uresničujejo programi potreb delovnega prebivalstva, ki se seli, razvija in spreminja delo. Tisti, ki uresničujejo razvojne programe, morajo imeti vse pogoje za uresničenje naložb oziroma sleherne rekonstrukcije — ne samo za delavce ustreznih kvalifikacij, temveč za njihove družine. Razvojna območja jih morajo uresničiti, če računajo z ustrezno produktivnostjo in dohodkom, ki naj ga omogočijo naložbe, in s trajno razvojno usmeritvijo. Zato je razvoj usmerjenega izobraževanja in drugih družbenih dejavnosti poleg gradnje stanovanj pogoj za sleherni napredek, kot del družbenih naložb, za spreminjanje manj razvitih območij pa celo prvi pogoj.

⁵ Laurence C. Hunter and Graham L. Reid: *Urban worker mobility*, Paris 1968, str. 215.

Archibald A. Evans: *Flexibility in Working life*, OECD, Paris 1973, str. 110.

Information for a changing society, some policy considerations, OECD, Paris 1971, str. 48.

Skladnejšemu razvoju vseh območij Slovenije so prilagojeni srednjeročni in dolgoročni razvojni načrti in še posebej regionalni prostorski plan. Srednjeročni razvojni načrt do leta 1980 smo sprejeli s podrobnejšimi ugotovitvami nalog za pospešitev razvoja zaostajajočih območij (občin, krajevnih skupnosti) in v juliju leta 1976 je bil podpisan tudi družbeni dogovor o pospeševanju skladnejšega regionalnega razvoja. Projekcijo razvoja do leta 1985 imajo predvsem glavne gospodarske panoge; deloma je takšna projekcija načrtovana tudi za posamezne družbene dejavnosti, ki so še najbolj zainteresirane za dolgoročno načrtovanje, ni pa kompleksna in usklajena niti z možnostmi niti med področji. Vendar je bila v začetku leta 1972 sprejeta resolucija o dolgoročnem razvoju Slovenije, ki izhaja iz skladnega gospodarskega, socialnega in kulturnega programiranja bistvenih ciljev in nalog.⁶

Povzemimo najprej bistvene razvojne usmeritve, ki naj prispevajo k skladnejšemu razvoju vseh delov Slovenije. Resolucija namreč kot izhodišče za opredelitev temeljnih ciljev in razvojne smeri zahteva »integrirano slovensko socialistično družbo«, s čimer je razumeti znotraj usklajeno družbeno skupnost, dejavno vključeno v jugoslovansko skupnost, ki upošteva tudi interese Slovencev v zamejstvu in se enakopravno uveljavlja v mednarodnem dogajanju oziroma menjavi dela in znanja.

Izhodišča za program gospodarskega, socialnega in regionalnega razvoja so:

- skladnejši razvoj vseh delov širše družbene skupnosti je treba zagotoviti z načrtovanjem in smotrnim poseganjem v človekovo okolje,

- obvladovati je treba urbanizacijo, industrializacijo in druge spremembe v okolju, da ne bi stihija in škodljivi pojavi omejevali razvoj in preprečevali uresničevanje določenih smotrov,

- naravne pogoje je treba preudarno izkoriščati, pri tem pa zagotoviti napredek kmetijstva in ohraniti njegovo vlogo v višinskem svetu, skrbeti za ustrezno vodnogospodarsko politiko itn.,

- policentrični urbani sistem je treba v funkcionalni prometni povezavi graditi kot podlago za enakomernejše življenjske razmere in skladen razvoj vseh delov družbene skupnosti,

- zaradi pospeševanja napredka manj razvitih območij je treba razvijati infrastrukturo in izobraževanje kadrov, pomagati pri izdelavi razvojnih programov in projektov, krepiti medobčinsko sodelovanje in tudi mobilnost prebivalstva.

V tem smislu je grajena projekcija razvoja. Podčrtana je vloga ustreznega prometnega omrežja in tokov za gospodarski in socialni napredek oziroma aktiviranje še ne dovolj izkoriščenih možnosti. Resolucija poudarja, da je treba s srednjeročnimi plani občin in republike oziroma z regionalnim prostorskim in urbanističnim planiranjem zagotoviti skladnost v urejanju prostora in skladnost regionalnega razvoja. Izpopolnjevanje teh načrtov je odvisno tudi od delovanja samoupravnih interesnih skupnosti.

Na teh temeljih nastaja načrt prostorske ureditve dejavnosti, ki navadno sega čez meje posamezne občine in jih povezuje v širših območjih. Oblikuje

⁶ Resolucija o dolgoročnem razvoju SRS, Uradni list SRS, leto XXIX, šte. 13, 29. marca 1972, toč. 132, str. 399—418.

se v procesu samoupravnega sporazumevanja vseh zainteresiranih družbenih dejavnikov, z usklajevanjem med področji in območji kot interdisciplinarno delo. Prvotno strokovno zasnovo dolgoročne razvojne projekcije SR Slovenije so obravnavali že leta 1971 in na podlagi pripomb oziroma predlogov so jo izpopolnili. Njena podlaga temelji na razvoju združenega dela, krajevnih skupnosti in občin. Skuščina SRS je nato leta 1973, potem ko je že sprejela resolucijo o dolgoročnem razvoju Slovenije, sprejela še stališča o skladnejšem regionalnem razvoju. Opredelila se je za policentrično zasnovo urbanega sistema. Tako smo dobili družbeno verificirana izhodišča za izdelavo urbanističnih programov in načrtov ter za usklajen razvoj družbenih in gospodarskih dejavnosti.

Zavod SRS za regionalno prostorsko planiranje je do leta 1974 pripravil »zasnovo urbanizacije.« V njej je utemeljil zlasti razvoj regionalnih središč, infrastrukturnih sistemov ter bistvenih usmeritev urbanizacije. O tej zasnovi so razpravljale občinske skupščine in samoupravne interesne skupnosti. Vsebinsko teh zasnov se nanaša na

- dolgoročne potrebe po posameznih dejavnostih v prostoru,
- opredelitev družbenih ciljev uporabe prostora in realnost njihovega uresničevanja,

- očrt globalnih režimov uporabe prostora,
- oceno skladnosti in križajočih se potreb z možnostmi.

Leta 1975 je to delo precej napredovalo. Načrtovanje »urbanega sistema« je preraslo v »zasnovo urbanizacije« in tako so bili oblikovani »temelji za politiko regionalnega razvoja.« Zavod za regionalno prostorsko planiranje se je vključil v zavod SRS za družbeno planiranje prav zaradi novega sistema planiranja, ki je bilo tedaj uzakonjeno. Temeljna načela družbenega planiranja so:

- izhodišče celotnega načrtovanja je v temeljnih organizacijah združenega dela,

- načrte samoupravnih interesnih skupnosti in družbenopolitičnih skupnosti je mogoče sprejeti samo, če se nosilci planiranja v samoupravnih sporazumih za to opredelijo in ugotovijo svoje obveznosti v družbenih dogovorih o temeljih plana,

- načrti družbenopolitičnih skupnosti vsebujejo tudi načrte za razširjeno reprodukcijo ter smotni prostorski razvoj.

Vse to upošteva načrt razvoja do leta 1980. Na teh temeljih nastajajo posamezni deli regionalnega prostorskega plana oziroma zasnova uporabe prostora — za kmetijstvo, gozdarstvo, vodno gospodarstvo, rudarstvo, energetiko, ekstraktivno industrijo, varstvo narave in kulturne dediščine, rekreacijske aktivnosti idr.

Na tem mestu kaže podčrtati primer delovanja samoupravnih skupnosti za pospeševanje razvoja posameznih ali širših manj razvitih območij, ker lahko v nekih določenih pogojih prispevajo k programiranju in usklajevanju razvoja. Takšna skupnost za Pomurje je povezala vse občine tega območja; pokazalo se je, da je koristna, seveda pa to ne more biti vzorec za vsakršno medobčinsko povezovanje.

Prostorsko načrtovanje gradi na dveh komponentah: prvič, upošteva središča širših območij, ki s svojimi funkcijami sestavljajo policentrični urbani sistem, in drugič, upošteva prostorske enote, ki so gravitacijska območja teh sre-

dišč. Pri tem nastaja, ker se gravitacijska območja navadno ne ujemajo z območji ene ali več občin, težava zaradi vseh vrst podatkov, ugotavljanja funkcij in njihovega uresničevanja, zaradi urbanega in vsakršnega planiranja. Zato se pri obravnavanju prostorske problematike pravzaprav lahko opiramo le na občine. Prostorsko načrtovanje širših območij pa se najbolj približuje opredelitvi tistih medobčinskih območij, ki se ujemajo v naravnih in socialnih značilnostih. Teh značilnih območij je v Sloveniji okoli 12. Nekatere regionalne interesne skupnosti so pa osnovane za 9 območij. Pri vsem tem se ne smemo odreči dialektiki razvoja, ker se tudi območja spreminjajo, razvijajo se funkcije središč in središča sama, vsaka nova magistrala in razvoj proizvodnih sil spreminja gravitacijska območja. Prav to nas opozarja, da so to predvsem študijske in raziskovalne poti, ne pa podlaga za določanje politike razvoja, ki izhaja iz načrtov združenega dela in oblikovanja sosesk. Zato je treba z vso odgovornostjo obravnavati zakonitosti razvoja in pojave ter se nanje odzivati po skrbnem preudarku.

V letu 1976 smo na novo ovrednotili manj razvita območja Slovenije na podlagi zakona o pospeševanju skladnejšega regionalnega razvoja.⁷ Odlok zajema 10 celih občin: Črnomelj, Lenart, Lendava, Ljutomer, Murska Sobota, Ormož, Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Tolmin in Trebnje. Poleg tega pa štejejo med manj razvita območja še krajevne skupnosti (število v oklepaju) tehle občin: Gornja Radgona (8), Ptuj (16), Slovenska Bistrica (3), Laško (3), Sevnica (2), Krško (1), Brežice (7), Kočevje (5), Mozirje (2), območje Brkinov v občinah Ilirska Bistrica (15), Postojna (3) in Sežana (12) ter območje Kobanskega v občinah Dravograd (1), Radlje ob Dravi (5) in Maribor (deli dveh krajevnih skupnosti).⁸ Na ozemlju 10 manj razvitih občin je leta 1971 živel 249.655 prebivalcev, v naštetih krajevnih skupnosti 15 občin pa 109.424 prebivalcev. Manj razvita območja so tedaj imela 20,66% prebivalstva republike Slovenije, torej več kakor po prejšnjih opredelitvah. Na teh območjih sodijo, da je bilo leta 1971 okoli 48% kmečkega prebivalstva, zdaj pa je ta odstotek že zaznavno manjši. Na splošno opredeljujemo kot manj razvita območja tista, ki dosegajo kvečjemu polovico slovenskega poprečja družbenega proizvoda na prebivalca, polovico poprečja neagrarne strukture, deleža zaposlenega prebivalstva, razvitosti otroškega varstva, poprečja študentov med prebivalci in določene komunalne razvitosti. Ta opredelitev je določena za obdobje srednjeročnega načrta (do 1980) zaradi uresničevanja politike skladnejšega razvoja. Hitrejši razvoj manj razvitih območij, tako je določeno v zakonu, temelji na večjih prizadevanjih delovnih ljudi v teh območjih ter na aktivnosti in solidarnosti delovnih ljudi Slovenije. Samoupravni nosilci družbenega planiranja sprejemajo konkretne programe in ukrepe, da bi dosegli dogovorjene in začrtane cilje. Posebne naloge pa sprejemajo samoupravne interesne skupnosti, gospodarska zbornica Slovenije, poslovne banke oziroma njihovi upravljalci in SR Slovenija.

⁷ Uradni list SRS, leto XXXI, št. 21, 31. december 1975, zakon o pospeševanju skladnejšega regionalnega razvoja v SR Sloveniji.

Uradni list SRS, leto XXXI, št. 14, 27. maja, odlok izvršnega sveta skupščine SRS o območjih, ki sodijo med manj razvita območja v SRS.

⁸ Pri tem opredeljevanju je izpadla Suha Krajina, kar je sicer videti nerazumljivo. Vsekakor je treba upoštevati pri Suhi Krajini poleg vseh meril še njeno kraško naravo, manj ugodno lego in naš obči družbeni interes, da bi tudi to območje enako uspešno napredovalo. Primer velja znova skrbno proučiti.

V takšnih razmerah so zasnove uporabe prostora po področjih in temah lahko dragoceno gradivo kot strokovno usklajene podlage, ki omogočajo samoupravno sporazumevanje ali načrtovanje. Temelji razvojne politike lahko temeljijo le na usklajevanju zakonitosti in ukrepov družbenega razvoja, na obvladovanju družbenih razvojnih procesov. To pomeni: usklajevati predvsem politiko razvoja proizvodjalnih sil glede na interes prebivalstva in varstva okolja, nadalje usklajevati populacijsko politiko in naravnati spodbujevalne ali nespodbudne ukrepe za vplivanje na gibanja in spreminjanje socialne sestave prebivalstva, usklajevati ali usmerjati procesa industrializacije in urbanizacije tako, da s tem ne pospešimo deagrarizacije itn. To so bistvene naloge občin, ki zlasti kažejo, da bi glede tega morali razvijati ustrezno raziskovalno delo.

Eno temeljnih načel skladnejšega razvoja je izvajanje takšne politike, da ne bi nazadovalo prebivalstvo v nobenem območju.⁹ To načelo bo uresničeno samo, če bodo imela manj razvita območja dinamičen gospodarski razvoj, saj je najtrdnješe izhodišče razvoja v (obstoječih) organizacijah združenega dela. Res pa je, da manjka dobrih programov za pospeševanje razvoja, katerih nosilke bi bile občine ali več občin skupaj.

Do leta 2000, tako sodijo prostorski načrtovalci, bo prebivalstva v naseljih z več kot 1000 prebivalci v Sloveniji skoraj štiri petine, toda tudi v najbolj kmetijskem Pomurju bi tega prebivalstva bilo čez polovico.¹⁰ Tedaj bi Pomurje imelo okoli četrtno kmečkega prebivalstva, v drugih manj razvitih območjih pa bi ga bilo 12 od 14%. Takšna sprememba v prebivalstvu je lahko le odsev visoke stopnje zaposlenosti, razvite industrije, drugih gospodarskih in družbenih dejavnosti. Zato bodo v družbenem proizvodu oziroma v narodnem dohodku na prebivalca razlike skoraj izginile. Razlikovanje bolj ali manj razvitih območij bo zgubljalo iz leta v leto svoje kontrastne obrise, v dveh naslednjih desetletjih pa za to ne bo več opravičljive podlage.¹¹

Ko smo po letu 1960 gradili vse več sodobnih cest in smo začeli modernizirati železnice, se je z vsakim kilometrom sodobnega omrežja širilo gravitacijsko območje glavnega mesta in regionalnih središč, ki so jih prometnice povezovali. Tak napredek je omogočala tudi domača izdelava prometnih sredstev (poleg uvoza) in seveda naraščajoči standard prebivalstva. Zdaj občutimo ta napredek iz leta v leto, ko se kažejo enote razvitega slovenskega prometnega križa in osrednjega križpotja. Tudi odziv prebivalstva in gospodarstva na razpis posojila za gradnjo cest je bil temu ustrezen. Policentričnost urbanega razvoja v smiselni kompoziciji regionalne skladnosti omogoča, da že zdaj blizu 70 % prebivalstva lahko doseže s sodobnimi (javnimi) sredstvi v 30 minutah vsaj eno izmed območnih središč, leta 2000 pa bo to dosegljivo za 90% prebivalstva. Ustvarjajo se torej dobri pogoji za nadaljnji gospodarski razvoj.

Do leta 1980 so temeljni programi dogovorjeni in v teh je prizadevanje za skladnejši razvoj dokaj podčrtano tudi med prioritetskimi cilji. Ker pa je težišče na razvoju energetike, prometnega omrežja in surovinske industrije, torej posvečeno utrjevanju podlage za nadaljnji gospodarski napredek, in bodo spričo obsežnosti teh nalog začele svoj intenzivnejši razvoj družbene dejav-

⁹ Regionalni prostorski plan za območje SR Slovenije. Izhodišča in temelji za politiko regionalnega razvoja, Zavod SRS za regionalno prostorsko planiranje, 2/1975, str. 63–64.

¹⁰ Prav tam, str. 65.

¹¹ V istem viru predvidevajo, da bo razmerje med družbenim proizvodom bolj ali manj razvitih območij leta 1985 znašalo 1,5 : 1, leta 2000 pa 1,2 : 1, str. 75.

nosti šele proti koncu desetletja, je realno upati, da bo odločilno za uskladitev razvoja med regijami prav desetletje med 1980 in 1990. To spoznanje pa na podlagi utrjenih načrtov in gospodarskih projekcij do 1985 omogoča — časovno, metodološko in glede izhodišč — zanesljivo prostorsko načrtovanje in zlasti usmerjanje skladnejšega razvoja vseh območij Slovenije. Bistvena pomoč za to sta dva: kadri in usmeritev raziskovalnega dela; s temi pripravi pa ni mogoče prav nič odlagati.

Za sklep lahko ugotovimo, da imamo družbeni dogovor in načrt razvoja do leta 1980, za uresničenje tega pa je potrebnih še precej projektov, torej raziskovalnega in razvojnega dela. Glede prostorskega načrtovanja imamo temelje politike regionalnega razvoja in zasnove planov, za razvoj do leta 1980 pa nastaja družbeni dogovor. Opraviti je treba še mnogo dela za urejanje prostora, obvladovanje pojavov v njem, za varstvo človeka in okolja. Predvsem velja pretehtati sedanjo organiziranost in usposobljenost kadrov v republiki in občinskih organih in službah, v raziskovalnih organizacijah in v združenem delu ter se dogovoriti za ustrezne podiplomske študije ob raziskovalnem delu. Tudi zakon in predpise bo treba izpopolniti zaradi skladnejšega razvoja med območji, med področji in v slehernem delu naše širše družbene skupnosti oziroma v družbenem okolju.

DOLFE VOGELNIK

Integrirajoče težnje sodobne znanosti

(Kratka razmišljanja ob delovnem srečanju SOECO avgusta 1967 v Ljubljani)

Ob nedavnem nadvse uspelem mednarodnem delovnem srečanju raziskovalcev s področja komparativne ekološke analize socialnih sprememb v Ljubljani se je pokazalo — kot se to dogaja domala na vseh mednarodnih znanstvenih srečanjih novejšega časa — da so v sodobnem razvoju znanosti neke podobne značilnosti. Temu naj veljajo spodnja kratka razmišljanja.

Čeprav je bilo srečanje v okviru mednarodnega združenja sociologov, so se ga poleg sociologov v znatnem številu udeležili raziskovalci mnogih drugih disciplin — bili so tu matematiki, posebej kibernetičarji, pa ekonomisti, demografi, geografi itn. Že po tem, še bolj pa po vsebini mnogih pismenih prispevkov je bilo močno čutiti eno temeljnih črt sodobnega razvoja znanosti, namreč nujno težnjo k interdisciplinarnemu pristopu in k znanstveni integraciji. Kot da bi se nešteti potoki posameznih znanstvenih disciplin, ki so se v času svojega burnega razvoja, pa tudi odtujevanja od skupnega izvira človeške znanstvene misli pogosto oddaljevale in oddaljile druga od druge ter zahajale v slepo ulico spoznanja, spet znašli in preusmerili k povezovanju in skupnemu iskanju.

Na misel mi prihajajo razvojne smeri predvsem štirih znanstvenih tokov, ki so mi znane nekoliko bliže, to je sociologije ali v tem primeru njene po-

sebnosti zvrsti socialne ekologije, teorije socialnega razvoja, pa socialne geografije in demografije.

Kar zadeva *socialno ekologijo*, sta bili na ljubljanskem delovnem srečanju v temeljnem dokumentu o rezultatu dela pripravljalne teoretske skupine (pa tudi v prispevkih prof. Mlinarja na VIII. svetovnem kongresu sociologov pred dvema leti v Torontu in v sedanjem) izrecno poudarjeni dve bistveni črti sodobne socialne ekologije v nasprotju s klasično: ne gre več niti ne pretežno za vpliv fizičnega okolja kot neodvisne spremenljivke družbenih sprememb dane prostorske enote, ampak za vpliv sprememb v njenem socialnem, tj. družbenem tkivu; in še: postavlja se jasna ločnica med *rastjo in razvojem*. Ves poudarek je na razvoju in ta spreminja klasično ekologijo v *razvojno socialno ekologijo*.

Prav ti težnji nas peljeta neposredno na drugo, zelo sorodno področje, namreč na področje *teorije socialnega razvoja*. Njeno trdno teoretsko izhodišče je seveda Marxovo odkritje in znanstvena osvetlitev temeljnih zakonov razvoja družbe in posebej zakonitosti, ki je imanentna kapitalistični epohi. V razvitem delu našega sveta in čim bolj in čim hitreje poteka njihov ekonomski razvoj, tem pomembnejša postaja druga, s prvo povezana in od nje odvisna stran splošnega družbenega razvoja, namreč razvoja v sferi nematerialne dejavnosti, ki ga v pomanjkanju boljšega izraza imenujemo zelo malo posrečeno sfera »socialnega« razvoja (ali še manj posrečeno z izrazom, ki se pri nas udomačuje, sfera »družbenih služb«). Če pregledamo delo posebnega mednarodnega raziskovalnega instituta za socialni razvoj, ki so ga ustanovili Združeni narodi (s sedežem v Ženevi), bomo našli izrecno omenjeni obe malo prej imenovani komponenti, ki sta poudarjeni v sodobno razumljeni socialni ali razvojni ekologiji. Z ene strani gre izrecno in značilno za socialni razvoj in hkrati za poudarek *ekološkega* aspekta socialnega razvoja. Teoretsko in empirično izhodišče omenjenega inštituta za socialni razvoj je v osnovnem dejstvu neenakomernega družbenoekonomskega razvoja v svetu, v vse večjem nasprotju med razvitim in nerazvitim svetom in to na vseh ravneh, tako na ravni svetovnega makroprostora, kot na vseh nižjih in ožjih ravneh. Pristop in analiza socialnega razvoja morata za to imeti nujno svoj ekološki okvir. S tem pa je dana tudi v temeljih *interdisciplinarna* narava raziskovalnih projektov, ki jih v inštitutu delajo, pa tudi — mimogrede povedano »interdisciplinarna« narava vrhovnega raziskovalnega sveta inštituta, ki ga vodi znani ekonomist Tinbergen, kot člani pa sodelujejo v njem poznani sociologi, demografi, prostorski planerji itn.

Tretje raziskovalno področje, ki bi se ga želel v tej zvezi dotakniti je področje *socialne geografije*. Da je tu ekološki pristop v ospredju, je seveda razumljivo, posebej pa je poudarjen *kompleksni* pristop proučevanja vseh komponent in struktur, tako fizičnega kot družbeno danega proučevanega prostora. Morda je »razvojni« moment prav v smislu »razvoja« (development), ko ga razumejo moderni socialni ekologi, v socialni geografiji manj poudarjen. Zdi se mi pa, da je *kompleksno* zajetje specifične *enkratne* prostorske strukture, kot se kaže v danem okolju, ter analiza medsebojnih odvisnosti strukturnih komponent, in to ne le analiza z vidika večjih prostorskih enot, ampak prav tako in še posebej pri majhnih in zelo majhnih enotah (»mikrogeografski pristop«), kjer se enkratnost specifičnih posebnosti prav posebej odkriva, ena od dragocenih odlik sodobne socialne geografije. Prav

to pa socialno geografijo po mojem mnenju zelo približuje sodobni socialni ekologiji.

In na koncu še nekaj besedi o sodobni *demografiji*. Med družbenimi vedami se je zgodovinsko prva pojavila v XVII. stoletju z Williamom Pettyjem, ki ga imamo hkrati za predhodnika klasične politične ekonomije in za očeta statistike ali politične aritmetike, kot so takrat statistiko imenovali. Konec XVIII. stoletja in v XIX. stoletju se je demografija s provokativnim Malthusovim esejem in z ostro Marxovo in Engelsovo kritiko proti Malthusovim reakcionarnim postavkam o zakonitosti razvoja prebivalstva tesno naslonila na politično ekonomijo (skoraj bi dejali, da se je v njej izgubila). Kasneje, v teku XIX. stoletja in v našem XX. stoletju, pa se je močno osamosvojila, izbruhnila svojo metodologijo ter se iz okvirov »ekonomske« demografije razširila na celotno družbeno področje in zliila v enotno samostojno disciplino »demografije«. Lahko jo razumemo v okviru obče sociologije kot posebno sociologijo, ki pa se je zaradi zgodnjega zgodovinskega nastanka in bujnega razvoja ter zelo razvite specifične metodologije domala povsem osamosvojila.

Tudi tu imamo opraviti na eni strani s »klasično« demografijo, ki se je osredotočila na osvetlitev zakonitosti procesa *reprodukcije samega prebivalstva*, ki ga demografija opredeljuje kot družbeno dano in spreminjajočo se skupnost ljudi, ki *žive na danem prostoru*. Že s to opredelitvijo je ekološki moment opredeljen kot bistvena sestavina demografije. Če pa temu dodamo, da demografija proučuje vse družbene strukture, ki in kolikor vplivajo na številčni razvoj prebivalstva, in da ne spadajo mednje le smrtnost in fertilitetnost kot osnovni komponenti razvoja, ampak prav tako *mobilitetnost*, in to ne le *fizična* mobilnost, ki se izraža v selitvenih procesih sil, ampak tudi *socialna* mobilnost, ki jo določajo prehodi iz enega družbenega statusa v drugi, potem lahko uvidimo, kako tesno je demografija povezana s socialno ekologijo, in seveda tudi s teorijo socialnoekonomskega razvoja in s socialno geografijo.

Medtem ko tako zarisano področje demografije ni bilo nikoli sporno, pa so se pojavila vprašanja, ali naj se področje demografije razširi tudi na pojave genetike, kulture, izobraževanja in političnih struktur, pa na zdravstvo in bolezni ter na zavestno omejevanje rojstev, vse do kroga družbenih anomalij, ki se kažejo v kriminalnosti, samomorih, alkoholizmu, jemanju drog in podobnem. Kolikor omenjeni pojavi pomembno vplivajo na osnovne komponente številčnega razvoja prebivalstva, to je na smrtnost, fertilitetnost, selitve, je na vprašanje odgovoriti pritrdilno. V eni najuglednejših in najstarejših demografskih revij na svetu, ki jo izdaja francoski demografski inštitut (Population), najdemo v resnici razprave z vseh imenovanih področij. Seveda se s tem področje demografije izredno razširja. Tako je prišlo v najnovejšem času do tega, da se postavlja poleg »klasične« demografije nova, integrirajoča in sintetizirajoča »*veda o prebivalstvu*«, ki je eminentno interdisciplinarna in združuje izsledke različnih disciplin, ki prispevajo k razumevanju kompleksnih strani razvoja prebivalstva.

Postavlja se vprašanje, ali ta razvoj, ki smo ga na kratko skicirali, »odpravlja« klasične discipline o družbi, kot so se zgodovinsko oblikovale.

Menim, da ne. V resnici jih bogati, ker jim dodaja nove razsežnosti, jim odpira nove, plodnejše vidike ter jim pomaga, da se izvlečejo iz brezizhodnosti in slepe ulice, kamor jih je pogosto zapeljala pretirana in preozka specializacija.

Gre za dialektičen preobrat v razvoju človeške znanstvene misli. Po razpadu srednjeveške totalitarne sholastične filozofije kot najbolj splošne vede o vsem, kar je človek mogel in smel vedeti o sebi in o svetu, ki ga obdaja, so v renesansi vznikle posamezne znanstvene discipline, oprte na živo in ustvarjalno izkušnjo. Prek prvih integracijskih poskusov v dobi zgodnjega kapitalizma, v dobi klasičnega liberalizma z univerzalnimi enciklopedisti, pa spet prek drobljenja znanstvene misli na tisoče koscev v dobi monopolnega kapitalizma in imperializma, ki je moral razviti posamezne tehnološke proizvodne postopke do skrajnih meja, ker je mogel le na ta način razvijati masovno proizvodnjo in si zagotoviti po tendenci usihajočo maso profita ter do kraja eksploatirati človeka-delavca in ga odtujiti od njega samega in od plodov njegovega dela, je razvoj vodil v vse večjo specializacijo znanosti, v razvitost in v globoko razvojno krizo.

Prodor in nenehno širjenje socializma kot svetovnega procesa in osvobajanja ter razodtujevanja človeka, katerega blaginja in ustvarjalni razmah postajata spet osnovni in vrhovni cilj celotnega razvoja, so segli nujno tudi na področje človekove znanstvene misli. Integracijske težnje, o katerih smo govorili, so po našem mnenju pomemben kazalec medsebojnega iskanja in povezovanja ter vračanja iz osamljenosti in zgubljenosti preozkih poti, ki so jih posamezne znanstvene discipline v svojem razvoju pogosto ubirale, k osnovnemu cilju in namenu, to je v službo človeka, njegove osvoboditve in njegove sreče.

ANDREJ CASERMAN

Angažiranost naše sociologije

Veliko zanimanje in živahne reakcije tujih sociologov je na posvetovanju »SOECO« zbudila vrsta informacij, s katerimi so slovenski sociologi opisali obliko in vsebino svojega vključevanja v procese načrtovanja družbenega razvoja na različnih ravneh našega družbenega sistema. Izhajajoč iz novega družbenega položaja občana, delavca v združenem delu in strokovnjaka v raziskovalnih organizacijah so na konkretnih primerih prikazali raziskovalno delo, ki so ga doslej opravili za potrebe načrtovanja družbenega razvoja. V svojem prikazu se bom omejil samo na tri pisane prispevke.

Prispevek z naslovom »V iskanju nove planske paradigme« opisuje najpomembnejše značilnosti novega jugoslovanskega sistema družbenega planiranja, hkrati pa na podlagi pridobljenih izkušenj iz dosedanjih procesov planiranja ocenjuje, kakšne so možnosti za aplikacijo različnih socioloških teorij v različnih fazah planskih procesov — od faze oblikovanja družbenih in ekonomskih interesov posameznih skupin prebivalstva, prevajanja teh interesov v planske kazalce pa do kontrole nad izvajanjem in rezultati načrtovanih razvojnih procesov. Prispevek posebej obravnava metodološko problematiko in z njo v zvezi uporabnost sistemskih teorij za definiranje predmeta planiranja in teorijo odločanja za definiranje strukture planskih procesov.

S prvim je bil neposredno povezan prispevek z informacijo o raziskovalnem projektu »Informacijski sistem za samoupravno planiranje«, pri katerem sodeluje večje število raziskovalnih organizacij iz SR Slovenije. Referat omogoča pogled v splošni koncept informacijskega sistema, ki naj bi zbiral, predeloval in posredoval nosilec planskih procesov na različnih ravneh informacije, relevantne za procese samoupravnega odločanja na vseh ravneh družbenega sistema in ki bi bil hkrati informacijska podlaga za družbeno mobilizacijo občanov v procesih družbenega spreminjanja.

Tretji prispevek posreduje izbiro konkretnih rezultatov sociološke raziskave vrednot in stališč različnih slojev slovenskega prebivalstva do pomembnejših vprašanj razvoja Slovenije ter jih interpretira v luči spremenjenega družbenega položaja občana ali, kot je rečeno v referatu, v procesu prehoda iz planskega sistema, kjer se »planira za ljudi v imenu ljudi«, k novemu sistemu, v katerem »ljudje sami planirajo za sebe«.

Razprava, ki se je razvila ob omenjenih prispevkih in ki se je potem nadaljevala še naslednje dni, je opozorila predvsem na dva sklopa problemov, ki bi jih veljalo upoštevati pri našem nadaljnjem delu.

Razprava je, prvič, opozorila na to, da se v socialističnem delu sveta najmanj na dva načina lotevajo načrtovanja procesov družbenega in ekonomskega razvoja; eden izmed teh načinov je jugoslovanski, ki je zgrajen na aktivni in odgovorni vlogi občana in delavca v združenem delu v vseh fazah procesov načrtnega družbenega in ekonomskega razvoja. Očitna prednost jugoslovanskega načina je v njegovi veliki mobilizacijski moči, saj na ljudi ne deluje s silo zakonov, ki jih niso sprejeli sami, ampak je zgrajen na procesu usklajevanja interesov in ciljev, ki so jih ljudje sami definirali in določili, kateri so pomembnejši. Nasproti obliki, ki so jo opisali jugoslovanski sociologi, pa so naši kolegi iz socialističnih dežel zagovarjali način, ki je zgrajen na vodilni vlogi centralnih državnih organov. Kot posebno prednost njihovega sistema planiranja so poudarjali racionalnost in organiziranost procesov planiranja, medtem ko so pri poskusih vrednotenja jugoslovanske oblike opozarjali zlasti na »velike socialne in materialne stroške«, povezane z mobilizacijo množic ob vsakokratnem procesu definiranja in usklajevanja ciljev in strategij kot tudi konkretnih družbenih akcij, povezanih z realizacijo razvojnih načrtov. Pri tem seveda niso upoštevali dolgoročnega pomena spreminjanja družbenih odnosov kot najpomembnejše vsebine našega sistema planiranja in za doseg tega cilja nujnih in v dolgoročnem smislu prav tako racionalnih socialnih in finančnih stroškov. Skratka, kot najpomembnejši rezultat tega dela razprav se je izkristalizirala ideja, da bi bilo v prihodnje potreba posvetiti več pozornosti razvoju sociologije planiranja in pa konkretnemu komparativnemu proučevanju različnih planskih sistemov; glede na to, da smo šele na začetku družbenih procesov, začrtanih z novo ustavo in glede na velika pričakovanja, ki jih imajo do Jugoslavije tudi na področju teorije in metodologije družbenega planiranja dežele v razvoju, bi bila ena od prvih nalog jugoslovanskih družbenih ved, da proučevanju predmeta družbenega planiranja in strukture planskih procesov posvete potrebno pozornost.

Drugo pomembno spoznanje iz razprav na tem posvetovanju zadeva položaj sociologije v naši družbi, posebej pa še vlogo sociologije v procesih načrtovanja družbenega razvoja in v procesih spreminjanja družbenih odnosov. Sociologija kot ena najmlajših znanstvenih vej pri nas je potrebovala precej

časa, da se je konstituirala kot samostojna znanstvena disciplina in vzgojila tolikšno število kadrov, da ji danes poleg razvoja same stroke omogočajo tudi že aktivno vključevanje v raziskovanje in razreševanje aktualnih družbenih problemov. Čeprav smo že doslej srečevali posamezne sociologe in skupine sociologov, ki so proučevali aktualne družbene probleme in sodelovali pri vrsti družbenopolitičnih akcij, pa se je tokrat prvič zgodilo, da se je razmerna močna skupina sociologov vključila v proučevanje in načrtovanje procesov družbenih sprememb prav na začetku in se tako znašla skupaj s člani družbenopolitičnih organizacij v isti fronti uvažanja in utrjevanja odnosov, ki jih definira nova ustava. To je dejstvo, ki more imeti velik pomen za nadaljnji razvoj sociologije v Sloveniji.

Nova jugoslovanska ustava, zakon o družbenem planiranju in zakon o združenem delu kot integralna celota uvažajo v jugoslovanski družbeni sistem doslej najpomembnejšo spremembo, ki v temeljih spreminja dosedANJI institucionalni red in radikalno spreminja družbenopolitični položaj občanov in delavcev v združenem delu kot tudi pričakovanja v zvezi s konkretnim vedenjem ljudi v procesih samoupravnega odločanja, družbenega planiranja in izvajanja dogovorjenih akcijskih načrtov.

Sociologija označuje s pojmom »institucija« vsak habitualiziran in tipificiran vzorec vedenja med ljudmi, ki zasedajo različne vloge in ki glede na definirani odnos med posameznimi vlogami goje tudi recipročno definirana pričakovanja za vedenje ljudi, ki zasedajo te vloge in opravljajo z njimi povezane funkcije. Prav na teh relacijah, v odnosih med posameznimi nosilci odločanja uveljavlja novi sistem družbenega planiranja najpomembnejše spremembe; nekdanji hierarhičen sistem odnosov med nosilci posameznih vlog in funkcij v procesih odločanja zamenjuje nehierarhični, vloge posameznih občanov in delavcev v procesih samoupravnega odločanja in družbenega planiranja se izenačuje, izvajanje planskih programov pa ni več stvar odločanja na eni strani družbene hierarhije in stvar izvajanja na drugi. Družbena akcija postaja tako normalen konec prejšnjega družbenega dogovora, pri katerem naj bi najprej sodelovali prav vsi občani, potem pa tudi vsi skupaj prevzeli odgovornost za uresničevanje dogovorjenih razvojnih načrtov.

Opisani procesi spreminjanja institucionaliziranih tradicionalnih odnosov v družbeni strukturi moči predstavljajo tisto vrsto družbenih procesov, ki se zaradi svoje specifične narave zelo počasi spreminjajo, saj uvažajo spremembe v tisto sfero človeškega vedenja, ki se je razvijala skozi stoletja vzporedno s procesi družbene delitve dela in ki je za modernega človeka že skoraj arhetipska poteza njegove osebnosti. Razumljivo je potemtakem, da boj za spremembo globoko zasidranih institucionaliziranih, na ravni vsakodnevnih navad delujočih oblik vedenja ni lahek, da pri tem ne gre samo za uvažanje novih družbenih odnosov, ampak tudi za preprečevanje, da bi po sili vztrajnosti obnavljali stare oblike vedenja, ter za boj zoper zavestne odpore družbenim spremembam; teh pa je toliko več, kolikor bolj procesi spreminjanja spodrezujejo tudi družbene korenine različnih koristi in privilegijev.

Akcije za uvedbo velikih družbenih sprememb so bile po dosedanjih izkušnjah uspešne le tam, kjer so jih izvajali hkrati na dovolj široki fronti sprememb in kjer so že na začetku mobilizirali dovolj široke množice v podporo spremembam; ni naključje, da so bile to akcije, ki so jih v različnih deželah in tudi v Jugoslaviji koncipirali in vodili komunisti. Naloga družbeno-

političnih organizacij in vseh subjektivnih sil v kakršnemkoli procesu uvažanja družbenih sprememb (ki naj bi bil uspešen), je, da s svojim članstvom postanejo prvi nosilci institucionalizacije novih družbenih odnosov, da se v neposrednem delovnem in družbenem okolju bore za uveljavitev teh odnosov vse dotlej, dokler ne postanejo normalen del vsakodnevnega življenja in delovanja ljudi. Med pomembnejše naloge družbenopolitičnih organizacij sodi tudi pravočasno odkrivanje in onemogočanje delovanja družbenih žarišč odpora zoper spremembe in ne nazadnje tudi to, da pomagajo množicam premagovati kritične okoliščine, ki nastanejo, kadar zaradi psihološke utrujenosti od sprememb grozi nevarnost, da bi se ponovno pričele uveljavljati še ne čisto premagane oblike in vsebine družbenih odnosov preteklih obdobj.

V opisane procese družbenih sprememb se sociologi ne vključujemo samo kot občani in aktivni družbenopolitični delavci, ampak predvsem kot strokovnjaki za teoretska in metodološka vprašanja, povezana s proučevanjem in razreševanjem družbenih problemov, ki so relevantni za sedanje procese. Med konkretne možnosti za vključevanje sociologije v procese uvažanja in utrjevanja družbenih sprememb sodijo že v tem trenutku tale področja raziskovalnega in strokovnega delovanja: proučevanje posebnosti procesov uvažanja novih družbenih odnosov skupaj s proučevanjem dinamike uveljavljanja oblik in vsebine novih samoupravnih odnosov v družbeni praksi posameznih družbenih skupin; proučevanje, kakšne so potrebe, interesi in vrednote različnih slojev prebivalstva, ugotavljanje, kje so najaktualnejši družbeni problemi ter iskanje rešitev zanje; razvoj sistema socialnih indikatorjev za potrebe načrtovanja na različnih področjih družbenega življenja; razvoj informacijskega sistema za potrebe samoupravnega odločanja na različnih področjih družbenih dejavnosti in različnih ravneh odločanja; razvoj metodologije za pripravo analiz in gradiv, potrebnih v različnih fazah načrtovanja in izvajanja družbenih razvojnih procesov itn.; na vseh opisanih področjih strokovnega dela lahko sociologija prispeva svoj delež k razreševanju tistih družbenih problemov, ki bi v sedanjih procesih mogli delovati zaviralno, hkrati pa s svojimi izsledki tudi pozitivno prispeva k hitrejši institucionalizaciji novih družbenih odnosov. Opisana področja strokovnega delovanja (poleg vrste drugih) pa so tudi področja, ki sociološki znanstveni analizi dajejo tudi nesporen družbenopraktičen pomen.

STANE SAKSIDA

Postati eno od središč sociološke misli

V začetku bi bilo morda smiselno opozoriti na to, da je to delovno posvetovanje zelo dobro izkoristilo nekatere prednosti, ki jih ima Jugoslavija za strokovnjake, ki se ukvarjajo z družbenimi znanostmi; še posebej za sociologe. Te prednosti tudi pojasnjujejo, zakaj se večina pomembnih znanstve-

nikov družboslovcev tako rada odzove na povabila za strokovne sestanke, diskusije v Jugoslaviji.

Ena osnovnih potez, ki privlači družboslovce v Jugoslavijo, je veliko število in hiter tempo produkcije temeljnih družbenih sprememb, ki pa so, kljub količini, enotno usmerjene: v zvečanje možnosti za samodeterminacijo človeka. Ena izmed osnovnih sprememb v zadnjem času je bila tudi pomemben predmet razpravljanja na tem posvetovanju — to je bil novi sistem integralnega planiranja. V svetu postaja integralno planiranje ena izmed pomembnih smeri, h katerim težita planska teorija in praksa. Druga poteza, ki je zbudila zanimanje udeležencev, je planiranje od osnovnih družbenih in delovnih enot do njihovih integriranih celot — občin in republik — ob hkratnem planiranju v nasprotni smeri. Združitev obeh osnovnih značilnosti planiranja — nehierarhičnosti in integralnega prijema — pa je zbudila množico diskusij, interesov in prošenj za navezavo nadaljnjih stikov in za izkoriščanje možnosti, da bi še naprej opazovali rezultate takšnega prijema v planiranju.

Nadaljnja značilnost, zaradi katere je Jugoslavija zanimiva za družboslovce, ki se ukvarjajo s teorijo razvoja, je, da nam uspeva, da ohranjamo enotno smer razvoja brez takšnih notranjih konfliktov, ki bi podirali osnove našega sistema, in to kljub temu, da sodi Jugoslavija med dežele, ki imajo na tako majhnem prostoru največje notranje razlike v stopnji razvitosti svojih delov, svojih regij. Družboslovci skušajo odgovoriti na vprašanje, kakšna vrsta ustvarjalne aplikacije marksistične teorije omogoča integriranje in enotno urejanje družbenih celot s tako različno zgodovino, tradicijo, kulturo, jeziki, kar vse se v istem časovnem preseku izraža v že omenjenih razlikah v stopnji razvitosti.

Eden izmed osnovnih pogojev za regulacijo kompleksnega sistema s tako velikimi razlikami je nedvomno fleksibilnost regulacijskih principov samih. Tu bi se bilo mogoče ponovno vrniti k že omenjenim načelom in postopkom planiranja, ki so eno izmed osnov za tako fleksibilno regulacijo. Fleksibilnost deluje tu v več razsežnostih. Dve izmed njih smo že omenili: hkratno planiranje in integralni prijem. Za sociologijo in druge družbene vede pa je posebno pomembna še ena izmed teh razsežnosti, in sicer možnost, da se poveže planerska aktivnost nosilcev planiranja z delom strokovnih institucij. Tudi ta široka osnova za povezovanje strokovnjakov z drugimi delovnimi ljudmi je bila za udeležence posvetovanja še posebej zanimiva, in to iz več razlogov, predvsem pa zato, ker premaguje razcepljenost strokovnjakov ob permanentnih dilemah v kapitalizmu, naj je privatno ali državno lastninski; namreč ob dilemah, ki nastajajo v trikotniku planiranja: planiranje za sistem, planiranje za ljudi in planiranje združenih proizvajalcev in občanov za sebe same.

Nadaljnja zanimiva značilnost procesa regulacije razvoja kompleksnega sistema v Jugoslaviji in značilnost družboslovne teorije, ki se ob tem razvija, je možnost za permanentno sintezo sodobnih metod empiričnega raziskovanja in marksistične teorije, in to v procesu aktivnega proučevanja jugoslovanske družbe.

Tu se na eni strani premaguje dogmatično pojmovanje marksizma kot teorije, ki sta jo enkrat za vselej nespremenljivo ustvarila Marx in Engels in so jo še dopolnili Lenin in nekateri sodobni teoretiki. Tako pojmovanje marksizma se v sintezi z empiričnimi raziskavami in z vsakdanjim uresničevanjem

njegovih osnovnih kategorij spreminja v razumevanje in uporabo marksizma kot živega toka svetovne misli, ki se — v skladu s svojo osnovno usmerjenostjo — vsak dan dopolnjuje z novimi spoznanji, daje preživelim kategorijam njihovo mesto in pomen v zgodovini in ob tem naprej razvija svojo spoznavno aparaturo za empirično analizo stvarnosti. Na drugi strani pa sinteza marksizma z novimi metodami razbija enostranskost in empirično naravnost teh metod, ker te metode same in njihove izsledke prek osnovnih kategorij teorije povezuje v celotno aktivno razumevanje družbe — kar seveda implicira tudi možnosti za regulacijo te družbe.

Tako prikazovanje jugoslovanske situacije bi se morda komu zdelo apologetsko. A ne gre za to. Jugoslovanski sociologi sami se že dobro zavedamo, da so mnoge izmed teh smeri šele v začetkih, da gre na nekaterih področjih v stvarnosti za drugačne in celo nasprotno uperjene procese, da bo treba še dosti naporov, preden se osnovna načela uresničijo itn.

Naloga sociologije je, da trajno razvija te vrste kritiko. Toda če gre za to, da ocenimo dosedanje vloge sociologije in njene perspektive doma in v svetu, jo moramo graditi na tistih pozitivnih značilnostih jugoslovanske družbe, ki jo ločijo od vseh drugih družb, bodisi kvalitativno ali pa po moči nekaterih procesov. In to so družbene strukture, procesi in gibanja, ki jih mora sociologija v Jugoslaviji pomagati aktivno pospeševati, hkrati pa so najbolj zanimivi za strokovnjake zunaj Jugoslavije.

SOECO posvetovanje je pokazalo, da je res tako. In v tem okviru je treba to posvetovanje tudi ocenjevati; zato menim, da je bilo z vidika vpliva jugoslovanske sociologije v svetu to posvetovanje pomemben korak naprej. Vsebinske osnove za to trditev sem že nakazal. Ne smemo pa pozabiti organizacijskih osnov, kajti te so nujne, čeprav niso zadostni pogoj za uspeh takega mednarodnega delovnega sestanka. To Jugoslovani včasih pozabljamo.

Toda na tem posvetovanju je organizatorjem — FSNP — uspelo, da so organizirali takojšnjo obdelavo prinesenega gradiva na računalniku, izdajanje internega biltena, ki je vsak naslednji dan obveščal o vsem, kar se je zgodilo dan prej, in objavljal morebitne spremembe v programu, uspelo jim je, da so tiskali referate pred posvetovanjem, nekatere pa celo med njim itn. itn. Skratka: tudi na področju organizacije smo pokazali zrelost, ki nam omogoča, da se vključujemo v mednarodne tokove.

In ta prodor v svetovno sociologijo mora ostati še naprej eden izmed osnovnih ciljev jugoslovanske in s tem slovenske sociologije. Nekateri menijo, da je ta cilj megalomanski, in se borijo proti njegovi realizaciji. Toda prav zaradi vsebinskih osnov in organizacijske zrelosti — čeprav še ne popolnosti — so dani vsi pogoji ne samo za našo kvalificirano prisotnost na posameznih posvetovanjih, v posameznih revijah, v predavanjih na tujih univerzah itn., ampak tudi za to, da postane Jugoslavija eno izmed pomembnih središč svetovne sociološke misli. S takimi in podobnimi posvetovanji, z mednarodnimi raziskavami, z objavljanjem znanstvenih del je treba delovati za uveljavitev naše sociologije in družbene prakse v svetovnem merilu.

SOECO v Škofji Loki

V svojem obsežnem programu si je seminar izbral tudi »jugoslovanski dan«: 5. avgusta v Škofji Loki. Organizator je želel s tem pokazati na specifičen primer jugoslovanske prakse pri planiranju in realizaciji družbenega razvoja.

Zakaj je bila prav občina Škofja Loka izbrana za demonstrativni primer družbenega planiranja na samoupravnih osnovah? Škofjeloška občina se je že pred pričetkom izdelave srednjeročnega družbenega plana za obdobje 1976—1980 in še pred izdajo zakona o temeljnih sistema družbenega planiranja lotila izdelave samoupravnega plana. Strokovno delo so prevzeli delavci ECM — Inštituta za regionalno ekonomiko in socialni razvoj v Ljubljani. Lahko trdimo, da se je v teh letih (1972—1973) rojeval prvi samoupravni plan v Jugoslaviji, saj je pri njegovem oblikovanju neposredno sodelovalo okoli 6000 delavcev in občanov.

Značilnost škofjeloškega primera (ki je postal znan po vsej Jugoslaviji) je bila določena stopnja integritete ekonomskega, socialnega in prostorskega vidika družbenega razvoja. Posebno pozornost in angažiranje ljudi je zbudil socialni vidik škofjeloškega plana, vidik, ki je imel doslej v družbenih planih le postransko vlogo s poudarjeno »porabniškim« obležjem. Nič manjše pozornosti pa ni zbudil t. im. prostorski aspekt, ki so ga tedaj prvič poglobljeno obravnavali kot sestavni del družbenega plana.

Sodobna sociologija, ekonomija in druge družbene vede se vse bolj ukvarjajo z idejo o svobodnem človeku in o njegovi neposredni udeležbi pri odločitvah. Jugoslovanska krajevna skupnost zbuja prav s tega vidika nedeljeno pozornost kot teritorialno opredeljena lokalna skupnost in kot socialno ekonomska celica z značilnostmi »velike družine«. Zavoljo tega so strokovnjaki — udeleženci seminarja z zanimanjem in hkrati z nejevero gledali na škofjeloško demonstracijo. Pomembno je, da so si lahko poiskali odgovore na svoja vprašanja na samem kraju.

V zapletenem kompleksu različnih in nemalokrat tudi nasprotujočih si komponent: socioloških, ekonomskih, psiholoških, mentalnih, prostorskih idr., komponent, ki označujejo našo lokalno skupnost: občine in krajevne skupnosti, je vseskozi prisotno temeljno vprašanje: aktivno sodelovanje vseh ljudi, ki živijo v komuni, in tudi tistih, ki samo delajo v komuni ali krajevni skupnosti, stanujejo pa zunaj nje.

Odgovor na to vprašanje smo poiskali v Škofji Loki, tako da smo pred udeležence seminarja razgrnili njeno objektivno realnost.

Zakaj je v tej občini napredek materialne proizvodnje in tudi družbenih dejavnosti že celih petnajst let bolj dinamičen kot v drugih podobnih socialnih okoljih?

Zakaj je udeležba delovnih ljudi pri odločanju izjemno intenzivna? In zakaj je npr. pri oblikovanju srednjeročnega družbenega plana občine neposredno in aktivno sodelovalo nekaj tisoč ljudi? Zakaj so delegati na zborih imeli na voljo jasna in utemeljena stališča, jasno opredeljene interese?

Občina Škofja Loka je s svojimi 30.000 prebivalci poseljena specifično policentrično. Čeprav se je samo mesto razvijalo najintenzivneje (hitreje kot druga podobna mesta v regiji), pa so se hkrati krepila tudi druga središča v občini: Žiri, Železniki, Gorenja vas in drugi. Ljudje, delo in delovna sredstva se niso kopičili le v enem središču, kakor se praviloma dogaja skoraj v večini naših občin, marveč so se naseljevali policentrično. Slika poselitve je tako specifična, disperzna in brez izrazitih aglomeracij. S tem so se sproščale velike produkcijske rezerve ter izredna vitalnost posameznih predelov občine in njenih krajevnih skupnosti. Mesto in bližnja okolica Škofje Loke štejeta danes okrog 14.000 ljudi, Selška dolina 6500, Poljanska dolina 6200 in Žirovska kotlina 4000 prebivalcev.

Delovna mesta nekmetskih dejavnosti pa so razporejena v tehle industrijskih središčih:

Škofja Loka z industrijsko cono Trata okrog 6500 delavcev

Železniki	2.000	Poljane	200
Žiri	1.600	Sovodnj	170
Gorenja vas	400	Bodovlje	130
Rateče	400	Hotavlj	80

Pri tem ima občina okrog 12 % kmečkega prebivalstva. Prevladuje torej sloj delavca-kmeta, ta tako zanimivi in značilni slovenski socialno-ekonomski fenomen, ki ga omogoča disperzna poselitev industrije in prebivalstva ter intenzivna dnevna delovna migracija.

Taka disperzna, ali bolje, policentrična poselitev je osnova za razvit občutek pripadnosti ljudi določenemu okolju. Delovni ljudje se identificirajo s problematiko svoje krajevne skupnosti in »domačega kraja«. Vendar pa bi bila ta identifikacija in iz nje izvirajoči tekmovalni duh brez materialne podlage, le sentimentalna vez ljudi z okoljem, če te vezi ne bi imele svojega materialnega izhodišča v sistemu samoupravnega odločanja.

Samoupravno odločanje o vseh življenjskih vprašanjih v neposrednem okolju tj. v krajevni skupnosti, ter element identifikacije z okoljem spadata med temeljne vzvode relativno hitrega napredka. Značilno je med drugim to, da proces identifikacije »prodira«, tudi v delovne organizacije, vendar se tu srečuje z nekaterimi ovirami: zaznavno obzorje življenja v krajevni skupnosti je širše, jasnejše in neposrednejše; v delovni organizaciji pa stoje med delavci in njihovim proizvodnim okoljem še vedno številni elementi odtujevanja, kot so pomanjkljiva informatika, zapleteni in zahtevni ekonomsko-tehnični problemi, podjetniška miselnost vodilnih delavcev idr.

Pri oblikovanju škofjeloškega družbenega plana pa so delavci v TOZD imeli možnost za širše spoznanje. Škofjeloški plan je prvič uporabil integralni prijem, povezoval je ekonomski, socialni in prostorski vidik v celoto in poudarjal njihovo medsebojno soodvisnost. Delavci TOZD so imeli na voljo širok spekter problemov in njihovih rešitev, videli so, kako se njihova TOZD prek tovarniških plotov povezuje z okoljem občine in krajevne skupnosti. Sodimo, da je prav tak prijem sprožil plaz njihove neposredne aktivnosti pri opredeljevanju skupnih delovnih in življenjskih interesov.

Razumljivo je, da so se pojavljali številni nasprotujoči si interesi in potrebe. Temne strani preteklega naglega gospodarskega vzpona so se razkrile: raz-

seljevanje agrarnih območij, socialna diferenciacija med ljudmi, ki živijo v mestnih in v podeželskih krajevnih skupnostih, protislovje med ekonomsko in socialno rastjo, razvrednotenje biofizičnega okolja itn. Vse to pove, da družbeni razvoj ni enostranski proces, njegova večdimenzionalnost je očitna vsakomur, nasprotja in protislovja so logični sestavni del vsakega pojava, torej tudi družbe. Živa in prizadevna razprava je približala ljudem spoznanje, da so prav konflikti v razvoju gonilna sila napredka. Sporazumevanje in dogovarjanje je v taki situaciji postala naravna, logična posledica in rezultat.

Jugoslovanski dan mednarodnega seminarja sociologov v Škofji Loki je bil instruktiven tudi za nas. Analiza vprašanj, ki so jih udeleženci zastavljali, je pokazala, da je sodelovanje ljudi pri razvojnih odločitvah temeljni problem sodobne družbe. Metafizični prepad med delavci, ki delajo, in elito, ki misli, načrtuje in odloča, dalje konflikti, ki izhajajo iz lastniških produkcijskih odnosov, socialna diferenciacija, ki izvira iz privilegijev vseh vrst, je bila miselna podlaga sociološkega raziskovanja kritike in percepcije tudi na tem sestanku.

Ta zapis lahko sklenemo z besedami, ki jih je izrekel neki prominenten udeleženec tega seminarja, da samoupravna demokracija ni več le jugoslovanski eksperiment, marveč zgodovinska nujnost sodobnega sveta.

RANKO BON

O družbenih informacijskih sistemih in samoupravljanju

Ta kratki zapis temelji na razpravi, ki jo je vodil podpisani v okviru delovne skupine za aplikacijo in se je nanašala na problematiko informacijskih sistemov in socialnih indikatorjev.

1. Družbeni informacijski sistem, ki predpostavlja obstoj sistema družbenih pokazateljev (kjer so »družbeni pokazatelji« razumljeni v najširšem smislu, da bi vključevali ravno tudi t. i. »ekonomske pokazatelje«), je seveda del materialne baze, neizogibne za udejanjenje koncepta razvidnosti. Sistem družbenih pokazateljev vrh tega predpostavlja družbeno teorijo, ki tudi zagotavlja bazo za njegov nadaljnji sistematičen razvoj. Še pomembneje: družbena teorija zagotavlja bazo za interpretacijo družbenih ciljev, za nadzorovanje družbenega razvoja in za upravljanje družbenega sistema (s pomočjo političnih instrumentov, delujočih na družbene pojave, predstavljene z družbenimi pokazatelji). Nepremišljeni, ostanejo ti procesi slepi ter v tej meri potencialno destruktivni.

2. Zdaj je jasno, da informiranje, potrebno samoupravljanju, ni »čitljivo« skoz kopičenje družbenih indikatorjev, marveč samo s pomočjo družbene teorije, ki povezuje te pokazatelje kot sistem. To drži ne glede na to, ali je družbena teorija, položena v informacijski sistem, eksplicitna ali implicitna.

Interpretacija družbenega informacijskega sistema kot zbirke faktov je ideološka, ker *eo ipso* interpretira družbo kot neposredno »čitljiv« sistem, kot »odprto knjigo«. Tisto, kar je skrito, takó ostane skrito, poskusi pa, da bi to izpostavili, so, paradokсно, ožigosani za ideološke.

3. Kritična vez med družbeno teorijo in družbeno prakso predpostavlja družbeno razpravljanje, to je komunikacijo. Družbeni informacijski sistem je nujen, toda ne zadosten, da bi se ta komunikacija dogajala. Vedno znova ponavljajo, da je *informacija* baza za samoupravljanje, toda informacijo si pogosto zamišljajo vulgarno, kot *podatek*, kot številke, ne pa kot vidik *kommunikacije*. Informacija more biti *interpretirana* samo prek komunikacije. Družbena akcija v kontekstu samoupravljanja lahko izhaja le iz baze družbenega razpravljanja.

4. Sicer grozi, da bi bil družbeni informacijski sistem interpretiran ter nato razvit kot sredstvo manipulacije, kot instrument načrtovanja, ki se sklada s tehnokratsko definicijo upravljanja družbenih zadev, z njegovimi hermetičnimi institucijami in procedurami.

TOMAŽ BANOVEC

Informacijski sistemi (sistem)

Pogled na SOECO in nekatera razmišljanja

Žal nisem mogel sodelovati na vseh razpravah in delovnih krožkih avgustovskega seminarja. Tako sem lahko zajemal predvsem iz objavljenih in razdeljenih prispevkov. Zanimanje za informacijske sisteme, ki so navadno podlaga za vsako kolikor toliko natančno analizo, je bilo po mojem mnenju na seminarju nekoliko zamegljeno čeprav v večini bolj faktografsko naravnanih prispevkih vsaj implicitno navzoče. Razvoj in uporaba nekoliko sodobnejših sredstev za analizo, predvsem pa velike možnosti, ki jih ponujajo računalniške obdelave in tudi ustrezen razvoj programske opreme (oz. software), so očitno vplivali tudi na seminar.

Tako največkrat sama računalniška obdelava ali rešitev, ki je na nekaterih kongresih in podobnih srečanjih še centralni dogodek, v večini primerov postaja že rutina; avtorji se lahko v veliki meri posvetijo interpretaciji rezultatov. Informacijski sistemi naj bi v teh postopkih pomagali pridobivati podatke ali kazalce.

V svetovni literaturi so kazalci največkrat indikatorji, tudi srbohrvaško govorno področje uporablja indikatorje; mi imamo seveda kazalce. Navadni kazalci za regionalni, ekološki ali prostorski ali celo ekološki razvoj so »regionalizirani« na dovolj majhne prostorske enote. Večina analiz ni zajelo kakih podrobnih členitev, zadovoljevali so se z malo enotami (dežele v neki državi in podobno). Tako so bili tudi kazalci lahko močno agregirani, vsi problemi skoraj po pravilu stohastični in odgovori največkrat tudi temu primerni.

Namen posvetovanja in prispevkov in avtorjev seveda ni bil popravljati obstoječih sistemov zbiranja informacij ali celo vhodnih informacij. To naj bi bil predvsem problem informacijskih tehnologov. Seminar seveda ni dal odgovorov, kako ustrezneje vključiti obstoječe informacijske sisteme, predvsem tiste, ki so računalniško podprti.

Širših pojmovanj sistema informiranja kot sistema obveščanja ter podobnih rešitev, ki jih v zadnjem času razvijamo pri nas in ki so še potrebne natančnejših opredelitev že zaradi skromnosti angleškega jezika, na seminarju nisem opazil.

Dolg uvod v svoje mnenje glede informacij in informacijskih sistemov bi lahko seveda pripravil nekoliko krajše. Mislim, da je bilo to potrebno, ker je samo švedski referent omenil švedski informacijski sistem kot osnovo za svoj referat. Nekateri koreferenti predvsem iz Jugoslavije so opisovali možnosti našega statističnega informacijskega sistema.

Večina obdelav, razmišljanj in podobnega na seminarju se opira na domače (lastne) informacijske sisteme. Ker so v vseh državah najpomembnejši statistični informacijski sistemi, so tudi lokalni indikatorji največkrat omejeni na to, kar lahko daje statistika. Ta je tudi mednarodno — v večji meri — usklajena, vsaj glede sociodemografskih podatkov. Pri ekonomskih — gospodarskih in prostorskih podatkih je usklajenost manjša; prav tako pa so možnosti raznih statističnih služb in podsistemov zelo različne.

Pri tem se spominjam zelo nenavadnega strokovnega prepira, ko smo se skušali zediniti okrog vprašanja, ali naj bi informacijske sisteme omejevali glede na državne meje ali ne. Država, dežela in celo občina seveda univerzalnosti ne spoštuje; državne in druge administrativne meje so v večji meri omejile tudi informacijske sisteme. Ta omejitev se lahko specifično nadaljuje tudi v tej smeri, da nekatere standarde lahko mednarodno priznamo, vendar jih obstoječa družba ne zbira: nima denarja ali kake posebne potrebe. V neki meri tako sami informacijski sistemi, njihove meje, koncepti in predvsem njihova realna uporabnost vplivajo tudi na raziskovano miselnost, prizadevanja in podobno.

Pri kasnejših integracijah raznih sistemov lahko opazimo veliko prizadevanj, kot, na primer, v evropski gospodarski skupnosti, v OECD, kjer predpišejo tudi metodologijo, ali v drugih mednarodnih organizacijah (Unesco).

V taki situaciji lahko seveda hitro ugotovimo, da v večini primerov raziskovalci »letijo« za informacijami, vzamejo kar je na voljo in le malo vplivajo na to, da bi nekatere statistične in druge raziskave zamenjali z drugimi — bolj pomembnimi za konkretne raziskave, strokovne odločitve in planiranje.

Kazalci — indikatorji so v prenekaterem prispevku na seminarju uporabljeni predvsem za matematično-statistične obdelave kot metode. Faktorska analiza v več analizah dobiva vodilno mesto, prav tako tudi diskriminancijska analiza in podobne tehnike.

Tudi prispevki iz Jugoslavije so praktično pokazali, da vse to v glavnem »vsi skupaj« popolnoma obvladamo, nekaj lahko celo dodamo; nekaterih novitet pa sploh še nismo pokazali, ali pa so bile deležne manjše pozornosti, kot bi zaslužile.

Žal pa tudi pri teh prispevkih skoraj ni avtorja, ki bi na koncu raziskave ocenil svoje kazalce kot »inpute« in predlagal nekatere racionalizacije. To seveda ni naloga takih avtorskih ali strokovnih prispevkov, škoda pa je, da tudi pri raziskovalnem delu nimamo bolj stalnega vzratnega vpliva na bazo informacij.

Tako bomo lahko še vedno znova naročali nove in nove statistične in druge raziskave, dobivali veliko novih informacij in kazalcev, ki pa bodo lahko (v veliki meri so že) polni podobne vsebine, pomensko in vsebinsko enaki, izvedeni ali izvedljivi drug iz drugega — skratka, redundantni (odvečni, prelivni).

To pa lahko ogrozi ne samo informacijske sisteme in njihovo prihodnost, saj se ne bodo »zabasali« samo z izvirnimi, marveč tudi z izvedenimi ali izvedljivimi kazalci, še v težjem položaju pa se bo znašel raziskovalec, ki že pri svojem problemu pri podatkih ne bo mogel ločiti zrna od plev.

Mislím, da bo tudi po tem seminarju ostal predvsem tistim, ki se konkretnje ukvarjajo s problemi podatkov in informacijskimi sistemi, še velik problem, kako spremljati, čistiti in usklajevati kazalce, informacije ali podatke (baza podatkov, informacijska baza).

Podobno nalogo naj bi si zadali tudi raziskovalci ekoloških sprememb, regionalni ekonomisti, regionalno-prostorski planerji in podobni strokovnjaki.

Upam, da bo tudi pri nas prišlo do hitrejše in smotrnejše delitve dela in medsebojnega sodelovanja na tem področju. Prispevki, ki so bili predloženi v okviru seminarja, so za to nalogo lahko izredno koristni, veliko se bomo lahko naučili in sprejeli nekatere ukrepe, žal pa so za tako analizo potrebni čas in posebna prizadevanja, ki tudi če so parcialna, lahko veliko pripomorejo k napredku na področju informacijskih sistemov.

ANUŠKA FERLIGOJ

Metodološki vidiki proučevanja razvojnih procesov

Na fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo več let proučujemo družbeni razvoj občin v SR Sloveniji in Jugoslaviji. Poglavitna teoretična vprašanja, ki smo si jih zastavili, so: kako pojasnjevati različno dinamiko družbenega razvoja občinskih in medobčinskih skupnosti, zakaj se nekatere teritorialne družbene enote sorazmerno hitro razvijajo, medtem ko druge zaostajajo ali celo nazadujejo, ter v katerih okoliščinah se neenakost v razvoju povečuje, ohranja ali zmanjšuje.

Večja dostopnost računalniške opreme in razvoj metodologije pri nas nam je omogočila tudi kvantitativno proučevati razvojne procese. Pri raziskovalnem delu smo naleteli na vrsto odprtih metodoloških problemov; za njihovo reševanje smo razvili svoje posebne postopke. Temeljni problem

je bil, kako meriti stopnjo razvitosti in dinamiko razvoja. Teoretične in praktične potrebe kažejo, da je treba proučevati razvoj v več razsežnostih. Zato smo uporabili za mero razvoja sintetično mero, ki jo dobimo z metodo glavnih komponent večje množice izbranih razvojnih kazalcev. Tudi mero za dinamiko razvoja smo določili enako, pri čemer so sestavljale množico podatkov vrednosti izbranega parametra v trendih razvojnih kazalcev za posamezne enote (izbran parameter je, na primer, naklon linearne trenda). Za pojasnjevanje dinamike razvoja smo uporabili multivariantne metode.

Teoretične hipoteze o razvojnih procesih smo z omenjenimi prijemi preverjali na podatkih za slovenske občine. Iz statističnih publikacij smo izbrali podatke za okoli tristo razvojnih kazalcev skozi dvanajst let in jih priredili za računalniško obdelavo. Kljub temu da smo v to vložili veliko prizadevanja in časa, so nas ti podatki omejevali tako s teoretičnega kot tudi z metodološkega vidika (majhno število enot, kratke časovne vrste, ...).¹ Uporabljeni metodološki prijemi še ne zadostujejo za preverjanje vseh postavljenih teoretičnih hipotez, prav tako tudi niso edini možni. Zato si prizadevamo dobiti nove in boljše, kar bi poleg drugega omogočilo, da bi ponovno preverili teorijo, hkrati pa bi se nam lahko pojavi pokazali iz novih zornih kotov.

Ob delu smo naleteli tudi na metodološke probleme, ki jih ni bilo mogoče zadovoljivo rešiti. To je bila ena izmed okoliščin, ki nas je motivirala da bi pritegnili strokovnjake v mednarodnem merilu k sodelovanju na mednarodnem delovnem seminarju »Primerjalna ekološka analiza družbenih sprememb«, ki smo ga organizirali na naši fakulteti. Delo seminarja je bilo na podlagi vnaprej pripravljenega podrobnega programa organizirano v štiri delovne skupine. Ena izmed njih je bila metodološka in je obravnavala metodološke vidike proučevanja razvojnih procesov teritorialnih družbenih enot. V njej so sodelovali vidni strokovnjaki s področja metodologije, in sicer sociologi, ekonomisti, statistiki in matematiki iz Nizozemske, Poljske, Švedske, Velike Britanije, Zahodne Nemčije, ZDA in Jugoslavije. Velika raznolikost skupine nas je organizatorje v začetku begala, vendar smo že na prvem skupnem sestanku začutili enotnost in zavzetost skupine, ki je prav zaradi raznolikosti pokrivala široko metodološko problematiko raziskovanja družbenih sprememb.

Delo skupine je bilo glede na metodološke prispevke udeležencev seminarja razdeljeno na tri dele:

- problemi merjenja,
- postopki faktorske analize,
- metode modeliranja.

Med seminarjem so vse delovne skupine poudarjale poglobljeno obravnavanje dinamičnih vidikov družbenega razvoja v nasprotju s tradicionalnimi statističnimi pristopi. To zahteva, da razvijemo nove razsežnosti in mere temeljnih pojmov, ki se kažejo šele v dinamični analizi. P. Sicherl (»S-razdalja kot mera časovne dimenzije neenakosti«)² je pri merjenju stopnje neenakosti razvil misel, da je skupna stopnja neenakosti tehtana kombinacija statične in dinamične stopnje neenakosti. Slednja je definirana kot časovna razdalja, ki meri časovno razsežnost neenakosti in tako dopolnjuje obstoječe statične

¹ Z. Mlinar, A. Ferligoj in C. Trampuž: *Dimenzije stopnje in dinamike razvoja občin v SR Sloveniji*, FSPN, Ljubljana, 1975.

² V oklepajih za imeni so navedeni poslovenjeni naslovi prispevkov na seminarju.

mere neenakosti. Več prispevkov je obravnavalo merjenje stopnje razvitosti kot sintezo večjih razsežnosti družbenega in gospodarskega razvoja. B. Ivanović (»Določanje sistema indikatorjev na podlagi mednarodne razvojne strategije«) je razvil metodo I-razdalje za določanje stopnje razvitosti in sestavil taksonomsko metodo za grupiranje enot. G. Gorzelak (»Nekateri metodološki problemi pri uporabi multivariatnih primerjalnih statističnih metod«) kakor tudi Z. Mlinar, C. Trampuž in A. Ferligoj (»Razvoj socialna ekologija razvojnih sprememb«) so uporabili za mero stopnje razvitosti metodo faktorske analize. Zadnji prispevek daje tudi mero za dinamiko razvoja in poskuša pojasniti različne hitrosti družbenega razvoja z doseženo stopnjo razvitosti. M. Blejec (»Regionalne centroid-variance socialnoekonomskih pojavov«) daje v svojem prispevku kot sintetični kazalec centroid geografskih koordinat prostorske razmestitve pojavov, primerjalno analizo centroidov in primerjalno analizo regionalne variabilnosti.

Postopki faktorske analize so v socialno ekoloških raziskavah zelo pogosti, vendar so največkrat omejeni le na eno časovno točko. Metodologi, ki uporabljajo faktorsko analizo, si prizadevajo, da bi s temi postopki mogli obravnavati hkrati strukturo družbenega razvoja in razvojne spremembe. C. G. Janson (»Proučevanje socialno ekoloških sprememb s faktorsko analizo«) predlaga hkratno analizo podatkov iz več časovnih presekov v isti faktorski model, kjer dobi s pregledom faktorskih vrednosti več informacij o strukturi in spremembah, kot bi bilo mogoče s primerjavo ločenih statičnih opazovanj.

Metodološka skupina je poudarila, da je empirično raziskovanje v družboslovju sestavljeno iz več korakov kot: teoretične trditve o pojavu, dobljene iz dotedanje analize, postavitve modela (na primer: sistema enačb), reševanje enačb in statistične ocene, merjenje potrebnih kazalcev, ocena modela in primerjanje tega modela z izhodnimi teoretičnimi trditvami. Po navadi dobimo zadostno skladnost teorije in modela z dejanskim družbenim pojavom šele potem, ko večkrat ponovimo cikel korakov, s tem da moramo en korak ali več korakov popraviti.

Skupina je bila mnjenja, da se bodo morali metodologi v prihodnje bolj usmeriti k vzročni analizi pojavov. Predlagani so bili modeli, ki uporabljajo strukturne enačbe, diferenčne ali diferencialne enačbe. Tako prispevka V. Sarisa (»Dosežki analize modelov, ki uporabljajo linearne strukturne enačbe«) ter K. C. Landa in M. Felsona (»Splošni okvir za postavitve dinamičnih makromodelov socialnih kazalcev«) opisujeta poskusa ocenjevanja strukturnih enačb. B. L. Pitscher, R. L. Hamblin in L. L. Miller (»Širjenje skupinskega nasilja«) uporabljajo za proučevanje trendov spremenljivk postopke nelinearnih ocen, ki jih dobijo z reševanjem postavljenih diferencialnih enačb. P. Doreian in N. P. Hummon (»Načini ocenjevanja enačbenih modelov družbenih pojavov« in »Prostorski modeli za družbene pojave«) pa uporabljata ekonometrične modele, predstavljene s sistemi linearnih diferencialnih enačb, in uvajata nove postopke za ocenjevanje modelov. Čeprav so vsi predlagani modeli precej splošni in jih je mogoče enostavno uporabiti (računalniški programi za omenjene modele so dostopni), je metodološka skupina opozorila, da lahko nekritična uporaba teh modelov pripelje do sklepov, ki so daleč od realnosti. Proučevani družbeni proces je treba natanko analizirati, skrbno izbrati ustrezeni model (sistem enačb) in upoštevati že omenjene korake empiričnega proučevanja. Metodologi in teoretiki naj bi posvečali tudi več pozornosti obliki

odvisnosti med spremenljivkami. Največkrat za iskanje odvisnosti rutinsko uporabljamo linearno-aditivno aproksimacijo, čeprav so take povezanosti v naravi redke.

Med delom skupine in v sklepnem poročilu je bila vseskoz navzoča misel o tesni povezanosti teorije, metodologije in prakse. V socialno ekološkem proučevanju naj bi se posvetili teoretsko in praktično pomembnim problemom ter razvoju in uporabi modelov. Razvijati je treba metode za opisovanje, analizo in napovedovanje smeri, stopnje ter intenzivnosti družbenih sprememb.

Pri povezovanju metodoloških priprav z vsebinsko-teoretičnimi se je na seminarju vseskoz jasno kazala zahteva po dialektični analizi tudi v metodoloških obravnavah razvojnih procesov.

Med delom seminarja smo v računskem centru fakultete preskusili nekatere predlagane metode in modele: Jansonovo metodo za časovno analizo podatkov, računalniški program LISREL za reševanje linearnih strukturnih enačb za rekurzivne in nerekurzivne sisteme (Saris), modela (sistem linearnih diferencialnih enačb) za raziskovanje odvisnosti družbenih pojavov skozi čas (Doreian) in model za raziskovanje odvisnosti družbenih pojavov v teritorialnih enotah z upoštevanjem prostorskega položaja enot (Doreian).

V metodološki skupini je bilo nakazanih več rešitev in obetajočih usmeritev za metodološko proučevanje razvojnih sprememb. Njihova vrednost se bo še bolj pokazala pri nadaljnjem razvoju in pri uporabi v konkretnih socialno ekoloških raziskavah pri nas in v mednarodnem merilu.

ZINKA VENTA — PAVLE GANTAR

Izhodišče, cilji in organizacija dela seminarja

Vrsta okoliščin na področju družbenih znanosti nasploh kot tudi na področju usmerjanja razvojnih sprememb v teritorialnih (lokalnih, regionalnih) družbenih skupnostih v praksi, poostruje potrebo po: sistematični analizi — pregledu dosedanjih izkušenj oz. rezultatov in konfrontaciji stališč v zvezi s pojasnjevanjem vzrokov različne dinamike razvoja.

Neenaka stopnja razvitosti in različna hitrost razvoja teritorialnih družbenih skupnosti je osrednje vprašanje ali problem vseh subjektivnih sil v naši družbi. Temeljito moramo proučiti vzroke in okoliščine, ki določajo različno dinamiko razvoja. Le tako bomo lahko uspešno usmerjali razvojne procese, kar pomeni, zmanjševali neenakosti glede na stopnjo razvitosti, obenem pa vendarle zagotovili optimalno stopnjo ekonomske rasti.

Nova ustavna ureditev postavlja v ospredje problematiko načrtnega usmerjanja razvoja v krajevnih skupnostih in občinah. Postavka takšnega usmerjanja razvoja pa je aktivna vloga delovnih ljudi in skupnosti, v katere se združujejo

v ožjem in širšem teritorialnem območju. V tem kontekstu je treba zgraditi nov sistem usmerjanja razvoja. Le-ta mora temeljiti na poglobljenih proučevanjih tako objektivnih trendov in zakonitosti kot tudi dejavnikov, ki določajo sprožanje razvojnih potencialov osebnosti človeka.

Aktiviranje razvojnih potencialov teritorialnih družbenih skupnosti zaostrojuje potrebo po izgrajevanju celotnejšega informacijskega sistema. Informacijska vrednost nekaterih podatkov, ki jih zbirajo številne institucije, je minimalna, čeprav so materialni stroški velikanski. Treba je zagotoviti vzvraten vpliv družboslovnih raziskav, le tako bo namreč zagotovljena večja selektivnost in s tem racionalizacija v zbiranju podatkov.

Vodilne subjektivne sile v krajevnih skupnostih, občinah in medobčinskih (regionalnih) skupnostih so pri svojem delu vse preveč prepuščene same sebi in bolj ali manj naključnim možnostim in omejitvam (kadrovskim, finančnim idr.) Pospešeno in integrirano raziskovalno delo in pojasnjevanje splošnih trendov in zakonitosti razvoja (z vidika posameznih kazalcev in sektorjev) v slovenskem, jugoslovanskem prostoru, bi zmanjšalo potrebo, da vsaka občina neracionalno, sama zase organizira in finansira monografske študije. Ekspanzionistična logika ekonomske rasti se sooča z naravnimi fizičnimi danostmi in eksistenčnimi potrebami človeka.

Dosedanje fragmentarno obravnavanje posameznih razvojnih procesov prihaja v krizo in terja širše, integralno obravnavanje tako družbenoekonomskih kot tudi fizičnih razsežnosti razvoja. Celostnejše poznavanje medsebojnih odvisnosti med fizičnim in družbenim okoljem naj bi preprečilo enostranosti, ki se kažejo v tem, da uresničevanje ciljev na enem področju ustvarja nepredvidene in neželene posledice na drugem.

V zvezi z načrtnim usmerjanjem razvojnih sprememb je še posebno neproučeno področje socialnega razvoja. V dosedanjih obravnavah je prevladovalo zanimanje za gospodarski razvoj. Prav specifični problematiki socialnega razvoja je treba posvetiti posebno pozornost.

Tudi z vidika tekoče raziskovalne dejavnosti in dolgoročnih programov družboslovnega raziskovanja pri nas ugotavljamo, da je treba preseči statične in subjektivistično zasnovane obravnave (anketiranje posameznikov le v posebnih trenutnih situacijah) in težnjo, da se osredotočamo na dinamično, razvojno raziskovanje in pojasnjevanje značilnih družbenih procesov. Objektivna podlaga takih teženj je izredno hiter razvoj metodoloških postopkov. Namesto deskriptivnega obravnavanja posameznih kazalcev se kažejo nove možnosti za celostno zajemanje vseh temeljnih procesov družbenega razvoja in njihovih medsebojnih določenosti v prostoru in času.

Sposobnost in pripravljenost za organizacijo seminarja

Navedene okoliščine so nas prepričale, da smo prevzeli organizacijo mednarodnega seminarja. Pobuda za seminar je bila dana na II. sociološkem kongresu v Torontu leta 1974. Seminar pa je bil osrednja mednarodna akcija raziskovalnega komiteja za socialno ekologijo mednarodnega sociološkega združenja v štiriletnem obdobju (to je med dvema kongresoma 1974. leta v Torontu in 1978. leta v Upsali; problematika in spoznanja s tega seminarja bodo vključena v program prihodnjega svetovnega sociološkega kongresa, ki bo v celoti posvečen problematiki družbenega razvoja).

Naša pripravljenost organizirati mednarodni delovni seminar je poleg že navedenih okoliščin temeljila še na tehle spoznanjih:

— da smo na FSPN na podlagi večletnega raziskovalnega dela več sodelavcev ter vključenosti v ustrezne raziskovalne projekte v jugoslovanskem in mednarodnem merilu izgradili potrebno infrastrukturo (kadri, računalniški center, banke podatkov, številni stiki z relevantnimi institucijami in posamezniki), na podlagi katere smo bili strokovno usposobljeni, da prevzamemo pobudo za organizacijo delovnega seminarja;

— da smo usposobljeni predstaviti posebnosti razvoja in usmerjanja razvojnih procesov v okviru teritorialnih skupnosti jugoslovanskega družbenopolitičnega sistema in dosežke dosedanjega znanstveno-raziskovalnega dela pri nas;

— in da je organizacija mednarodnega seminarja priložnost, da se aktivno vključimo v raziskovalno delo, in s tem priložnost, da dobimo neposreden pogled v rezultate raziskav v številnih deželah, kjer je takšno raziskovanje najbolj razvito.

Udeleženci mednarodnega delovnega seminarja

Za pripravo seminarja so na zadnjem sociološkem kongresu 1974 v Torontu ustanovili mednarodni pripravljalni odbor, katerega člani so bili iz Poljske, Norveške, Madžarske, Švice, Sovjetske zveze, Francije, ZDA in Jugoslavije. Priprave v Ljubljani pa je vodil organizacijski odbor, ki so ga sestavljali sodelavci FSPN ter drugih sodelujočih ustanov iz Slovenije in Jugoslavije pod vodstvom dr. Z. Mlinarja. Zanimanje in pripravljenost za sodelovanje tako posameznikov kot institucij iz dežel Vzhodne Evrope, Zahoda in dežel v razvoju je bilo nepričakovano veliko. Žal pa nam ni uspelo zagotoviti temu ustrezne materialne podpore, kar je seveda bistveno zmanjšalo naše možnosti glede sestave udeležencev. Posrečilo se nam je sicer zagotoviti prihod številnih strokovnjakov iz vzhodnoevropskih dežel, zlasti iz Poljske in Madžarske, popolnoma brez moči pa smo bili glede strokovnjakov iz dežel v razvoju (čeprav je problematika, obravnavana na seminarju, zanje hudo relevantna in čeprav smo vzpostavili stike z vrsto potencialnih udeležencev iz Indije, Sri Lanke, Južne Amerike in Afrike).

Takšna pomanjkljivost pa ima lahko pomembne vsebinske implikacije, sestava udeležencev namreč bistveno vpliva na vsebino in način obravnave.

Vedno bolj ugotavljamo, da smo bili pri izbiri udeležencev vse preveč odvisni od naključnih informacij o marksistično in progresivno usmerjenih družboslovcih, ki delujejo v posameznih deželah. V prihodnje bi bilo treba zagotoviti dolgoročno, sistematično in institucionalizirano zbiranje informacij o posameznikih in institucijah, ki bi jih vabili k sodelovanju. Imeti skupni imenovalac in na podlagi tega selektivno izbrati strokovnjake je še zlasti pomembno, ko gre za področje, ki ni trdno oblikovano — kot je področje socialne ekologije. Prednost in hkrati težava (zlasti pri iskanju »skupnega jezika« na seminarju) pa je bilo tudi to, da se seminarja niso udeležili le sociologi, ampak tudi politologi, ekonomisti, demografi, statistiki, strokovnjaki za družbeno planiranje, specialisti za metodologijo in računalništvo.

Vendar pa je bilo kljub vsem težavam in pomanjkljivostim na seminarju ustvarjeno izredno prijetno, delovno in ustvarjalno ozračje, ki mu je botro-

valo predvsem spoznanje, da se vsi lahko drug od drugega veliko naučimo, in ki je omogočilo zelo vsestransko obravnavo problematike razvojnih sprememb v družbi.

Način dela na seminarju

Mednarodni delovni seminar: Primerjalna ekološka analiza družbenih sprememb ni bil le navaden strokovni oz. znanstveni sestanek, šlo je za intenzivno obliko dela izbranih znanstvenikov iz 15 dežel.

Že v času pred začetkom osrednje akcije je stekla vrsta pripravljanih del, ne le v organizacijskem smislu, ampak tudi glede priprave podatkov, programov in analiz v okviru računskega centra na FSPN, kar naj bi bila podlaga za razpravo na seminarju.

Osrednje vprašanje na seminarju je bilo: kako pojasnjevati različno dinamiko družbenega razvoja lokalnih in regionalnih skupnosti. Zakaj se nekatere teritorialne družbene enote sorazmerno hitro razvijajo, medtem ko druge zaostajajo ali nazadujejo? V katerih okoliščinah se neenakost v razvoju povečuje, ohranja ali zmanjšuje? Na ta vprašanja so udeleženci poskušali odgovoriti z vidika štirih problemskih sklopov:

- glede na dolgoročne trende in zakonitosti,
- glede na vlogo subjektivnega dejavnika, ki po svoje prispeva k različni hitrosti razvoja posameznih teritorialnih enot,
- glede na vlogo razvojnih središč, odnose center-periferija ter difuzijske procese v času in prostoru,
- glede na fizično okolje kot determinanto različne hitrosti družbenega razvoja lokalnih in regionalnih skupnosti.

Na podlagi vnaprej pripravljenega podrobnega programa dela seminarja je bilo delo organizirano v štiri delovne skupine. Prepletanje dela teh skupin pa se je izrazilo na plenarnih zasedanjih in pri uporabi računalnika.

Delovne skupine so bile tele:

1. Sekcija za teoretična vprašanja: delo te sekcije je bilo usmerjeno na kritiko koncepcij t. i. »človeške ekologije«, v analizo (različnih) konceptov razvoja in sprememb, na prostorske razsežnosti razvojnih procesov, na odnos med nivojem in dinamiko razvoja družbeno-prostorskih enot, na specifičnosti merjenja in pojasnjevanja razvoja na lokalni ali regionalni ravni in drugo.

2. Sekcija za metodologijo: ta se je ukvarjala s problemi operacionalizacije, merjenja in analize sprememb v prostorsko-ekoloških in časovnih razsežnostih družbenega razvoja. Ukvarjala se je tudi z različnimi postopki multivariantne analize podatkov v prostoru in času, z analizo časovnih vrst in podobno.

3. Sekcija za primerjalno analizo: člani te sekcije so razpravljali o teoretskih in metodoloških problemih primerjanja razvoja teritorialnih družbenih enot, tako med različnimi družbenimi sistemi kot tudi znotraj družbenopolitičnih ureditev.

Proučili so pomen številnih ugotovitev empiričnih raziskav iz večjega števila dežel in ugotavljali meje njihove veljavnosti oziroma dopustnega posploševanja.

4. Sekcija za aplikacijo: delo te sekcije je bilo na eni strani usmerjeno v proučevanje tega, kako je dosedanja teoretična, empirična, metodološka in druga spoznanja mogoče uporabiti pri planiranju razvoja v lokalnih in regionalnih skupnostih (v Jugoslaviji, v krajevni skupnosti, občini in medobčinskih skupnostih). Po drugi strani pa je sekcija poskušala predstaviti probleme in dosežke usmerjanja družbeno-prostorskega razvoja v Jugoslaviji.

II. Povezanost in sodelovanje z institucijami iz družbene prakse

Obravnani seminar že od vsega začetka ni bil usmerjen zgolj v poglobljeno delovno razpravo o teoretičnih problemih družbenega razvoja — v njegovih ekoloških (prostorskih) razsežnostih; precejšnji del, tako priprav na seminarja kot tudi delovnih razprav na seminarju — je bil posvečen problemom »prevajanje« znanstvenih konceptualizacij in spoznanj v konkretno (planersko) prakso.

Glede na takšno usmeritev se je organizacijski odbor povezal z večjim številom ustanov, ki so se vsebinsko, organizacijsko in finančno vključile v izvedbo tega mednarodnega srečanja.

Zelo tesno smo sodelovali z zavodom za statistiko SR Slovenije in zveznim zavodom za statistiko, ki sta vsebinsko prispevala k realizaciji programa seminarja. Sodelovanje je temeljilo na ugotovitvi, da do zdaj ni bilo tesnejšega, še manj pa sistematičnega sodelovanja med institucijami, ki se ukvarjajo z raziskovanjem družbeno-programskega razvoja (še posebej manjših družbeno-teritorialnih skupnosti), in institucijami, ki se ukvarjajo z zbiranjem podatkov. V tem smislu smo na seminarju posvetili precej pozornosti vprašanjem:

— kateri podatki so najbolj primerni za razlago značilnosti in zakonitosti družbenega razvoja,

— kako se spreminja njihova »pojasnjevalna moč« med razvojem družbeno-teritorialnih enot,

— katere vrste podatkov nam pojasnjujejo zakonitosti razvoja na »mikro« ravni (lokalne enote) in katere na »makro« ravni (republika, federacija).

Ugotovitve seminarja (še posebej v delovni skupini za »komparativno analizo« in delovni skupini za »aplikacijo«) so podlaga za nadaljnje delovanje strokovnjakov s področja statistike in raziskovalcev družbenega razvoja. Perspektive tega sodelovanja pa nakazujejo možnost »revizije in razvoja statističnega sistema«, za kar si zlasti prizadeva zavod za statistiko.

Organizator seminarja je k sodelovanju pritegnil tudi republiški komite za družbeno planiranje in informacijski sistem in zavod za družbeno planiranje. Strokovnjaki teh dveh institucij so se aktivno vključili v delo seminarja — predvsem v delovni skupini za aplikacijo.

Strokovnjaki zavoda za družbeno planiranje so v tej delovni skupini izmenjali iskušnje v zvezi s problemi »prevajanja« ugotovitev raziskav v plane družbeno-prostorskega razvoja, po drugi strani pa so izčrpno prikazali samoupravi sistem družbeno-prostorskega planiranja v Jugoslaviji, ki je med tujimi udeleženci vzbudil veliko zanimanje. Lahko trdimo, da je seminar v vsebinskem smislu nakazal stične točke med družbeno-prostorskimi načrtovalci in raziskovalci družbenega razvoja, kar je podlaga za nadaljnje dolgoročno sodelovanje.

Organizator je navezal tudi stike s komisijo za raziskovalno dejavnost pri skupščini mesta Ljubljane in z zavodom za družbeni razvoj Ljubljane (v ustanavljanju). Tematika seminarja je namreč neposredno zadevala probleme, s katerimi se ukvarjajo ljubljanske občine in še zlasti tudi skupščina mesta Ljubljane (npr. Ljubljana 2000).

Povezali smo se tudi z urbanističnim društvom SRS in s slovenskim sociološkim društvom. Stike smo navezali s fondom federacije za kreditiranje hitrejšega razvoja gospodarstva nerazvitih republik in avtonomnih pokrajin.

Program seminarja je obravnavala jugoslovanska komisija za sodelovanje z UNESCO, ki ga je priporočila ustreznim oddelkom UNESCO V Parizu, ter organizaciji združenih narodov za okolje (UNEP) v Nairobiju.

Pripravo seminarja sta obravnavali in podprli komisija za znanstvene sestance (odbor za koordinacijo znanosti in tehnologije v SFRJ) in komisija za mednarodno sodelovanje v okviru raziskovalne skupnosti Slovenije.

O pripravi na seminar in poteku srečanja smo seznanili tudi predstavnike marksističnega centra pri CK ZKS, izvršnega sveta skupščine SRS in zveznega izvršnega sveta in vrsto drugih institucij iz prakse.

Glede na takšno zasnovo seminarja in glede na pomen, ki ga ima za družbenopolitično prakso kot tudi za izpopolnjevanje našega raziskovalnega dela, je dr. Anton Vratuša v imenu zveznega izvršnega sveta začel delo seminarja.

III. Vzporedne aktivnosti

Vzporedno z delom na seminarju je potekala še cela vrsta vzporednih aktivnosti, katerih namen je bil čimbolj vsestransko seznaniti udeležence seminarja z danostmi in specifičnostmi naše samoupravne skupnosti.

Ena izmed posebnosti, ki so jo kar množično komentirali tuji udeleženci že na začetku seminarja, je bila prav v tem, da je pri nas znanstveno-raziskovalno delo presenetljivo tesno povezano z družbenopolitično prakso.

Takšna razmišljanja je spodbudila navzočnost predstavnikov federacije, republike iz mesta Ljubljane in pa to, da so se udeleženci seznanili ne le z ožjimi strokovnimi in znanstvenimi spoznanji, temveč tudi z dosežki in problematiko dejanskega delovanja samoupravnega sistema z vidika odločanja in zavestnega usmerjanja ali planiranja družbenega razvoja na ravni občine, medobčinskih skupnosti, republike in federacije, ter celotnim razčlenjenim sistemom samoupravnih interesnih skupnosti ter mehanizmi izražanja in usklajevanja interesov (panel diskusija: predstavitev situacije v Sloveniji — dr. Avguštin Lah; predstavitev komunalnega sistema — Dimitar Mirčev; prikaz raziskovalnega projekta: zakonitosti razvoja komune kot samoupravne družbene skupnosti — Stane Saksida; predstavitev statističnega sistema Jugoslavije z vidika potreb po informacijah za usmerjanje razvoja na ravni občin in krajevnih skupnosti dr. Vojan Konvalinka — publikacija »Yugoslav Communes«, ki vsebuje več kot 100 podatkov za vsako izmed 510 občin: ta publikacija je bila razdeljena vsem udeležencem seminarja).

Institucije, ki se ukvarjajo s problematiko razvoja in njegovega usmerjanja na lokalni ali regionalni ravni, so pripravile razstave svojih dejavnosti. Tako je ljubljanski urbanistični zavod prikazal plan razvoja Ljubljane, re-

publiški in zvezni zavod za statistiko pa sta pripravila razstavo statističnih publikacij.

Med samim seminarjem je založba Mladinska knjiga pripravila v prostorih FSPN razstavo strokovnih publikacij na temo: Družbeni razvoj in spremembe v lokalnih in regionalnih skupnostih.

Pri organiziranju ekskurzije v občino Škofja Loka smo združili prijetno s koristnim, saj so si udeleženci ogledali mesto in njegovo okolico, hkrati pa so se neposredno seznanili tudi z razvojno problematiko konkretne občine in načini reševanja te problematike v naši praksi.

Vse te akcije so veliko prispevale k oblikovanju popolne predstave o jugoslovanski samoupravni družbi, njenih dosežkih, ciljih in možnostih.

IV. Pestrost in obsežnost problematike, obravnavane na seminarju, kot tudi »struktura« udeležencev so razvidne iz liste referatov. Prilagamo jo, da bi tako bolje ponazorili celotno podobo o tem mednarodnem delovnem srečanju.

SEZNAM REFERATOV — SOECO/76

1. *Risto Alapuro*
RAZNOLIČNOSTI V POLITIČNEM ZDRUŽEVANJU AGRARNEGA PREBIVALSTVA NA FINSKEM OD LETA 1907 DO LETA 1932
Univerza v Helsinkih, Helsinki, Finska
2. *Rudolf Andorka*
TEŽNJE REGIONALNEGA RAZVOJA IN DIFERENCIACIJE NA
MADŽARSKEM, MERJENE S SOCIALNIMI KAZALCI
Centralni statistični zavod, Budimpešta, Madžarska
3. *Ana Barbič*
POLITIČNA AKTIVNOST IN POLITIČNA STALIŠČA LOKALNIH
VODITELJEV DO STRUKTURNIH IN RAZVOJNIH ZNAČILNOSTI
NJIHOVIH LOKALNIH SKUPNOSTI
Inštitut za sociologijo, Ljubljana, Jugoslavija
4. *Michael Bassand*
DINAMIKA SISTEMA TERITORIALNIH SKUPNOSTI
Univerza v Ženevi, Ženeva, Švica
5. *Roger Benjamin in Kan Ori*
TIPOLOGIJA VAŠKIH DRUŽBENO-EKONOMSKIH SISTEMOV
(UTEMELJENA NA PROUČEVANJU INDIJSKIH VASI)
Univerza v Minnesoti, Minneapolis, ZDA
Univerza »Sophia«, Tokio
6. *Marijan Blejec*
REGIONALNE CENTROID-VARIANCE SOCIALNO-EKONOMSKIH
POJAVOV
Ekonomska fakulteta, Ljubljana, Jugoslavija
7. *Marijan Blejec*
RANK CHART
Ekonomska fakulteta, Ljubljana, Jugoslavija
8. *Ranko Bon*
ALOMETRIJA V TIPOLOŠKI SESTAVI PROMETNE MREŽE
Urbanistični inštitut SRS, Ljubljana, Jugoslavija

9. *Andrej Briški*
POSPEŠEVANJE RAZVOJA NERAZVITIH PODROČIJ SFR JUGOSLAVIJE
IN SR SLOVENIJE
Zavod SRS za planiranje, Ljubljana, Jugoslavija
10. *Andrej Caserman*
INFORMACIJSKI SISTEM ZA SAMOUPRAVNO PLANIRANJE, (informacija o raziskovalnem projektu)
Inštitut za sociologijo, Ljubljana, Jugoslavija
11. *Branislav Čolanović, Jože Zakonjšek in Radomir Jovanović*
PLANIRANJE V JUGOSLAVIJI
Narodna banka Jugoslavije, Beograd, Jugoslavija
Zavod SR Slovenije za družbeno planiranje, Ljubljana, Jugoslavija
Ekonomski inštitut Beograd, Jugoslavija
12. *Biplab Dasgupta*
TIPOLOGIJA VAŠKIH DRUŽBENO-EKONOMSKIH SISTEMOV (UTEMELJENA NA PROUČEVANJU INDIJSKIH VASI)
Univerza v Sussexu, Brighton, Velika Britanija
12. *Steven E. Deutsch*
POLITIČNO-PARTICIPATIVNE STRUKTURE V OKOLJU IN DRUŽBENE SPREMEMBE
Univerza v Oregonu, Eugene, Oregon, Združene države Amerike
14. *Patrick Doreian in Norman Hummon*
O NAČINIH OCENJEVANJA RAZLIČNIH ENAČBENIH MODELOV DRUŽBENIH POJAVOV: POSKUS MATEMATIČNE ŠTUDIJE SPREMEMB
Univerza v Pittsburgu, Pittsburg, Združene države Amerike
15. *Paul R. Eberts*
OD META-TEORIJE K TEORII: PARADIGME ZA ANALIZO DRUŽBENIH SPREMEMB V PRIMERJALNIH EKONOMSKIH SISTEMIH
Carnellska univerza, Ithaca, New York, Združene države Amerike
16. *Grzegorz Gorzelak*
NEKATERI METODOLOŠKI PROBLEMI PRI UPORABI MULTIVARIANTNIH PRIMERJALNIH STATISTIČNIH METOD V REGIONALNIH ŠTUDIJAH
Centralni statistični zavod Poljske, Varšava, Poljska
17. *Edward V. Girousov*
PREDMET IN NALOGE SOCIALNE EKOLOGIJE
Fakulteta znanosti, oddelek za filozofijo, Moskva, Sovjetska zveza
18. *Lojze Gosar*
SOCIALNO-DEMOGRAFSKA RAZVRSTITEV POPISNIH OBMOČIJ V SLOVENIJI
Urbanistični inštitut SRS, Ljubljana, Jugoslavija
19. *Charles Grenier in Perry Howard*
LONGITUDINALNA ANALIZA POLITIČNIH SPREMEMB: Predlog metodološkega pristopa
Državna univerza v Louisiani, Louisiana, Združene države Amerike

20. *Peter Heintz*
OPIS NEKATERIH MEHANIZMOV REPRODUKCIJE IN SPREMEMB V
STRATIFIKACIJI ARGENTINSKIH IN LATINSKOAMERIŠKIH
NARODOV
Univerza v Zürichu, Zürich, Švica
21. *Norman P. Hummon in Patrick Doreian*
PROSTORSKI MODELI ZA POLITIČNE POJAVE
Univerza v Pittsburgu, Pittsburg, Združene države Amerike
22. *Branislav Ivanović*
DOLOČANJE SISTEMA KAZALCEV NA PODLAGI MEDNARODNE
RAZVOJNE STRATEGIJE
Inštitut za statistiko, Beograd, Jugoslavija
23. *Philip E. Jacob*
POLITIČNO VODSTVO IN RAZVOJNE SPREMEMBE
Univerza na Havajih, Honolulu, Havaji, ZDA
24. *Jovanka Janković in Milutin Prokić*
STANJE KRAJEVNIH SKUPNOSTI V JUGOSLAVIJI
Zvezni zavod za statistiko, Beograd, Jugoslavija
25. *Carl-Gunnar Janson*
FAKTORSKA ANALIZA DRUŽBENOEKONOMSKIH SPREMEMB
Univerza v Stockholmu, Stockholm, Švedska
26. *Živojin Jevtić*
REGIONALNE RAZLIKE V SEZONSKIH DEJAVNIKIH
Inštitut za statistiko, Beograd, Jugoslavija
27. *Mišo Jezernik*
SOCIALNE VREDNOTE V PLANIRANJU
Inštitut za sociologijo, Ljubljana, Jugoslavija
28. *Vladimir Kokole*
PRIHODNOST URBANIZACIJE V SLOVENIJI
Zavod SRS za regionalno in prostorsko planiranje, Ljubljana, Jugoslavija
29. *Žiga Knap*
STOHAŠTIČNI AVTOMAT KOT MODEL ZA OPIS PROCESOV RASTI
Institut za sociologijo, Ljubljana, Jugoslavija
30. *Irena Kokotkiwicz*
POMEN SPREMEMB ADMINISTRATIVNI RAZDELITVI NA POLJ-
SKEM V PROCESU IZENAČEVANJA NESKLADNOSTI DRUŽBENEGA
RAZVOJA POSAMEZNIH OBMOČIJ
Centralni statistični zavod Poljske, Varšava, Poljska
31. *Ermin Kržičnik*
POSKUS OPREDELITVE INTEGRALNEGA PLANIRANJA
Inštitut za regionalno ekonomiko in socialni razvoj, Ljubljana, Jugoslavija
32. *Antoni R. Kuklinski*
DRUŽBENA VPRAŠANJA V REGIONALNI POLITIKI IN REGIONAL-
NEM PLANIRANJU
Poljska akademija znanosti, Varšava, Poljska
33. *Antoni R. Kuklinski*
PROSTORSKE DIMENZIJE V POLITIKI IN PLANIRANJU
Poljska akademija znanosti, Varšava, Poljska

34. *Avguštin Lah*
VPRAŠANJA SKLADNEJŠEGA RAZVOJA VSEH OBMOČIJ SLOVENIJE
Izvršni svet skupščine SR Slovenije, Ljubljana, Jugoslavija
35. *Kenneth C. Land in Marcus Felson*
SPLOŠNI OKVIR ZA POSTAVITEV DINAMIČNIH MAKROMODELOV
SOCIALNIH KAZALCEV: VKLJUČNO Z ANALIZO SPREMEMB V
STOPNJI KRIMINALA IN IZDATKI ZA POLICIJO
Univerza v Illinoisu, Urbana, Illinois, ZDA
36. *Zlatinka Leković*
STATISTIČNO OBDELOVANJE PODATKOV IZ POPISA PREBIVALSTVA
O INDIVIDUALNIH GOSPODINJSTVIH KMEČKIH PROIZVAJALCEV
ZA PROUČEVANJE MAJHNIH TERITORIALNIH SKUPNOSTI
Institut za statistiko, Beograd, Jugoslavija
37. *Radivoje Marinković*
VPLIV LOKALNEGA UPRAVLJANJA NA PROCES ZDRUŽEVANJA
ZNOTRAJ IN ZUNAJ MEJA TERITORIALNIH SKUPNOSTI
Fakulteta za politične vede, Beograd, Jugoslavija
38. *Philip Mawhood*
STOPNJA RAZVOJA IN MODEL ZA REFORMO LOKALNE UPRAVE V
AFRIKI
Univerza Ahmadu Bello, Zaria, Nigerija
39. *Lester Milbrath in Nancy McGlen*
KULTURNE RAZLIKE PRI ZAZNAVI PROBLEMOV OKOLJA
Državna univerza v New Yorku, Buffalo, ZDA
40. *Aleksandar Milenković*
DEMOGRAFSKA STATISTIKA V OKVIRU MODERNEGA STATISTIČNE-
GA INFORMACIJSKEGA SISTEMA
Zavod SRS za statistiko, Ljubljana, Jugoslavija
41. *Neva Mlakar in B. Econ*
OCENA KORELACIJE MED MERO NETO-MIGRACIJ IN KAZALCI
STOPNJE RAZVOJA, DOSEŽENE V OBČINAH IN REGIJAH
Zavod SRS za statistiko, Ljubljana, Jugoslavija
42. *Zdravko Mlinar, Cveto Trampuž in Anuška Ferligoj*
RAZVOJ IN SOCIALNA EKOLOGIJA RAZVOJNIH SPREMEMB
Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, Jugoslavija
43. *Zdravko Mlinar*
STOPNJA RAZVITOSTI IN DINAMIKA RAZVOJA
Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, Jugoslavija
44. *Domitar Mirčev*
NOVA JUGOSLOVANSKA OBČINA: STRUKTURA ZA RAZVOJ
Inštitut za sociološka in politično-pravna raziskovanja, Skopje, Jugoslavija
45. *Nadežda Obradović*
MEDOBČINSKO SODELOVANJE KOT NOV SISTEM ODNOSOV V
PROCESU ZDRUŽEVANJA MED OBČINAMI IN NEKAJ TEMELJNIH
DEMOGRAFSKIH DEFINICIJ
Inštitut za društvene vede, Beograd, Jugoslavija
46. *Makoto Okada*
ORIENTALSKE POSEBNOSTI JAPONSKIH EKOLOŠKIH TEORIJ
Univerza »Komazawa«, Tokio, Japonska

47. *Bernard Picon*
PROSTOR KOT PODLAGA ZA NEUSKLAJENO RAZVITOST
Inštitut za ekonomijo in sociologijo dela, Aix en Provence, Francija
48. *David C. Pitt*
DRUŽBENO EKONOMSKI RAZVOJ NA PACIFIKU (NA OBMOČJU TI-
HEGA OCEANA
Univerza v Aucklandu, Auckland, Nova Zelandija
49. *Brian L. Pitcher, Robert L. Hamblin in L. L. Miller*
ŠIRJENJE KOLEKTIVNEGA NASILJA
Univerza v Arizoni, Arizona, ZDA
50. *Guy de Princy*
TEORETIČNI VIDIKI DRUŽBENIH SPREMEMB V AFRIKI
Mednarodni urad za delo, Ženeva, Švica
51. *Eugen Pusić*
OPREDELITEV CENE UPRAVLJANJA V KOMPLEKSNIH NAMENSKIH
SISTEMIH
Pravna fakulteta, Zagreb, Jugoslavija
52. *Eugen Pusić*
RAZVEJANOST IN ZDRUŽEVANJE V LOKALNI UPRAVI
Pravna fakulteta Zagreb, Jugoslavija
53. *Willem Saris*
NOVEJŠI DOSEŽKI ANALIZE MODELOV, KI UPORABLJAJO LINEAR-
NE STRUKTURALNE ENAČBE
Univerza de Boelelaan, Amsterdam, Nizozemska
54. *Guenther F. Schafer, Peter Georgieff in Salomon Klaczko*
FINANČNA POLITIKA V NEMŠKIH MESTIH; nekaj predhodnih ugotovitev
Inštitut za sistemsko tehniko in raziskovanje inovacij,
Karlsruhe-Waldstadt, Z. Nemčija
55. *Saksida, Bošnjak in Sekulič*
V ISKANJU PARADIGME ZA PLANIRANJE
Inštitut za sociologijo, Ljubljana, Jugoslavija
56. *Pavle Sicherl*
S-RAZDALJA KOT MERILO ČASOVNE MERE NEUSKLAJENOSTI
Pravna fakulteta, Ljubljana, Jugoslavija
57. *Raimondo Strassoldo*
RAZVOJNI VIDIKI ODNOSA CENTER-PERIFERIJA
Inštitut za mednarodno sociologijo, Gorica, Italija
58. *Yoshikazu Takaya*
AZIJSKE SKUPNOSTI, KI SE UKVARJAJO S PRIDELOVANJEM RIŽA:
EKOLOŠKI PRISTOP
Univerza v Kyotu, oddelek za jugovzhodno Azijo, Kyoto, Japonska
59. *Henry Teune*
RAZVOJNA EKOLOGIJA POLITIČNE INTERVENCIJE: TEORETIČNI
PRISTOP IN HIPOTEZE
Univerza v Pennsylvaniji, Philadelphia, ZDA
60. *Stojan Tomić*
POLITIKA PROSTORA IN SOCIALNE SPREMEMBE
Fakulteta za politične vede, Sarajevo, Jugoslavija

61. *H. E. Voelkner*
 STRUKTURALNO KOMPLEKSNI MODEL RASTI: SKALOGRAMSKA
 ANALIZA RAZVOJA IN ČLOVEŠKIH EKOSISTEMOV
 Raziskovalni inštitut ZN za družbeni razvoj, Ženeva, Švica
62. *Dolfe Vogelink in Anuška Ferligoj*
 ODLOČILNI DEJAVNIKI MIGRACIJSKIH PROCESOV V JUGOSLAVIJI
 Ekonomska fakulteta, Ljubljana, Jugoslavija
 Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, Jugoslavija
63. *Igor Vrišer*
 PODROČJA VPLIVA JUGOSLOVANSKIH MEST IN TRGOV
 Filozofska fakulteta v Ljubljani, Ljubljana, Jugoslavija
64. *Igor Vrišer*
 SLOVENSKA MESTA
 Filozofska fakulteta v Ljubljani, Ljubljana, Jugoslavija
65. *Ryszard Wilczewski*
 INVESTIRANJE IN DRUŽBENO EKONOMSKI RAZVOJ NERAZVITIH
 OBMOČIJ NA POLJSKEM
 Centralni statistični zavod, Poljske, Varšava, Poljska
66. *Oliver P. Williams*
 TEORIJA PRIMERJALNE URBANE POLITIKE
 Univerza v Pennsylvaniji, Philadelphia, ZDA
67. *Krzysztof Zagorski*
 DRUŽBENA MOBILNOST V DRUŽBENO-DEMOGRAFSKIH OBMOČJIH
 NA POLJSKEM
 Inštitut za sociologijo in filozofijo, Varšava, Poljska
68. *Janina Frentzel-Zagorska*
 KULTURNI RAZVOJ REGIJ, ANALIZA GLAVNIH KOMPONENT IN
 KVALITATIVNI PODATKI
 Inštitut za sociologijo in filozofijo, Varšava, Poljska
69. *Slobodan Žarković*
 PREGLED MALIH SKUPNOSTI
 Inštitut za statistiko, Beograd, Jugoslavija

JANEZ PEČAR

Formalno (javno) nadzorstvo in reforma

Formalno (družbeno) nadzorstvo, še posebej pa pravosodna ureditev, zlasti letos ne zaposlujeta samo ustreznih organov državne uprave (in sodstva), marveč tudi politične institucije, ne nazadnje pa o obeh razpravlja tudi javnost. Vprašanja nadzorovanja in spreminjanja človeškega vedenja so pri nas po novih ustavnih spremembah toliko bolj privlačna ter ne odpirajo samo novih in samoupravnih organov družbenega nadzorstva, marveč načenjajo tudi razne dileme in neredko podirajo romantična mnenja o državi, njeni oblasti in prisili, ki sta imanentni predvsem tistim »državnim« mehanizmom, o katerih bo tekla beseda v tem sestavku.

Formalno nadzorstvo v tem trenutku se želi na nekih področjih manj, na drugih bolj prilagoditi in reformirati po idejnopoličnih načelih zato, da bi ustrezalo samoupravni ureditvi ljudi v združenem delu. Veliko pričakujemo tudi od samoupravnega (družbenega) nadzorstva, posebno zato, da bi tudi to prispevalo k utrjevanju ustavnosti in zakonitosti v naši družbi na drugačen način in z drugimi sredstvi kot država. Podružbljanje in decentralizacija sta ključni področji, ki ju ne more prezreti nobeno poglobljeno razmišljanje o tem, kako snovati nadzor nad ljudmi v razmerah, ki naj sledijo obdobju, odkar je prišlo do sprememb z zadnjo ustavno ureditvijo. Hkrati ko je ureditev nadzorstva (državnega in samoupravnega) odsev stopnje demokratizacije vsake družbe (in naše toliko bolj), pa prav tako kaže, kakšno je razmerje občana do države, kakšne so njegove pravice in dolžnosti urejati nekatera vprašanja po njegovih izhodiščih in sploh uporabljati oblast in prisilo za internalizacijo (tudi socializacijo, politizacijo itn.) družbenih vrednot in za doseganje višjih ciljev — danes in v prihodnosti še posebej.

Glede na to tudi sankcije, grožnje in zastraševanje niso več edino sredstvo za doseganje poslušnosti, čeprav še vedno ostajajo v rokah države, ki pa postaja le eden izmed organizmov za nadzor. V politiki zatiranja in omejevanja odklonskosti država s svojimi organi nadzorstva sicer res še določa ključne cilje, odbira sredstva in oblike prisiljevanja, toda pri tem že prepušča nekatera področja urejanja zadev drugim mehanizmom, dokaj novim in še nepreskušanim, toda zasnovanim na razrednih temeljih.

S tem čedalje bolj poudarjamo, da v naši samoupravni socialistični družbi niso samo država in njeni organi za nadzor in spreminjanje vedenja ljudi odgovorni za boj z odklonskostjo, marveč je za to odgovoren tudi vsak

občan in vsi skupaj še posebej, in to poleg države in ob njej (organi za notranje zadeve, tožilstva, sodišča, pravobranilstva, inšpekcija, SDK, carina, sodniki za prekrške itd.). Od nje se težišče dejavnosti nadzorovanja premika tudi na druge organizme, čeprav na obzorju najbrž še ni ureditve, ki bi državo docela zamenjala v nadzorstvu. Zato se takšen dualizem kaže kot nujnost in upravičenost. Vprašljivo je le razmerje sil enega in drugega (državnega in samoupravnega nadzorstva).

Reforma nadzorstva prinaša nove organizme, reorganizacijo starih, spremenjeno zakonodajo itn., in končno tudi spreminja ljudi, ki opravljajo dejavnosti nadzorovanja z namenom, da bi spreminjali tudi družbo. S tem v zvezi se ta sestavek ne loteva državnega (formalnega) nadzorstva z ustavnih in upravnih zornih kotov, marveč predvsem s kriminoloških in kriminalno političnih.

1. Ideologija in obravnavanje odklonskosti

Nadzorovanje je pomembna sestavina katerekoli dejavnosti in zato sploh del vsakega družbenega sistema. Prav s tem v zvezi mora biti zlasti tisto nadzorstvo, ki ga posebej organizira država skladno s cilji, ki jih uresničuje v imenu razreda, za katerega opravlja oblast nad ljudmi. Glede na to zahtevajo vsaka nova družbena razmerja nove oblike in načine opravljanja nadzorstva, ki jih zlasti glede »družbenega formalnega nadzorstva« vedno določa ideologija vladajočega razreda. *Razredni interes je torej vedno očit en v določanju, nadzorovanju, odbiru in rehabilitaciji odklonskega vedenja in deviantov.*

Čeprav v marksistični ideologiji ni kdove koliko teoretičnih premis o tem in tudi »Marx ni veliko povedal o kazenskem pravosodju in nadzorstvu«,¹ v socialističnih deželah dosti razmišljajo o »političnih, gospodarskih, ideoloških, intelektualnih in kulturnih silnicah delovnih ljudi« pri zatiranju odklonskosti in o boju z devianti, zlasti v tistem delu, ki zadeva družbeno pogojevnost škodljivstva. Boj s kriminalnostjo ne zadeva samo države, marveč predvsem družbo in njene organizacije in posameznike. »Ideologija je torej osrednja sestavina v celotni ureditvi spreminjanja in stabilnosti družbe in ključ za razumevanje«² politike omejevanja in zatiranja kriminalnosti. »Ideologija je pglavitni dejavnik v družbenem nadzorstvu človeka.«³ Vedno vpliva na sankcioniranje prav določenega vedenja. Spremembe v ideologiji pa prav tako prinašajo spremembe v vedenju, določajo nova pravila, kajti določanje, kaj je v neki družbi odklonsko oziroma »kriminalno, — je vedno politično.«⁴

Ideologija razreda, ki je na oblasti, določa poleg prava z vsemi njegovimi učinki tudi mehanizme države za varovanje ideologije, ki stoji za pravom ali v pravu. S tem pa se morajo tudi nadzorni organi države vključevati v družbene procese in to docela v skladu z vlogo ideologije in državno ureditvijo. Kajti v nasprotnem primeru prihaja do konfliktnih položajev, ki smo jim od časa do časa priče tudi pri nas, ko prihaja do političnih ocen, po katerih formalno družbeno nadzorstvo ne opravlja zadovoljivo svojih nalog ali hodi

¹ Quinney, str. 78.

² Miller, str. 142.

³ Abearian, V.: *Social Control and Social Science*, str. 159.

⁴ Glej tudi: Akins v *Crime and Criminal Justice*, str. 63.

po poteh, ki niso imanentne vladajoči ideologiji, oziroma ne gre v smeri politizacije nadzorstva, tako kot bi bilo željeno.

Odtod tudi potreba po poseganju v nadzorne mehanizme z različnimi »kakovostnimi in količinskimi spremembami,«⁵ ki naj pomagajo in prispevajo k socializaciji nadzorstva z družbenopolitičnimi cilji in spremembami (ki jih pri nas poleg ustavnih sprememb narekujejo tudi družbenogospodarski tokovi in zahteve združenega dela). Hkrati pa se pri nas pričenjajo odločne in široke akcije proti družbenim deformacijam, težnjam in praksi, ki ogrožajo socialistično samoupravno naravo družbe, proti kršitvam in izigravanjem zakonov, proti kriminalu in sploh proti nesamoupravnim in nesocialističnim pojavom.⁶ *Razredna podoba formalnega družbenega nadzorstva in odločno zastavljeno odstranjevanje družbenih deformacij in vseh tistih pojavov, ki ovirajo ali zmanjšujejo družbeno stabilnost in zastružujejo družbenopolitična vprašanja, sta bistveni prvini, ki jih načrtuje ideologija za usmerjanje družbe k idealom v prihodnosti.*

S tem je formalno družbeno nadzorstvo pomemben instrument oblasti in prisile, zasnovan na razrednih interesih, ki kot *državni organ posega v družbenih konfliktih* s sredstvi, ki jih ima na voljo država že od nekdaj.

2. Pravo in nadzorstvo kot družbeni inženiring

Organi formalnega družbenega nadzorstva tudi še pri nas ostajajo instrument oblasti in prisile za konformiranje vrednot. Tudi njihova sredstva so še vedno klasična in so pretežno obvezna, prisilna in nujna ter hkrati dokaj imanentna klasični državi, čeprav se »pravo v socialistični družbi kakovostno spreminja po svoji instrumentalni funkcionalnosti v svoje nasprotje.«⁷ S pomočjo prava in nadzorstva, ki deluje po tem pravu, pa ima družba (država) moč, da se spreminja — zavestno in razumsko.

Prav s pravom in nadzorstvom se glede vedenja in njegovega oblikovanja razvija proces »družbenega inženiringa.«⁸ Pri njem gre za spreminjanje obstoječega, upoštevajoč razpoložljive vire, pridobljene navade, institucije, programe, prevladujočo ideologijo, načrtovanje itn., s čimer politične organizacije, ki vodijo družbo, gradijo svojo vizijo prihodnosti ob ideologiji, ki je temelj za oblikovanje prav določene družbe.

Ideologija vpliva na pravno ureditev. Čeprav ustvarja nova sredstva družbenega inženiringa, vsaj v prehodnem obdobju ne more mimo številnih klasičnih pripomočkov oblasti in prisilnosti. Ni tako lahko priti iz stanja, v katerem »moralne norme vznikajo iz razmer, ki v njih družba živi,«⁹ in prehaja v stanje, ki je drugačno od prej, ne da bi se bilo treba batí razhajanj med pričakovanji v vedenju in dejanskim vedenjem, med željami in resničnostjo in med idealno zamišljenimi vzori in zmožljivostjo, tako v vedenju kot v nadzorovanju.

⁵ Trajković, Diskusija o samoupravnih sodiščih združenega dela, *Arhiv*, 1975, 1, str. 54.

⁶ Glej več o tem Resolucije X. kongresa ZKJ, *Komunist*, 3. 6. 1974, Priloga, str. 4.

⁷ Kušej, str. 397.

⁸ Glej npr. Chamblis—Seidman, str. 9, Johnson, str. 631 in drugi.

⁹ Kušej, prav tam, str. 395.

Pravo in nadzorstvo kot sredstvi v procesu družbenega inženiringa skrbita za usklajevanje morebitnih nasprotujočih si interesov in konfliktov s tem, da jih naravnava v družbeno sprejemljive smeri. Pri tem pa seveda »družbeno nadzorstvo v človeških dejavnostih zahteva, da so regulatorni mehanizmi, pravila ali norme vedenja široko sprejeti in predstavljajo v določenem obsegu temelj za osebno poistovetenje«;¹⁰ prav tako pa naj družbeno nadzorstvo kolikor se da ustreza tako osebni motiviranosti kot skupinskim ciljem.¹¹

Pravo in nadzorstvo sta dejavnosti, nastali predvsem iz političnih razlogov in njim tudi služita. Pravni red »določa ideologija, na kateri temelji«¹² in njegova funkcija je prav v tem, »da uveljavlja s svojo prisilo etični minimum«.¹³ Toda že nekaj časa dokaj pogosto ugotavljajo (ne glede na razne družbenopolitične ureditve), da formalno družbeno nadzorstvo (zlasti organi kazenskega pravosodja) ne zmore več zadovoljivo varovati družbe (to je med drugimi ugotovil tudi VII. mednarodni kriminološki kongres v Beogradu, septembra 1973), zaradi česar deloma tudi *pri nas prihaja do nedržavnih, predvsem samoupravnih organizmov za nadaljevanje »družbenega inženiringa«*, to nadzorstvo je bolj demokratično in bolj skladno s samoupravno socialistično družbo kot tisto nadzorstvo, ki ga vzdržuje država.

Nove institucije in samoupravno pravo postajajo v procesu družbenega inženiringa drugačna oblika za urejanje razmerij med ljudmi tudi glede konfliktov, motečega vedenja in nasprotij.

Državna normativnost in nadzorstvo bosta še lep čas poglavitni sredstvi za intervencije v novih družbenih razmerah, toda nista več edina. Prav glede tega ugotavlja resolucija o srednjeročnem razvoju SR Slovenije,¹⁴ da bo treba z novimi organizacijskimi predpisi uveljavljati take rešitve, da bodo pravosodni organi dejanski instrument delavskega razreda in delovnih ljudi, ki ne bodo ščitili le ustavne in zakonske ureditve, pač pa tudi izpopolnjevali sistem in utrjevali razvoj vseh norm družbenega ravnanja.

3. Represija in zastraševanje

Organi formalnega družbenega nadzorstva so ostali pri nas še vedno predvsem klasični državni organi prisile. *Kljub novim sestavinam preprečevalnega nadzorstva* in ne glede na to, ali gre pri tem za organe za notranje zadeve, javna tožilstva, sodišča (doslej še raznih vrst), inšpekcije itn., *temelji njihova bistvena dejavnost na zastraševanju in prisilnosti*. Zastraševanje pa je nasploh psihološka sestavina nadzorstva. Čeprav ima pri nas formalno nadzorstvo čedalje pomembnejše družbene, vzgojne, pedagoške, informativne, instrumentalne ter interventne vloge, je njegov namen zastraševati in kaznovati tiste, ki se upirajo pravu.

Doslej je še dokaj malo znanega o pomenu in učinkih zastraševanja, še posebno zato, ker so se raziskovalci predvsem ukvarjali le z morebitnim vpli-

¹⁰ Neal v *Social Control and Social Science*, str. 104.

¹¹ Prav tam.

¹² Quinney, str. 85.

¹³ Kušej, str. 396.

¹⁴ Glej Delo 12. 11. 1975, str. 17.

vom smrtni kazni, zapornih kazni in domnevno strogostjo kazni, upoštevajoč njeno dolžino.¹⁵ Skoraj nič pa ne vemo o pomenu posebnega in splošnega zastraševanja. Preprečevalni učinki zastraševanja so še vedno dokaj nejasni. Že Lenin je izrazil mnenje o nepravilnosti kaznovanja posameznikov zato, da bi tako izrečena kazen zastraševalno vplivala na druge.

Zastraševanje naj bi povzročalo strah in občutek tveganja — ter v nekem smislu celo bolečino — pri posamezniku pred morebitno storitvijo dejanja in ga prav zaradi tega odvrčalo od naklepa ali malomarnosti. *Zastraševanje je imanentno formalnemu (državnemu) nadzorstvu, ki je že samo po sebi vidna grožnja državne oblasti za vse nekonformiste.*

Zastraševanju se prav tako pripisuje vzgojnost in vpliv pri odvrčanju zamisli po storitvi, čeprav ni jasno, kakšno je njegovo dojetje glede na določenost ukrepov v zakonu, strogost, zagroženost, kaznovanje, hitrost kaznovanja, stigmatizacijo, počutje varnosti itn.

Represivnost formalnega nadzorstva pa se kaže tudi v sumničavosti,¹⁶ pregonskosti, rabi sredstev prisile itn. do kaznovanja in uporabe raznih sredstev za rehabilitacijo deviantnosti. *Država nasploh opremlja formalno nadzorstvo za čimbolj učinkovito opravljanje naloženih dolžnosti ob pomoči taktičnih in tehničnih sredstev, ki venomer teže k izpolnjevanju in dovršenosti.* Povračilo, splošno in posebno zastraševanje, onemogočanje in rehabilitacija so dopustna sredstva¹⁷ formalnega nadzorstva in premišljenih prizadevanj državnega aparata za obravnavanje storilcev, ki prevevajo prenekatero penološko znanost o človeku-deviantu in od nje prehajajo na tiste, ki se kakorkoli ukvarjajo z odkrivanjem, pregonom, sojenjem, in prevzgojo deviantov.

Formalno družbeno nadzorstvo ne pozna nagrajevanja za konformno vedenje. Navadno le kaznuje za nekonformizem. Odtod tudi njegova prisilnost, ki se ji ob kršitvah pretežno ne da izogniti, če je bil storilec že prijet. Seveda pa gre pri tem posebej omeniti, da strogost nadzorstva na splošno čedalje bolj popušča pod pritiskom humanizacije, pod vplivi teorij o kaznovanju in učinkih znanosti, o možnostih drugačnega spreminjanja človekove osebnosti od tistih, ki jih ima država od nekdaj. Glede na to *človeštvo dosti več ve o poboljševanju kot pa o zastraševalnem vplivu kazni*, čeravno mu je prvo ugodnejše od drugega.

Organi formalnega nadzorstva skušajo s pregonskostjo (represijo) in zastraševanjem dosegati učinkovitost pravnih norm, ki jih določa država. Uresničevanje in zagotavljanje državnih norm pa po drugi strani vspodbuja in povzroča težnje po izogibanju pred prijetjem. Filter teh državnih mehanizmov je pomanjkljiv, ker ostajajo na situ le nekateri, ne pa vsi. Vloga sita pa je čudna — ker se prepogosto izmuznejo tisti, ki bi morali ostati na njem. Tudi iz tega pogosto po svetu izhajajo želje po reformi nadzorstva (zlasti pravosodja in policije) in dopolnjevanju z drugimi tudi nedržavnimi oblikami nadzorovanja. *Razredna izhodišča pa so prav glede tega kašipot*, kako zasnovati (formalno) družbeno nadzorstvo, da bi uspešneje služilo družbenopolitičnim ciljem.

¹⁵ Gibbs, str. 237.

¹⁶ »Competent policeman is always suspicious« — Chamblis — Seidman, str. 273.

¹⁷ Prav tam, str. 435.

4. Deetatizacija in decentralizacija

Organi formalnega nadzorstva opravljajo s svojimi prizadevanji pomembno dejavnosti na področju varstva splošnih družbenih koristi naše samoupravne socialistične družbe. Pri tem imajo razredno in družbeno odgovornost za izvrševanje nalog, vsak na svojem področju in v okviru svoje pristojnosti.

Po zadnjih ustavnih spremembah pa se še posebej tudi pri organih formalnega nadzorstva kažeta dva družbena procesa, to sta deetatizacija in decentralizacija. Z decentralizacijo se skuša dejavnost nadzorstva čim bolj približati občanu in mu omogočiti, da mu bo ta plat države čim bolj dosegljiva, da mu čim prej pomaga ter mu težave, ki ga tarejo, hitro ter kakovostno reši. Bistvo decentralizacije je v tem, da so dejavnosti države čim bližje ljudem in da jih v čim večji meri opravljajo najnižje družbenopolitične skupnosti.¹⁸ Kolikor gre za formalno nadzorstvo, se njihovi organi odvisno od svojih vlog približujejo občanu, kot npr., pri notranjih zadevah z organizacijo varnostnega okoliša in krepitvijo vloge postaje milicije (in njenih oddelkov v občini), pri sodstvu s predvidenimi temeljnimi sodišči z večjimi pristojnostmi in njihovimi oddelki, pri drugih pa ta proces poteka spet drugače in sicer neke bolj, druge zoper manj uspešno. Hkrati z decentralizacijo državnega nadzorstva ne gre pozabiti nekaterih novih samoupravnih nadzornih mehanizmov, ki po svoji vsebinski zasnovanosti prav tako prispevajo k decentralizaciji. Njihov pomen je predvsem v opravljanju zadev, ki jih država prepušča njim v reševanje ali pa določa področja pravic, s katerimi ljudje (po pozitivni zakonodaji države) prosto razpolagajo in rešujejo sami. Z decentralizacijo se tudi postopki končujejo v republiki in ne več izven nje, kar je prav tako v skladu z »državnostjo« republike.

Z deetatizacijo pa se »spreminja način uresničevanja splošnih družbenih koristi v naši družbi«,¹⁹ pri čemer se zmanjšuje vloga državnih organov in prenekatero pristojnosti prenašajo na samoupravne in zunaj države obstoječe mehanizme. To pomeni, da se predvsem nadzorstvo nad vedenjem ljudi, boj s škodljivostvom, preprečevanje družbeno negativnih pojavov, reševanje sporov iz samoupravnih razmerij itn. opravlja na samoupraven način in drugače, kot dela država. Pri tem gre zlasti za družbeno samozaščito, samoupravno delavsko kontrolo, poravnalne svete, samoupravna sodišča, razsodišča itn.

Z deetatizacijo želimo doseči zmanjševanje državne oblasti in prisile in utrjevanje vrednot s samoupravnimi sredstvi tudi ob pričakovanju, da bo to uspešnejše in sprejemljivejše kot konformnost, ki jo vsiljuje država. Pri tem pa naj bi bila dosežena tudi večja odprtost mehanizmov formalnega nadzorstva in omogočeno tesnejše sodelovanje z organizacijami združenega dela in družbenopolitičnimi skupnostmi.

Preprečevanje družbeno negativnih pojavov, samoupravno razreševanje sporov med ljudmi in izvendržavno nadzorovanje vedenja in ravnanja ljudi se kažejo tudi kot tista področja, na katerih država doslej ni imela posebno zavidljivih uspehov, pa jih zato tudi mora izročati v roke organizacijam, ki so (vsaj formalno) manj odvisne od države in ljudem bližje. Te jih bodo s samoupravljanjem, vzajemno, solidarno, odgovorno itn. domnevno lažje, hitreje in

¹⁸ Glej tudi Vavpetič, prva knjiga, str. 179.

¹⁹ Prav tam, str. 185.

ceneje reševali kot država s svojimi strokovnimi organi, pri katerih delujejo »mehanizmi, organizacije, ustanove, ideologije, nikjer osebe, posamezniki, ljudje«²⁰ in kjer gre še vedno za podrejanje, prisilnost, oblast itn.

»Sama deetatizacija je dvostranska. Obsega tako ločitev samouprave od družbenega sistema, kot spreminja samo družbeno ureditev v obliko družbenega samoupravljanja.«²¹

Rešitve glede nadzorovanja v bližnji prihodnosti so torej tu, vsaj idealne in obetajoče. Dajejo še druge možnosti, kot so dekriminalizacija, debirokratizacija, deinstitucionalizacija itn. Od nas ljudi je predvsem odvisno, ali ne bodo morda postale svoja nasprotja. Kaj če si v primerjavi s formalnim nadzorstvom od njih več obetamo, kot nam bodo lahko dajale?

5. Povečanje ali zmanjšanje (formalnega) nadzorstva in stroški

Ko razmišljamo o reformi pravosodja (tudi kazenskega) in o prilagajanju nadzorstva družbenogospodarski sestavi (po novih ustavnih spremembah) in ko hkrati ustanovljamo razne mehanizme samoupravnega nadzorovanja, se samo od sebe ponuja vprašanje — ali več ali manj nadzorstev. S tem je povezano še marsikaj drugega in ne nazadnje tudi stroški za vzdrževanje celotnega mehanizma nadzorovanja v socialistični samoupravni družbi. Z nadzorstvom namreč niso zadovoljni nikjer na svetu in tudi prenekateri politični dokumenti v naši družbi kažejo očitno podobne poglede (vsaj od časa do časa).

Formalno nadzorstvo obravnavajo tudi resolucije VII. kongresa ZKS in X. kongresa ZKJ. Iz njih izhaja ugotovitev, da nam je potrebno močno, sposobno formalno družbeno nadzorstvo, ki bo tudi v političnem smislu ustrezalo pričakovanjem. To plat vprašanja poudarja tudi resolucija o srednjeročnem razvoju SR Slovenije, po kateri naj bo pravosodje »dejanski instrument delavskega razreda in delovnih ljudi«,²² hkrati ko je tudi zapisano, da bodo organi za notranje zadeve »dosledno izvajali svoja zakonska pooblastila na vseh področjih«. ²³

Že samo to (poleg drugih dokumentov zadnjih let) kaže na *povečevanje vloge formalnega nadzorstva v samoupravni socialistični družbi*, ki mora nujno odsevati zlasti na tehle področjih; v večjem vlaganju vanj, v številčni krepitvi in ustrezni kadrovski zasedanosti, v reorganizaciji, v politizaciji, v tesnejši povezavi s političnimi silami družbe in njihovi doslednejši odgovornosti, boljši tehnični opremljenosti in ustreznosti ipd.

Navadno ne objavljamo podatkov, ki zadevajo varnost z zornega kota, koliko ljudi poklicno opravlja to dolžnost, koliko stanejo družbo (državo) mehanizmi formalnega nadzorstva (od organov odkrivanja, pregona, sojenja, rehabilitacije in mnogi drugi). Takšen *cost/benefit* nas ni nikoli posebno zanimal, čeravno množico dejavnosti, ki jih je nekoč »vzdrževala država« neposredno soočamo s »porabniki« uslug. Usluge varstva, varnosti, pravičnosti, zakonitosti itn. še naprej plačuje »država« z davki občanov, pri čemer

²⁰ Lukić, str. 582.

²¹ Stefanović — Zlatić, str. 489.

²² Resolucija — Delo 12. 11. 1975, str. 17.

²³ Prav tam, str. 17.

pa cena, kot kaže, doslej nikoli ni bila posebno pomembna. Le čez kvaliteto je pogosto slišati (politične) pritožbe.

Kljub razvijanju prenekaterih samoupravnih mehanizmov prihajamo pri nas v prav tak položaj kot kjerkoli drugje po svetu, kjer formalno nadzor zahteva »več policije, več sodnikov, več sodišč, več zakonov in predvsem več denarja«, ²⁴ čeprav je drugje formalno (državno) nadzorstvo v bistvu skoraj edino nadzorstvo. Glede na to je položaj pri nas bolj zanimiv, še posebno, ker *krepimo tako samoupravno kot državno nadzorstvo*. Za začetek je tak položaj verjetno še sprejemljiv, sčasoma pa bo treba kaj spremeniti, sicer bomo spet ugotavljali, da prvo ali drugo ali pa kar oboje ne zadovoljuje popolnoma, zlasti ne takrat, kadar bodo posamezni pojavi dosegli tako stopnjo, da bodo prekoračili družbeno tolerantnost in ogrožali družbene vrednote, v takem obsegu, da je to že nevarno.

Ekonomizacija nadzorstva in nadzorovanja bi morala pripeljati do drugačnih pogledov na opravljanje in učinkovitost te dejavnosti, zlasti na področju spreminjanja vedenja ljudi. Samo programi in načrtovanje ne zadostujejo za večjo inventivnost, racionalnost, ustreznost itn., če vse skupaj ni ovrednoteno tudi s stališča naložb in uspešnosti. Postavlja se tudi vprašanje, ali krepitev formalnega nadzorstva ne prispeva k etatizaciji te državne funkcije, k njeni birokratizaciji (tako npr. se je v Sloveniji število delavcev v državni upravi povečalo od 10.000 na 15.000 in še vedno jih manjka 2000 — iz razprave v IK ZKS, Delo, 25. 3. 1976, str. 2), k povečanju hierarhičnih odnosov in uradniške mentalitete itn. Obenem pa povečan državni aparat nima dovolj posluha za urejanje aktualnih družbenih vprašanj, daje premalo svojih lastnih pobud ²⁵ itn.

Več nadzorstva pa prinaša tudi več odkritih kršitev in več kršiteljev, kar spet zahteva več nadzorstva.

6. Organizacijsko spreminjanje obstoječega zaradi doseganja vsebinskega

Spreminjanje formalnega družbenega nadzorstva, tako organizacijsko kot vsebinsko, je vedno pomembna politična naloga. Sedanja organizacijska prizadevanja tečejo tudi v smeri večje odprtosti, boljše dosegljivosti, večje učinkovitosti glede hitrosti uslug, kakovosti itn. Prilagajanje pravosodja npr. novim ustavnim spremembam naj bi bilo končano do začetka leta 1979. Resnost sprememb potrjujejo tudi javne razprave o tem, kje in kakšna sodišča naj bi bila v posameznih krajih in kako zastaviti posamezne dejavnosti glede morebitne specializacije (npr. gospodarska sodišča), stroške, kadrovsko zasedbo, koncentracijo posameznih vrst zadev, če gre za območje, h katerim gravitirata družbeno in gospodarsko življenje, itn. Ob reformi državnega nadzorstva na splošno (zlasti sodišč, tožilstev, pravobranilstev itn.) pa gre hkrati tudi za razvijanje samoupravnega sodstva, utrjevanje samoupravne delavske kontrole in sploh nadzorstva, ki ga v svoje roke čedalje bolj prevzema zdru-

²⁴ Smith, Pollack: Less, Not More: Police, Courts, Prisons, str. 12.

²⁵ Ustavna preobrazba državnih in upravnih organov, posvet na CK ZKS, *Komunist* 29. 3. 1976, str. 4.

ženo delo. Ne nazadnje se zastavljajo tudi vprašanja, kako prilagajati študij na višjih in visokih šolah, da bo ustrezal izobraževanju za poklice, ki jih potrebuje reformirano formalno in tudi samoupravno nadzorstvo.

Za ločitev »državnega« od »samoupravnega« pa so zelo pomembna razmišljanja, *kako tudi na področju nadzorstva »opredeliti državo kot funkcijo samoupravne družbe*»,²⁶ da bodo ljudem uspešno varovala z »državno prisilo nekatere njihove pravice in njihove osebne, skupne in splošne družbene interese».²⁷

Formalno nadzorstvo spreminjamo zaradi zaostajanja za družbenogospodarskim in političnim razvojem naše družbe. Pri tem glede vsebine najbrž ni pričakovati posebno velikih sprememb, gledano z zornega kota občana, ki išče varstvo, pravičnost in zakonitost od države. Poudarek je predvsem na organizacijskih in funkcionalnih spremembah. *Vpliv delovnih ljudi na formalno družbeno nadzorstvo tudi doslej verjetno ne bo dosti večji* in ga ne gre pričakovati s pretiranim optimizmom pri nobenem njegovih organov, ki pri nas še vedno predstavljajo državo. Državno nadzorstvo ostaja po svoji pglavitni vlogi instrument države, ki le polagoma prepušča nekatera področja samoupravnemu nadzorstvu. Spremembe v kvaliteti in dosegljivosti »uslug« pa so navadno bolj odvisne od ljudi v nadzorstvu in manj od organizacije in njene vsebine. Glede na to je reforma nedvomno zapletena in celostna politična naloga, kajti organizacijsko spreminjanje zaradi vsebinskega je proces, ki bo moral teči še v prihodnje zlasti glede reforme ljudi, ki opravljajo funkcijo nadzorstva države.

7. *Scientifikacija, tehnologizacija, modernizacija, racionalizacija itn.*

Znanost in tehnologija postajata danes bistveni sestavini katerekoli smotrne človeške dejavnosti²⁸ in imata v vsaki družbi pomembno politično vlogo. Ne nazadnje prodirata tudi v formalno družbeno nadzorstvo in v dejavnosti človeškega nadzorovanja in spreminjanja. Zlasti o zadnjem je danes v svetu dosti razmišljanj; porajajo se nešteta etična in moralna vprašanja, ki pa si jih ob tej priložnosti ne lotevamo. Nam gre za *znanost in tehnologijo* kot sredstvi za hitrejša in učinkovitejša ugotavljanje podatkov, za odkrivanje in prijemanje storilcev, za dokazovanje njihove krivde in odgovornosti, za rehabilitacijo deviantov in njihovo vračanje družbi in podobno. *Obe skupaj druga z drugo vodita k nadaljnjim procesom v družbeni delitvi dela* (tudi v nadzorovanju), *ki imajo za posledico še modernizacijo, ekonomizacijo, racionalizacijo, specializacijo, načrtovanje in napovedovanje* in ne nazadnje vodijo tudi k izračunavanju stroškov, s čimer se ugotavlja, koliko naj sploh prinaša neko vlaganje in koliko pričakovati pri nekaterih izdatkih.

Ni mogoče naštevati, kaj danes državni organi odkrivanja, pregona, sojenja in rehabilitacije uporabljajo pri svojem delu, ker je marsikaj od tega (podobno kot na vojaškem področju) skrivnost in pogosto sploh ne prihaja

²⁶ Gaspari: Spremembe v pravosodju — zakaj in koliko, *Naši razgledi* XXV, 3 (578), 13. 2. 1976, str. 61.

²⁷ Prav tam, str. 62.

²⁸ Glej več o tem: Dickson, Technology and Social Reality, in drugi.

v javnost. Kolikor ne gre za samo tehniko, pa gre lahko še za postopke in metode, ki se neredko skrivajo še pred vdorom sovražnika (še posebno, če gre za ugotavljanje politične odklonskosti in boj zoper njo) in so rezultati znanosti in tehnologije, ki se razvijata ter prilagajata prav v ta namen. S tem se prav tako načenja vprašanje zakonitosti, zasebnosti, svobode in človekove suverenosti, kar nas za naš namen prav tako ne zanima ob tej priložnosti.

Nam gre za razmišljanje, koliko so pri nas znanost, tehnologija, modernizacija itn. del novacijskih procesov v formalnem nadzorstvu, kolik je delež umskega dela v dejavnostih nadzorovanja (ali ni predvsem stvar rutine), koliko se znanost in tehnologija povezuje z nadzorstvenimi zmogljivostmi in učinkovitostjo in kako si sploh formalno nadzorstvo prizadeva za svoj razvoj ob uporabi znanosti in tehnologije ter podobno.²⁹ *Še posebno zato, da bi tudi nadzorstvo bolje razumelo sebe in družbo, v kateri opravlja svojo vlogo*, ter vzroke in oblike odklonskosti, politika pa svoje odgovornosti za to, kako naj z državnim nadzorstvom najustrezneje varuje družbo pred nevarnostmi in kakšna naj bo vizija o nadzorstvu glede na družbene cilje v prihodnje.

Uresničevanje ustavnih sprememb in prilagajanja formalnega družbenega nadzorstva ter spremembah zahtevata, da sta znanost in tehnologija nepogrešljiva dejavnika razvoja teh mehanizmov, ki morata imeti svoj vzvratni vpliv v dejavnostih nadzorovanja. Gre za to, da bi znanost dojela navdihe potreb, hkrati pa je prav, da jo nadzorstvo upošteva, da jo financira in da se pri svojih dejavnostih opira na domača znanstvena spoznanja in verificirane tuje ugotovitve. *Domača znanost in tehnologija pa naj se preskuša v praksi ter prispevata hkrati tudi k modernizaciji in racionalizaciji nadzorstva*, k večji scientifikaciji nadzorovanja, k avtomatizaciji in ne nazadnje k večji učinkovitosti, humanosti ipd.

Strokovno in politično izobraževanje v nadzorstvu, znanstveno raziskovalno delo o njem in zanj, uvajanje sodobne tehnologije itn. so današnji imperativ na tem področju tudi pri nas in ne le drugod.³⁰ To ne pomeni samo nove opreme (ki je bolj dosegljiva le nekaterim organom nadzorstva) in metod za zatiranje odklonskosti, marveč tudi taktično, analitično, diagnostično, politično itn. usposabljanje za nadzorovanje pojavov v sedanjosti, za predvidevanje bližnje prihodnosti, za večjo ustvarjalnost, za merjenje učinkovitosti itn. Skratka, znanstveno tehnična revolucija mora očitneje odsevati pri zatiranju odklonskosti in obravnavanju storilcev, hkrati pa dosledno upoštevati ustavnost in zakonitost.

Danes po svetu ugotavljajo, da naj bi bilo nadzorstvo prav tako scientificirano kot postaja ideologizirano,³¹ pri čemer je drugo lažje kot prvo, ki zahteva velika materialna vlaganja. Toda brez znanosti in tehnologije ni napredka tudi v formalnem družbenem nadzorstvu, ki mora slediti družbenim tokovom. Znanost mu pomaga »odkrivati probleme«, jih analizirati, pripravljati metodološka in teoretična sredstva, odkrivati strateške točke za inter-

²⁹ Glej s tem v zvezi zlasti stališča 40. seje CK ZKS *Komunist*, 15. 3. 1976 ter sklepe VII. kongresa ZKS ter X. kongresa ZKJ o znanosti.

³⁰ Glej o tem zlasti: Task Force Report, Science and Technology (and Criminal Justice System).

³¹ Miller, str. 151.

vencije v družbenih sestavah in procesih ter predvidevati alternative v rešitvah.³²

Različnost organov formalnega družbenega nadzorstva določa različnost dostopnosti znanosti in tehnologije, ki sta odvisni od tega, ali gre za visoko strokovno izobražene kadre ali ne, ali gre za delovanje, ki je bolj odvisno od normativnih znanosti ali ne, ali je treba pri delu uporabljati predvsem tehnične in naravoslovne ali pretežno družboslovne znanosti itn., hkrati ko so zlasti pri nas bistvena tudi razpoložljiva sredstva in pogosto osebne želje posameznika po znanju, po večji domiselnosti, ustvarjalnosti, samostojnosti, prodornosti, mobilnosti itn.

8. Prilaganje in spreminjanje nadzorovalcev

Politični dokumenti poudarjajo potrebo po intenzivnejšem ideološkem delu med delavci v organih nadzorstva³³ in politizaciji nadzorstva sploh. Ugotavljajo tudi, da proces politizacije še ni na taki stopnji, kakršen bi lahko bil glede na izobrazbeno stopnjo ljudi v teh organih. Glede tega naj bi se tudi politične organizacije v organih državnega nadzorstva nenehno zavzemale za idejno politično usposabljanje in usmerjanje ljudi, za strokovno, kadrovsko in organizacijsko pripravlanje organov državne uprave, *pravosodja, državne varnosti* (podčrtal pisec), službe družbenega knjigovodstva, davčnih, inšpekcijskih in drugih služb, »ki naj učinkoviteje uveljavljajo spoštovanje zakonitosti na vseh področjih družbenega življenja«.³⁴

Skratka, *kadrovska vprašanja so ključna sestavina za dosego politizacije nadzorstva* še posebno, ker so ti organi, po političnih ocenah, »še vedno premalo odprti navzven, v javnost, v družbeni prostor, njihovo delovanje je tako dokaj zaprto in nedostopno, njihove odločitve so površno usklajene z idejno-političnimi izhodišči, slabo racionalizirajo svoje delo«³⁵ itn. Obenem pa se tudi ugotavlja, da načela in razmerja pri delitvi dohodka v teh organih še niso tako urejena, da bi bili lahko zadovoljni. Ti organi so zasnovani preveč hierarhično, kar ovira mlade ljudi, da bi vstopali v te službe, zadržuje njihove pobude, jim ne daje možnosti, da bi izražali svojo ustvarjalnost, kar na koncu vpliva tudi na pomanjkanje kadrov.

Razmišljanja o kadrih v nadzorstvu izhajajo predvsem iz političnih ocen. Malo je raziskovalnega dela, ki bi nam podrobneje in brez čustev pojasnjevalo motiviranost za delo v nadzorovanju, samostojnost pri delu na podlagi zakonov in avtonomnost organov pri odločanju, vzročno povezanost med zaprtostjo posameznih mehanizmov in njihovo bojznijo pred »infiltracijami« in strahom pred vsem, kar ni zraslo iz njihove lastne pameti, ki bi pojasnjevalo, kakšne so »ideologije« poklicev posameznih vrst nadzorstva, osebne vrednote itn. Znatno več bi morali vedeti o težavah in osebni problematiki nadzorovalcev, in to od miličnika ter paznika prek tožilca do sodnikov, upravnikov zaporov in vzgojiteljev ter drugih. Marsikaj, o čemer se razpravlja, morda še ne

³² Rainwater, str. 10 in 11.

³³ Glej npr. Peta seja CK ZKJ, *Komunist, posebna priloga*, 11. 1. 1976, str. 11.

³⁴ Resolucije X. kongresa ZKJ, *Komunist*, 3. julija 1974, str. 13.

³⁵ S posveta IK CK ZKS, *Delo*, 25. 3. 1976, str. 2.

razkriva prave dejanskosti in tudi ne obravnava problematike še iz drugih zornih kotov, kot so karierizem (tudi s pomočjo partijske knjižice),³⁶ prilaganje oblasti osebnostni sestavi posameznih delavcev, strokovno in politično zaostajanje, razraščanje števila ljudi v nadzorstvu zaradi potreb, ki niso stvarne (kaj je sploh potreba po ljudeh — glej npr. Petrovo načelo), negospodarnost, neracionalnost, nesposobnost predvidevanja, vrednotenje po merilih, ki niso odvisna od dela (le delo in rezultati dela naj določajo gnotni in družbeni položaj človeka), neizdelanost poklicnih standardov, odgovornosti itn.

Kljub napredku pri političnem, splošnem in strokovnem izobraževanju je še vedno dovolj pomanjkljivosti. *Vse kritike, ki jih doživlja nadzorstvo v zadnjih letih, izhajajo iz neurejene in nezadovoljive kadrovske ureditve.* Nadzorovalna ureditev in njena kadrovska struktura stojita druga ob drugi in skupaj vplivata na stanje, kakršno je, in določata učinkovitost ter vse, kar je z njo v zvezi.

Odtod tudi želje po razrednih kadrovskih kriterijih pri odbiri ljudi za nadzorstvo, zahteve, da nadalje humaniziramo razmerja nadzorovalcev do nadzorovanih, opozorila, kako potrebna je družbenopolitična opredeljenost, zahteve po krepitvi kadrovskega sestava v raznih organih nadzorstva, po samoupravnih opredeljenosti, posluhu za uveljavljanje interesov delavskega razreda ter ne nazadnje nujnost, da zagotovimo zaželeno mentaliteto pri ljudeh v organih formalnega družbenega nadzorstva, ki naj bi bili zavestno opredeljeni za socializem.

V formalnem družbenem nadzorstvu torej ne gre samo za reformo organov, marveč tudi za široko zasnovano in politično podprto spreminjanje nadzorovalcev in spreminjevalcev človeškega vedenja v naši družbi. Gre za podobo »nadzorovalcev« v določeni družbeni ureditvi, »nadzorovalcev«, ki naj bi kar najbolj ustrezali ciljem, ki naj jih uresničujejo. Ni nam dovolj znano, ali je to mogoče doseči s podrejanjem ali z motivacijo (in predvsem: s kakšno?), ali s čim drugim. Če je ta »podoba« za vse enaka ali podobno zahtevna, moramo pripraviti tudi sprejemljiva sredstva, s katerimi jo bomo uresničili.

SKLEP

Vsaka družba ima svoja družbenopolitična izhodišča glede formalnega nadzorstva in zato tudi svojo podobo o tem nadzorstvo, svoja pričakovanja in svoja razočaranja. Vendar družba ne more samo na nadzorstvo prelagati odgovornosti za vse, kar je v njej narobe. Državno nadzorstvo samo v določenem obsegu lahko zadovoljuje potrebe po varnosti, ustavnosti in zakonitosti, pravičnosti in enakosti pred zakonom. Nobeno nadzorstvo pa ni nikjer sposobno, da bi v celoti in vedno ustrezalo zahtevam sil, v katerih imenu opravlja svojo družbeno (in predvsem tudi politično) vlogo. Metode in načini delovanja formalnega (državnega) nadzorstva so navadno skrajna sredstva, s katerimi se pretežno prisilno »vsiljuje« volja »države« (družbe) za sprejemanje vrednot, zlasti pri tistih, ki se odmikajo od poprečja v negativni smeri. Državno (for-

³⁶ Glej npr.: S partijsko knjižico do kariere? *Delo*, sobotna priloga, 13. 3. 1976, str. 23.

malno družbeno) nadzorstvo je že od nekdaj mehanizem za konformiranje ljudi in za strahovanje neposlušnih. Te vloge tudi do današnjega dne ni zgubilo ne glede na politično ureditev, v kateri opravlja svoje naloge. Pri nas ustanovljamo samoupravno nadzorstvo pri katerem ima na voljo drugačna sredstva in se nadzorstva udeležujejo zainteresirani subjekti. Zato je vizija formalnega nadzorstva v tem, da naj bi zmanjševali njegovo vlogo.

Kolikor se boj s kriminalnostjo, zatiranje odklonskosti in sploh preprečevanje kakršnegakoli škodljivstva ujemajo z družbenopolitičnimi nameni, potem je socializacija ljudi s temi dejavnostmi ideološke narave in prilagajanje družbe na dosledno spoštovanje ustavnosti in zakonitosti — v veliki meri politična naloga. Politične sile prav zaradi tega dajejo nadzorstvu poseben poudarek in zahtevajo od njega tudi odgovornost, včasih celo tudi takrat, kadar razširjenost, narava in nevarnost kakih pojavov presegajo njegovo pristojnost, zmogljivost in sposobnost.

Formalno (družbeno) nadzorstvo ostaja ključno sredstvo, s katerimi zagotavljamo poslušnost in uravnavamo ljudi k določenim in zaželenim modelom vedenja (takšnega vedenja v obliki idealne podobe očitno ne predstavlja samo pravo, marveč tudi razni politični dokumenti na zvezni ravni in na republiških ravneh). Glede tega nadzorstvo nikakor ne zgublja svojih prerogativ (vsaj za zdaj še ne) že zgolj s tem, da se porajajo razni drugi samoupravni kontrolni mehanizmi, kot bi morda pričakovali. Zato je težko reči, ali gre ob raznih organizacijah, reorganizacijskih in sploh reformnih posegih za dejansko deatizacijo te državne vloge ali bolj za proces, ki formalnemu nadzorstvu in »politiki zatiranja odklonskosti« (izraz — kriminalna politika — ustreza čedalje manj) ne jemlje bistvenih pristojnosti in ključnih dejavnosti ne prenaša drugam, kjer naj bi se »preneseno« prav tako uspešno zagotavljalo z drugačnimi sredstvi in na drug način.

Ustavnost in zakonitost imata svoje politične, družbene in moralne sestavine. Vzdrževanje reda in pravičnosti pa sta pri tem prav tako ključni vprašanji, zaradi katerih formalno (državno) nadzorstvo sploh obstaja. Ne glede na to, kako so v družbi porazdeljeni moč in blaginja in še marsikaj drugega, kar zlasti pri nas ustvarja razne vrste socialnega razlikovanja, ostaja pred tem državnim nadzorstvom naloga, da pravilno uporablja sredstva nasilja za uveljavljanje družbenih ciljev. To pa ni vedno lahko, še posebno, ker mora vsaka odločitev hkrati ustrezni tudi družbenopolitičnim potrebam odkrivanja, poboljševanja, kaznovanja in sploh zatiranja odklonskosti. Standardi in kakovost nadzorstva so torej odvisni tudi od silnic zunaj nadzorstva samega in se razvijajo pogosto mimo prava, po katerem se takšno nadzorstvo (zato je tudi formalno) sploh ravna.

Resničnost v zvezi z nadzorstvom ni preprosta. Stališča o njem so pogosto intuitivna in izražajo trenutne zahteve ter potrebe, ki jih prevečkrat vzpodbujajo stiska ali čustva. Zato potrebujemo več premišljenih ocen, do katerih bi prišli s pomočjo raziskovalnega dela. V zadnjih letih je za nadzorstvo vedno več zanimanja, toda najbrž je še vedno premalo ustreznega zanimanja. Kritičnost o nadzorstvu naj bi šla vedno »od korenin« našega življenja k ustanovam in od temeljev k jedru zavesti.«³⁷

³⁷ Quinney, str. 83.

UPORABLJENA LITERATURA

1. Akers, R.; Sagarin, E.: *Crime Prevention and Social Control*, New York 1974, 165 str.
2. Bankston, W.-Cramer, J.: Toward a macro-sociological interpretation of general deterrence, *Criminology*, 12, 1974, 3. str. 251—280.
3. Chamblis, W.-Seideman, R.: *Law, Order and Power*, 1971, 533 str.
4. *Conference on Criminal Policy*, Council of Europe — Strasbourg, 1975, 99 str.
5. Davidović, Dragomir: Unutrašnja i spolna kontrola i suzbijanje nezakonitosti i kriminaliteta u privredi, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, VIII, 1970, 2. str. 296—307.
6. Dickson, David: Technology and social reality, *Dialectical Anthropology* I, 1975, 1. str. 25—41.
7. Dinić, Milovan: Društveni pravobranilac samoupravljanja, *Arhiv*, LXI, 1975, 1. str. 28—39.
8. Dragičević, Adolf: Društveno biće radničke klase u procesu odumiranja države i razvoju samoupravne socialističke zajednice, *Naša zakonitost*, XXXIX, 1975, 11—12, str. 3—20.
9. Djordjević, Jovan: Prilog konceptu samoupravnih sudova, *Arhiv*, LXI, 1975, 1. str. 9—16.
10. Gaspari, Milan: Spremembe u pravosodnom sistemu — zakaj in katere, *Naši razgledi*, XX, 3, (578), 13. 2. 1976, str. 61—62.
11. Gardiner, J.-Mulkey, M. ed., *Grim and Criminal Justice*, 1975, 211 str.
12. Gibbs, Jack: *Crime, Punishment and Deterrence*, 1975, 251 str.
13. Idejno politična izhodišča ustavne preobrazbe pravosodnega sistema, *Bilten republiškega sekretariata za pravosodje, organizaciju uprave in proračun*, 1975, št. 1—2, str. 1—3.
14. Idejne i političke osnove organizovanja i ostvarivanja društvene samozaštite, 13. seja predsedstva CK ZKJ, *Dokumenti*, 1975, 59 str.
15. Janowitz, Morris: Sociological theory and social control, *American Journal of Sociology*, 81, 1975, 1. str. 82—102.
16. Johnson, Elmer: *Crime, Correction and Society*, 3. izdaja, 1974, 671 str.
17. *Komazec, Slobodan: Društvena samozaštita i oblici ugrožavanja društvene svojine, 17 str.
18. Kudrjavcev, V. N.: Evolucija sistema kriminalne politike, referat na VII. međnarodnem kriminološkom kongresu u Beogradu od 17.—22. septembra 1973, 14 str.
19. Kušej, Gorazd: Pravo u socialistična društva, *Pravnik* 30, 1975, 10—12, str. 393—399.
20. Lehmann, G.-Renneberg, J.: The Development of complex system of crime control and prevention in the German democratic Republic, *Law and Legislation*, 1970, 1. str. 16—34.
21. Lukić, Radomir: *Sociologija morala*, Beograd 1974, 683 str.
22. McGinnies, E.-Fenster, C.: *The Reinforcement of Social Behavior*, Boston, 1971, 468 str.
23. Miller, Walter: Ideology and criminal justice policy: some current issues, *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 64, 1973, 2. str. 141—162.
24. Milutinović, Milan: Osnovne tendencije u savremenoj kriminologiji, referat na VII. međnarodnem kriminološkom kongresu, Beograd, 17.—22. septembar 1973, 61 str.
25. *Najman, Velizar: Društvena samozaštita i borba protiv socijalne patologije, 9 str.
26. Puhek, Ivan: Ustavnopravno uređenje funkcija elemenata nadzornog-kontrolnog sistema, *Naša zakonitost*, XXXIX, 1975, 11—12, str. 73—78.
27. Quinney, Richard: Crime, control in capitalist society: a critical philosophy of legal order, *Issues in Criminology*, 8, 1973, 1. str. 75—99.
28. Rainwater, Lee, ed. *Deviance and Liberty*, Chicago, 1974, 437 str.
29. Rezolucije X. kongresa ZKJ, *Komunist*, 3. 6. 1974.
30. Rokeach, Milton: *The Nature of Human Values*, New York 1973, 438 str.
31. Scott, J.-Scott, S. ed.: *Social Control and Social Change*, Chicago, 1971, 237 str.
32. Simpozijum »Samoupravljanje i radnička kontrola«, *Pravni život*, XXII, 1973, 4.
33. Smith, H.-Pollack, H.: Less, not more, police, courts, prisons, *Federal Probation*, XXXVI, 1972, 2. str. 12—18.
34. Stališča in sklepi VII. kongresa ZKS, *Komunist*, Ljubljana 1974, 151 str.
35. Stanković, J.: Moral kao normativni izraz samoupravnog regulisanja odgovornosti, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, VIII, 1970, 2. str. 253—262.
36. Stefanović-Zlatarić, Milica: Ka podružtvljanju suda i sudske funkcije, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, VIII, 1970, 3. str. 489—497.
37. Szabo, Denis: Referat na VII. međnarodnem kriminološkom kongresu, Beograd, 17.—22. septembar, 1973, 48 str.
38. Task Force Report, *Science and Technology*, Washington 1967, 228 str.
39. Taylor, I., Walton, P.: Young, I.: *Critical Criminology*, London, 1975, 268 str.

40. Toš, Peter: *Samoupravna kontrola*, Knjižnica Sindikati, št. 5, 104 str.
41. Trifunović, Miodrag: Sudovi udruženog rada, *Arhiv*, LXI, 1975, 1, str. 17—27.
42. Uresničevanje družbene vloge in krepitev ZKS v boju za razvoj socialističnih samoupravnih odnosov, 5. seja CK ZKS, *Komunist*, posebna priloga, 12. januar 1976.
43. Ustava SFRJ, Ur. l. SFRJ, Beograd 1974.
44. Ustava SR Slovenije, Ur. l. SRS, Ljubljana 1974.
45. Vavpetič, Lado: Temeljni pojmi naše javne uprave, *Priročnik*, prva knjiga, izdala PF, Ljubljana 1961, 243 str.
46. *Veljić, Andjelko: Društvena samozaštita — uslov daljega razvoja socijalističnega samoupravljanja, 16 str.
47. *Vratuša, Anton: Izvori i oblici ugrožavanja našeg socijalističnog samoupravnog društva, njegovih tekovina i vrednosti, 26 str.
48. Wilkins, Leslie: Variety, conformity, control and research; some dilemmas of social defence, *International Review of Criminal Policy*, 1970, No. 28, str. 18—23.

Gradivo, označeno z *, je s posvetovanja o družbeni samozaščiti, ki ga je v Beogradu od 13. do 17. januarja 1976 organizirala zvezna skupščina.

MOJCA DRČAR-MURKO

Nastajanje evropskega sistema varnosti s pomočjo sodelovanja

Oris aktualnih političnih tokov

Kar se da obsežno soglasje in ubranost so dosegli sicer raznovrstni politični tokovi v Evropi, ko so ocenjevali pomembnost naporov za nastajanje evropske varnosti. Soglasnost se je izražala zvečine z vnaprejšnjim sprejemanjem evropskih danosti (torej tudi razdeljenosti na dva družbenoekonomska različna sistema in dve vojaški ter politični organizaciji), toda tudi s poudarjanjem pomena sodelovanja med zgodovinsko pogojenimi evropskimi partikularizmi. V nekem obdobju pripravljanja na konferenco evropskih voditeljev je zato dovoljevala sklepanje o tem, da je zagotovitev mednarodne varnosti v Evropi s pomočjo kodeksa mednarodnega političnega vedenja nujni skupnosti dolgoročni cilj in da morajo biti konkretna dejanja držav naravnana v postopno uresničevanje tega cilja. Konsenz o tem, da Evropa potrebuje mednarodno varnost¹ namesto neuresničljive in presežene kolektivne varnosti, ki naj bi jo predvsem zagotavljal miroljuben način mednarodnega uresničevanja posameznih interesov in prav tako miroljuben način reševanja morebitnih sporov, je bil nedvomno izraz potreb evropskih držav, da se sistematično lotijo posledic odpravljanja konflikta med obema sistemoma in da odpravijo ovire, ki so bile na poti obsežnejšemu in temeljitejšemu gospodarskemu sodelovanju in vsestranskemu odpiranju posameznih družb navzven. Kot težnja in kot želja je bila torej ta soglasnost o potrebnosti vseevropskega zbliževanja in bolj učinkovitega prepletanja v mnogočem nad resničnostjo in je prav tako v mnogočem namenoma pripisala manjši pomen nekaterim podrobnostim, posebej še dokajšnji nesimetričnosti v stopiji razvitosti in neenakomerno porazdeljeni potrebi po odprtosti in sodelovanju kot značilnosti realnega evropskega položaja.

¹ Glede na to, da v ustanovni listini zamišljena kolektivna varnost ni zaživel zaradi posledic antagonističnega zavezništva Združenih držav Amerike in Sovjetske zveze (kolektivna varnost je po ustaljeni definiciji pogodbeno izražena pripravljenost držav, da priskočijo na pomoč katerikoli ogroženi državi in se uprejo vnaprej neznanemu mogočemu napadalcu), avtorji razmišljajo o izrazih, ki naj bi ustrezno zajeli področje nastajanja varnosti v novih razmerah. V teh iskanjih se je uveljavil izraz »mednarodna varnost«, ki naj bi bila izid namenskih prizadevanj mednarodne skupnosti za to, da bi zaradi vse večje vzajemne povezanosti in zaradi skupne nevarnosti oboroževanja razglasile miroljubna izhodišča v načrtovanju svojih nacionalnih politik. Mednarodna var-

Obdobje po helsinški konferenci voditeljev evropskih držav, ki je dala sklepno listino z mnogimi kompromisi² v pojmovanju posameznih evropskih dogajanj in je bila po obliki sestavljena kot poziv državam k določenemu ravnanju, manj pa kot trdno oblikovana celota njihovih pravic in dolžnosti,³ je bilo polno dogodkov, ki so mnoge kritične opazovalce evropskih gibanj napeljali na misel o krizi zastavljenega procesa sporazumevanja in ustvarjanja mednarodne varnosti s pomočjo sodelovanja.⁴ Okvirni konsenz je zaradi vrste zastojev na ključnih področjih nastajanja evropske varnosti razpadel na sestavne dele in odločilno prednost so zaznamovali tisti, ki so kritično ocenjevali možnosti varnostnega in sodelovalnega mehanizma ter so se pri tem pogosto vrnili na izhodišča, s katerih sta oba sistema začela stike:⁵ na moč, ki naj podkrepi težnje in zahteve slehernega izmed obeh taborov, na poudarjanje nujnosti o notranji integraciji gospodarskega in vojaškega pomena na obeh straneh, na »zbijanje vrst med državami socialistične skupnosti« in na

nost je torej vnaprejšnje delovanje držav na mednarodnem področju, da do konfliktov in spopadov ne bi prišlo in bi jih bilo mogoče s postopki miroljubnega reševanja sporov rešiti še v zgodku. Kot nekaka objektivna varnost mednarodne skupnosti je torej mednarodna varnost mnogo več kot zgolj nenavzočnost vojne v mednarodnih odnosih, kar je pglaviti cilj kolektivne varnosti. — V. Dimitrijevič, *Jugoslovenska revija za mednarodno pravo*, let. XIX, šte. 2—3, 1972, posebej str. 190 in nasl.

² »... končno so, s konferenčnim dokumentom, ki v multilateralni obliki dokončno ureja po-vojno obdobje, zaznamovali pot od konflikta hladne vojne k popuščanju napetosti v Evropi v obliki, ki zavezuje vse.« — Deutsche Aussenpolitik (Berlin), 11/75, str. 1625, in na drugem mestu: »... države so izkazale voljo razširiti in poglobiti proces popuščanja napetosti in ga narediti za trajnega«, str. 1631.

Svet ministrov držav članic NATO pa je 6. avg. 1975 podal razlago, da v sklepni listini iz Helsinkov ne gre iskati podobne »obvezne moči, ki izhaja iz mirovne pogodbe« (Chaiers du communisme, Paris, okt. 1975, št. 10, str. 84), kljub temu da je A. Moro kot predstavnik EGS, ki je na konferenci nastopala kot skupina, dejal, da se v listini »zbirajo osnovna pravila mednarodnega življenja, ki univerzalno veljajo, in da je strogo spoštovanje le-teh bistveni predpogoj za trajni in usklajeni razvoj mednarodnih odnosov«. — Deutsche Aussenpolitik, 11/75, str. 1628.

³ »Tako sklepni dokumenti ne prinašajo — razen v enem primeru — nobenih dokončnih in trajnih rešitev, temveč bolj ali manj jasno opredeljene usmeritve in izmenjave mnenj o nekaterih pomembnih vprašanjih, ki izhajajo iz mednarodnih odnosov v Evropi in v svetu. Tak značaj konference in njenih sklepnih listin je v preambuli mogoče spoznati praktično v slehernem do-ločilu. To na primer pomeni: države udeležence ... izjavljajo pripravljenost ... da bodo skrbely; so odločene ... še naprej preverjati in izdelovati; ... so prepričane, da je treba sprejeti učinko-vite ukrepe; so odločene ... si prizadevati. Pglavita teža zadolžitvev ... se skriva v nalogi kon-kretizirati splošne definicije sklepnih dokumentov v postopku njihovega uzakonjanja.« — L. Mates, *Europa Archiv* (Bonn), šte. 11, 10. 6. 1976, str. 362.

⁴ Kritika je temeljila na naslednjih prvinah: a) propustnost obeh sistemov se ni povečala, b) kooperacija ni dosegla pričakovanih uspehov, c) oboroževanje se nadaljuje, hkrati s tem zastajajo razorožitveni pogovori, č) zaostrišla so se idejna vprašanja (sovjetska stran s poudarjanjem trajnega idejnega boja, zahodna z opredelitvijo svoje verzije »omenjene suverenosti« v zvezi z mo-rebitnim sodelovanjem komunistov v vladah zahodnih držav), d) integracija v okviru obeh evrop-skih subsistemov je dobila nove vsebinske spodbude, z njo se je zmanjševala možnost posameznih držav samostojno določati mednarodno politiko, e) odnosi med dvema nemškima državama se niso razvijali tako, kot je bilo pričakovati, in tako dalje.

⁵ »Nespravljlivost dveh sistemov, antagonizem med kapitalizmom in socializmom je prva res-ničnost v Evropi, druga resničnost pa je potreba, da se oba izogneta vojni.« — S. Doernberg, H. Roede (Nemška demokratična republika) v kolektivnem delu *Perspektiven der Kooperation zwis-chen Kapitalistischen und Sozialistischen Ländern*, Düsseldorf 1973, str. 16.

E. Pruck ocenjuje »novo sovjetsko vojaško doktrino« iz leta 1975 (gre za besede Grečka, da je revolucionarna usmerjenost socialističnih vojsk objektivna zakonitost, op. p.): »Torej boj med nespravljlivimi nasprotji kapitalizma in socializma traja in samo večja moč na vseh življenjsko pomembnih področjih lahko prinese zmago.« — *Ostevropa* (Stuttgart), št. 11, 1975, str. 928.

»atlantizem« kot formulo za ohranitev odločilnega vpliva Združenih držav Amerike v Zahodni Evropi oziroma na okrepljeno prizadevanje za oblikovanje »zahodnoevropske celovitosti«. Vseevropsko usmerjeni miselni tokovi, ki so spremljali helsinško konferenco, so se znova razpršili ob dejstvu, da so mednarodne politične razmere povzročile zastoj v poprej nedvomni volji doseči dokončni sporazum, se opredelili glede na kratkoročne in srednjeročne potrebe posameznih evropskih držav in regij, in so na ta način podvomili tudi o uspešnosti same konference in njenega sklepnega dokumenta. Enega izmed bistvenih razdeljevalnih dejavnikov pohelsinške Evrope so videli v tem, da so se države očitno na vso moč trudile pri oblikovanju dokumenta, pozneje pa v praktičnih razmerah z njim niso vedele kaj početi oziroma so ga izrazito različno razlagale.⁶ Pri tem je delovala zahodna stran mnogo bolj kritično in skeptično, vzhodna pa je zadržala nekatere elemente dolgoročnega političnega pomena, kar ji je omogočilo, da je bila lahko mnogo bolj zadovoljna s samo konferenco in z njenimi izgledi za prihodnost.⁷ Nekje na sredi med skrajnostmi je ostala skupina držav, ki so že na konferenci delovale v okviru neuvrščenih in nevtralnih in so v tej vlogi imele skupna kritična mnenja o nekaterih izhodiščih v odločitvi obeh sistemov za sodelovanje; gre za tezo o evropski varnosti kot trajni neposredni funkciji popuščanja napetosti med taboroma in za podrejanje mednarodne varnosti stopnji taborske integracije, prav tako pa za tezo, da je bila konferenca izid trgovanja med velikimi silami ter take svoje vloge tudi v prihodnje ne bi mogla opustiti. Vrnitev na blokovska izhodišča, ki jih je bilo na različnih ravneh mogoče zaslediti tako na Vzhodu kot na Zahodu, se je časovno prekrila s poslabšanjem odnosov med Sovjetsko zvezo in Združenimi državami Amerike ter je rabila kot potrdilo trditve, da je evropska varnost zgolj in samo posledica odnosov med tema globalnima silama (ki sta poleg tega le deloma evropski državi). Potrdila je tudi, zlasti na Zahodu, teze o tem, da konferenca sama ni omejila odločilnosti vplivanja velikih sil na male in srednje velike države v pogledu mogoče izbire nadaljnje delo. Vprašanja, si se torej tudi ni dotaknila celovitosti in utemeljenosti obeh taborov z njunima vojaškima organizacijama vred. Z vsem tem naj bi pomenila zapoznelo priznanje povojne ozemelske delitve in porazdelitve izključnega političnega vpliva (s strani Zahoda) oziroma priznanje o nujnosti neke miroljubne oblike sožitja med državami z različnimi družbenimi ureditvami (s strani Vzhoda).

⁶ »V vprašanju meja so ... (zahodne države, op. p.) dale Sovjetski zvezi velike koncesije s tem, da so privolile v to, naj se načelo o nedotakljivosti meja uveljavi brez pridržkov, in v to, da načelo o miroljubnih spremembah ne bi moglo veljati kot samostojno načelo.« — *Revue française de science politique*, let. XXIV, št. 6, dec. 1974, str. 1234.

»Imperialistični krogi so deloma poskušali, da bi si zagotovili pravico nadaljevati diverzije med socialističnimi državami, in tako potisnili odločilna vprašanja zavarovanja miru v ozadje ... Socialistične države niso mogle iti na vse ali nič, ampak so morale iskati kompromise, kar je videti tudi v vsebini dokumentov.« *Deutsche Aussenpolitik*, 10/75, str. 1452.

⁷ »Nespremenljivo dejstvo je, da je »popuščanje napetosti« izid sprememb v ravnotežju moči med kapitalizmom in socializmom v korist socializma ... « — *Deutsche Aussenpolitik*, št. 5/1976, str. 676.

»Osnova za uspešni konec konference o varnosti in sodelovanju v Evropi je splošna sprememba mednarodnega ravnotežja moči v korist socializma, demokracije in miru ... « — Poročilo o referatu sovjetskega strokovnjaka za mednarodno pravo Sobakina, ista številka, str. 757, in naprej: »Vsebinske sklepnih dokumentov je izraz normativne opredelitve politične volje sodelujočih držav, ki so jo dosegli v razmerah koeksistence med državami z različnimi družbenimi ureditvami.«

Sedanja zadržanost v ocenjevanju perspektiv nadaljnega izgrajevanja evropske mednarodne varnosti je torej neposredna posledica tega, da so bile države soočene z nujnostjo delovati na temelju listine, ki je bila kompromis in kot taka nujen začetek dolgotrajnega procesa spreminjanja dejstev, na podlagi katerih je prišlo do evropske polarizacije, do hladne vojne in do mednarodnih konfliktov. Najbrž bi lahko sklenili, da je bila listina največ, kar je bilo v danem času mogoče storiti, in da je (čemu bi jo sicer države sestavljale) izraz dolgoročne želje spremeniti nezadovoljive danosti. Najbrž bi hkrati morali izključiti možnost, da so države, razvrščene v tabora na obeh straneh ideološke ločnice, resno upale, da bodo s tako listino zagotovile lahko zmago lastnim interpretacijam evropskih potreb in lastnim ozkim vizijam evropske varnosti. Dokument je bil stvarna opredelitev resničnosti in kot tak samo temelj za nadaljnje delo. Vprašanja, ki se zastavljajo v zvezi z uresničevanjem, se torej navezujejo na vrsto bazičnih dilem o tem, ali so države upoštevale resnično stanje in izhajanje iz njega ali pa so obdržale nekatere politične in pravne pojme, ki veljajo samo še pogojno in jih demantira že sedanost, še toliko bolj pa naj bi jih zanikovala neposredna prihodnost, ko naj bi se listina s helsinškega vrha uresničevala.

Ključna dilema je torej v tem, da se je treba odločiti, ali je listina izraz *sedanj* ocene prihodnjih potreb posameznih evropskih držav ali pa je zgolj pomožno sredstvo za ohranitev nekakega premirja med sistemoma, da bi se v tem vmesnem mirnem času lahko bolje znotraj povezali in integrirali na vseh ravneh političnega in gospodarskega življenja. Z drugimi besedami, ali so nedvomna integracijska prizadevanja v obeh taborih, ne glede na to, ali prevladujejo politični ali ekonomski poudarki, nekaka anticipacija verjetne prihodnosti, v kateri naj bi nacionalna oziroma teritorialna država izgubila svoj prednostni položaj subjekta mednarodnih odnosov in mednarodnega prava? Ali pa rabijo le začasni konsolidaciji in izravnavanju moči med sistemoma v globalu, da bi se nato sodelovanje med posameznimi suverenimi državami lahko odvijalo na bolj enakopravni ravni, in so tako le začasni nadomestek za zaželeno in potrebno mednarodno kooperacijo in integracijo, ki se v tem času še ne more razvijati zaradi nesimetričnosti v razvitosti in zaradi političnih ovir, ki so posledica strahu, da bi posamezni sistem, posamezni tabor izgubil moč navzven in notranjo kohezijo.

Sama listina je v tem pogledu nedvoumna: pravice in dolžnosti pripadajo posamenim državam, in se v tem pogledu deloma opira na veljavno mednarodno zakonodajo v okviru Združenih narodov (ustanovno listino, pakte o človekovih pravicah), deloma pa oblikuje pravila, ki se zdijo še posebej aktualna na evropskih tleh in v resnici sodijo med oblike zapoznelega priznanja povojne razmejitev, so pa lahko nastala šele na podlagi temeljitega pripravljalnega dela v odnosu med tistimi evropskimi državami, kjer so meje veljale za »sporne« oziroma jih je ena stran želela spremeniti.⁸ Da naj bi bila Evropa prihodnosti še naprej sestavljena iz suverenih držav, ves čas pri-

⁸ »Varnost evropskih držav je bila in še vedno je predvsem varnost meja. Grozovite vojne, ki so v tem stoletju pustošile našo celino, so bile posledica politike, ki... je izhajala iz kršenja veljavnih meja, iz nespoštovanja suverenosti in ozemeljske nedotakljivosti drugih držav... Meje priznati za nedotakljive pomeni le — te sploh priznati. Države udeleženske so s takim načelom prevzele dolžnost, da ne bodo ogrozile teh meja ne zdaj ne v prihodnje.« E. Honnecker v Deutsche Aussenpolitik, 10/75, str. 1632.

prav ni bilo sporno vprašanje, kljub temu da se v obeh delih uvrščene Evrope že dalj časa približujejo takim oblikam meddržavnega sodelovanja, ki suverenost posameznih držav podreajo skupnim zahtevam, skupaj spoznanim ciljem in jo s tem v zvezi tudi omenjujejo v nekaterih dejanjih, ki se zdijo suvereni državi imanentna (odločanje o obrambni politiki, nadzorstvo nad vsem, kar se proizvede na ozemlju neke države, možnost zagotoviti varnost prebivalcem nekega ozemlja itd.).⁹

Je torej zastoj v realizaciji dokumenta *posledica* nekih mednarodnih razmer ali *vzrok* za nesoglasja? Je bila listina izid zaželenega, ne pa mogočnega in uresničljivega? Je izhajala iz preveč preproste ocene resničnih razmer in teženj sodobne, vendar v glavnem industrijske družbe evropskih držav?

Kopico dilematičnih vprašanj, na katera je mogoče odgovoriti le deloma — in še take ocene so zvečine izidi osebnih pogledov na mednarodne odnose in posledice količine zbranega gradiva o dogajanjih znotraj obeh sistemov in vojaških ter gospodarskih integracijskih prizadevanj, so za zdaj šele evidencialni. Pisci zvečine še iščejo ustrezna sredstva, s katerimi bi lahko verjetno in objektivno pravilno ocenili razsežnosti in pomen takih pojmov, kot so mednarodna kooperacija, regionalno sodelovanje, transnacionalno povezovanje, zmanjševanje suverenosti teritorialne in nacionalne države, objektivne zakonitosti vzajemne odvisnosti, zakonitosti razvoja sodobne kapitalistične družbe v soočenju z nastajajočim sistemom socialistične delitve dela znotraj za zdaj še zaprtega in dokaj avtarkičnega »socialističnega gospodarstva«, in tako dalje. Dokončne ocene tega, ali zahodnoevropski in vzhodnoevropska integracija vodita v poglobljanje blokovskih vidikov v Evropi, uničujeta zamisel o evropski mednarodni varnosti in hkrati zmanjšujeta sposobnosti in možnosti za delovanje nacionalnih držav, so še vedno zelo daleč in če jih že kdo nakaže, se težko izogne določeni meri spekulativnosti.¹⁰ Resnica je le ta, da dogodki pogosto prehitujejo sposobnost mednarodne skupnosti, da bi sprotno

⁹ »EGS je v stadiju predfederativne ureditve, kar je videti v soočenju med to skupnostjo, ki poskuša razširiti svoje pristojnosti, in državami, ki vstopajo vanjo.« — Luxemburgensis, Government and Opposition, (London) let. 9, šte. 1, zima 1974, str. 75.

Po določilih statuta Svet za vzajemno ekonomsko pomoč ne predvideva supranacionalne oblasti, ampak izrečno vztraja na suverenosti posameznih držav in na prostovoljnem pridruževanju posameznim enotam skupnih dogovorov, toda med temeljnimi načeli omenja socialistični internacionalizem in vzajemno bratsko pomoč, ki s tem poleg moralno-politične dobivata pravno obvezujočo vsebino v odnosih med socialističnimi državami. Šteti ju je torej mogoče za skupnostne korektive suverene volje posameznih držav članic. — R. Vukadinović, Odnosi med evropskim socialističkim državama, Zagreb 1970, str. 109 in naslednje.

Zahodni avtorji pa omenjajo prizadevanja vzhodnih socialističnih držav, da se ne zavežejo na načine, ki jih ubira Zahodna Evropa (s ciljem politične unije do leta 2000), in da torej še uradno nasprotujejo supradržavni organizaciji. — P. Hassner in drugi avtorji v Revue française de science politique, cit. šte., str. 1229, 1249.

¹⁰ Mnogi avtorji na Zahodu (prिवrženici funkcionalizma in neofunkcionalizma), pa tudi že ustvarjalci dnevne politike, predvidevajo, da se bodo politične in ideološke ustanove in celo državne strukture umikale zakonitostim ekonomskih struktur. Govorijo o postnacionalni državi, kjer bi odločilno vlogo katalizatorja opravile multinacionalne družbe. Politiki v zvezi s tem govorijo o visoki stopnji vzajemne odvisnosti in se zavzemajo za tako ureditev mednarodnih odnosov, ki bo odpravila elemente »škodljivega nacionalizma« (Kissinger).

Nekateri trdijo, da bo suverena država prenehala obstajati kot samostojna celota oziroma bo vsaj izgubila del prerogativov, ki jih je dobila v zgodovinskem razvoju. G. Goodwin navaja dokaz, da je razporeditev moči v obeh sistemih, tako da sta ključno vlogo dobili voditelji sistemov, spremenila mednarodno družbo in da države znotraj teh območij niso več suverene. — Government and Opposition, ista šte., str. 65. Drugi pa sodijo, da je presežen le en element države,

in hitro ocenila njihov pomen; še najmanj je to sposobna storiti v obliki spreminjanja veljavnih meril za odnose med državami, ki se bodisi v svoji mednarodni pravni obliki političnih načel in nastajajočih mednarodnih pravnih norm držijo najmanjšega skupnega imenovalca skupnih koristi. Doslej se še niso sporazumele o nobeni bolj ustrezni obliki organiziranja ljudi, kot so teritorialno določene in s pravico naroda do samoodločbe opremljene države.

Najbrž je mogoče reči, da smo v tem času še v fazi ko spoznavamo resnični in dolgoročni pomen nekaterih bistvenih premikov v okviru mednarodne skupnosti, ki jih je prineslo obdobje »popuščanja napetosti«; hkrati se je zaostriло razmerje razvitega sveta do nerazvitega, kar se je v politični misli odrazilo v konfliktu med zahtevo po čim širšem sodelovanju kot zakonitosti postindustrijske družbe in skrbnim varovanjem prerogativov nacionalne države kot edinega veljavnega zaščitnega sredstva pred agresijami vseh vrst, pa naj gre za multinacionalne družbe, ki so sintetizirale transnacionalno integracijo,¹¹ za pritiske funkcionalistične narave o nujnosti uvedbe določenega »reda«, v katerem bi si industrijske države zagotovile večji del pristojnosti, ali za povečevanje pomena »svobodnega« svetovnega trga, ki v teh razmerah uzakonja konstantno zaostajanje predindustrijskih družb v mnogih deželah v razvoju za razvitiimi.

Ni dvoma, da so rastoči dvomi o sposobnosti ene same države, da bi si zagotovila varnost in perspektivno življenje svojim ljudem, posledica določenih dejstev. Politični analitiki se vprašujejo o tem, katera pot bi najbolj zanesljivo vodila k trajnemu miru, in se nato odločajo, glede na konkretno stopnjo razvitosti že uresničene ali pričakovane integriranosti njihove države v okviru mednarodne delitve dela ter glede na posebne (zvečine nacionalne) spodbude, za različne oblike in različne vsebine mednarodnega sodelovanja. Temeljno vprašanje, ki si ga zastavljajo avtorji, z njimi pa že tudi politiki v vodenju srednjeročnih razvojnih načrtov, je,¹² ali bo lažje doseči popolno učinkovitost neke skupine ljudi, njihovo kohezivnost, prav tako pa red in trdnost znotraj skupine, če se bodo organizirali na supernacionalni ravni. Ne glede na razlike med industrijskimi državami Zahodne Evrope, ne nazadnje tudi v pogledu zgodovinske vloge katere izmed njih, se zdi, da se avtorji, med katerimi so posebej dejavni tisti, ki raziskujejo možnosti miru (peace research), približujejo ugotovitvi, da značilnosti postindustrijske družbe vodijo v integracijo, ki naj bi navsezadnje dobila tudi kakšno obliko naddržavnostne-

to je njena ozemeljska določenost oziroma njena pravica, da določi ukrepe o neprepustnosti za zunanje vplive in da zagotovi državljanom varnost. — J. Hertz v citiranem članku Goodwina, str. 71.

¹¹ »Tu je vloga multinacionalnih družb, ki v jedru kapitalistične države via facti odpravljajo njen najpomembnejši element — suverenost in jo na ta način tudi v pravnem pomenu podrejuje vplivu kapitala, ki je že v fazi monopolistične integracije presegel meje nacionalne države in nakazal konceptualne poti integracije na temelju dobička, potrebe kapitala po nenehnem oplajanju in rastoče vzajemne odvisnosti.« — G. Ionescu, Med suverenostjo in integracijo, Government and Opposition, cit. štev. 4, str. 12, in v isti številki Kavanagh, ki je multinacionalne družbe štel za fait accompli v sodobni politični teoriji ter jih označil s transnacionalno penetracijo in reakcijo, ki povezuje nacionalne in mednarodne politične sisteme ter sooča vlade tako, da prehaja meje politike in ekonomike.

¹² »Vse evropske države se soočajo v bistvu s podobnimi izzivi: z izjemno močnimi vojaškimi in proizvodnimi zmogljivostmi supersil in z razvojem industrij, ki po naravi stvari ne morejo biti omejene zgolj na trg ene izmed njih.« — M. Belloff, Government and Opposition, ista številka, str. 23.

ga vodenja. Na drugi strani tudi ukrepi za tesnejše povezovanje vzhodnih evropskih držav¹³ spodbujajo k iskanju odgovorov na vprašanje, ali taka integracija tudi na evropskem Vzhodu ne gre v podobno smer. Čeprav tega povezovanja ni mogoče primerjati z integracijo na Zahodu, ker ga še vedno vodijo predvsem politični motivi in ga v velikem obsegu določa navzočnost vodilne taborske države,¹⁴ se v končni posledici učinka gospodarskega integriranja (v okviru ekonomskih integrativnih skupin) in vojaškega usklajevanja (v okviru blokovskih vojaških organizacij) s podobnimi političnimi spodbudami (»povezanost skupnosti socialističnih držav«, »varnost zahodne hemisfere«) združujeta v nesporno dejstvo, da gre za integracijo v okviru dveh tekmujočih regionalnih skupin, ki jima še ni uspelo najti med seboj trajnih ustreznih povezovalnih točk.¹⁵

Pisci, zlasti velja ta ugotovitev za Zahod, pripisujejo sodelovanju med obema sistemoma ključno vlogo v nastajanju varnosti v Evropi, čeprav so zdaj že opustili začetna, v mnogočem naivna pričakovanja, da bo kompatibilnost potreb na dveh straneh odstranila idejne ovire in na ta način prispevala k odpravi vzrokov za mednarodne konflikte. Element sodelovanja je nedvoumni sestavni del prizadevanj za evropsko varnost in pogoj za doseg končnega cilja — trajnega miru. Vendar se zdi, da so v pripravah na konferenco o varnosti in sodelovanju, ki jo je označevalo v mogočem navdušeno pričakovanje komaj odritih možnosti, mislili na širše, manj regionalno omejeno in z regionalnimi zakonitostmi pogojeno mednarodno sodelovanje. Nacelo naj bi bilo tako, da bi vzajemna povezanost članov mednarodne skupnosti povečevala stopnjo varnosti v njihovih mednarodnih odnosih, bila pa naj bi določena s spoznanimi in objektivno ugotovljenimi potrebami po sodelovanju. Varnost bi bilo s tega zornega kota mogoče opredeliti kot celoto potreb vseh članov evropske skupnosti držav po sodelovanju in kot stanje v procesu

¹³ »Haaška konferenca na vrhu decembra 1969 ... je sklenila, da ne bo pospeševala evropskega združevanja le na gospodarskem, temveč tudi na političnem področju. Skupnost naj bi navsezadnje postala politična skupnost ... Prizadevanje za evropsko identiteto v svetu je danes postalo novo gibalno in sredstvo za pospeševanje evropskega združevalnega postopka ... Konferenca o varnosti in sodelovanju v Evropi je postala preskus za skupno nastopanje deveterice v svetu. Zahvaljujoč enotnosti ... so lahko dosegli, da popuščanje napetosti ni bilo opredeljeno z abstraktnimi načeli, ampak je zastavilo konkretne cilje, ki jih bo začutil vsak posameznik na Vzhodu in Zahodu.« — H. D. Genscher, *Europa Archiv*, šte. 13, 10. 7. 1976, str. 427, 428.

¹⁴ »Razvoj mednarodne socialistične delitve dela, koordinacije planov ljudskih gospodarstev, kakor tudi specializacije in kooperacije proizvodnje v razmerah vedno močnejšega industrijskega značaja gospodarstev članic SEV bo podlaga za hitrejši razvoj vzajemne trgovine in za dvig njene koristnosti.« — »Kompleksni program za nadaljnjo poglobitev in izpopolnitev razvoja socialistične ekonomske integracije SEV« iz leta 1971, *Deutsche Aussenpolitik*, 10, 1976, str. 1496.

»Medtem, ko takih prvin (avtor misli na mednarodne, op. p.) prej skoraj ni bilo, so zdaj že pomembne: »sporazumni načrti« večstranskih integracijskih ukrepov SEV predvideva za obdobje 1976—1980 kapitalno financiranje med državami članicami v višini 9 milijard transferabilnih rubljev (okoli 11,9 milijard dolarjev).« — *Europa Archiv*, 17, 10. 9. 1976, str. 569. O tem več v članku J. Staniča v tej številki TiP.

¹⁵ »Veliko pričakujejo od kooperacije, vendar dejstva niso tako obetajoča: gospodarski stiki med Vzhodom in Zahodom so le majhen del svetovne trgovine ... tudi v prihodnje bo treba računati z marginalnimi količinami.« — P. Knirsch v *Perspektiven der Kooperation* ... str. 81. Avtor razmišlja o pobudah, ki vodijo eno in drugo stran v kooperacijo; govori o neenakomerno razdeljenih proizvodjalnih silah na Vzhodu in Zahodu in sodi, da na Zahodu prevladuje želja po dobičku, privlačuje pa tudi možnosti za razširitev trga. Vzhod naj bi želel kooperacijo predvsem zaradi dviga tehnične ravni proizvodnje, zmanjšanja prepada med socialističnimi in kapitalističnimi državami in za izboljšanje strukture izvoza — str. 82.

nastajanja vzajemne odvisnosti evropske družbe. Predpostaviti bi bilo mogoče, da bi se hkrati z napredovanjem posameznih družb in s premagovanjem zaostalosti, ki je v prejšnjih obdobjih vodila v avtarktičnost in osamitev od tokov mednarodnega življenja, stopnja potreb po sodelovanju povečevala in da bi bilo torej ta element mogoče šteti za trajno značilnost prihodnjega razvoja, ki bo kot objektivna danost vplivala na oblikovanje mednarodnih odnosov, tudi na ideološki ravni.

Sodelovanje in varnost sta torej v vsebinski zvezi, vendar njuna zveza ni vedno istovrstna glede na različne pobude dejavnikov mednarodnih odnosov v Evropi. Načelno bi bilo njihova stališča mogoče razdeliti na a) taka, ki so spoznanje, da je mednarodno sodelovanje nujno in potrebno, že vključili v svojo mednarodno strategijo; b) taka, ki privoljujejo v sodelovanje kot obliko uresničevanja svojih potreb po varnosti in blaginji, ker jih k temu silijo objektivne mednarodne razmere, vendar pa sodijo, da imajo na voljo še druge alternative; c) take, ki sodelovanje štejejo za obliko žrtvovanja kakim drugim koristim (tabora, ideološkim), vendar čutijo, da lahko svoje potrebe najbolje zadovoljijo znotraj obstoječih delitev in v sodelovanju s podobnimi družbeno-ekonomsko oblikovanimi državami.

Glede na začetne spodbude, ki vodijo države k sodelovanju, se spreminja tudi konkretna zavzetost za kooperacijo v širšem pomenu, ki nujno vključuje vzajemno koristnost, strpnost in prilagajanje, kar vse je za razvito mednarodno družbo bistvenega pomena, če naj vsem sodelujočim delom zagotovi enakopravno osnovo.¹⁶ Hkrati je v količini in vsebini zavzetosti, s katero posamezne države opredelijo svoje potrebe po sodelovanju, videti, koliko so države pripravljene, da si namensko prizadevajo za nastajanje ustreznega rodnega ozračja ter v približno takem razmerju opuščajo nekatere tradicionalne načine zagotavljanja lastne varnosti (z oboroževanjem, s sklepanjem zavezniških pogodb dvostranskega pomena in s sodelovanjem v zaprtih regionalnih skupinah). To pomeni, da bi države zavestno gradile tako mednarodno skupnost, kjer bi stopnja vzajemnega zaupanja in poštenega izpolnjevanja obveznosti zagotavljala elementarno varnost ter na ta način odpravljala potrebo po oblikovanju varnosti na podlagi kopičenja moči. Z drugimi besedami, gre za način obravnavanja vprašanj varnosti, ko se države odločajo za pot sistematičnega vlaganja v ozračje zaupanja v evropski mednarodni skupnosti, namesto da bi se oboroževale in nastopale s stališča moči, način, ki je pretežno v rabi za zavarovanje varnosti.

Vrsto stanj v povojnih mednarodnih odnosih v Evropi bi lahko opredelili glede na objektivno potrebnost po sodelovanju, ki zvečine ni bila vidna na prvi pogled, bila pa je posledica dolgoročnih potreb; ekonomskih, v pomenu utrjevanja in napredka posameznih družb, političnih, glede na potrebo po nevtraliziranju neželenih skrajnosti, in družbenih, v pomenu povečevanja stikov med ljudmi. Pokazalo se je, da so se vedno morali pojaviti vizionarski politiki, ki so znali zbrati in določiti stopnjo objektivnih potreb po sodelovanju

¹⁶ »Po kompleksnem programu, ki je utrdil elemente integracije med vzhodnimi državami, je vprašanje evropske ureditve povezano z vprašanjem, kako bosta tekli obe integraciji in na katerih točkah se lahko srečata . . . Pojem integracije se povezuje z dogajanjem v obeh skupnostih, hkrati pa tudi v obeh sistemih, socialističnem in kapitalističnem, ki sta se zavzela za kooperacijo med dvema sistemoma in dvema organizacijama.« — *Revue française* . . . cit. šteč., str. 1249.

tudi prek meja ožjih skupin, zlasti pa prek idejne črte, da pa so se vizije v času uveljavljanja take politike praviloma spopadale z zakoreninjenimi predsodki in tudi s počasnim prilagajanjem različnih dejavnikov novostim znotraj družb. Začetek nastajanja evropskega varnostnega sistema se je torej zapletel v dvojnost, iz katere se še ni rešil, in bo najbrž še veljala v prihodnjem obdobju uresničevanja načelnih dogovorov: a) šlo je za spoznanje o nesmiselnosti pričakovanja, da bi bila kakšna oboroževalna akcija dovolj uspešna, da bi lahko zagotovila državi ali skupini držav absolutno varnost, b) hkrati pa je šlo za spoznanje, da je evropska resničnost še vedno naravnana tako, kot da pričakuje odgovor na vprašanje, kateri sistem (kateri tabor, katera vojaška strategija) je uspešnejši in kateri izmed njihju pričakuje dokončno zmago.¹⁷

Čeprav torej sodelovanje med sistemoma ustreza splošnim zahtevam industrijske in poindustrijske dobe, le-tega ni mogoče vzeti za absolutno vodilo, ki bo zanesljivo dvignilo stike med evropskimi državami na tako raven, da bi delitev na tabore in zapiranje v konkurenčne gospodarske in vojaške sisteme izginila sama na sebi. Dosedanje sorazmerno slabe praktične izkušnje s širokim sodelovanjem, ki ga je med kapitalističnim in socialističnim sistemom odprlo obdobje popuščanja napetosti, govorijo tudi o tem, da se z intenziviranjem gospodarske delitve dela in objektivne povezanosti med državami z različnimi družbenimi ureditvami kratkoročno in dolgoročno zastavlja vprašanje o ohranitvi trdnosti posameznih družbenih ureditev. Na kratko bi torej bilo mogoče reči, da se je sodelovanje med obema sistemoma razvilo v tem obdobju do tiste mere, ki je bila v razmerah dokajšnje neizenačenosti potreb in možnosti skrajna meja, da ni prišlo do odločilnega vdora v notranjo integriteto kakega sistema. To velja seveda v večji meri za Vzhod, ki se zdi posebej občutljiv zaradi precejšnje zaprtosti vase in v svoj krog političnih, kulturnih in gospodarskih problemov, toda tudi za Zahod, ki se je v primerih notranjega sistemskega diferenciranja, (v Italiji in na Portugalskem), odločal natanko tako, da je podrejal koristi in potrebe posamezne državne enote sistemskih skupnim višjim ciljem; in drugače, sprememba politične podobe, kot posledica demokratičnega merjenja sil po ustavnih in zakonitih osnovah, je bila videti natanko taka grožnja homogenosti sistema, kot je bila v prejšnjem obdobju, in levičarstvo so prav tako kot nekdanj ocenjevali kot poskus širjenja komunizma, s katerim so še naprej istovetili Sovjetsko zvezo.

Nevarnost vdora tujih elementov v doslej trdno celovitost sistema močnejše čuti tisti, ki je po objektivnih merilih šibkejši na ključnih področjih kooperacije. Razmerje med zahodnim industrijskim svetom kot virom investicijskega kapitala in dobavitelja industrijskih proizvodov ter vzhodnim delom Evrope, ki se zvečine pojavlja kot prodajalec surovin in poljedelskih pridelkov, se zdi nekaterim avtorjem objektivna ovira hitrejši rasti kooperacije in s tem tudi ovira na poti k trajnemu miru. Poleg neizenačenosti osnov, s katerih začnjata sistema obdobje sodelovanja, sodi med trajne ovire stanje oboroženosti in stopnja vključenosti oboroževalnih prizadevanj v ekonomsko bazo neke de-

¹⁷ »Komunisti verjamejo, da se bo svet zblížal, toda v komunistično obliko vlade. Na Zahodu velja prepričanje, da se bodo obdržala osnovna pravila demokratičnega sistema in da se bosta Rusija in ZDA zblížali v nekem prihodnjem obdobju v nekem nedoločnem zgodovinskem stiku ... večina teorij tako imenovane konvergentnosti ... misli v resnici na podreditev (submergenco).« Z. Brzezinski, S. Huntington: *Political Power USA/USSR*, New York 1965, str. 419.

žele.¹⁸ Iz tega zornega kota je mogoče pritrditi tistim, ki sodijo, da sami stiki še ne pomenijo ničesar; če njihovi nosilci nimajo za seboj jasnih zamisli o tem, kaj naj bi z njimi dosegli, in če predvsem države še ne vedo, ali tako sodelovanje v resnici potrebujejo, je njihov obseg omejen na obdobje začetnega navdušenja. Toda na drugi strani je resnica tudi ta, da potrebe po stikih med doslej ločenima sistemoma nastajajo zlagoma in dobijo pomen konstruktivnega mednarodnega dejavnika tedaj, ko se izkaže njihova nepogrešljivost za obe strani.¹⁹ Trenutno obdobje zastoja je, gledano na tak način, mogoče razumeti tudi kot prehodno obdobje prilagajanja, pri čemer se medsebojna odvisnost še ne kaže v taki očitni obliki, da prizadeti subjekti ne bi imeli drugih možnosti. To v našem primeru pomeni, da se potrebe zahodnih industrijskih držav zlahka uresničujejo znotraj regionalne skupine, ki stopa le v občasne in celo predvsem politično motivirane stike z vzhodno integracijsko skupino, za katero pa velja podobna ugotovitev o samozadostnosti.

S tem v zvezi velja omeniti še najpogostejše omenjeni, toda na obeh straneh različno razumljeni ideološki spor, ki je v času po helsinški konferenci znova stopil v ospredje pozornosti.²⁰ Zahodna stran je poudarjanje razrednega boja kot zakonitosti, ki spremlja miroljubno koeksistenco, razumela kot napoved obnovljene agresivnosti sovjetskega tabora, kar ustreza zastarelim stereotipom o popolni identifikaciji Sovjetske zveze s socializmom; to je bil proizvod dogmatskih stališč stalinske dobe, toda zdi se, da so ji tudi v Sovjetski zvezi še vedno naklonjeni. Sistema se seveda ne spopadata zaradi ideologije same, ampak zaradi konkretnih koristi, ki jih želita doseči za posamezne države ali za skupino držav. V splošnem ga je mogoče opredeliti kot spor med silami statusa quo (mednarodnega političnega ii družbenega) ter novimi silami, ki so razmerje moči hotele obrniti v svoje dobro. Idejni spor je zato tlel pod površjem vse od nastanka Sovjetske zveze, kot spopad svetovnih razsežnosti in prevladujoči evropski dejavnik pa se je pojavil šele po drugi svetovni vojni, ko se je Sovjetska zveza kot članica zavezniške koalicije držav dovolj organizirala, da je lahko uspešno tekmovala z državami tradicionalne družbene in državne ureditve. Sovjetska zveza je ne glede na to, da je privolila v kompromis z zahodnimi državami v delitvi vplivnih območij, ostala tista sila, ki je spreminjala dano ureditev in je kot taka ostala revolucionarna.

Ostane torej še odgovor na vprašanje, ali je sporazum med tako nasprotnojučima si sistemoma mogoč in če je, kje so njegove meje. Vrsta avtorjev

¹⁸ »Oboroževanje je danes v manjši meri boj med dvema antagonistoma, ki se soočata na črti akcija-reakcija, ampak prej posledica reakcij znotraj samih držav.« — D. Senghaas v *Perspektiven der Kooperation*, str. 54. Avtor sodi, da je odločitev o načinu oboroževanja delo množestvinih dejavnikov, ki se združujejo v nekaj vojaško-industrijsko-administrativno-znanstveni kompleks in o katerem sodi, da je pripeljal do določene militarizacije mednarodne politike; v zadnjih dvajsetih letih naj bi se le-ta pojavljala predvsem tako, da so poskušali mednarodno politiko zaokrožiti v vojaško-strateške vzorce — str. 67.

¹⁹ L. Mates sodi, da je mogoče poseči v začarani krog med idejnimi in političnimi antagonizmi tako, da odprejo praktična področja mogočega sodelovanja. Vzroke za to, da je bilo določene primere mogoče razrešiti (na primer povojne meje in odnose med nemškima državama), vidi v tem, da so se države odločile izvajati pragmatično politiko. — *Perspektiven der Kooperation* ... str. 120.

²⁰ »Za nas je antagonizem med socializmom in kapitalizmom kakor tudi nasprotje med obema družbenoekonomskima sistemoma tisti spopad, ki ga ni mogoče odstraniti. Nujno se mora končati z zmago enega nad drugim, socializma nad kapitalizmom. Miroljubno sožitje ne končuje tega nasprotja. Je preprosto okvir, v katerem se odvija.« *Cahiers du communisme*, cit. števil., str. 85.

stoji na stališču, da je sporazumevanje mogoče zato, ker sta se obe strani pojavili v konfliktu z zadostno količino moči in sta torej vzpostavili bazično ravnotežje. Očitno so potrebe po sodelovanju v poindustrijski družbi prav tak objektivni dejavnik, ki jih postavlja namišljeni občutek varnosti znotraj obeh taborov, in pri tem ni pomembno, ali ga ohranja velika sila ali majhne države. To bi utegnilo pripeljati do ugotovitve, da so ideološka nasprotja med kapitalizmom in socializmom trajno izhodišče konfliktnih odnosov med državami, vendar z dopolnitvijo, da se to nanaša predvsem na oba tabora, ki nastopata v mednarodni politiki s stališča ravnotežja moči in torej nenehne skrbi za notranjo homogenost. Mednarodne varnosti v Evropi, ki bi slonela na prepričanju držav, da del svojega miroljubnega ravnanja vlagajo v skupnostni občutek zaupanja in varnosti, pa si zagotovo ni mogoče zamisliti in zgraditi hkrati z blokmi. Varnost, ki si jo tabora vzajemno zagotavljata, je varnost druge vrste; nestabilna je hkrati za tiste, ki so zajeti z njo, in še bolj za tiste, ki bi se zaradi svoje nevezanosti znašli pod pritiskom enega, drugega ali celo obeh. Taka varnost torej lahko zamisel o sodelovanju le podpre do določene mere, ne more pa prezreti vseh zadržkov, ki izhajajo iz zahteve po homogenosti taborov.

Vse bolj se zdi, da evropska varnost, vsaj taka, kot jo je videti v glavnih političnih tokovih po helsinški konferenci in v številnih razmišljanjih o njej na Vzhodu in na Zahodu, še ni presegla teze o varnosti med sistemoma oziroma njunima vojaškima organizacijama. Posledica tega je, da nekatere logičnosti v razvoju sodobne industrijske družbe ne doživijo uresničenja na vseevropski, celinski ravni, ampak v okviru dveh ekonomskih integracij, ki očitno čedalje bolj dobivata prvine političnega povezovanja istovrstnih družbenoekonomskih ureditev in se nato, kot sistema, stikata v skrbno premišljenih in s številnimi varnostnimi zaporami določenih ravneh. Spremljevalni dejavnik tega procesa je ponovno vpraševanje o vlogi posamezne države, o njeni suverenosti oziroma o njeni sposobnosti zagotoviti si varnost in blaginjo v neki obliki politične zveze z drugimi državami ali pa, kot alternativa, krožiti okoli prevladujoče sile. Nosilec zaupanja v moč posamezne suverene, teritorialne države so v Evropi neuvrščene države, toda tudi tradicionalne evropske sile (tako na primer Francija), tvegati pa je mogoče sklepanje, da bi se jim pridružile tudi nekatere majhne uvrščene evropske države, ki v sedanjih razmerah ravnotežja moči ne morejo ali nočejo opustiti tesnega sodelovanja z eno izmed integracijskih skupin, bi pa hotele imeti možnost izbire v navezovanju stikov in v odločanju o tem, kako bi želele oblikovati svojo varnost in prihodnost. Posredno nastopajo tudi dežele v razvoju s svojim politično opredeljenim jedrom neuvrščenih kot dejavnik demokratizacije mednarodnih odnosov in odpravljanja prepričanja o tem, da sta tabora in ravnotežje med njima nujen pogoj za trajen mir. Deloma se ta zveza uresničuje s sodelovanjem Jugoslavije v delu evropske konference o varnosti in sodelovanju, deloma pa se pojavlja tudi v čedalje večji potrebi po spremembi razmerja med razvitim industrijskim Zahodom in nerazvitim delom sveta kot neposrednim izidom neskladij v kapitalističnem načinu proizvodnje. Evropske dileme so v resnici posebne, tako zaradi pretežne industrijske razvitosti držav kot tudi najostrejše soočenosti med obema sistemoma, toda v resnici niso tako posebne, da ne bi sodile v predmet zanimanja celotne mednarodne skupnosti. Elementov varnostne ureditve v Evropi ne bi bilo mogoče prenesti brez popravkov na kako drugo celino, toda

ozračje zaupanja, ki bi ga morala ustvariti Evropa, če naj bi govorila o resnični mednarodni varnosti, bi pomenilo sprostitev tudi drugod.

Ključna dilema, s katero je mogoče skleniti del razmišljanj o sodobni Evropi in o njenih prizadevanjih oblikovati trajen mir in varnost, je torej še vedno v tem, ali so trenutna dogajanja v okviru obeh sistemov napoved prihodnjega razvoja mednarodnih odnosov med političnimi unijami, ki si bodo podredile del pristojnosti nacionalne države, ali pa gre za nujno vmesno obdobje izenačevanja ekonomske in vojaške baze, ki bo v nekem prihodnjem obdobju omogočila pretrgati večni krog antagonizmov. Čeprav na to vprašanje še ni mogoče zanesljivo odgovoriti, je na drugi strani tudi dovolj dokazov o volji evropskih majhnih in srednjih držav, da se le držijo začrtane poti v začetnem stadiju konference o varnosti in sodelovanju; da torej najprej poskušajo doseči neko minimalno mednarodno varnost in šele nato slediti zakonitostim poindustrijske družbe, kar zadeva pristojnosti nacionalne države. Ta pot je vsekakor pot miroljubne koeksistence, kakor so jo opredelile neuvrščene države, ki na ta način, skupaj z miroljubnim pogledom na naravo mednarodnih odnosov, dopolnjujejo evropske politične posebnosti. Nedvomno sodi v ta okvir tudi prepričanje, da zaostrovanje taborske pripadnosti in poostrena konfrontacija med vojaškima organizacijama ne vodita k mednarodni varnosti, temveč varnost (kakršna pač je) ostaja na ravni varnosti med taboroma. Tako izhodišče, ki se zdi znova aktualno v tem času, ne ustreza dolgoročnim ciljem sklepne listine iz Helsinkov in je tudi zato ni mogoče šteti za trajno usmeritev, temveč le za, najbrž, vmesno obdobje ponovnega preverjanja izhodišč za sodelovanje in prilagajanje le-teh drugačnim zahtevam mednarodne evropske resničnosti.

BORIS VERBIČ

Neposredne volitve evropskega parlamenta

(Korak v smeri demokratizacije ali ne?)

Devet državnih voditeljev se je julija v Bruslju dogovorilo glede števila in razdelitve poslanskih sedežev v bodočem neposredno voljenem evropskem parlamentu. Če bo maja 1978 do volitev tudi dejansko prišlo (v nekaterih državah vlada negotovost glede ratifikacije v parlamentu), potem bodo državljani EGS prvič po 21 letih od njene ustanovitve vprašani za mnenje in evropski parlament bo postal prvi demokratično voljeni institucionalni organ skupnosti. Na naslovno vprašanje bi torej lahko odgovorili z »da«, vendar pa bi morali hitro dostaviti »toda«.

Mnenja glede neposrednih volitev so si namreč tako nasprotujoča, da narokujejo previdnost pri končnem odgovoru. Zadeva je še bolj nejasna in zamo-

tana, ker nasprotja ne potekajo po tradicionalni razpoki med levico in desnico, temveč tako znotraj levece kot znotraj desnice in celo znotraj posameznih strank. Zakaj?

Gotovo je eden pomembnih razlogov dejstvo, da danes nikomur še ni jasno, kaj naj bi neposredno voljeni pralament počel. Zaradi tega tudi nobena stranka ne more natančno vedeti, kaj lahko od njega pričakuje. Med dogovarjanjem o neposrednih volitvah so nekateri že vnaprej dali vedeti, da niso pripravljeni dati večjih pristojnosti kakor so pristojnosti, ki jih ima današnji evropski parlament, ki ne velja za dosti več od debatnega kluba. Evropski državljani naj bi se torej zbrali na voliščih, da bi izvolili nemočni predstavniški organ. Verjetno jih bodo prve volitve še pritegnile zaradi novosti. Toda upadajoča udeležba na državnih volitvah v mnogih državah članicah dovolj zanesljivo pove, da jih že druga tovrstna predstava ne bo kaj prida zabavala. Zakaj neki naj bi se zbirali na evropskem propagandnem slavju brez vsakršne vsebine, na katerem naj bi izrazili svojo solidarnost z brezkrvno evropsko skupnostjo? Bodoči parlamentarci si bodo torej v prvem mandatsnem roku krčevito prizadevali, da bi parlament ne ostal samo lepo demokratično pročelje, ampak da bi ga tudi znotraj napolnili z demokratično vsebino. Tudi v tem pogledu pomeni odločitev za neposredne volitve korak naprej, saj ustreza željam večine. Državljeni skupnosti se danes bolj zavedajo njenega obstoja in dejstva, da se v njenem okviru sprejemajo odločitve ne samo brez njih, ampak tudi brez kakršnegakoli demokratičnega nadzora. Preko neposredno voljenega evropskega parlamenta bi tako posredno dobili najprej nekatere nadzorne in kasneje še zakonodajne pristojnosti. Teoretično bi proces moral potekati približno tako. Seveda pa to še zdaleč ni zanesljivo in razhajanja v mnenjih o neposrednih volitvah lahko pripišemo temu, v kakšni meri kdo verjame v omenjeno teoretično perspektivo ali pa ne.

Precej naivnosti bi bilo treba, da bi verjeli, da je z neposrednimi splošnimi volitvami evropskega parlamenta pot demokratizaciji dokončno odprta. Zato skušajmo najprej odkriti nekatere račune evropske desnice. V času, ko prihaja znotraj skupnosti do zelo nedemokratičnih teženj, je prizadevanje velikega dela desnice za demokratizacijo skupnosti vsaj sumljivo, če že ne dvomljivo. Pri tem je treba pojmovanje desnice razširiti na vse, ki branijo kapitalistično družbeno ureditev, torej tudi na nemško socialdemokratsko koalicijsko vlado. V prid takšni razdelitvi govori tudi dejstvo, da je bil nemški kancler Schmidt že pred francoskimi predsedniškimi volitvami naklonjen Giscardu d'Estaingu, ne pa Mitterandu, po Giscardovi izvolitvi pa še toliko bolj. Ker evropska desnica drži trdno v svojih rokah oba organa odločanja v EGS, to je svet ministrov in evropski svet (trikratni sestanek voditeljev na leto), bi bilo zelo čudno, da bi sama od sebe skušala oslabiti monopol nad odločanjem na naddržavni ravni. Tako člani sveta ministrov kot člani evropskega sveta odločajo v obeh organih na podlagi nacionalnega mandata, zato za odločitve ne morejo biti odgovorni niti evropskemu parlamentu niti kateremu drugemu naddržavnemu organu. Toda sprejetih odločitev noben izmed državnih parlamentov ne more razveljaviti, razen kadar je potrebna ratifikacija. Teoretična odgovornost pred državnimi parlamenti za odločitve na ravni skupnosti se lahko uresniči le v izjemnih primerih, večinoma pa ostaja le na papirju.

Položaj se z neposrednimi volitvami ne bo nič spremenil, ker bo evropski parlament še naprej ostal skoraj brez vsakršnih pristojnosti. Njegovo mnenje

sveta ministrov še nikoli ni odvrnilo od odločitve, če je bila v interesu vseh devetih vlad. Pač pa je lahko njegovo mnenje rabilo kot odlična pretveza za blokiranje odločitve, kadar so si bili državni interesi navzkriž. S tega vidika bi torej lahko sklepali, da neposredne volitve teoretično sicer pomenijo napredek v smeri demokratizacije, praktično pa ne, ker gre za vsebinsko prazen demokratičen korak, ki nosilce monopola nad odločanjem nič ne stane.

Dejstvo, da je bila Francija vedno tista, ki je najbolj nasprotovala neposrednim volitvam, leto dni po izvolitvi pa je Giscard tisti, ki je dal pobudo, da vprašanje volitev evropskega parlamenta spravijo z mrtvega tira, nas vodi k domnevi, da je prvovrstni politični »rokohitrc« Giscard videl v dviganju prahu okoli tega vprašanja odlično priložnost, da se pozornost javnosti odvrne od nedemokratičnega razvoja v vrhu. Medtem ko so člani evropske federalistične unije mahali z zelenimi zastavami z veliko črko »E« na sredi ter dvigali prah z zahtevami po odločitvi o neposrednih volitvah, je Giscard med obiski v Londonu in Bonnu po tistem gradil »direktorij«. Idejo o direktoriju dveh ali treh članic je že pozimi spustil v obliki poskusnega balončka, ki pa se je hitro razpočil zaradi negodovanja na strani malih članic. Seveda pa s tem še ni rečeno, da je zviti Giscard idejo tudi opustil. Dogovor o rednem francosko-britanskem sestajanju na vrhu po zgledu že obstoječega nemško-francoskega sestajanja nas vodi k domnevi, da Giscard skuša urediti zadevo v ožjem krogu. Morda je bila prav odločitev o neposrednih volitvah prvi rezultat, kajti že pred julijskim sestankom evropskega sveta v Bruslju so se širile neuradne govorice, da so se Francozi, Britanci in Nemci o omenjenem vprašanju načelno sporazumeli. Če je tako, potem bodo male članice pri odločitvah v okviru skupnosti lahko popravljale le pike in vejice, pri odločitvah, ki prese-gajo okvire skupnosti, pa celo tega ne, kakor kaže portoriško srečanje velikih zahodnih držav. Vlade malih članic so sicer protestirale ali negodovale zaradi odločanja v ozkem portoriškem krogu, vendar pa se buržoazija v malih državah jasno zaveda, da se za ohranitev oblasti mora oprijeti velikih, zato male države nimajo moči, da bi nedemokratični razvoj zaustavile same.

Do danes do krize v EGS še ni prišlo zaradi nasprotovanja te ali one male članice, ker so se male članice vedno morale ukloniti volji velikih, kadar so bile te med seboj enotne. Toda vse male članice skupaj imajo v svetu ministrov teoretično možnost blokirati odločitve z večinskim glasovanjem. To se seveda še ni nikoli zgodilo, saj velikim zadostuje že pridružitvev Luksemburga za pridobitev kvalificirane večine (velike članice imajo 40 glasov, male 18, kvalificirana večina pa je dosežena z 41 glasovi). Kako naj bi se nedemokratičnim postopkom uprl evropski parlament, ki ima samo nekaj pristojnosti pri potrjevanju proračuna skupnosti? Kako naj 410 neposredno voljenih poslancev približa evropsko skupnost državljanom, če bo njihova edina pravica oddati na vsakih nekaj let volilni listič za nekoga, ki naj bi igral hamletovsko vlogo vpijočega v puščavi? Toda vsak oddani volilni listič bo desnica zlorabila za dokaz ljudske podpore obstoječi evropski skupnosti, to je odločanju v ozkih krogih na vrhu. Obstoj evropskega parlamenta bo desnica zlorabila za dajanje videza zakonitosti nedemokratičnemu odločanju, kajti danes znani parlamentarni režim na Zahodu, ki bo z neposredno voljenim evropskim parlamentom dobil svoj izraz na naddržavni ravni, temelji na temeljnem načelu, da mora vsa oblast biti osredotočena na vrhu.

Politična dvoličnost francoskega predsednika Giscarda postane popolnoma jasna, če odločilno podporo in spodbudo, ki jo je dal neposrednim volitvam evropskega parlamenta, primerjamo z njegovim doslednim konservativnim odklanjanjem decentralizacije oblasti v Franciji ter priznanja kakršnekoli avtonomije etnično samosvojim pokrajinam (Bretanja, Korzika, Alzacija itd.). Kako bi lahko verjeli v iskrenost demokratičnih prizadevanj predsednika, ki vtika svoj nos v prav vse omake, se pojavlja na vseh področjih in ob vseh priložnostih in raziskuje dokaze za svoje kraljevsko poreklo? Kako lahko isti predsednik odklanja svojim državljanom pravico, da bi sami odločali o zadevah v svoji občini ali pokrajini, torej o zadevah, ki so jim blizu in jih žulijo dan za dnem, obenem pa se pred celo Evropo pojavlja kot borec za pravico Evropejcev, da dobe svojo besedo pri graditvi Združenih držav Evrope, ki so tako zelo odmaknjene od njih? To lahko počne samo zato, ker ga neposredne volitve ne bodo nič stale, saj bo njegova absolutistična oblast še naprej ostala neokrnjena, evropski državljani pa bodo še naprej brez neposrednega vpliva na naddržavne odločitve.

Neposredne volitve evropskega parlamenta so torej prazno doneče demokratično zvonjenje, ki pa vsebuje tudi nekatere nevarnosti. Zaradi izenačenosti vladnih in opozicijskih sil v državnih parlamentih so vlade omejene na kratkoročno manevriranje, s katerim se skušajo obdržati na oblasti. V takih razmerah se krepijo težnje po slabitvi moči državnih parlamentov. Tako sta belgijska in luksemburška vlada odkrito zahtevali zaradi gospodarske krize izredna pooblastila, ki pa jima jih ni uspelo dobiti. Svojevrsten predsedniški položaj v Franciji pa je Giscardu omogočil, da izkorišča parlament predvsem kot glasovalni stroj proti združeni levici. Parlament je tako izgubil še tisto malo suverenosti, ki mu jo je pustil de Gaulle, kajti z glasovanjem proti Giscardovim pobudam bi sprožil vladno krizo in utegnil pospešiti prihod leveice na oblast. Tako je v Franciji nastal paradoksn položaj, da je Giscarda neznatna večina na predsedniških volitvah namesto v težak položaj postavila v pozicijo sile nasproti večinski koaliciji, ker mu mora v odločilnih trenutkih slediti, če noče propasti skupaj z njim.

Neposredne volitve evropskega parlamenta pa prinašajo možnost nadaljnje oslavitve državnih parlamentov. V ta namen bo evropska desnica gotovo tudi pripravljena v prihodnosti prenesti določene pristojnosti z državnih na evropski parlament, s katerim bo mnogo lažje manipulirati. Idealno za evropsko buržoazijo bi bilo seveda, če bi lahko čimveč odločitev izmaknila nadzoru državnih parlamentov, ne da bi zato bile na drugi strani podvržene resničnemu nadzoru evropskega parlamenta. Zelo značilna je s tem v zvezi izjava grškega ministra za koordinacijo Papaligourasa ob uradnem pričetku pogajanj o grškem vstopu, da Grčija podpira neposredne volitve evropskega parlamenta in okrepitev skupnih institucij, v okviru katerih se bo mogoče dogovoriti o odločitvah, ki jih danes marsikdaj ni mogoče sprejeti na državni ravni.

Možnost odločanja o občutljivih državnih vprašanjih z manipulacijo odločanja na naddržavni ravni pa je bistveni vzrok nasprotovanja francoskih golistov. Golisti odločno zavračajo možnost, da bi »bodoče francoske generacije govorile angleško z nemškim naglasom«. General de Gaulle si je ves čas predsednikovanja prizadeval, da bi Franciji dal takšno politično, gospodarsko in vojaško strukturo, ki bi ji omogočila izvajati neodvisno politiko. Golisti se kot branik interesov francoskega kapitala upirajo vsemu, kar bi oslabilo

njegov položaj ter ga podredilo multinacionalnemu kapitalu. V evropskem parlamentu pa vidijo enega izmed instrumentov vključitve Francije v atlantsko Evropo.

Nevarnost takšne vloge evropskega parlamenta ni niti najmanj neverjetna, če upoštevamo, da samo v vrstah francoske desnice naletimo na močan protiameriški odpor, medtem ko sta predvsem nemška in pa britanska veleburžoazija razpoloženi zelo proameriško. Vseh devet članic EGS z izjemo Francije sledi ali se podreja ameriški politiki na vseh pomembnih področjih. Evropski parlament naj bi dal takšni politiki še pečat ljudske volje in obenem dajal videz zakonitosti oviranju prihoda komunistov na oblast oziroma spodkopavanju morebitne komunistične oblasti v eni izmed držav članic. Glasilo francoske komunistične partije »Humanité« je odkrilo, da je ameriški veleposlanik v Parizu pohitel s čestitkami, ko je bil dosežen dogovor o razdelitvi sedežev in sklicanju neposrednih volitev evropskega parlamenta. To nas vodi k povezavi evropskih volitev s portoriškim dogovorom o odtegnitvi gospodarske in finančne pomoči Italiji, če bi tam stopili v vladno komunisti. Domnevna odsotnost italijanskih predstavnikov namreč ponovno potrjuje neuradni obstoj direktorija, ki naj bi v atlantski Evropi prevzel vlogo »ekonomskega žandarja«, medtem ko bi ZDA še naprej igrale vlogo »političnega in vojaškega žandarja«, ki bi priskočil na pomoč le v skrajni sili. Vloga, ki jo je EGS odigrala v portugalskih dogodkih, povsem potrjuje takšno analizo. Atlantska EGS naj bi torej igrala v zahodnoevropskem prostoru skrajne reakcionarno vlogo in direktorij naj bi skrbel za to, da bi že v kali gospodarsko zadušili pojav komunistične vlade ali vladne koalicije. Proameriška večina v evropskem parlamentu pa naj bi služila za demokratično pokritje takšne politike.

Iz gornjega lahko povzamemo, da bi evropska desnica rada izkoristila neposredne volitve evropskega parlamenta kot demokratično kritje za nedemokratično in prikrito koncentracijo moči v ozkem krogu gospodarsko najmočnejših evropskih držav v tesni povezavi z ZDA. V koncentraciji moči v obliki neuradnega direktorija se zrcali okrepitev položaja evropskega in ameriškega multinacionalnega kapitala, medtem ko so državne vlade večinoma nemočne v izenačenem merjenju moči z opozicijo. Notranja politična nestabilnost v posameznih državah ter poglobljanje razlik v gospodarski razvosti posameznih članic skupnega trga sta ohromila institucionalni mehanizem odločanja v skupnosti, kar je porodilo ideje o skupnosti »v dveh hitrostih«. Odpor gospodarsko šibkejših članic onemogoča tudi sprejetje takšnih idej. Odsotnost skupnih politik in tekma z ameriško ter japonsko konkurenco pa prav tako kot koncentracija in naraščanje moči multinacionalnega kapitala silita v nastajanje nekega naddržavnega direktorija, ki bo sposoben podrediti manjše članice volji in interesom velikih. V takšnih razmerah evropski parlament brez pravih pristojnosti ne bo mogel igrati vloge resnično demokratičnega organa, ampak bo instrument v rokah velikih članic in posredno tudi ZDA.

Če koncentracija kapitala po eni strani pogojuje koncentracijo moči na vrhu, pa po drugi strani tudi poraja sile, ki delujejo v smeri decentralizacije. Koncentracija kapitala pospešuje razvoj znanosti in tehnologije, ki vplivata na decentralizacijo znanja in kulture. Zato se kot nasprotje procesu koncentracije moči v ozkih vrhovih širijo samoupravne težnje, ki so izraz zavesti delovnih ljudi, da so postali sposobni vzeti ustvarjanje zgodovine v svoje roke. Porajajo

se razni četrtini komiteji, ki z več ali manj uspeha spodnašajo tla tehno-krat-skim odločitvam zlasti na področju urbanizma, čedalje številnejše so zasedbe tovarn, v katerih delavci v času zasedbe uvajajo samoupravljanje, krepe se razna regionalna gibanja itd. Razumljivo je, da žele sodelovati tudi pri odločanju o evropskih zadevah, zato ni čudno, da redne ankete v EGS kažejo, da približno tri petine vprašanih zagovarjajo neposredne volitve, le ena petina pa jim nasprotuje. Izjema so le Britanci in Danci, ki jim večinoma nasprotujejo. Nasprotniki se tu znajdejo na spolzkem terenu, še zlasti francoski komunisti. Ker ankete kažejo, da sta dve tretjini Francozov za neposredne volitve, se ne morejo sklicevati na ljudsko voljo. Obenem je večini Francozov verjetno težko razumljivo, da istočasno kritizirajo evropsko skupnost zaradi nedemokratskega značaja, obenem pa odločno nasprotujejo neposrednim volitvam evropskega parlamenta. Italijanski komunisti so v tem pogledu veliko bolj dosledni in podpirajo neposredne volitve, na podlagi katerih naj bi evropski parlament postal v prihodnosti ustavodajna skupščina politične zveze Zahodne Evrope. Italijanski komunisti in z njimi večina zagovornikov neposrednih volitev v evropski levici meni, da procesa atlantizacije EGS ni mogoče zaustaviti z odporom v nacionalnih okvirih, kajti države danes niso več sposobne same rešiti mnogih problemov. Zato institucionalna kriza skupnosti koristi samo nenadzorovani ekspanziji multinacionalnih družb, ki pokrivajo že tretjino industrijske proizvodnje in skoraj vse najpomembnejše strateške sektorje v EGS. Zato se je treba boriti za demokratično preoblikovanje institucij EGS, v katerih naj bi našli svoje mesto tudi sindikati in druge organizacije delovnih množic. Samo močne naddržavne institucije evropske politične zveze, temelječe na široki ljudski podpori, bodo sposobne onemogočiti podrejanje zahodnih kapitalističnih dežel ameriški dominaciji in njihovo vključevanje v atlantko integracijo. Italijanski komunisti menijo, da bo edino združena evropska levica lahko izsilila demokratično preoblikovanje EGS in iz nje ustvarila središče za spodbujanje panevropskega sodelovanja in torej za razvijanje tesnih stikov s SEV.

Tem argumentom bi teoretično težko oporekali. Praktično pa si lahko postavimo vprašanje, kakšne možnosti vidijo italijanski komunisti za enotnost z nemškimi socialdemokrati, ki so ob vsaki priložnosti v prvih vrstah protikomunističnega boja. Nadalje je težko verjeti, da bi si evropska in ameriška veleburžoazija pustila iztrgati iz rok EGS kot »ekonomsko orožje«¹ proti samoupravnemu socializmu ali proti komunizmu in da ne bi skušali ob vsaki priložnosti ovirati ali izigravati procesa demokratizacije skupnih institucij. Razlike med stališči italijanskih in francoskih komunistov pa si bomo verjetno najlažje pojasnili s primerjavo konkretnih razmer, v katerih delujeta obe dve partiji. Francija ima danes lastno jedrsko oborožitev, vrhunsko razvito letalsko industrijo, kot izvoznik orožja je prehitela Veliko Britanijo in se uvrstila na tretje mesto v svetu, ima močno kmetijsko bazo in velik vpliv tako v arabskih kot v afriških državah. Dediščina de Gaullove politike je danes še tolikšna, da se francoskim komunistom zdi mogoče voditi neodvisno politiko in si poiskati nova zunanjepolitična zavezništva. Obisk Mitteranda in kasneje še delegacije KPF v Alžiriji gotovo nista čisto brez zveze s pričakovanji združene levice, da bo leta 1978 prevzela oblast. Prav tako tudi gotovo ni golo naključje, da se odnosi med Francijo in Alžirijo v času Giscardove vladavine neprenehoma slabšajo in da francoske velike družbe prepuščajo mesto v

Alžiriji Nemcem, medtem ko se same usmerjajo predvsem na Srednji vzhod. Ker Giscard previdno, a sistematično razkosava de Gaullovo dediščino in jo po tihem razprodaja ob vneti podpori odkritega atlantista Lecanueta, se francoskim komunistom mudi na oblast. Zato tudi nasprotujejo nastajanju institucij, ki bi utegnile ovirati francosko pot v socializem. Italijanski komunisti se nasprotno zavedajo šibkega položaja Italije in se jim na oblast ne mudi, kar je pred junijskimi volitvami potrdil tudi Berlinguer. V primerjavi s francoskim centralizmom precej decentralizirana italijanska ureditev omogoča italijanskim komunistom, da pričenjajo graditi socializem od spodaj z uvajanjem komunistične uprave v občinske in pokrajinske organe. Poleg utrjevanja domače baze si iščejo tudi zavezništev zunaj Italije in predvsem v Zahodni Evropi. Ker jim je jasno, da bodo reakcionarne sile skušale delovati proti komunistom ne glede na to, ali bo neposredno voljeni evropski parlament obstajal ali ne, kar dokazuje portoriški dogovor sam po sebi, si prizadevajo pospešiti nastanek resnično demokratičnih naddržavnih institucij, ki bi lahko onemogočile vsaj najbolj odkrite oblike vmešavanja ali bojkota.

Na podlagi gornje analize lahko povzamemo, da je vprašanje neposrednih volitev evropskega parlamenta precej zapleteno in da ni mogoče vnaprej zavzeti niti naklonjenega niti odklonilnega stališča. Vse je odvisno od tega, ali bo evropski parlament dobil resnične pristojnosti in kakšne ter čigav vpliv bo v njem prevladal — vpliv evropskega in mednarodnega velekapitala ali pa vpliv evropskih delovnih množic. V nobenem primeru pa ne bi smeli izgubiti izpred oči krepitve nedemokratičnih teženj in se pustiti preslepiti z raznimi demokratičnimi nadomestki.

JANEZ STANIČ

Politična integracija v socialističnem taboru

Ideja o integraciji je med vzhodnoevropskimi socialističnimi državami stara približno dve desetletji. V tem času je seveda doživljala različna obdobja tako glede pojmovanja kot glede konkretnih ukrepov, vendar se je integracijska misel v glavnem ves čas krepila, širila in konkretizirala. Danes je tako imenovani socialistični tabor že razmeroma močno integrirana skupnost držav s svojimi posebnimi institucionaliziranimi integracijskimi organi, pa tudi z neinstitucionaliziranimi integracijskimi tokovi in pritiski, katerih vloge in pomena ne gre podcenjevati.

Preden podrobneje spregovorimo o tokovih in stanju politične integracije v vzhodni Evropi, ni odveč, če opozorimo na dve posebnosti, ki ju je dobro upoštevati pri vsakem razmišljanju o vzhodnoevropski integraciji. Prva je to, da je integracijski učinek na članice socialističnega tabora izrazito dvojen:

na eni strani je Sovjetska zveza, ki je politično, vojaško, gospodarsko in v vseh drugih vidikih tako močna in toliko sama sebi zadostna, da še tako tesna integracija v okvirih vzhodne Evrope zanj ne pomeni nobene izgube lastne specifičnosti in še manj samostojnosti; na drugi strani pa so vse ostale članice socialističnega tabora, ki jim integracija nujno odvzema del specifičnosti in jim objektivno omejuje samostojnost. Druga posebnost te integracije je, da se mora praktično neprestano spopadati z zelo močnimi sredobežnimi težnjami, da je konflikt med integracijskimi in (v nekem smislu) dezintegracijskimi silnicami ves čas prisoten in je že nekajkrat izbruhnil v obliki ostrih kriz, ki so praviloma krize v odnosih med Sovjetsko zvezo in vsakokrat prizadeto drugo državo.

Če ne upoštevamo omenjenih značilnosti, je integracijska prizadevanja v vzhodni Evropi pogosto težko videti v pravi luči.

Članice socialističnega tabora imajo dva institucionalizirana organa integracije. Prvi je Svet za vzajemno gospodarsko pomoč (SEV), ki je bil ustanovljen že leta 1949 in ki zdaj združuje Sovjetsko zvezo, DR Nemčijo, Poljsko, Češkoslovaško, Madžarsko, Romunijo, Bolgarijo, Mongolijo in Kubo. SEV je bil ustanovljen predvsem kot organizacija za pospeševanje trgovine, je pa postopoma — spočetka precej počasi — začel preraščati v vse pomembnejši integracijski organ. Do hitrejšega razvoja v tej smeri je prišlo v šestdesetih letih, ko so predvsem politično razčistili in pripravili tla za temeljitejšo gospodarsko integracijo, ki se je v večjem obsegu začela uresničevati v tem desetletju. Ena najpomembnejših prelomnic v takšnih prizadevanjih je bilo 19. zasedanje SEV junija 1975 v Budimpešti, na katerem so sprejeli tako imenovani »Dogovorjeni plan večstranskih integracijskih ukrepov držav SEV od 1976 do 1980«. Jasno je seveda, da ima gospodarska integracija tudi velik političen pomen, vendar se v čisti obliki s političnimi vidiki tega združevanja SEV in njegovi organi neposredno ne ukvarjajo.

Drugi institucionalizirani organ vzhodnoevropske integracije je Varšavski sporazum (podpisan 14. maja 1955, današnje članice: Sovjetska zveza, DR Nemčija, Poljska, Češkoslovaška, Madžarska, Romunija, Bolgarija). Bil je ustanovljen in sprva zamišljen kot vojaška organizacija socialističnega tabora, toda že v šestdesetih letih je začel vse bolj delovati tudi kot organ politične integracije članic, in danes je njegova politična funkcija morda še pomembnejša kot vojaška. Ali bolje rečeno: medtem ko vojaška integracija spriči moči Sovjetske zveze sploh ni vprašljiva, je bil za politično integracijo potreben dolg in naporen boj, ki še vedno ni končan in prav zato politična integracija še vedno nastopa kot ena glavnih točk dnevnega reda vsega političnega dogajanja v vzhodni Evropi.

Na čisto političnem področju ima Varšavski sporazum tri bolj ali manj institucionalizirane oblike delovanja.

Prva je *politični posvetovalni svet*, ki je najvišji politični organ Varšavskega sporazuma. Sestav tega sveta se spreminja; v najbolj reprezentativni obliki so na njegovih sestankih prisotni šefi partij članic, predsedniki vlad, zunanji ministri in obrambni ministri. Lahko zaseda v skromnejši sestavi, vendar je to v načelu vedno »vrhunski sestanek«, se pravi, prisotni morajo biti šefi partij. Glavna naloga političnega posvetovalnega sveta je načrtovanje temeljnih smernic zunanje politike, ki so potem obvezne za vse socialistične države. Svet nima trdnega urnika zasedanj in se sestaja po potrebi, običajno takrat,

kadar se ZSSR odloča za večje mednarodne akcije. Tako je na primer politični posvetovalni svet sprožil akcijo nasprotovanja ustanovitvi multilateralnih jedrskih sil NATO (na zasedanju januarja 1965 v Varšavi), začel široko kampanjo za popuščanje napetosti v Evropi (julija 1966 v Bukarešti), predlagal sklicanje evropske konference o varnosti (marca 1969 v Budimpešti), začel propagandno akcijo za vojaško popuščanje v Evropi (aprila 1974 v Varšavi) itn. Te in podobne spektakularne poteze so seveda le zunanji in včasih tudi pretežno propagandni vidik oblikovanja skupne in obvezne linije v mednarodni politiki, ki jo na ta način formalno sprejemajo skupno vse članice na svojih vrhunskih sestankih.

Naslednja oblika, ki deluje redno, čeprav brez strogo predpisanega urnika srečanj, so *sestanki zunanjih ministrov* članic Varšavskega sporazuma. Vloga teh sestankov ni več, da začitujejo glavne smeri politične dejavnosti, ampak da se dogovarjajo o konkretnih skupnih ukrepih, da podrobno izdelajo skupna stališča in se dogovorijo za skupno nastopanje, včasih tudi za delitev dela (ni na primer potrebno, da z vsako mednarodno pobudo nastopi Sovjetska zveza, posamezne države imajo določene konkretne zadolžitve, na primer Bolgarija na Balkanu itn. — vse pa seveda po skupnem dogovoru).

Tretja in zadnja institucionalizirana oblika te vrste so *sestanki sekretarjev CK za mednarodna in ideološka vprašanja*. To je novejša oblika, ki se je začela uveljavljati šele zadnja leta. Zadnji tak sestanek je bil januarja letos v Varšavi. Iz skupnega sporočila, ki so ga objavili po posvetu, je jasno razvidno, kakšna sta namen in delovno področje tega telesa, katerega temeljna naloga je, da skrbi za ideološko integracijo. Sporočilo z omenjenega sestanka ugotavlja, da so bile prisotne delegacije iz DR Nemčije, Poljske, Češkoslovaške, Madžarske, Romunije, Bolgarije, Kube, Mongolije in Sovjetske zveze. Udeleženci so ugotovili, da je bil v zadnjem času dosežen pomemben napredek v dvostranskem in večstranskem sodelovanju med naštetimi partijami; ta napredek se je uveljavil na področju propagande, informacij, v založniški dejavnosti, v prosveti, kulturi, turizmu in na področju nekaterih družbenih organizacij. Vse to prispeva k nadaljnjemu razvoju in krepitvi kohezije socialistične skupnosti...

Medtem ko je naloga prvih dveh organov, da določata, kako naj se socialistične države obnašajo navzven, je glavna naloga tega organa, da določa, kako naj se obnašajo navznoter, v svoji lastni propagandi in politični dejavnosti. Posvetovanja sekretarjev CK dokaj podrobno in natančno določajo, katerim vprašanjemčje treba dati v domači propagandni glavni poudarek, kako jih je treba obravnavati, h kakšnim učinkom je treba težiti in podobno. To je organ, katerega sklepi in navodila segajo zelo globko v notranje tkivo posameznih držav; prav zato je za zagovornike čim tesnejše integracije očitno zelo dragocen in v zadnjih letih (zlasti po intervenciji varšavske zveze na Češkoslovaškem) deležen velike podpore, priznanja in pozornosti.

S tem so institucionalizirane oblike politične integracije izčrpane.

Poleg tega pa seveda obstajajo še druge oblike integracije, ki niso strogo institucionalizirane ali sploh niso institucionalizirane in ki imajo včasih oblike, ki jih je težko klasificirati; kljub temu pa imajo pomembno vlogo na področju politične integracije.

Eden takih integracijskih vzvodov so na primer dvostranski sporazumi, o prijateljstvu, sodelovanju in medsebojni pomoči. Članice socialističnega

tabora povezuje trenutno 28 veljavnih bilateralnih sporazumov te vrste. Gre za desetletne, petnajstletne, dvajsetletne in še daljše dvostranske sporazume, med katerimi so najpomembnejši seveda tisti, ki jih posamezne vzhodnoevropske države sklepajo s Sovjetsko zvezo. Praksa sklepanja takih sporazumov je že stara in prav v tem desetletju so nekateri taki dolgoročni sporazumi že potekali in zamenjali so jih novi. Zamenjava starih sporazumov z novimi je zelo zanimiva, kajti medtem ko stari odsevajo predvsem željo Sovjetske zveze, da si zagotovi nekatere klasične politične vplivne pozicije, pa novi sporazumi že kažejo, kako daleč so dozorele ideje o politični integraciji.

Enega izmed zadnjih takih sporazumov sta 7. oktobra 1975 sklenili DR Nemčija in Sovjetska zveza in si ga je vredno ogledati pobliže. Zaradi dokumentarnosti in avtentičnosti je najbolje, če navedemo odlomek iz članka, ki ga je član CK ESPN in zunanji minister DR Nemčije Oskar Fisher objavil marca 1976 v sovjetskem mesečniku »Meždunarodnaja žizn«. Glasi se:

Sporazum ima zares zgodovinski pomen in določa razvoj naših vezi do leta 2000 in še naprej. V tem času bosta naši ljudstvi dosegli novo etapo družbenega razvoja. Za DRN bo to obdobje nadaljnje graditve razvite socialistične družbe in postopnega prehoda h komunizmu.

Sporazum o prijateljstvu upošteva velikanske uspehe v notranjepolitičnem razvoju obeh držav, visoko raven sodelovanja med njima in seveda tudi pomembne premike v mednarodnem položaju.

Bistvo tega dokumenta, ki je usmerjen v prihodnost, je usmeritev k nadaljnjemu zbliževanju narodov DRN in ZSSR, k združevanju prizadevanj za graditev socialistične in komunistične družbe, h krepitvi moči, enotnosti in mednarodnega vpliva svetovnega socialističnega sistema, k nadaljnjemu boju za mir in varnost.

DRN in ZSSR bosta še nadalje krepili večno in neomajno prijateljstvo ter bratsko medsebojno pomoč na vseh področjih, plansko in vztrajno bosta razvijali in poglobljali vsestransko sodelovanje, nudili bosta druga drugi vsakršno pomoč in podporo... Široko sodelovanje na področju ideologije in kulture, najrazličnejše prijateljske vezi in neposredni stiki med organizacijami in državljani naših držav — vse to se bo širilo in poglobljalo. Nedvomno bo to dobra spodbuda tudi za večstransko sodelovanje v okviru Varšavskega sporazuma in Sveta za vzajemno gospodarsko pomoč.

Udeleženci sporazuma izjavljata, da bosta z vsemi silami podpirali nadaljnji razvoj bratskih odnosov med vsemi državami socialistične skupnosti ter neprestano krepili njihovo enotnost in monolitnost. Potrjujeta, da je razširitev, krepitev in obramba socialističnih pridobitev skupna internacionalistična dolžnost socialističnih držav. Na ta način udeleženci sporazuma ureničujeta izročilo Lenina, ki je poudarjal, da so interesi obrambe socializma glavni kriteriji pri reševanju teh ali onih mednarodnih vprašanj. (Podčrtal avtor).

To mnenje — zlasti odstavek, ki sem ga podčrtal — pripoveduje tako jasno, da bolj sploh ni mogoče, kako velik integracijski pomen ima sporazum med DR Nemčijo in ZSSR. Zato je seveda razumljivo, da je ta sporazum v vzhodnoevropski propagandi že postal zgleden obrazec za sporazume te vrste in vse ostale nove sporazume bodo nedvomno sklenili v tem duhu. V tej zvezi je zanimivo navesti še neko izjavo šefa bolgarske partije Todorja

Živkova iz septembra 1973. Živkov je tedaj govoril o sovjetsko-bolgarskih odnosih in med drugim dejal:

»Bratstvo in sodelovanje med LR Bolgarijo in ZSSR je stopilo v novo obdobje. Bistvo je v kvalitetno novi vsebini procesa vsestranskega zблиževanja in integracije naših držav in narodov, v dviganju tega zблиževanja na stopnjo, ko bo imel razvoj socialistične Bolgarije enak ritem in enake kriterij kot Sovjetska zveza, ko bo usklajeno delovanje na političnem, gospodarskem, ideološkem, znanstvenem, kulturnem in vojaškem področju. Z eno besedo, *zdaj moramo razvijati naše vsestransko bratsko sodelovanje tako, da bomo lahko delovali kot enoten organizem, ki ima ena sama pljuča in en sam krvni obtok.*« (Podčrtal avtor).

Ta misel Todorja Živkova je zanimiva tako zaradi vsebine, kot zaradi časa, ko jo je izrekel. To je bil namreč čas, ko se je začela serija kongresov vzhodnoevropskih komunističnih partij (madžarske, poljske, sovjetske, bolgarske, češkoslovaške, vzhodnonemške), kongresov, ki so bili vsi izrazito »integracijski«. Živkov je bil prvi, ki je javno napovedal nov val integracijskih prizadevanj in jasno povedal tudi, v kakšno smer bodo šla.

Še ene neinstitucionalizirane oblike politične integracije v socialističnem taboru bi se rad dotaknil, ker je prav tako izrednega pomena. To je pojem socialističnega internacionalizma.

Termin socialistični internacionalizem se je prvič pojavil leta 1957 v deklaraciji, ki jo je sprejelo 12 komunističnih partij (članic tabora) na posvetovanju v Moskvi. Pojavil se je kot mednarodno-pravna različica pojma proletarski internacionalizem. V praksi sovjetskih in drugih »taborskih« teoretikov je razlika v rabi obeh pojmov tale: o proletarskem internacionalizmu govorijo, kadar gre za odnose med vsemi komunističnimi partijami (onimi na oblasti in tistimi v opoziciji), pa tudi med komunističnimi partijami in drugimi naprednimi in osvobodilnimi gibanji; o socialističnem internacionalizmu pa govorijo tedaj, kadar gre za odnose med partijami, ki so na oblasti in torej tudi za odnose med socialističnimi državami.

Gre za načelo, o katerem je bilo napisano že izredno veliko in ki je skrajno sporno. V najbolj dnevni politični rabi je princip svoje dni dobil naziv, »doktrina Brežnjeva«. To je bilo načelo, okoli katerega se je bila najbolj ogorčena politična bitka v zvezi z usodo konference evropskih partij. Mnoge (predvsem zahodnoevropske partije pa tudi ZKJ, so kot pogoj za svojo udeležbo na berlinski konferenci partij zahtevale, da se opustita pojma proletarski in socialistični internacionalizem v dokumentu konference. In res v sklepi listini tega pojma ni. Toda kar zadeva sovjetsko partijo, je bil to očitno le kompromis, kajti od berlinske konference (junij 1976) sem je sovjetsko teoretično časopisje preplaval nov val razlag in obramb socialističnega internacionalizma, val, ki razlaga ta pojem v duhu »doktrine Brežnjeva« in seveda tudi izrazito integracijsko. Za ilustracijo tega si izberemo knjigo, ki je nedavno izšla v Moskvi; je delo skupine avtorjev, njen naslov pa je »Mednarodna politika KP SZ in zunanje funkcije sovjetske države.« Izdala jo je Akademija za družbene vede pri CK KPSZ. Knjiga že v uvodu podrobno obravnava vsebino pojma socialistični internacionalizem. Tu je rečeno, da »socialistični internacionalizem« ni samo idejno-politični, ampak tudi zelo pomemben mednarodno-pravni princip«. In dalje: »Pomen socialističnega internacionalizma se kaže tako, da odločno vpliva na druga načela medsebojnih odnosov med socialistič-

nimi državami — na popolno enakopravnost, spoštovanje suverenosti in nacionalne neodvisnosti, medsebojno koristno sodelovanje, nevmešavanje v notranje zadeve.« Nobenega dvoma ni, na tisti »odločilni vpliv« lahko pomeni samo, da je načelo socialističnega internacionalizma višje in nadrejeno, ostala načela pa so nižja in podrejena. Sicer pa je to nekoliko pozneje povedano čisto naravnost: »Socialistični internacionalizem danes postaja — ne da bi pri tem izgubil kvaliteto moralno-političnega načela — hkrati tudi osnovno načelo meddržavnih odnosov v svetovni socialistični skupnosti, osnovno mednarodno-pravno načelo socialističnega sveta«. (Podčrtal avtor).

Tako razumljen socialistični internacionalizem je seveda izredno močno orodje za pospeševanje integracije, in to je tudi ena njegovih glavnih funkcij.

Takšnih neinstitutucionaliziranih oblik politične integracije v socialističnem taboru bi seveda lahko našteali še več, vendar takšno naštevanje kakšnih bistveno novih kakovostnih osvetlitev poti metod vzhodnoevropske integracije najbrž ne bi več dalo. Morda kaže ob koncu opozoriti, da so vidiki te integracije izjemno zanimivi ne le za stanje in razvoj v posameznih vzhodnoevropskih državah, ampak tudi za stanje v vsej Evropi. V luči dogodkov zadnjih let, zlasti v luči vsega, kar sta pomenili intervencija varšavskega sporazuma v ČSSR leta 1968 in pa evropska varnostna konferenca leta 1975, se namreč sama od sebe vsiljuje sodba, da je od napredovanja integracije v socialističnem taboru v marsičem odvisno, koliko se ta tabor (in njemu na čelu ZSSR) more in upa odpirati navzven. Ali z drugimi besedami: koeksistenčna, varnostna, trgovinska integracija Evrope v celem (za kar vse se zavzema ZSSR) ne sme sprožiti dezintegracije socialističnega tabora, zato je vsakršno vseevropsko odpiranje neposredna spodbuda za večjo integracijo vzhodnega dela celine. V tej perspektivi evropski dialog ni in ne sme biti dialog med posameznimi državami, ampak med trdno in tesno integriranimi skupinami držav.

Toda to je že nova tema ...

ANTON BEBLER

Evropa — oborožitev ali razorožitev

V krogu neuvrščenih držav smo večkrat slišali očitek velesilam in blokovskim državam, da poteka popuščanje mednarodne napetosti le na zemljepisno omejenem območju sveta (in da je tudi vsebinsko močno utesnjeno). Za to omejeno zemljepisno območje imajo v glavnem našo Evropo. V obdobju popuščanja je naša celina menda razmeroma miren zelen otok v razburkanem in nevarnem oceanu svetovne politike. Ali taka prispodoba ustreza stvarnosti?

Res je, da je bilo v Evropi po letu 1945 veliko manj krvavih spopadov med državami in drugačnih vrst vojn, kot jih je bilo na prostoru Azije, Afrike

in Latinske Amerike. Na slednjih treh celinah so namreč v tem času našeli čez 110 vojn. Moramo pa takoj pristaviti, da so Evropa in njena ljudstva zelo drago plačali za razkošje relativnega miru. Plačali so z velikanskimi, večmilijonskimi človeškimi žrtvami ter grozovitimi ruševinami med drugo svetovno vojno, ki se je začela kot vojna med evropskimi državami in ki je tudi potekala pretežno na evropski celini. Plačali so s tem, da se je večji del Evrope razdelil na dva nasprotujoča si vojaškopoliitična bloka. Plačali so v svetovni zgodovini z največjim osredotočenjem oboroženih sil v mirnem času (danes z okrog 8,5 milijonov vojakov stalne sestave). To stanje traja na naši »stari dobri« celini že 30 let. Plačali so s stanjem skoraj stalne vojaškopoliitične napetosti, ki se je sicer v posameznih obdobjih in na posameznih območjih stopnjevala in pojenjala, pa vendarle stalno odtegovala veliki del človeške energije ter velikanska materialna sredstva, ki bi jih Evropejci lahko s pridom uporabili v pametnejše namene. Plačali so s številnimi in še vedno ne popolnoma zaceljenimi ranami, nerazumevanjem, strahom, sovraštvom, nestrpnostjo, porušenimi mostovi, pretrganimi večstoletnimi gospodarskimi in kulturnimi vezmi, razbitimi družinami, minskimi polji in bodečo žico vzdolž državnih meja, preganjanimi manjšinami, krdeli vohunov, političnih emigrantov in teroristov, z vojaškimi manevri in propagandnimi vojnami. Res je, da je to tridesetletno obdobje skoraj brez vojn terjalo dosti manj človeških žrtev v meddržavnih spopadih kot v javnem prometu. Ne moremo pa nanj biti ponosni.

Lanskoletna konferenca o varnosti in sodelovanju v Helsinkih je v marsičem naznanila prelomnico v evropski politiki in napovedala boljše čase. V bistvu je pomenila, da so se vodilne družbene sile v največjih državah zahodne Evrope in Severne Amerike sprijaznile z rezultati druge svetovne vojne, s povojnimi socialnimi in političnimi spremembami v vzhodnoevropskih državah in z močno okrepljeno celinsko vlogo Sovjetske zveze; vodstva vzhodnoevropskih držav varšavskega sporazuma pa so si pridobila zadostno stanovitnost in samozavest ter (nekateri med njimi) so se naposled otesla iluzij o možnosti in smotrnosti izvoza posebne vrste socializma v Evropi. Druga, negativna plat Helsinkov se je pokazala že med pripravami za sestanke na vrhu. To je bila težnja urejati najpomembnejša evropska vprašanja skozi pogajanja med dvema blokoma (ali bolj točno med najmočnejšimi silami znotraj teh) ter doseči (in se zadovoljiti) z mednarodnopravnim priznanjem delitve večjega dela Evrope na dve vojaškopoliitični zvezi (ter na interesne sfere). Zahvaljujoč predvsem zunajblokovskim in nekaterim manjšim blokovskim državam je bila druga plat potisnjena v ozadje. Toda ta dvojnost »mirno sožitje — blokovstvo« je ostala navzoča. In vendarle so priprave za Helsinke, samo delo konference in njena sklepna listina ustvarile politično podlago za krepitev evropske varnosti, *in sicer v skladu z načeli, ki jih zagovarja gibanje neuvrščenih*.

Sklepna listina konference o varnosti in sodelovanju v Evropi vsebuje celo poglavje z naslovom »Vprašanja, ki zadevajo varnost v Evropi«. V njem so udeleženske konference priznale »nedeljivost miru in varnosti v Evropi« ter »tesno povezanost miru in varnosti v Evropi pa tudi na vsem svetu«. Države so »znova potrdile« svojo privrženost miru, varnosti in pravičnosti, trajnemu razvoju prijateljskih odnosov in sodelovanja« ter izjavile, da »v mednarodnih odnosih nasploh ne bodo uporabljale grožnje s silo ali sile zoper ozemeljsko

celostnost ali politično neodvisnost katerekoli države.« Na splošno so evropske države javno ugotovile: »medsebojno dopolnjevanje političnih in vojaških vidikov varnosti; medsebojno odvisnost varnosti vsake države — udeleženske z varnostjo Evrope kot celote in povezavo, ki v širšem kontekstu svetovne varnosti obstaja med varnostjo v Evropi in varnostjo na območju Sredozemlja; spoštovanje varnostnih interesov vseh držav udeleženk...«, ki so značilni za njihovo suvereno enakopravnost«. Problem razorožitve so avtorji sklepne listine odpravili s splošno in glede na nasprotujoča si stališča v dosedanjih mednarodnih pogajanjih kompromisno izjavo: »Države udeleženske priznavajo korist, ki jim jo prinašajo prizadevanja, usmerjena k zmanjšanju nevarnosti vojaške konfrontacije in k pospeševanju razorožitve, prizadevanja, ki naj bi dopolnila politično popuščanje napetosti v Evropi in okrepila njihovo varnost. Prepričane so, da so potrebni učinkoviti ukrepi na teh področjih, ki bodo po svojem obsegu in po svoji naravi naposled pripeljali do splošne in popolne razorožitve pod doslednim in učinkovitim mednarodnim nadzorstvom, omogočili pa naj bi okrepitev miru in varnosti na svetu.« V listini niso omenili tekočih mednarodnih pogajanj o razorožitvi in omejevanju oborožitve. Države podpisnice niso glede tega prevzele nobenih obveznosti.

Vsi konkretni dogovori na tem področju so bili v Helsinkih omejeni na delno urejanje uporabe oboroženih sil v politično demonstrativne namene ter na boljše javno (uradno) obveščanje vseh prizadetih držav o večjih vojaških manevrih (obvezno, 21 dni pred začetkom, kadar število vojakov kopenske vojske presega 25 tisoč), o manjših manevrih (neobvezno) ter o večjih vojaških premikih (neobvezno). Večji pretok informacij o nekaterih dejavnostih oboroženih sil naj bi potekal po diplomatskih kanalih, z izmenjavo opazovalcev in z obiski vojaških delegacij. Ta svezenj ukrepov je bil zasnovan na domnevi, da bo nekoliko manj oviran pretok informacij o vojaških dejavnostih nasprotne strani zboljšal meddržavno razumevanje, okrepil medsebojno zaupanje in zmanjšal nevarnost oboroženega spopada. Lahko rečemo, da so edini konkretni ukrepi helsinške listine (njihov večji del je poljuben; za nespoštovanje dogovora niso predvidene nobene sankcije) zasnovani na dvomljivi domnevi. Namen teh ukrepov je namreč ustvariti ozračje političnega zaupanja, toda sami po sebi ti ukrepi lahko pozitivno učinkujejo le, če že obstoji dokaj visoko politično zaupanje (ter delujejo negativno, če ga ni).

Kaj se je v Evropi spremenilo v dobrem letu po slovesnem podpisu helsinške deklaracije?

Nadalje so občutno narasli v absolutnih zneskih vojaški proračuni vseh vojaško pomembnih držav, katerih čete so v Evropi. To velja tako za članice severnoatlantske zveze, varšavske pogodbe, kakor tudi za zunajblokovske evropske države. Četudi še nimamo popolnih in dokončnih podatkov za tekoče leto, ni dvoma, da se oboroževalna tekma v že do zob oboroženi Evropi kar naprej nadaljuje. Vojaški proračuni v letu 1976 najbolj očitno naraščajo v ZDA, ZRN in za NATO v celoti. Sile varšavske pogodbe niso zamudile priložnosti in so to javno očitale nasprotni strani... ter s tem upravičile naraščanje svojih vojaških prizadevanj ter za to namenjenih denarnih sredstev. Videti je, da je ostala rast vojaških prizadevanj v državah, ki imajo oborožene sile v Evropi, približno enaka rasti v letih 1974 - 1975. Po podatkih londonskega inštituta za strateške raziskave so absolutne ravni in dinamika rasti oboroževalnih prizadevanj držav članic NATO, varšavske

pogodbe ter z vojaškega vidika pomembnejših zunanjeblokovskih evropskih držav odsevali tile podatki:

Država	Vojaški proračuni v \$ ZDA		v % skupnega družbenega proizvoda (1974)	Število vojakov v stalni sestavi oboroženih sil	
	1974	1975		1974	1975
NATO					
Belgija	1054	1821	2.8	89.7	87.0
V. Britanija	9900	10380	5.2	354.6	345.1
Kanada	2850	2960	2.0	83.0	77.0
Danska	725	940	2.3	37.1	34.4
Francija	9102	12250	3.4	502.5	502.5
ZRN	14048	16290	3.6	490.0	495.0
Grčija	807	1300	4.3	161.2	161.2
Italija	4142	4220	2.8	421.0	421.0
Luksemburg	18	22	0.9	0.6	0.6
Nizozemska	2411	2936	3.4	113.9	112.5
Norveška	749	900	3.2	34.9	35.0
Portugalska	833	880	6.8	217.0	217.0
Turčija	1173	2200	3.7	453.0	453.0
ZDA	84332	92800	6.0	2174.0	2130.0
Skupaj	132594	149869		5131.5	5071.3

VARŠAVSKA POGODBA

Bolgarija	345	392	2.7	152.0	152.0
ČSSR	1412	1542	3.8	200.0	200.0
NDR	2171	2333	5.4	145.0	143.0
Madžarska	457	458	2.3	103.0	105.0
Poljska	1697	1853	3.6	303.0	293.0
Romunija	572	647	1.6	171.0	171.0
ZSSR	96400	103800	10.6	3525.0	3575.0
Skupaj	103334	111369		4599.0	4639.0

DRUGE EVROPSKE DRŽAVE

Avstrija	323	410	1.0	37.3	38.0
Irska	75	107	1.1	12.3	12.1
Finska	313	342	1.4	35.8	36.3
Španija	1372	—	1.9	284.0	302.3
Švedska	2023	2475	3.6	72.2	69.8
Švica	832	1041	1.8	42.5	42.5
SFRJ	1295	1705	5.1	230.0	230.0
Skupaj	6233			714.1	731.0

Vir: The Military Balance 1975—1976, London, 1976, str. 76, 78. N. B. Omeniti moram sporno metodologijo pri izračunih proračunov držav Varšavske pogodbe ter nepopolno sliko o številčnosti oboroženih sil v državah, ki imajo zelo razvito teritorialno in aktivno rezervno sestavino (na primer: Švedska, Švica, SFRJ) ali pomembno »polvojaško« sestavino (na primer: obmejne enote v NDR). Tudi nekateri drugi podatki na razpredelnici so le približni in jih je mogoče le pogojno primerjati. — A. B.

Iz navedenih podatkov je razvidno, da se nadaljnje oboroževanje držav dveh blokov (ter drugih evropskih držav) kaže predvsem v vsakoletnem povečanju vojaških stroškov skozi obrambne proračune in druge načine zagotavljanja denarnih sredstev. Del nominalnega povečanja vojaških proračunov gre nedvomno pripisati inflaciji, toda tudi s tem popravkom so razvidne temeljne značilnosti oboroževalnih prizadevanj, ki neposredno zadevajo evropsko varnost. To je predvsem poudarek na kakovosti vojaške moči, ki se izraža v izpopolnjevanju obstoječih sistemov orožja in opreme, v njihovem delnem nadomeščanju z bolj učinkovitimi sistemi, v nadaljnji mehanizaciji, avtomatizaciji in elektronizaciji. Število vojakov pod orožjem v stalni sestavi oboroženih sil se bistveno in v celoti ne spreminja, četudi se nekoliko spreminjajo razmerja znotraj dveh blokov. Nekatere premike, ki jih izražajo tudi količinsko (povečanje števila oklepnih vozil, raket, letal), dvig gibljivosti enot, razširitev prevoznih in oskrbovalnih zmogljivosti v vojaške namene in dr. lahko tudi obravnavamo kot kakovostne spremembe.

Spodbude za kakovostne oboroževalne napore prihajajo iz neenakomernega vojaškoznanstvenega in vojaškotehnološkega razvoja v industrijsko razvitih državah. Pomen nekaterih najnovejših dosežkov na tem področju sta nazorno pokazali v zadnjem času dve vojni — v Vietnamu in na Bližnjem vzhodu (1973). Za evropske države je imel poseben pomen napredek protiletalskega in protioklepnega orožja ter elektronike, z ustreznimi premiki v letalstvu, oklepnih enotah in mornarici. Na razmerje vojaške moči dveh velikih sil (ZDA in ZSSR) pa je imel večji vpliv napredek na področju strateškega raketno-jedrskega orožja, še posebej tistih njegovih podvrst, ki zagotavljajo veliko točnost zadetkov in sorazmerno neranljivost.

Z vidika evropske varnosti je, žal, še vedno ključno vojaško politično razmerje med dvema blokoma NATO in Varšavsko pogodbo. Lahko mirno rečemo, da se je tukaj od helsinške konference zelo malo spremenilo na boljše — ali celo nič. Še več — zastoj oziroma ohranjanje dosedanjih odnosov »mlačne vojne« in »doziranega« rožljanja z orožjem spokopava omejene dosežke v političnem sporazumevanju, v oživiljanju gospodarskih in kulturnih vezi, ki segajo prek blokovskih razmejitenih črt. Zastoj pri uveljavljanju duha helsinških dogovorov se pozna, poleg že navedenih dejstev, tudi pri preiskšanju svoje vojne pripravljenosti in pri javnem razkazovanju jeklenih mišic (vojaški manevri) ter v meddržavnih pogovorih o razorožitvi in omejitvi oboroževanja.

Letos sta imela oba bloka na evropski celini in v priobalnih vodah zelo obsežne vojaške manevre. V jesenskih vajah varšavske pogodbe »Ščit-76« je sodelovalo 35 tisoč vojakov iz ZSSR, Poljske, ČSSR in NDR. Vaje NATO pakta »Teamwork-76« so bile ene največjih v njegovi zgodovini. V njih je sodelovalo 80 tisoč mož in 275 ladij. Ti manevri so zajeli skoraj celotni prostor pakta od severne Norveške do Turčije, medtem ko so okrepitev množično prevažali po zraku iz celinskega dela ZDA.

Kmalu po helsinški konferenci se je začela uveljavljati praksa vnaprejšnjega obveščanja o večjih vojaških manevrih. Države NATO so to storile do konca leta 1975 glede treh večjih in treh manjših vojaških vaj ter so povabile opazovalce na eno svojih večjih vaj. Podobno je storila ZSSR v začetku leta 1976, ko je prvič obvestila države, podpisnice helsinške listine o manevrih v Zakavkazju. Na to vajo so povabili opazovalce iz nekaterih držav, med njimi tudi iz dveh držav-članic NATO. Toda te prve lastovke le niso prinesle pomladi. Na jesenskih manevrih obeh paktov do takih izmenjav opazovalcev ni prišlo. Pokazalo se je, da je ustrezna določila helsinške listine moči uporabiti tudi kot propagandno sredstvo, kot sredstvo za poskus slabitve nasprotnega bloka in krepitev svojega. Tako sta bloka uresničila določbe listine le delno (glede obveščanja). Pravi zgled evropskim državam pa je dala naša SFRJ, ko je na manevre »Golija-76« povabila tudi številne tuje opazovalce.

Dober barometer za odnose med dvema blokoma (ki v veliki meri opredeljujejo splošno ozračje v Evropi) so meddržavni pogovori o omejitvi oboroževalne tekme. Res je, da se v Ženevi že dolgo let dogovarjajo o veliko zahtevnejšem smotru splošne razorožitve. Teh pogovorov se poleg blokovskih držav udeležujejo tudi nekatere nevtralne in neuvrščene države, med njimi tudi SFRJ. Toda neblokovskim državam se ni posrečilo, da bi premaknile te razgovore naprej.

Položaj je nekoliko boljši na dveh drugih prizoriščih, kjer se pogovarjajo o skromnejšem smotru omejitve oborožitve. Prvo so pogajanja 11 držav NATO in varšavske pogodbe na Dunaju o vzajemnem in uravnovešenem zmanjšanju oboroženih sil v srednji Evropi; drugo so pogajanja med ZDA in ZSSR o omejitvi strateške oborožitve. Slednje prizorišče zemljepisno presega Evropo in kot globalni morebitni dogovor le delno (čeprav bistveno) zadeva evropsko varnost.

Dunajska pogajanja, ki jih z angleškimi kraticami imenujejo MBFR (Mutual Balanced Force Reduction) se vlečejo že tri leta, in sicer brez vidnih sadov. Predzgodovina teh pogajanj sega pravzaprav v leta 1964 - 1969 (sovjetski predlogi o nadzoru nad oboroževanjem v Evropi) in najbolj neposredno do deklaracije zunanjih ministrov držav NATO iz junija 1968. ZSSR je nekaj časa imela ta zahodni predlog za manever, s katerim so hoteli spodkopati idejo o evropski konferenci o varnosti. To, da se pogajanja MBFR nadaljujejo, je bil eden izmed zahodnih prvih pogojev za sklic helsinške konference. Ta pogajanja pa so ostala brezplodna, saj sta obe strani bili pripravljeni razpravljati le na podlagi svojih predlogov (in le delno upoštevati stališča nasprotni strani).

Do danes ni razrešena temeljna razlika v pristopu obeh blokov k tem pogovorom. Zahodne sile zatrjujejo, da je v srednji Evropi bistveno nesorazmerje glede števila vojakov kopenske vojske in oklepnih vozil ter da je to nesorazmerje strateško *neravnotežje*. Vsi zahodni predlogi so bili usmerjeni na to, da z neenakim zmanjšanjem kopenskih sil dveh blokov dosežejo absolutno enako število vojakov (po predlogih iz let 1973, 1974 in 1975 po 700 tisoč mož z vsake strani oziroma po 900 tisoč mož kopenske vojske in letalstva). Vzhodne sile zanikajo veliko razliko glede številčnosti kopenskih sil obeh blokov v srednji Evropi in trdijo, da je tudi ob neenakem številu vojakov in tankov (ki da je »zgodovinsko opredeljeno«) splošno *ravnotežje* vseh prvih vojaške moči dveh blokov. Zategadelj na Dunaju lahko razprav-

Iljajo le o sorazmernem in približno enakem zmanjšanju oboroženih sil obeh strani. Vsako neenakomerno zmanjšanje je po tej razlagi izsiljevanje enostranskih prednosti. Obe strani se pri tem bistveno razhajata glede ocene dejanskega stanja. Po zahodnih ocenah ima NATO v osrednji Evropi 770 tisoč pripadnikov kopenske vojske, 6 tisoč tankov (in okrog 200 tisoč pripadnikov vojaškega letalstva), medtem ko naj bi bile ustrezne številke za varšavsko pogodbo — 925 tisoč, 16 tisoč (in okrog 200 tisoč). Ves čas pogajanj so države varšavske pogodbe zanikale zahodne ocene, svojih pa niso dajale. Šele junija leta 1976 so vzhodne države objavile svoje (nepopolne) podatke glede številčnosti oboroženih sil varšavske pogodbe, ki so za 75 tisoč nižje od zahodnih ocen. S tem so spodbijale temeljni zahodni argument.

Od leta 1973 so šla pogajanja o vzajemnem in uravnovešenem zmanjšanju oboroženih sil v osrednji Evropi skozi nekaj faz, za katere so značilni predlogi sil varšavske pogodbe iz leta 1973 in leta 1976 ter sil NATO iz let 1973, 1974 in 1975. Skoz vse to obdobje je opaziti delno približevanje stališč v nekaterih vprašanjih (dvofaznost zmanjšanja, posebej določena zmanjšanja sovjetskih in ameriških čet). Najtežji problem v teh pogajanjih pa je objektivna nesimetričnost vojaških sistemov obeh blokov. Ta nesimetričnost se izraža v zemljepisni razvrstitvi čet (na primer, sovjetske čete imajo dosti krajše razdalje od državnega teritorija do postojank v NDR kot pa ameriške čete do postojank v ZR Nemčiji), v nesimetrični geostrateški strukturi obeh blokov, v različni strukturi oboroženih sil po zvrsteh, rodih, glede deleža poklicnih vojakov, v različni oborožitvi, različni kakovosti in ravni standardizacije orožja in opreme, v različni politični vlogi oboroženih sil in dr. To nesimetričnost stopnjuje neenako vojaško in politično vrednotenje sorazmernih prednosti posameznih prvin v razmerju moči. Druga skupina težav v pogajanjih MBFR je logična posledica same metodologije teh pogajanj. Da bi bili pogajalci »praktični«, so (na zahodni predlog) omejili pogajanja na del celotnega vojaškega razmerja moči med NATO in varšavsko pogodbo. Te omejitve so prostorske (osrednja Evropa) in vsebinske (na začetku samo kopenska vojska). Toda rešiti tako zapleteni delni problem je nemogoče, če ne upoštevamo celote. Vsak dogovor v tem okvirčku bi poleg tega zelo lahko izigrali (s premeditvijo, preimenovanjem ali preformiranjem enot itn.) Odtod je vsebinsko in (manj očitno) prostorsko širjenje predmeta pogajanj z vsemi zapletljaj, ki iz tega izhajajo. Ena največjih slabosti dunajskih pogovorov je izločitev Francije. V bistvu sta si oba bloka prizadevala doseči s pogajanjem sorazmerno izboljšanje svojega strateškega položaja na račun nasprotne strani. Zahod bi rad zmanjšal moč sovjetskih pehotnih in oklepni čet v NDR, vzhodne države pa bi želele zmanjšati zahodnonemški Bundeswehr, zahodno letalstvo in jedrsko oborožitev.

Evropska varnost je odvisna tudi od izida sovjetsko-ameriških pogajanj o sklenitvi dolgoročnega sporazuma o omejitvi strateške oborožitve (SALT II). Po izmenjavi predlogov februarja-aprila leta 1976, po novicah o približevanju stališč ter po optimističnih ameriških izjavah (ki so bile verjetno naravnane na predvolilni boj v ZDA) so pričakovali podpis pogodbe še pred ameriškimi predsedniškimi volitvami. Razloge za zastoj lahko poiščemo v sami oboroževalni tekmi, v neenakomernem vojaško-tehnoškem razvoju in različni strukturi strateških raketnojedrskih sil ZDA in ZSSR. Formalno so pogajanja zastala, menda ob vprašanju, ali naj se v že skoraj dogovorjeni okvir vključita

še ameriška raketa — »zračna križarka« in najnovejši sovjetski bombnik. Bolj bistveni pa so bili pri tem politični dejavniki — ohladitev v meddržavnih odnosih in negotov položaj predsednika Forda.

Tako na dunajskih pogajanjih kot na bilateralnih sovjetskih pogovorih o omejitvi oboroževanja se je zgovorno pokazalo, da zapletene vojaškopoli- tične probleme omejitve oboroževanja ni moči rešiti na sedanji ravni ne- zaupanja, ki je še vedno značilno za odnose med velikim številom evropskih držav. Čeprav so prizadevanja dolga in pogosto brezplodna, so na področju razoroževanja in omejitve oboroževanja dober kazalec sprememb na naši celini, ki jih lažje ocenimo, če sedanje stanje primerjamo z obdobjem »hladne vojne«. Toda politična volja vodilnih evropskih dejavnikov (in torej moč ustreznih družbenih silnic) je še vedno nezadostna, da bi z zavestnim tve- ganjem presegli stanje vojaškega soočenja na naši celini. Do nadaljevanja helsinške konference v Beogradu bodo morale napredne sile Evrope vložiti veliko truda in prizadevanj, da bi dejansko zaživel in dokončno prevladal duh mednarodnega sporazumevanja in sodelovanja.

BOJAN GROBOVŠEK

Porajajoča se velesila Brazilija

(zgodovinske korenine, značilnosti in razsežnosti brazilskega modela razvoja)

Brazilija je danes vodilna gospodarska, politična in vojaška sila v Latinski Ameriki. Njena vloga porajajoče se velesile pa se vse očitneje kaže tudi zunaj zemljepisnega kroga južnoameriškega kontinenta. Ravno zaradi tega lahko v zadnjih letih zasledimo v okviru politologije in znanosti o mednarodnih odnosih vse večja število študij in analiz, ki so posvečene Braziliji, še prav posebej t. im. »brazilskemu modelu razvoja« in nosilec politične oblasti v tej državi, tj. brazilskim oboroženim silam. V aprilu 1964 so namreč oborožene sile strmolgavile zakonito in reformistično vlado predsednika Joao Goularta. V nasprotju z dotedanjo tradicijo pa vojska po določenem časovnem obdobju ni povrnila politične oblasti civilni vladi. Vodstvo brazilskih oboroženih sil pa že od prevzema oblasti zastopa družbeno-ekonomsko in politično koncepcijo »razvoja z varnostjo«, katere najvidnejši kazalci so visoka stopnja gospodarske in industrijske rasti, nadaljnja pavperizacija najširših plasti prebivalstva, odvisnost od tujega kapitala ter politična represija. Zaradi sicer enostranskih, vendar pa očitnih dosežkov brazilskega gospodarstva in rastočega političnega vpliva Brazilije obstaja možnost, da bodo posnemali, ali bolje, še naprej posnemali ta »model razvoja z varnostjo«, za katerega v novejši marksistični literaturi zasledimo tudi naziv »model rasti brez razvoja«. Tovrstna možnost posnemanja obstaja predvsem v državah Latinske Amerike. v Čilu, Boliviji in Urugvaju pravzaprav že lahko govorimo o uporabi družbeno-ekonomske in politične koncepcije te vrste, vse bolj pa se ji približuje tudi argentinska vojaška vlada.

V pričujočem sestavku bomo skušali sintetično analizirati različna obdobja družbeno-gospodarskega in političnega razvoja dežele. Prav posebno pozornost bomo namenili obdobju od aprila 1964 do danes, razsežnostim in značilnostim brazilskega modela razvoja ter brazilskim oboroženim silam.

1. *Zgodovinsko ozadje ter obdobje 1889—1930*

Izredna prostranost¹ je v marsičem povzročila, da je Brazilija socio-ekonomsko in kulturno-civilizacijsko² tako raznovrstna. Kljub temu, da se je Brazilija ločila od Portugalske ter postala neodvisna monarhija leta 1822,

¹ Po površini obsega prek 8,5 milijonov kvadratnih kilometrov ter je na petem mestu med največjimi državami sveta. Po ocenah OZN ima Brazilija približno 105 milijonov prebivalcev.

² Nad vse zanimive analize kulturno-civilizacijskega razvoja Brazilije najdemo v delih brazilskega antropologa in zgodovinarja Gilberta Freyerja, predvsem v *O mundo que o português*

republika pa leta 1889, lahko govorimo o začetkih oblikovanja Brazilije kot stvarno sklenjene politične enote³ šele v prvih desetletjih našega stoletja. Ob tem lahko ugotovimo, da je bil v Braziliji še poudarjen prisoten, značilno latinsko-ameriški pojav caudillisma⁴ oziroma coronelisma.⁵ Kar zadeva ekonomski razvoj Brazilije, pa velja omeniti predvsem temeljno značilnost — soledje monokulturnih ciklusov,⁶ kar je bistveno vplivalo na gospodarsko razvost različnih delov dežele.

O pospešenih začetkih industrializacije v Braziliji lahko govorimo šele v obdobju po prvi svetovni vojni, ko je predvsem tekstilna industrija začela ustvarjati presežno delo, ki je bilo potrebno za širokopotezne investicije v infrastrukturo. V istem obdobju lahko govorimo tudi o nastajanju nacionalne buržoazije, ki so jo v njeni ekspanziji ovirale arhaične socialno-ekonomske in politične strukture. Politična oblast je bila namreč popolnoma v rokah compradorske buržoazije, tj. predvsem latifundistov, lastnikov plantaž kave v državah Parana, Minas Gerais in Sao Paulo. Kot smo že omenili, je bila država še v prvih desetletjih našega stoletja upravno-politično še zelo decentralizirana. Med posameznimi zveznimi državami so tedaj še vedno obstajale carinske meje in posamezne zvezne države so lahko najemale kredite v tujini brez poprejšnjega soglasja zvezne vlade. Ciklične krize v gospodarstvu, ki so jih povzročali predvsem občasni padci cen kave na svetovnem trgu, pa je zvezna vlada na pritisk latifundistične oligarhije urejala z občasnimi devalvacijami domače valute. Šele v obdobju po prvi svetovni vojni lahko začnemo govoriti o neki širši politični participaciji in mobilizaciji širših slojev mestnega prebivalstva. Omenimo sicer lahko tudi občasne upore kmečkega proletariata, ki pa so bili bolj spontani kot organizirani. Kot prvo organizirano akcijo in manifestacijo upora tradicionalni oligarhiji mnogi štejejo upor tenentesov, tj. nižjih častnikov leta 1922, katerih legendarni vodja Luis Carlos Prestes je v štiridesetih letih postal generalni sekretar KP Brazilije. Vendar

criou, Rio de Janeiro, 1940, ter v *O Luso e o Tropico*, Rio de Janeiro, 1960. Vsesplošno analizo specifičnega brazilskega razvoja prinašajo tale dela: Stane Južnič: *Latinska Amerika — Nastanek i razvoj društveno-ekonomskih struktura*, Inst. za mednarodno politiko i privredu, Beograd 1966 ter Marcel Niedergang: *Les 20 Ameriques Latines*, Editions du Seuil, 1969 Paris.

³ Brazilska republika se je zgledovala predvsem po politično-upravnem sistemu ZDA. Je predsedniška federativna republika, razdeljena na 22 zveznih držav, katerih vsaka ima svoj parlament, ki voli guvernerja. Ob tem pa obstajajo še trije zvezni teritoriji in 1 zvezno področje.

⁴ S caudillizmom označujemo koncentracijo politične oblasti v rokah lokalnih vodij — caudillov. Ti so bili lokalni politični voditelji, večinoma latifundisti, ki so imeli na določenem področju praktično neomejeno politično oblast, ki je mnogokrat temeljila tudi na številni privatni vojski. Pojav caudillizma je bil značilen za Latinsko Ameriko predvsem v 19. stoletju, ko je bil obstoj centralizirane oblasti zgolj formalne narave.

⁵ Coronelizem je brazilski izraz za caudillizem.

⁶ Po izvozno-monokulturnem ciklusu v šestnajstem stoletju je sledil monokulturni ciklus sladkorja v sedemnajstem stoletju, in to predvsem v severovzhodnem trikotniku dežele, t.i. Nordeste. Padec cen sladkorja na svetovnem tržišču je izredno prizadel omenjeni del dežele, v katerem danes živi približno 20 % vsega prebivalstva in ki je najbolj nerazviti del Brazilije. Sledil je ciklus ekstraktivne dejavnosti, predvsem pridobivanja zlata v sredini devetnajstega stoletja v južni notranjosti države. Temu spet ciklus kavčuka v nekaterih enklavah amazonskega pragozda. V sedemdesetih letih preteklega stoletja pa se je začel ciklus predelovanja in izvoza kave, predvsem v južnih državah Minas Gerais, Parana ter Sao Paulo. Te države, kjer živi več kot polovica vsega brazilskega prebivalstva, so zaledje trikotniku milijonskih mest Sao Paulo, Rio de Janeiro ter Belo Horizonte, kjer je danes koncentrirana skoraj vsa industrija dežele. Dolga desetletja je bila kava daleč najpomembnejše brazilske izvozno blago, ki je ustvarjalo 60–80 % vsega deviznega priliva, danes pa še vedno 20–25 %.

pa nižji častniki niso ne po družbenem poreklu ne po ideoloških izhodiščih predstavljali tedaj še šibke nacionalne buržoazije. Zavzemali so se za zelo abstraktno liberalne demokracije, ki bi naj bila prvi pogoj za modernizacijo socio-ekonomskih in političnih struktur dežele. V marsičem sta bila upor nižjih častnikov in njihovo ideološko izhodišče anahronistično posnemanje revolucionarnih teženj evropske liberalne buržoazije v sredini preteklega stoletja. Ta upor pa je odseval obstoječa protislovja, predvsem nevzdržen partikularizem politično-upravnih struktur ter nasprotja med deli tradicionalne oligarhije, ki so se med seboj borili za nadzor nad državnoupravnim aparatom. Leta 1929 je svetovna gospodarska kriza dokončno zaostila nasprotja med interesi lastnikov plantaž kave ter drugimi deli oligarhije, ki so tedaj trenutno odsevali gospodarske interese celotne družbe. Zvezna vlada je tedaj prvič odklonila zahtevo pridelovalcev kave⁷ po devalvaciji cruzeire, tj. domače valute, kar je slednje prepričalo o tem, da je treba obstoječe konflikte in protislovja drastično politično rešiti. Dokončen povod za padec prve republike pa je bila zmaga vladnega kandidata na predsedniških volitvah l. 1930. Opozicijski kandidat Getulio Vargas je tedaj obtožil vlado nezakonitih postopkov pri volitvah in ob podpori naprednejšega dela oboroženih sil, nacionalne buržoazije ter dela tradicionalne oligarhije je Vargas postal novi predsednik države, s čimer se je končalo obdobje prve brazilske republike.

2. Vargizem, Estado Novo ter družbeno-ekonomske in politične spremembe v obdobju 1930—1964

Analiza prvega obdobja vladavine Getulia Vargasa, še prav posebno obdobje njegovega diktatorskega režima 1931—1945, je prvi pogoj za razumevanje sedanjega družbenega in političnega položaja Brazilije. Obdobje 1930 do 1937 pa v precejšnji meri lahko enačimo ali vsaj primerjamo z obdobjem po drugi svetovni vojni, tj. obdobjem, preden so oborožene sile v aprilu 1964 prevzele oblast.

Prihod Getulia Vargasa na oblast v oktobru 1930 je bil pravzaprav politični kompromis med liberalno-nacionalno buržoazijo ter naprednim delom oboroženih sil na eni strani ter tradicionalno oligarhijo na drugi strani. Slednja je v veliki meri zadržala v svojih rokah politično oblast, hkrati pa je privolila v določene oblike državnega intervencionizma. Vendar pa so bili za razvoj dogodkov v obdobju 1930—1937 odločilnega pomena kombinirani učinki svetovne gospodarske krize, politične mobilizacije naprednejših političnih sil v letu 1930 ter vpliva evropske situacije. Ta vpliv je v marsičem pospešil nastanek in nadaljnji razvoj novih političnih sil, posebno stranke Alianca Nacional Libertadora, Narodne svobodnjaške zveze, ki je združevala vse napredne sile in je bila v veliki meri pod vodstvom KP Brazilije.⁸ Program

⁷ Zaradi pomembnosti kave kot pridelovalnega in izvoznega blaga je dolga desetletja večina brazilskih ekonomistov posvečala svoj interes predvsem tržnim gibanjem kave. Najboljša je zgodovinska analiza sicer vsestranskega in poznanega brazilskega ekonomista Celsa Furtada: *Formacao Economica do Brasil*, Companhia Editora Nacional, Sao Paulo, 1970.

⁸ KP Brazilije je bila ustanovljena v l. 1922 po razkolu v anarhosindikalističnem gibanju, ki je bilo dotlej edina organizirana oblika političnega boja tako delavskega kot kmečkega proletariata. Posebno veliko članov KP Brazilije je v njenem začetnem obdobju izhajalo iz vrst intelektualcev, pa tudi mlajših častnikov.

ANL je bil protiimperialističen in protioligarhičen, zavzemala pa se je predvsem za radikalno agrarno reformo ter nacionalizacijo tujega, predvsem angleškega in ameriškega kapitala, ki je bil vse bolj prisoten, primarno v ekstraktivnem sektorju. Stanka je imela podporo v precejšnjem delu nižjih in srednjih slojev buržoazije ter predvsem v delavskem razredu, ki pa je bil tedaj še sorazmerno maloštevilen. Prav tako pa je v tistem obdobju imelo dosti privrženecv, predvsem med plastmi buržoazije, fašistično gibanje, t. i. Integralistas.

Delovanje ANL kot KP Brazilije pa je bolj slonelo na emotivnosti pauperiziranih množic kot pa na strogo načrtani politični taktiki in strategiji. Precenjujoč svoje zmožnosti ter moč in vpliv je ANL začela v juliju 1935 z uporom, katerega cilj je bil prevzem oblasti. S tem, da je prikazoval nevarnost, ki jo prinašata nasprotujoča si ekstremizma, tj. koalicija ANL—KP na eni strani, ter fašistični integralisti na drugi strani, je predsedniku države Getuliu Vargasu ob podpori oboroženih sil uspelo, da je 1. 1937 izvršil državni udar, odpravil delovanje vseh političnih strank in kongresa ter prevzel diktatorska polnomočja. Z uvedbo ustave Estado Novo prav tako 1. 1937 pa se je začelo osrednje obdobje vargizma. Vargizem je pravzaprav težko natančneje opredeliti, vsekakor pa lahko ugotovimo, da sta bila tako Vargas kot vargizem odsev in proizvod nadvse specifičnih brazilskih socio-ekonomskih in političnih okoliščin. Sam vargizem pravzaprav definiramo kot neko specifično obliko populizma, prav tako pa kot nekakšno modernejšo varianto caudillisma. Glede na to, da so bile vsebinske komponente ustave Estado Novo zmes italijanske in portugalske fašistične ustave in da je vargizem slonel na korporativistični politični ureditvi, ga lahko označimo tudi kot specifično varianto fašizma.

Posebno v obdobju 1937—1945 je prišlo do precejšnje centralizacije upravnno-administrativnih struktur ter do državne intervencije v gospodarstvu. Med drugim je država končno odpravila carinske meje med posameznimi državami ter nacionalizirala del infrastrukturalne in bazične industrije. Z odkupom kave je država omiljevala občasne težave njenih pridelovalcev, z različnimi ukrepi fiskalne in monetarne politike pa je urejala odnos med primarnim in rastočim sekundarnim sektorjem. Z preferencialnimi carinami in diferenciranim menjalnim kurzom za tujo valuto je vlada spodbujala uvoz tehnološke opreme, osnova industrializacije dežele pa je bil seveda višek kapitala, ki ga je ustvarjal primarni sektor. Mednarodni politični položaj pa je obenem omilil odvisnost Brazilije od tradicionalnih trgovinskih partnerjev Velike Britanije in ZDA. Tovrstne gospodarske spremembe je seveda spremljal pospešen proces urbanizacije ter številčni porast srednjih slojev in mestnega proletariata. Potencialno revolucionarnost slednjega je vlada omejila z korporativističnimi sindikati, ki so bili organizirani po fašističnem zgledu po strokah dejavnosti ter so združevali tako delojemalce kot delodajalce, ob tem pa je bila vsaka stavkovna dejavnost prepovedana. Stičišče vseh sindikatov je bilo državno ministrstvo za delo. Vlada je obenem reševala brezposelnost z javnimi deli in uvedla ter uzakonila socialne ukrepe,⁹ ki so prvič v zgodovini zaščitili vsaj del mestnega proletariata.

⁹ Uradni naziv tovrstne doktrine je bil *trabalhismo*, kar bi najlažje prevedli z *laburizmom*. Cilja, katera naj bi režim ponujal delavskim množicam, pa sta bila vsesplošna blaginja ter širokopotezni dosežki države v gospodarstvu.

V politično-razrednem smislu je bil vargizem kompromis med tradicionalno latifundistično oligarhijo ter porajajočo se finančno-industrijsko buržoazijo. Svojo politično oblast je diktator Vargas utrjeval z množico različnih političnih organizacij ter s krepitvijo javnega sektorja ter moči države. Obenem pa je njegova oblast slonela tako na občasni podpori tradicionalne oligarhije kot na občasni podpori industrijske buržoazije, katerih medsebojna nasprotja je režim spretno izrabljal. Vendar pa je nasprotovanje Vargasovemu režimu naraščalo ne samo zaradi njegove diktatorske narave, temveč tudi zaradi njegovih poskusov in prizadevanj, da bi svojo politično oblast utemeljeval tudi na podpori delavskih množic, s čimer bi omejeval pritisk in zahteve, ki jih je postavljala del srednjih slojev ter visoke buržoazije. Takšen razplet dogodkov je bil predvsem značilen za zadnje obdobje druge svetovne vojne. Navzlic Vargasovim simpatijam za sile osi je Brazilija predvsem pod pritiskom tradicionalno probritanske oligarhije, katere gospodarski interesi so bili tesno povezani z Veliko Britanijo in ZDA, stopila v vojno na strani zaveznikov. Dokončni poraz fašističnih režimov v Evropi je tako deloma pospešil padec Vargasovega režima, in sicer v oktobru 1945, ko so poveljniki oboroženih sil izvedli kabinetni državni udar ter diktatorja odstavili.

Vojaška oblast je ponovno uvedla ustavne pravice, dovolila delovanje političnih strank ter razpisala predsedniške volitve. Vendar pa so bile te volitve značilen odsev specifičnih brazilskih političnih okoliščin, saj je na volitvah zmagal kandidat, katerega sta podpirali stranki PSD — Partido Social-Democratico ter PTB — Partido Trabalhista Brasileiro, ki ju je ustanovil ter jima neformalno predsedoval sam Getulio Vargas, ko je moral zapustiti predsedniški položaj. Kljub imenu je bila PSD predvsem stranka državne birokracije, delno pa tudi tradicionalne oligarhije, volilno telo PTB pa je bil v pretežni meri mestni proletariat ter številna sindikalna birokracija, ki je dejansko nadzirala stranko. Tretja najpomembnejša stranka, ki pa Vargasovemu kandidatu ni bila naklonjena, je bila UND — Uniao Democratico Nacional, ki je bila predvsem stranka nižjih in srednjih plasti t. i. liberalne buržoazije, ki se je zavzemala za nadaljnjo modernizacijo brazilskega kapitalizma ter za boj proti korupciji in klientelizmu v vrstah mogočnega državnega aparata. KP Brazilije je bila do ponovne prepovedi v letu 1947 četrta najpomembnejša stranka. Z izjemo KP, katere volilno telo je bilo v večini delavstvo, druge stranke niso imele homogenega volilnega telesa ne izdelanih volilnih ali vladnih programov. Ti programi so bili v veliki meri odvisni od trenutnih interesov vodij strank ter njihovih podpornikov. Kaotično politično situacijo pa delno lahko razložimo tudi z apolitičnostjo¹⁰ najširših množic prebivalstva. Te okoliščine v neki meri pojasnjujejo, zakaj je imel Vargas še naprej moč in vpliv v brazilskem političnem prostoru, kjer je po vojni vladala politična praznina. Vargas je s svojo politiko namreč poosebljal status quo in politiko kompromisa ter navidezne sloge med razredi, hkrati pa je zagotavljal, da ne bo prišlo do globljih strukturalnih sprememb v družbi.

V obdobju 1945—1964 so brazilsko prizorišče večinoma obvladovali Vargas¹¹ sam, po njegovi smrti pa njegovi sodelavci, ¹² vendar pa so na na-

¹⁰ Ilustrativen je podatek, da je tudi v povojnem obdobju na predsedniških volitvah sodelovalo le 20—30 % vseh potencialnih volivcev.

¹¹ V letu 1945 je bil na predsedniških volitvah izvoljen Vargasov kandidat general Porta, v letu 1951 pa sam Vargas, ki je tri leta kasneje storil samomor.

daljnji potek in razvoj političnega boja v Braziliji bistveno vplivale spremenjajoče se družbeno-gospodarske razmere. Značilen je bil pospešen proces industrializacije ter izrazito povečanje tujih naložb ne zgolj v ekstraktivnem sektorju, temveč tudi v industrijskem sektorju. Prav tako so bila značilna izrazita ciklična obdobja, katerih prvo fazo je karakterizirala izredna konjunktura v gospodarstvu, tej pa je sledila gospodarska recesija z vsemi spremljajočimi pojavi, kot so visoka stopnja inflacije, rastoča nezaposlenost ter politična nestabilnost. Vargas in njegovi podporniki so se po vojni zavzemali za nacionalistično gospodarsko politiko, ki naj bi bila uperjena proti vdoru tujega kapitala ter tistemu delu industrijske buržoazije, ki je od imperialističnega kapitala postajala vse bolj odvisna. Zato je Vargas vztrajal pri nadaljnji krepitvi javnega sektorja, posebno v ekstraktivni dejavnosti, ter pri nadzorovanju in obdavičevanju imperialističnih superprofitov. Vendar pa je obstajal velik razkorak med deklariranimi programi ter njihovim uresničevanjem v praksi. Zato se je Vargas — kot že v zadnjem obdobju svoje diktature — obračal na delavski razred, kar pa je v recesijskem letu 1945 izzvalo reakcijo oboroženih sil, ki so prisilile Vargasa k odstopu.

Njegov naslednik Juscelino Kubitschek je nadaljeval politiko kompromisa med različnimi deli oligarhije in buržoazije, opustil pa je nacionalistično — ali vsaj psevdonacionalistično — ekonomsko politiko svojega predhodnika, posledica pa je bila masiven vdor tujega kapitala. Novi predsednik se je obenem zavzemal za deflacionistične ukrepe v gospodarstvu, ki so seveda najbolj prizadeli prav delavski razred. Protekcionistična politika v prid tujim investitorjem pa je prizadela tisti del nacionalne buržoazije, katere interesi še niso bili povezani z imperialističnim kapitalom. Za njegovo obdobje pa je bil značilen izreden porast javnih izdatkov, predvsem zaradi graditve nove prestolnice Brasílie.

Kubitschkov naslednik Joao Quadros je bil — vsaj za evropske pojme — ponovno značilen predstavnik brazilskih političnih improvizacij. Podpirala ga je konservativna UDN in njegov program je predvideval korenit boj proti korupciji v državno-administrativnem aparatu ter predvsem omejitve zunanje zadolženosti ter primanjkljaja v trgovinski bilanci, kar mu je uspelo predvsem z drastično devalvacijo. Reakcijo vseh konservativnih sil in s tem to, da je zgubil podporo UDN, pa je povzročila Quadrova zunanje-politična orientacija. Odklonil je namreč, da bi Brazilija sodelovala v gospodarski in politični blokadi Kube ter se je zavzemal za sprejem LR Kitajske v OZN. Po komaj šestih mesecih opravljanja mandata je Quadros zaradi odporov proti svoji zunanji politiki odstopil.

Nasprotovanje vseh konservativnih sil, da bi dotedanji podpredsednik Joao Goulart, predstavnik levega in radikalnega krila vargizma, avtomatično prevzel predsedniški položaj, je bil v marsičem predznak za vojaški udar v aprilu 1964. Protislovja pa so se zaostрила do mere, ko ni bilo več možno izvajati politike kompromisa med različnimi deli buržoazije ter nadzora nad delavskim razredom. V obdobju 1961—1964 se je sindikalno gibanje začelo vse bolj osvobajati paternalizma predstavnikov vargizma. Prav tako je v obdobju Goulartovega predsedniškega mandata začelo prihajati do političnega organiziranja

¹² V obdobju 1955—60 je sledil kot predsednik Juscelino Kubitschek, prav tako kandidat PSD ter PTB, v obdobju 1961—64 pa je bil predsednik države prav tako nekdanji sodelavec Vargasa in in izrazil naslednik njegove politike Joao Goulart.

kmečkega proletariata ter spontane zasedbe latifundij. Poleg KP Brazilije so postajale vse bolj aktivne tudi druge napredne politične grupacije, kar je bilo v marsičem posledica razkola v vrstah PTB ter vargističnih podpornikov nasploh. Po dolgotrajnem taktiziranju se je Goulart odločil, da poišče podporo pri vseh naprednih silah, sindikatih ipd. V začetku l. 1964 je vlada izdala dekreta, ki naj bi resnično sprožila strukturalne reforme in spremembe v družbi; to sta bila dekret o nacionalizaciji vseh privatnih rafinerij nafte¹³ ter dekret, ki je določal gornjo mejo izvoza superprofitov tako tujega kot domačega kapitala. Vlada je obenem določila in zamrznila cene osnovnih potrošniških dobrin ter je nameravala predložiti zakonski osnutek o reformi davčnega sistema ter o podelitvi volilne pravice nepismenim¹⁴ in vojakom. Vse napredne sile pa so ob vladni podpori začele zahtevati legalizacijo KPb.¹⁵

Konservativnim silam je uspelo mobilizirati vse sloje buržoazije, integracijski faktor načrtne kampanje proti Goulartovemu reformizmu pa je bil antikomunizem, tj. razpihavanje nevarnosti, da bi KP Brazilije prevzela oblast. V aprilu 1964 je ob kulminaciji politične krize ter polarizaciji vseh političnih sil vojska strmoglavila vlado predsednika Goularta ter prevzela oblast.

3. Nova vloga brazilskih oboroženih sil ter ideološka naravnost vodstva brazilske vojske.

Kar zadeva dotedanjo vlogo brazilskih oboroženih sil, velja ugotoviti, da so dotlej opravljale vsaj navidezno vlogo poroka konstitucionalizma, tj. varuha ustave. Dotedanji prevzemi oblasti so bili kratkotrajni, njihov glavni namen pa, da se prepreči prevelik politični vpliv omejene skupine posameznikov ali dela tradicionalne oligarhije. Državnemu udaru je praviloma sledila obnova političnega *status quo*, seveda v korist vladajočega razreda kot celote, ter povrnitev politične oblasti civilni vladi. Tudi v aprilu 1974 je nova vojaška vlada vsaj formalno zastopala nujnost, da se oblast vrne civilni vladi, vendar pa šele po obdobju vodene demokracije, ki bi realizirala cilje državnega udara, tj. demokratizacijo države, pravičnejše družbene odnose ter gospodarski napredek.

Mnogi politologi ter poznavalci političnih razmer v Braziliji ter L. Ameriki nasploh (G. Pasquino, A. Stepan, P. E. Sigmund, R. M. Schneider idr.) so povesetili veliko pozornost trenjem med dvema grupacijama visokih častnikov v okviru poveljstva oboroženih sil Brazilije v prvem obdobju po aprilu 1964. Prva grupacija, katere najpomembnejši predstavnik je bil tedanji predsednik države general Castelo Branco, je zastopala potrebo, da pride do sicer korenitih sprememb v ekonomski politiki, v odnosu do opozicijskih strank ter se je zavzemala za sodelovanje s civilnimi politiki ter za to, da se politična oblast vrne civilni vladi, potem ko bi vojaško-civilna vlada uresničila nakazane cilje. Druga grupacija, katere najpomembnejši predstavnik je bil general Do Couto e Silva pa je imela jasneje začrtane ideološke, ekonomske ter politično-vojaške

¹³ Državno podjetje za eksploatacijo nafte — PETROBRAS — je bilo ustanovljeno na pobudo G. Vargasa. V letu 1964 je bilo največje v Latinski Ameriki.

¹⁴ Ti so tedaj predstavljali več kot 60 % vsega prebivalstva.

¹⁵ Delovanje KP Brazilije je bilo uradno dovoljeno le v obdobju 1927—35 ter 1945—47, vendar pa je bilo njeno delovanje navkljub formalni prepovedi »tolerirano« predvsem v obdobju 1961—64.

cilje. Navidezno pa se je po ciljih ločevala od prve grupacije le po tem, da je odklanjala tesnejše sodelovanje s civilnimi politiki ter se zavzemala za radikalnejše ukrepe za uresničitev poveljstva oboroženih sil. Dejansko pa je bila grupacija pod vodstvom generala Do Couto e Silva v programskem t. i. ideološkem smislu predstavnik in nove vloge¹⁶ oboroženih sil v Braziliji oziroma Latinske Amerike nasploh. Vzroki za tovrstno novo orientacijo, ki so izhajali iz notranjega socio-ekonomskega ter političnega okvira Brazilije, so bili tile: katolična politična situacija; odsotnost politične sile, ki bi nadalje zagotavljala obsoj obstoječih socio-ekonomskih struktur; rastoča aktivnost političnih sil, katerih dejavnost je bila usmerjena k dejanski spremembi obstoječih socio-ekonomskih struktur. Kar zadeva zunanje vzroke, pa velja omeniti prvenstveno politični in gospodarski vpliv ZDA. Korenine ideološkega vpliva ZDA na vodilno strukturo brazilskih častnikov pa segajo v obdobje druge svetovne vojne, ko se je brazilski ekspedicijski korpus bojeval na strani zaveznikov proti silam osi. Takoj po drugi svetovni vojni je skupina najvplivnejših častnikov nekdanjega ekspedicijskega korpusa predlagala ustanovitev dopolnilne visoke vojaške šole, katere temeljni programi naj bi temeljili na programih dveh dopolnilnih visokih vojaških šol v ZDA, in sicer National War College ter Industrial College of the Armed Forces. Tako so v l. 1949 ustanovili EGS — Escuela Superior de Guerra (višja vojaška šola), katere program je poleg klasičnih predmetov vojne znanosti obsegal predvsem predmete, ki naj bi visoke častnike usposobili za vodilne funkcije ne le v okviru vojaškega aparata, temveč tudi celotnega državno-upravnega parata. Poleg visokih častnikov pa so tečaje na omenjeni visoki šoli začeli obiskovati tudi civilisti, in sicer nosilci pomembnih funkcij v gospodarstvu ter visoki državni uradniki. To pa je ustvarilo vse tesnejšo povezavo med vrhovi oboroženih sil, gospodarstva in državno-upravnega aparata. Veliko častnikov pa je začelo po drugi svetovni vojni obiskovati posebne tečaje v ZDA.

Ideološko-nazorska koncepcija EGS je bila popolnoma v okviru zunanje politične orientacije ZDA v obdobju hladne vojne. Še posebno po kubanski revoluciji so ZDA povečale svoj vpliv na oborožene sile latinskoameriških držav in podporo tem silam, ki naj bi jim pripadla vloga poroka za nadaljnji obstoj kapitalizma ter funkcija preprečevalca nadaljnje krepitve revolucionarnih gibanj. Povečanje ameriškega vpliva na oborožene sile pa se je ujemala z nadaljnjim, še pospešenim vdorom tujega, posebno ameriškega kapitala v države Latinske Amerike in s potrebami tega kapitala, da se obstoječe državno-upravne strukture »modernizirajo. V okviru tega strateškega koncepta je glede na geopolitični položaj, število prebivalstva ter izjemen gospodarski položaj Braziliji pripadalo še posebno mesto. Lahko ugotovimo, da je veliko vodilnih častnikov brazilске vojske že pred letom 1964 imelo pomembna upravna mesta v okviru filial ameriških večnacionalnih družb v Braziliji. Sicer pa je ideološko-nazorsko naravnano ESG najbolje predstavil general G. do Couto e Silva¹⁷ v imenu vseh ideologov EGS. Ideološki temelj orien-

¹⁶ Nova vloga oboroženih sil v Latinski Ameriki je vsekakor kompleksna tema. Izčrpní deli iz te tematike sta napisala Gianfranco Pasquino: *Militari e potere in America Latina, Il Molino, Bologna, 1974*, ter Alfred Stepan: *Changing Patterns in Brazil*, Princeton University Press, Princeton, 1971.

¹⁷ Goldberg do Couto e Silva: *Geopolitica do Brasil*, Livraria Jose Olympiao Editora, R. de Janeiro, 1967.

tacije brazilskih oboroženih sil naj bi bil antikomunizem. Zato v okviru mednarodnih odnosov oborožene sile Brazilije priznavajo svojo podrejenost državi-nosilki antikomunizma, tj. ZDA. Zato pa naj Braziliji pripada v Latinski Ameriki posebno mesto v okviru obrambe zahodnih ideoloških meja in boja proti komunizmu. Kar zadeva notranje politične odnose ter položaj, pa naj bi bilo poslanstvo oboroženih sil, da kot pglavitna politična sila in gibalo razvoja vnesejo red in zakonitost ter modernizirajo brazilsko družbo. Ta naj bi slonela predvsem na tradicionalnih vrednotah, kot so domovina, cerkev in družina.¹⁸

4. Notranje-politični, gospodarski in mednarodno-politični vidiki modela varnosti z razvojem oziroma brazilskega subimperializma

V obdobju 1964—1967 se je v okviru vodstva oboroženih sil postopoma večal vpliv radikalnejšega, desnega krila, ki je v marcu 1967 z izvolitvijo generala Couto e Silva¹⁹ na mesto predsednika države dokončno začelo uveljavljati svojo orientacijo. Medtem ko v obdobju 1946—67 lahko govorimo o povezavi dela vodstva oboroženih sil s političnimi predstavniki latifundističnega in finančno-industrijskega kapitala, pa govorimo po marcu 1967 o vojaško-tehnokratski zvezi. Predstavniki oboroženih sil imajo odtlej dejansko vse ključne položaje v politiki in gospodarstvu v svojih rokah. Civilisti v vladah, ki so sledile, pa so bili tehnokrati, ki vsaj neposredno niso predstavljali interesov celotne domače oligarhije ali vsaj njenega dela. Sicer pa je za obdobje 1964 - 67 značilno zapovrstje represivnih ukrepov, ki jih je vlada pravno potrjevala s posebnimi ustavnimi akti. Vlada je odpravila večino ustavnih pravic ter krepila izvršilno oblast. Represivne ukrepe, ki so bili do marca 1967 skoraj izključno usmerjeni proti levičarjem, pa je začela vlada usmerjati tudi proti radikalnejši meščansko-liberalni opoziciji. S posebnim vladnim dekretom je vlada odpravila vse dotlej obstoječe oziroma dovoljene stranke ter ustanovila uradno vladno stranko ARENA²⁰ — Aliança Renovadora Nacional (Narodna zveza za obnovo) ter uradno opozicijsko stranko MDB²¹ — Movimento Democrático Brasileiro (Brazilsko demokratično gibanje). Prav tako je vlada prestrukturirala sindikate ter jih ponovno organizirala po korporativističnem vzorcu, prepovedala vsakršno stavkovno dejavnost ter podredila delovanje sindikatov neposredno državnemu ministrstvu za delo. To ministrstvo odtlej normativno določa višino mezd vseh delavcev v neposredni industrijski proizvodnji. Represivna dejavnost pa je dosegla višek v obdobju

¹⁸ Uradna režimska frazeologija je v marsičem posnetek frazeologije evropskih fašističnih in integralističnih gibanj medvojnega obdobja.

¹⁹ Generalu Do Couto e Silva je v oktobru 1969 sledil na predsedniškem položaju general Garrastazu Médici, temu pa sedanjí predsednik general Ernesto Geisel.

²⁰ Poslanci stranke ARENA-Aliança Renovadora Nacional (Narodna zveza za obnovo) so večinoma nekdanji poslanci odpravljenih PTB — Partido Trabalhista Brasileiro ter PSD — Partido Social Democrático in drugih strank, katerih delovanje je bilo dovoljeno pred aprilom 1964.

²¹ Poslanci MDB so večinoma nekdanji poslanci odpravljenih PTB ter deloma tudi PSD. MDB ima liberalno-meščansko orientacijo. Vendar pa vojaška vlada glede na represivne ustavne akte, ki jih je možno zelo elastično tolmačiti, praktično nadzoruje njeno delovanje.

1969—70 zaradi izbruha spontanih stavkovnih gibanj ter mestne gverile,²² kar pa je država zatrla z represivnimi ukrepi, ki so prizadeli tudi del naprednega brazilskega klera.²³

Kar zadeva ekonomsko politiko, je vojaška vlada takoj po prevzemu oblasti začela izvrševati protiinflacijske ukrepe, kot so zamrznitev realnih mezd, zmanjševanje državnih proračunskih sredstev, namenjenih socialnim dejavnostim in storitvam, ter poostritev bančnokreditne politike. Tovrstni ukrepi niso prizadeli le delavskega razreda, temveč tudi del srednjih slojev buržoazije, tj. predvsem male in srednje podjetnike. Vendar pa je osnovna značilnost ekonomske politike brazilske vlade njen odnos do tujega kapitala, saj je vlada uvedla do tega kapitala očitno protekcionistično politiko, ob čemer je nudila in še vedno nudi vse vrste ugodnosti in olajšav. Ob tem je vlada odpravila vse obstoječe mehanizme in zakone, ki so vsaj do neke mere nadzorovali tuje investicije in odtok superprofilov tujega kapitala iz dežele. Prvi pogoji za neposredne naložbe so bili in so izredno ugodni. Omenili smo že praktično brezpravnost delavskega razreda, protekcionistično politiko do tujih investitorjev, seveda pa velja poudariti tudi izredni gospodarski potencial Braziliije in njena bogasva.²⁴ Od leta 1964 je Brazilija začela doživljati pravo invazijo tujega kapitala, vendar pa je ta usmerjala svoje investicije večinoma v industrijski sektor, ali bolje, v najbolj prepulzivne panoge industrijskega sektorja, ne pa v ekstraktivni sektor. Tako tuji kapital dandanes obvladuje 58 % vseh brazilskih industrijskih podjetij, in sicer konkretnije: 98 % transportno-avtomobilske industrije, 93 % farmacevtske, 73 % kemijske in petrokemijske, 74 % industrije plastičnih mas, 76 % električne industrije itn. Samo v obdobju 1970 do 73 je porasla realna vrednost tujih industrijskih podjetij za 40 %. Domačemu monopolnemu kapitalu so prepuščene tradicionalne industrijske dejavnosti, kot so tekstilna industrija, industrija gradbenega materiala itn., sicer tradicionalno močnemu javnemu industrijskemu sektorju pa dejavnosti in investicije z najnižjo profitno mero ter najdaljšo obratno dobo kapitala. Pravzaprav lahko trdimo, da je javno industrijski sektor v veliki meri v funkciji tujega,²⁵ monopolnega kapitala. Prav tako pa so v funkciji tujih monopolističnih družb državne investicije. Kot ilustracijo lahko navedemo graditev sodobnega, vsedržavnega cestnega omrežja in še prav posebno transamazonske avtomobilske ceste. Ta projekt je vlada začela izvrševati v veliki meri pod pritiskom avtomobilske industrije in tujih petrolejskih družb. Brazilska industrija je največ zaradi masovnih investicij tujega kapitala prešla iz faze substitucije uvoza ter postala izvozno orientirana. Več kot polovico vrednosti celotnega izvoza

²² Mestno gverilo so sprožile in vodile različne skrajno levičarske grupacije, med katerimi lahko omenimo predvsem prokastični ALN — Zveza za narodno osvoboditev, VRP — Revolucionarna avantgarda. Vodilni člani teh organizacij so bili večinoma nekdanji člani KP Braziliije, ki se je tudi v obdobju po aprilu 1964 upirala taktiki oboroženega boja. Zanimivo analizo brazilske urbane gverile daje delo Joao Quartima: *Brasile: Dittatura e resistenza*, Gabriele Mazzotta editore, Milano, 1973.

²³ Po svojem nasprotovanju vojaški diktaturi je najbolj poznan nadškof Recia Dom Helder Camara. Vendar pa na splošno lahko rečemo, da so predvsem vodilni cerkveni krogi v Braziliji reakcionarni.

²⁴ Brazilija je drugi proizvajalec mangana na svetu, šesti proizvajalec železa, zdaj pokriva komaj tretjino svojih potreb po nafti, vendar pa so odkrili izredno bogata ležišča ob obali ter na področju Amazonke. Ima tudi zelo bogata ležišča urana idr.

²⁵ Po podatkih Banco Central do Brasil je samo v obdobju 1970—73 znašal dotok tujega kapitala v obliki privatnih investicij in kreditov 4450 milijonov ameriških dolarjev.

dežela sicer še vedno ustvari z izvozom surovin in kmetijskih pridelkov, kot so železo, uran, mangan, sladkor, kava, kakao, soja, meso, bombaž idr. predvsem v razvite industrijske države Zahoda. Vendar pa se v okviru brazilskega izvoza vse bolj večja odstotek industrijskih proizvodov in polproizvodov. Velik del proizvodov — polproizvodov izvaža brazilska industrija prav tako v razvite industrijske države Zahoda, vse več pa v države Latinske Amerike in v druge države tretjega sveta. Ilustrativen je podatek, da je brazilsko gospodarstvo v l. 1975 izvozilo v države tretjega sveta in Argentino za skoraj milijardo dolarjev industrijskih proizvodov in polproizvodov.²⁶ Ravno zaradi odvisnosti brazilskega gospodarstva od tujega kapitala in zaradi usmerjenosti tujega kapitala predvsem v industrijski sektor, lahko govorimo v brazilemskem primeru o novi kvaliteti gospodarskega imperializma oziroma gospodarske odvisnosti; tak položaj brazilske marksistična politologa in ekonomista F. H. Cardoso²⁷ ter R. M. Marini²⁸ definirata kot model pridruženo-odvisnega razvoja oziroma subimperializma. Zaradi že omenjenih okoliščin je torej multinacionalni kapital izbral Brazilijo kot podružnico svojega gospodarskega imperializma ter ji podelil status gospodarske subimperialistične sile, ki olajšuje multinacionalnemu, predvsem ameriškemu kapitalu penetracijo ter superprofite predvsem v nerazvitih državah Latinske Amerike, pa tudi drugih kontinentov. V odnosu do gospodarstev razvitih industrijskih držav pa je dežela še vedno predvsem dobavitelj rud in kmetijskih pridelkov in tistih industrijskih proizvodov in polproizvodov, katerih produkcija je za multinacionalni kapital ugodnejša v Braziliji. Zato pa ostaja Brazilija predvsem uvoznik tehnološke opreme²⁹ ter tehničnega *know-how*.³⁰ To razmerje pa najlažje omogoča odtok superprofitov tujega kapitala, saj so poleg državnega sektorja največji uvozniki tehnološke opreme in tehničnega *know-how* ravno brazilske filiale ameriških in drugih večnacionalnih družb. Zato pa so se povečale investicije brazilskega, ali vsaj uradno brazilskega kapitala v nekatere dežele Latinske Amerike ter Afrike, katerim Brazilija podeljuje vse več kreditov; s tem si Brazilija odpira tržišča za svoje industrijske proizvode ter za surovine,³¹ ki so prepotrebne za njeno industrijo.

Po aprilu 1964 je brazilsko gospodarstvo začelo dosegati izredno visoko stopnjo rasti tako družbenega bruto produkta kot industrijske rasti in »o milagro brasileiro« (brazilski čudež) naj bi bil po ocenah mnogih buržoaznih ekonomistov pozitiven zgled razvojnega modela, ki naj bi ga uporabljali tudi v drugih deželah v razvoju, posebno pa v Latinski Ameriki. Brazilska vojaška diktatura pa podatke o rasti industrijske proizvodnje in družbenega produkta vztrajno uporablja za dokaz in opravičilo za učinkovitost svojih administra-

²⁶ Najpomembnejši brazilski partnerji zunaj Latinske Amerike sta Irak ter Alžirija, v Latinski Ameriki pa Argentina, Mehika, Bolivija, Čile, Paragvaj, Venezuela.

²⁷ Henrique F. Cardoso: *Associated-Dependent Development: Theoretical and Practical Implications*; v: A. Stepan (ed.): *Authoritarian Brazil*, Yale University Press, New Haven 1973.

²⁸ Ruy Mario Marini: *Il subimperialismo brasiliano*, Einaudi Edizioni, Torino 1974.

²⁹ Samo v l. 1974 je brazilsko gospodarstvo uvozilo za približno 5 milijard dolarjev tehnološke opreme.

³⁰ Samo v l. 1975 je Brazilija uvozila za 300 milijonov dolarjev tehničnega *know-how*.

³¹ Brazilskih kreditov so deležni predvsem Paragvaj, Kolumbija, Čile in Bolivija. Brazilsko gospodarstvo posebno zanima bolivijski naravni plin za razvoj petrokemijske industrije in kolumbijski premog za razvoj jeklarske industrije.

tivnih ukrepov. Te smo že omenili, prav tako pa smo delno prikazali relativnost brazilskega čudeža glede odvisnosti brazilskega gospodarstva od privatnega tujega kapitala. Temu velja dodati še odvisnost brazilskega gospodarstva od tujih kreditov, s katerimi je vlada od l. 1964 financirala izredno široko-potezne projekte v infrastrukturi, kot so graditev hidrocentral, jeklarn, cestnega omrežja, novih industrijskih centrov v državi Mato Grosso, državi Parana

Stopnja gospodarske rasti v Braziliji v obdobju 1964—71 v %

Stopnja gosp. rasti	2.9	2.7	5.1	4.8	8.4	9.0	9.5	11.3
Leto	1964	65	66	67	68	69	70	71

Vir: Fundacao-IBGE, Instituto Brasileiro de Estatística, Series Estatísticas Retrospectivas R. de Janeiro 1971.

ter na področju Amazonke. Zato pa je brazilska zadolženost v tujini po podatkih Banco Central do Brasil dosegla v l. 1975 rekordno vstoto 22 milijard ameriških dolarjev(!) Samo v l. 1975 je Brazilija izplačala ZDA 1850 milijonov ameriških dolarjev(!) v obliki obresti. Sicer pa lahko navedemo še druge aspekte brazilskega čudeža ter industrijskih uspehov, v katerih je prehitela

Rast brazilskega družbeno bruto produkta v obdobju 1968—74

Leto	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974
Rast DBPS	9.3	9.0	9.5	11.3	10.4	11.4	9.4

Vir: Conjuntura economica, FGU, No 2, vol. 29. T. de Janeiro febr. 1975.

tradicionalno industrijsko najbolj razvito deželo v Latinski Ameriki, tj. Argentino. Domači in tuji monopolni kapital nista koncentrirana le v najbolj rentabilnih gospodarskih panogah, temveč tudi geografsko. V industrijskem trikotniku Sao Paulo, Rio de Janeiro ter Belo Horizonte se je mestno prebivalstvo, posebno urbani subproletariat, povečalo z neverjetno nagllico, kar je v veliki meri posledica nadaljnje pavperizacije kmečkega proletariata. Agrarna reforma, ki jo je ob prevzemu oblasti razglašala vojaška vlada, je ostala deklarativne narave, in kmečki proletariat je rezervna armada delovne sile za industrijski sektor. Prepad med razvitim industrijskim trikotnikom in nerazvitimi deli države se nenehno veča, tako da lahko govorimo o notranjem — kolonialnem odnosu, kjer industrijski trikotnik deluje kot metropola. Prav tako pa se nenehno veča prepad med različnimi sloji urbanega prebivalstva. Po uradnih brazilskih statistikah so dohodki 50 % vsega prebivalstva prenizki, da bi lahko nastopali kot potrošniki na tržišču trajnih potrošnih dobrin, 30 % prebivalstva lahko nastopa le deloma, popolnoma pa le 20 % prebivalstva. Približno četrтина vsega prebivalstva je še vedno nepismena, in čeprav uradne statistike navajajo komaj tri odstotno nezaposlenost, lahko govorimo o množični t. i. skriti nezaposlenosti.³² Prav tako pa je za eksploatacijo delavskega

³² S skrito nezaposlenostjo (hidden unemployment) razumemo delno zaposlenost in priložnostno delo, česar pa uradne statistike ne upoštevajo kot polno zaposlitev.

razreda ilustrativen podatek, da v brazilskih tovarnah deseturni delavnik oziroma petdeseturni tednik ni nobena redkost.³³

Distribucija dohodka med različnimi sloji brazilskega prebivalstva (Primerjava 1960—1970)

Sloji	‰ prebivalstva	ND 1960	ND 1970	per capita	
		v ‰	v ‰	ND 1960	1970
I	40	11,2	9	84	90
II	40	34,3	27,8	257	278
III	15	27,0	27,0	540	720
IV	5	27,4	36,3	1645	2940

Vir: Povzeto po J. Serra: *The Brazilian »Economic Miracle«* v J. Petras (id): *Latin America-From Dependence to Revolution*. Wiley, New York 1973.

Poleg ekonomskih aspektov brazilskega subimperializma pa vsekakor velja omeniti tudi vojaško-politične vidike. Omenili smo že ideološko-nazorsko orientacijo vodstva brazilskih oboroženih sil ter posebno mesto, ki ga zavzema Brazilija v globalni zunanjepolitični orientaciji ZDA. V okviru omenjene orientacije in koncepcije je Brazilija od aprila 1964 začela opravljati policijsko vlogo v okviru obrambe svetovnega kapitalizma, še prav posebno pa zunanjepolitičnih in ekonomskih interesov ZDA. Že v letu 1965 so brazilске oborožene sile v okviru sil organizacije ameriških držav intervenirale skupaj z oboroženimi silami ZDA v Santo Domingu. Prav tako je dokazana aktivna vloga obveščevalne službe brazilске vojske v pripravah na strmoglavljenje vlade predsednika Allendeja v Čilu in po desnem udaru.³⁴ Sicer pa je Brazilija duhovni, pa tudi organizacijski center tistih predstavnikov latinsko-ameriških oboroženih sil, ki se zavzemajo za to, da bi brazilski tip vojaškega režima uvedli tudi v svojih deželah. V zameno za vlogo, ki jo opravlja Brazilija, pa so ZDA nudile in nudijo vso materialno podporo v njenih stremljenjih, da bi postala vodilna vojaška sila Latinske Amerike. Poleg relativno dobro razvite vojaške industrije ima Brazilija najštevilnejšo³⁵ in nadvse sodobno opremljeno vojsko ter najvišji vojaški proračun 1100 milijonov dolarjev, ne vštevši vojaško pomoč ZDA v Latinski Ameriki.

Vse večjo pozornost pa zbujajo tudi brazilске »nuklearne« ambicije. V juniju 1975 je namreč brazilska vlada podpisala s konzorcijem nemških večnacionalnih družb (Kraftwerk Union, Siemens, AEG) pogodbo o postavitvi osmih atomskih central v obdobju prihodnjih petnajstih let. Pogodba v astronomski višini 4,5 milijarde ameriških dolarjev predvideva tudi dobavo nemške tehnologije in *know-how* za postavitev objektov za oplemenitev urana ter za ponovno predelavo že izgorelih goriv v plutonij. Brazilija pa bo v prihodnjih 16 letih v zameno dobavljala določeno količino urana omenjenim zahod-

³³ Tako absolutno kot relativno zavzema Brazilija zelo visoko mesto v spisku držav z največjim številom nesreč na delovnem mestu.

³⁴ V Čilu, pa tudi v drugih latinskoameriških državah, so brazilске policijske ekipe usposabljal lokalne oddelke politične policije za najsodobnejše metode politične represije.

³⁵ Če ne štejemo polvojaških in policijskih enot, je po podatkih International Institute for Strategic Studies v Londonu brazilska vojska štela v obdobju 1974/75 skupaj 230.000 mož. Od tega 170.000 mož kopenska vojska, 40.000 mornarica ter 29.000 mož letalstvo.

nonemškimi podjetjem. Graditev nuklearnih central in drugih jedrskih objektov je brazilska vlada utemljila kot nujnost, ki jo narekuje dejstvo, da bodo v letu 1980 v precejšnji meri izčrpani vodni energetski viri v deželi, ki so nujno potrebni za širokopotezne razvojne načrte tako na jugu kot v amazonskem predelu Brazilije. Vendar pa je res, da s tem Brazilija postaja potencialna nuklearna sila. Poleg tega pa velja omeniti, da Brazilija ni sopodpisnica pogodbe o prepovedi razširjanja jedrskega orožja.

5. *Sklepi in perspektive*

Politični dogodki in razvoj v približno enoletnem obdobju — približno od konca l. 1974 pa do konca l. 1975 — so začasno še povečali zanimanje za Brazilijo pri zunanjepolitičnih analitikih. Ob koncu 1974 je s tiho privolitvijo predsednika Geisela in drugih manj radikalno-desničarskih voditeljev vlada nakazala možnost t. i. »distensao«, tj. zmanjšanja notranje-politične napetosti. Vzroke, da vlada nakazuje možnosti sprememb v tej smeri, moramo iskati predvsem v rastočih gospodarskih težavah in v ugotovitvah o nepopolnosti brazilskega čudeža in modela razvoja. Zaradi dviga cen petrolejskih izdelkov in svetovne gospodarske krize so se nazorno pokazale negativne smeri brazilske gospodarske politike. Posebno v l. 1975 se je izredno povečal brazilski zunanje-plačilni dolg, občutno se je znižal obseg tujih kapitalnih investicij, prav tako pa je upadel izvoz brazilskih industrijskih izdelkov, posebno na tržišča razvitih kapitalističnih držav. Prav tako pa je bilo v letu 1974, posebno pa v l. 1975 zaslediti očiten padec stopnje gospodarske rasti ter DBP v primerjavi z nekajletnim predkriznim obdobjem. Zunanji odsev nezadovoljstva širših ljudskih slojev zaradi rastoče inflacijske stopnje in brezposelnosti pa je vlada uvidela v zmagi opozicijske MDB na državnih volitvah v novembru 1974.

Vlada je v mesecih po novembru 1974 omilila cenzuro nad množičnimi občili ter obenem oznanila boj proti nadaljnji denacionalizaciji brazilskega gospodarstva, ob čemer je prvič po aprilu 1964 prepovedala prodajo nekaterih domačih privatnih podjetij tujim večnacionalnim družbam. Prav tako je vlada skušala začeti zmanjševati gospodarsko in politično odvisnost Brazilije od ZDA. V kontekstu te nove orientacije smo že omenili pogodbo o nakupu nuklearnih central in ustrezne tehnologije z zahodnonemškimi večnacionalnimi družbami. Prav tako se je občutno povečal obseg trgovinske zamenjave z drugimi zahodnoevropskimi kapitalističnimi, pa tudi socialističnimi državami. V okviru poskusov zmanjševanja ekonomsko-politične odvisnosti od ZDA lahko omenimo povečano zanimanje brazilske vlade za gibanje in stališča neuvrščenih. Brazilija je v preteklem letu podprla resolucijo neuvrščenih, ki obsoja cionizem, kolonializem, neokolonializem, rasizem ter apartheid. Prav tako je med prvimi državami priznala vlado MPLA Agostinha Neta kot edino zakonito predstavnico angolskega ljudstva ter njenim oboroženim silam dobavila policijsko opremo, sklicujoč se, podobno kot kubanska vlada, na zgodovinske in rasne zveze med brazilskim narodom in afriškimi narodi.

Vendar pa so se že v poletnih mesecih preteklega leta pokazale navideznost oziroma meje nove politične usmeritve. Zaradi rastočih življenjskih stroškov so v Rio de Janeiru izbruhnile spontane delavske demonstracije. Pod

pritisikom desno-radikalnejšega krila poveljnikov oboroženih sil je prišlo do vala represivnih akcij, katerih žrtve so bile predvsem najbolj liberalni predstavniki MDB, novinarji ter univerzitetna mladina. Sledil je val aretacij med mladimi častniki, na katere je, podobno kot na univerzitetno mladino, po mnenju vlade, negativno vplival politični preobrat na Portugalskem. Obenem je počasi utihnila kampanja proti denacionalizaciji gospodarstva. V oktobru preteklega leta je državna petrolejska družba Petrobras prvič po 1. 1964 dovolila tujim petrolejskim družbam, da samostojno iščejo petrolej ter da nadalje izkoriščajo morska ležišča, ki jih je Petrobras odkril v začetku preteklega leta. V začetku 1976 pa je vlada ponovno odprla brazilsko borzno tržišče tujcem, ki so dotlej delovali prek posrednikov. V zunanji politiki je vlada ponovno uskladila svojo orientacijo z zunanjo politiko ZDA. V februarju letošnjega leta sta vladli ZDA in Brazilije med turnejo ameriškega državnega sekretarja H. Kissingerja sklenili sporazum o vzpostavitvi posebnih posvetovalnih odnosov med državama. Ameriško-brazilska komisija bo potemtakem dvakrat letno razpravljala in usklajevala poglede o najbolj perečih političnih in gospodarskih problemih, tako v svetovnem kot bilateralnem okviru. S tem sporazumom je Brazilija, kot že omenjeno, ponovno priznala usklajenost svojih mednarodnih politično-gospodarskih interesov — ali bolje njihovo podrejenost — mednarodnim političnoekonomskim interesom ZDA. V zameno pa so ZDA priznale Braziliji vlogo vodilne sile v Latinski Ameriki ter obenem obljubile nadaljnje kredite ter dobavo prepotrebne tehnologije.

Omenjeni razplet je ponovno dokazal in pokazal tako politično kot gospodarsko omejenost ter negativne strani brazilskega modela razvoja, katerega najpoglavitejša gonilna sila je bil in ostaja tuji kapital. Priznati sicer velja, da je brazilsko gospodarstvo zanimiv primer dežele s silovitim procesom industrializacije, ob čemer pa je dežela ohranila vse značilnosti nerazvitosti: dualistično strukturo gospodarstva, tj. izredno veliko nesorazmerje v proizvodnji med podeželjem ter urbaniimi področji, široke plasti gospodarsko marginaliziranega prebivalstva, rastočo stopnjo skrite nezaposlenosti v urbanih področjih itn. Primer Brazilije pravzaprav spodbija teze o industrializaciji kot procesu, ki v sklopu nekega nerazvitega gospodarstva avtomatično pripelje do vsesplošnega družbeno-gospodarskega razvoja. V brazilskem primeru lahko celo trdimo, da je obstoj nerazvite sfere prvi pogoj za nadaljnji razvoj razvite sfere gospodarstva. Kar zadeva bližnjo prihodnost, lahko pričakujemo, da bo brazilsko gospodarstvo še vedno doživljalo učinke in posledice svetovne ciklične krize. Za tem pa lahko pričakujemo, da bo ob nepomembnih političnih spremembah spet oživel model varnosti z razvojem. Notranja protislovja se bodo še naprej večala in ustvarjala se bodo nova. Vendar pa v bližnji nekajletni prihodnosti ni moč pričakovati večjih socialnih in političnih izbruhov zaradi že nakopičenih protislovij. Po vsej verjetnosti se bodo ponovno povečale in celo pomnožile investicije tujega kapitala, prav tako pa ne smemo pozabiti izrednega gospodarskega potenciala Brazilije. Pozabiti pa ne smemo tudi dejanskega političnega stanja ter razmerja političnih sil. Predstavniki vodstva oboroženih sil imajo v svojih rokah skoraj vse ključne položaje tako v gospodarstvu kot v politiki, pri tem pa uživajo podporo finančne in industrijske buržoazije, večne srednje buržoazije, pa tudi velikega dela nižjih plati meščanstva. Vlada pri tem nadzoruje uradno opozicijo, ki jo lahko enačimo z liberalno buržoazijo, in zaradi učinkovite represivne vladne

politike le s težavo lahko govorimo o kakšnem širokopoteznejšem delovanju ilegalnih levičarskih strank in grupacij. Sicer pa je značilnost brazilskega političnega prizorišča ravno depolitizacija in apolitičnost najširših slojev prebivalstva, vključno z velikim delom proletariata. To stanje pa ni zgolj rezultat sprememb po l. 1964, temveč je rezultat celotnega zgodovinskega razvoja brazilske družbe. V analizi posameznih obdobj pred l. 1964 smo namreč lahko ugotovili, da v Braziliji ni nikoli prišlo do dolgotrajne politizacije in politične participacije najširših slojev prebivalstva. Zato lahko ob koncu perspektivni razvoj in rezultate brazilskega modela razvoja v nekajletni prihodnosti zgoščeno napovemo z besedami samega predsednika svetovne banke R. Mac-Namare: »V Braziliji postajajo bogati vedno bogatejši, revni pa vedno revnejši.«

VOJAN RUS

Izvori in temelji neuvrščenosti

Vsekakor moremo pritrditi ugotovitvi Vojana Rusa, avtorja lani izšle knjige »Izvori in temelji neuvrščenosti« (Can- karjeva založba, Ljubljana, 387 strani), da so redka splošna teoretsko-metodološka dela, ki se nanašajo na nerazvite dežele, in to ugotovitev lahko brez tveganja razširimo tudi na raziskovanje gibanja neuvrščenosti in njegovih virov. Ta ugotovitev velja tako za literaturo pri nas kot zunaj naše dežele. Zlasti za slednjo je značilno, da se avtorji posameznih del — izvzeli bi angleškega pisca Johna Burtona — lotevajo pojava neuvrščenosti predvsem z vidika njegove mednarodne določenosti, pri tem pa velika večina vidi *raison d'être* zanj v blokovski delitvi sveta in v protislovjih, ki jih ta razdelitev sproža ter v različnih oblikah perpetuiru.

Očitno je, da takšen prijem ne omogoča potrebnih pogojev za to, da bi mogli odgovoriti na vprašanje, kje so vzroki, da je neuvrščenost po stagnaciji in oscilacijah v obdobju med Kairo in Lusako dobila nov zagon in večjo širino in si zastavila nove naloge univerzalnega pomena, tako kot so opredeljene v dokumentih Alžira in Colomba. Za ožji slovenski prostor pa velja ugotoviti, da delo s takšnimi in podobnimi ambicijami še ni bilo objavljeno, če seveda izvzamemo danes skorajda že klasične Kardeljeve »Zgodovinske korenine neuvrščenosti« in če posebej ne omenjamo nekaterih bolj ali manj informativnih in poljudno napisanih prikazov razvoja neuvrščenosti ter njene mednarodnopolitične in ekonomske vsebine.

Če hočemo globlje raziskovati ta pojav in na podlagi takšne raziskave tudi določati njegovo relevantnost na daljši rok, in to ne samo v smislu vprašanja, ali je neuvrščenost pojmovati kot antitezo politiki moči in sile in ne samo kot strategijo, kaj šele taktiko določenega in specifičnega tipa držav (predvsem seveda nerazvitih), marveč tudi v luči vprašanja, ali je neuvrščenost »ena od zakonitih mednarodnih možnosti, da se sodobno človeštvo otrese razredne družbe« (Rus, str. 33), pa je seveda neobhodno da raziščemo notranje vire neuvrščenosti. Tu se — mimogrede povedano — zlasti jugoslovanskim piscem-družboslovcem nudijo številne »komparativne« prednosti, ki jih vidimo v marksističnem teoretsko-metodološkem prijemu in njihovem — to poudarjamo — družbenem izkustvu, ki ima tako rekoč neizčrpne možnosti ob bogatem materialu naše družbene prakse, predvsem pa ob raziskovanju interakcije med notranjo in zunanjo dejavnostjo naše dežele.

Te naloge se je lotil Vojan Rus ter s svojim delom dal vreden prispevek raziskovanju pojava neuvrščenosti.

Knjiga je razdeljena na uvod in tri poglavja. Prvo poglavje »Neuvrščenost in svet« je posvečeno razkrivanju pomena neuvrščenega gibanja v okviru in z namenom preobrazbe sodobnega človeštva. Drugo poglavje »Izvori neuvrščenosti-koeksistence« obravnava neuvrščenost v časovnem izseku Bandunga, medtem ko je tretje poglavje »Družbeni temelji neuvrščenosti« okvir za študije z naslovi: »Neuspeh tujih družbenih modelov«, »Narodna gibanja — subjekti neuvrščenosti« in »Socialistična usmeritev dežel v razvoju in njeno mesto v svetovni preobrazbi«. Kot pravi pisec, ustrezajo ti trije deli dosedanjim trem glavnim obdobjem v razvoju neuvrščenosti, ki jih približno omejujejo petdeseta, šestdeseta in sedemdeseta leta tega stoletja. Čeprav

so bile nekatere izmed teh študij napisane (in objavljene) že pred izidom Rusove knjige, pa je potrebno povedati in poudariti, da jih povezuje ena in ista rdeča nit, to je razkrivanje individualne in posebne oblike zakonitosti v pojavu in uveljavitvi socializma na področjih nerazvitega in neuvrčenega sveta, modificiranih razrednih sestavin družb na teh področjih in tako naprej, o čemer pisec najobširneje razpravlja v uvodnem delu, ter svoje ugotovitve aplicira v že omenjeni študiji v tretjem delu »Socialistična usmeritev dežel v razvoju in njeno mesto v svetovni preobrazbi«.

V razpravi o »Naši revoluciji«, ki jo je leta 1923 napisal Lenin, beremo tudi te stavke:

»Njim je popolnoma tuja misel, da znotraj splošne zakonitosti razvoja v vsej svetovni zgodovini velja upoštevati posamezne razvojne etape, ki po svoji obliki ali pa načinu razvoja predstavljajo določeno specifičnost, ne pa jih izključiti. Njim ne pade na pamet, da je Rusija na meji civiliziranih dežel in tistih dežel, ki so bile zaradi vojne dokončno potegnjene v civilizacijo, dežel vsega Vzhoda, da Rusija zaradi tega more in mora izražati določene specifičnosti. Gre za specifičnosti, ki so — razumljivo — na splošni črti svetovnega razvoja, zaradi katerih pa se ruska revolucija razlikuje od vseh prejšnjih revolucij v zahodnoevropskih deželah in ki v analizi teh vzhodnih dežela prinaša določene novosti«.

Ta »njim« v Rusovih uvodnih razmišljanjih velja predvsem tistim, kot pravi, »dvem skrajnim stališčem« v petdesetih letih, ki so na eni strani zatirjevala, da po dosledni marksistični oceni vlada v pravkar osvobojenih deželah državni kapitalizem, ki pa je samo skrajna oblika kapitalizma, iz česar bi seveda logično sledilo, da v njih ni nobenih notranjih družbenih impulzov za napredno mednarodno politiko, na drugi strani pa so menila, »da je vsako govorjenje o razredih in o razredni borbi v bivših kolonijah samo zastarel dogmatizem, ker da se v Aziji in Afriki izrazite razredne oblike niso nikoli niti izoblikovale« (Rus, str. 10 in 11). Kar zadeva zadnje stali-

šče, so ga v petdesetih letih zagovarjali zlasti privrženci različice demokratičnega socializma v nekaterih azijskih deželah, ki so — kot pravi Rus, »bistvo običajne zakonitosti ki jih je določil marksizem, neutemeljeno zamenjevali s posebnimi oblikami teh zakonitosti« (str. 261). Na primeru nekaterih nerazvitih (in neuvrčenih) dežel in njihovega boja za preobrazbo svetovnega sistema v smeri socializma se torej Rus eksplicitno v uvodu in implicitno drugod spopada z vprašanjem, kaj je v splošnih zakonitostih razvoja družbe novega, kaj se je spremenilo oziroma kaj se je razvilo kot posebno, sodobno in kako individualne in posebne oblike splošne zakonitosti na določen način spreminjajo splošno zakonitost. To vprašanje zgosti tako, da se vprašuje o tem, »kakšen je posebni odnos med posebno družbeno-ekonomsko osnovo in posebno razredno strukturo nerazvitih dežel in njihovo koeksistenco, neuvrčenostjo in odnosom do blokov«, s čimer prihaja do posebnih konstant neuvrčenosti (str. 17).

V prvem poglavju knjige Vojan Rus te družbene konstante opredeljuje, to toliko laže, ker so se v zadnjih letih jasneje izoblikovale, naj gre za temeljne objektivne možnosti in nujnost neuvrčenosti ali pa za mednarodne in notranje pojave oblike dejavnosti neuvrčenih držav. Ne da bi se spuščali v podrobno razčlenjevanje teh, danes po Alžiru in Colombu vse bolj razvidnih konstant neuvrčenosti, bi navedli te: svetu je postalo dokončno jasno, da je neuvrčenost ena izmed sodobnih izrazitih oblik protimperialističnega boja, zaradi globokega prepada, ki ga je ustvaril imperializem med gospodarsko razvitimi in nerazvitimi deželami, kar je danes eden izmed najtežjih problemov sveta, se morajo gibanja neuvrčenosti udeleževati tudi številne nesocialistične dežele in vlade, neuvrčenost ni omejena izključno na določena geografska področja, kot so Azija, Afrika in Latinska Amerika glede na to, da je neuvrčenost eden izmed glavnih izhodov iz krize, ki jo je ustvaril imperializem (str. 34 in 35).

Ko pisec razpravlja o trajnih virih, iz katerih se krepi kvaliteta gibanja ne-

uvrščenosti v današnjem svetu (str. 45), jih določa, prvič, v vse večji gospodarsko-tehnični povezanosti sodobnega sveta, drugič, v nerešenih globinskih družbenih mednarodnih problemih, in tretjič, v notranji dinamiki socialističnih dežel ter socialističnih in naprednih gibanj.

V tem prikazu se ne bomo spuščali globje v nekatera stališča in konstatacije, do katerih prihaja pisec v prvem poglavju, marveč bomo samo opozorili npr. na tista, kjer razpravlja o dogovarjanju med velikimi silami in vplivu, ki ga ima na dinamiko gibanja neuvrščенosti, kar predstavlja tudi polemiko s koncepcijo »ravnotežja moči«, ki je tako privlačna tako za praktike na področju mednarodnih odnosov kot za teoretike. V širši mednarodni kontekst sodi tudi razprava o oboroževalni tekmi ter njenih ekonomskih, političnih in drugih konsekvencah. Originalna so njegova razmišljanja o konstantah, ki povezujejo socialistične in neuvrščene dežele, z akcentom, ki ga daje odgovornostim, ki jih imajo socialistične dežele za ekonomski razvoj neuvrščенih dežel. Vsekakor se je moč strinjati s stališčem pisca, da še dolgo ne bodo usahnili močni življenjski viri, ki od neuvrščенih držav terjajo, da se še naprej in še odločneje zavzemajo za spremembe v mednarodnem ekonomskem sistemu (str. 129) kot tudi s tezo, da je »akcija neuvrščенih dežel in dežel v razvoju vnesla v mednarodno življenje novo sestavino — mednarodno in svetovno planiranje...« (str. 130) s čimer »je dobil v mednarodni skupnosti domovinsko pravico način mišljenja, ki je vsekakor bližji socialističnemu kot kapitalističnemu« (str. 131).

Kot smo že rekli, sta drugo in tretje poglavje Rusovega dela sestavljena iz študij, ki jih je pisec napisal pred časom, ki pa so skladno in funkcionalno povezane s prvim poglavjem. Tako drugo poglavje vsebinsko poglobljeno prikazuje genezo aktivne koeksistence, kot se je afirmirala na azijskem in afriškem kontinentu. Ta skladnost in funkcional-

nost se še posebej izraža tedaj, ko avtor v temah »Neuspeh tujih družbenih modelov«, »Narodna gibanja — subjekti neuvrščенosti« in »Socialistična usmeritev dežel v razvoju in njeno mesto v svetovni preobrazbi« razčlenjuje družbene temelje neuvrščенosti s tem, da se v nekaterih primerih osredotoči na regionalne karakteristike in karakteristike posameznih dežel, v drugih primerih pa analizira razredno strukturiranje v teh deželah.

Posebno ta del Rusove knjige spodbuja k nadaljnjim razmišljanjem. Ne kaže dvomiti o tem, da vse večja širina gibanja neuvrščенosti na svetovni ravni zožuje prostor za delovanje imperializma, kar pomeni, da ima objektivno razredno naravo. Toda ko sprejemamo to tezo, ne bi smeli zanemarjati, da obstajajo »nejasnosti, v katere je zavit sodobni antiimperializem« (Jean — Pierre Oliver: Afrika, Ko koga eksploatiš, Marksizam u svetu, april 1976) in to tam in takrat, kadar se pojavlja na »varljiv način« in tako ustvarja ščit za razredne interese »perifernih« buržoazij. Zaradi tega bi bilo potrebno poglobiti smeri raziskovanj in analiz na področju razrednega strukturiranja v neuvrščенih državah in v tej zvezi tudi postaviti vprašanje, kakšen vpliv ima mednarodna antiimperialistična dejavnost neuvrščенih držav na naravo oblasti v njih. Na ta način bi mogli z dodatnimi argumenti verificirati teze, ki jih razvija Rus, kot npr. da je dosledna neuvrščенost, ki se ne vmešava v notranje zadeve drugih neuvrščенih dežel, »najbolj ugoden okvir za razmah razrednega boja v posameznih socialno zaostalih deželah in v svetovnih razsežnostih, ne da bi bil s tem prizadet svetovni mir in okrepljen neoimperializem« (str. 168) ali pa, »da mednarodna politika neuvrščенosti še posebej krepi in varuje družbenopolitične nosilce te socialistične preobrazbe — ljudska gibanja in delavske stranke...« (str. 176).

VLADO BENKO

Profesionalizam u politici

Delo s tem naslovom je izšlo v tretjem kolu zbirke »Ideje«, ki jo izdaja beograjska Radnička štampa. Tekst obsega 230 strani in ima v prilogi tudi stvarno kazalo.

Kolikor je piscu tega zapisa znano, je delo Stojana Tomića vsaj v novejšem času pri nas prvo obsežnejše teoretično razmišljanje o problemu profesionalizma v politici, o družbenih vzrokih in posledicah tega procesa.

Ob tej ugotovitvi naj opomnimo, da je avtor leta 1972 izdal delo »Politički profesionalizam«, iz katerega večkrat črpa tudi ugotovitve, ki jih navaja v knjigi, ki jo obravnavamo.

Profesionalizem v sodobnih družbah je morda eden izmed tistih indikatorjev, ki dajejo pojmu »sodobne družbe« precejšnjo težo. Ta pojav je v družbah, ki jih poznamo, ena izmed najbolj univerzalnih značilnosti našega časa. Trdimo lahko, da ima svoj posebni pomen prav na področju politike. V politični sferi se vprašanje profesionalizma postavlja včasih mnogo bolj ostro in neposredno, ker so razlike v vrednotenju in ocenjevanju najširših razsežnosti profesionalizma včasih zelo velike. Ne smemo pozabiti, da je problem profesionalizma tisto vprašanje, kjer odgovori in razmišljanja precej neposredno odsevajo globalno družbeno-zgodovinsko naravnost tistih, ki odgovore dajejo.

Menimo, da delo Stojana Tomića s tem pridobiva pomen in tako na neki način tudi »zahteva«, da ga ocenimo in ovrednotimo.

Preden bi podrobneje osvetlili mnenje o delu, želimo v nekaj besedah prikazati vsebinsko in oblikovno strukturo knjige. Avtor začne svoje razmišljanje s kratkim prikazom zgodovinskega razvoja razmerja med političnim fenomenom v najširšem smislu in profesionalnim vidikom političnih dogajanj. Nato poda kratko opredelitev tistih problemov, ki so po-

membni za politiko kot poklic v sodobnem svetu. Osnovni problemi, ki jih pisec obdeluje skozi celo delo in na njih gradi tudi analizo, so tile sklopi: problem interesov v sodobni družbi in politiki (razlika med profesionalnim in razrednim opredeljevanjem interesov), kaj sploh je politika (konstitutivni elementi politike in politike kot poklica) in vprašanje odnosa med revolucijo in politiko (profesionalni revolucionarji in profesionalni politiki). Med različnimi vprašanji, ki jih avtor v delu postavlja, naj omenimo še tole: profesionalizem v politiki s stališča pravic in dolžnosti, razmerje med profesijo in njenimi nosilci, kriza politike kot profesije v luči krize politične družbe (volilni procesi, novi tipi politikov v zahodnih družbah). Avtor sklene svoja razmišljanja s primerjavo in analizo profesionalizma v politiki, kot nanj gledata teorija avantgarde in teorija elit. Povzetek dela ima naslov »Politični profesionalizem in samoupravni socializem«, in v njem avtor povzema svoje ugotovitve iz celotnega dela — zakaj prav razmerje med politiko in samoupravnimi družbi in političnim profesionalizmom je tisti problem, ki se kot črta vodnica vleče skozi celotno delo.

Prav gotovo se da tudi iz tako kratkega prikaza v knjigi obravnavanih problemov spoznati precejšnjo družbeno pomembnost in aktualnost dela. Knjiga je v luči naših prizadevanj za podružbljenje politike in za odmiranje države pomembna za različne dele družbenopolitične prakse — še posebej pa za širjenje naših teoretičnih obzorij o vlogi in mestu politike in prav gotovo tudi politične znanosti v samoupravni družbi. Za jugoslovansko politologijo je obravnavo omenjenih vprašanj zelo pomembna in nujna. Samo s kritično obravnavo omenjenih problemov lahko naša teoretična misel krepí svojo revolucionarno potenco in na ta način prispeva k revolucionarnemu, marksističnemu reševanju vprašanja o prihodnosti politike v samoupravni družbi.

To, kar smo pravkar omenili, pa lahko označimo tudi za osnovni teoretični problem, ki si ga avtor zastavlja. Temeljni avtorjev spoznavno-teoretični interes

je namreč usmerjen k temu, da skozi problem profesionalizma v politiki opozori na nekatera bistvena vprašanja okoli politike same. Predvsem na razredno določenost politike (ki izvira iz načela delitve dela) in na državo kot najstarejšo in najmočnejšo institucijo politike, ki veže nase večji del profesionalnih politikov. Avtor implicitno problematizira odnos država-družba in gradi svoja razmišljanja na kritičnem pretresu pojava, ki je značilen za velik del politike našega časa: na pojav politične alienacije. Edino možno rešitev iz take pozicije politike vidi avtor v socialni revoluciji, se pravi v socializaciji politike. »Revolucija in samoupravljanje sta predpostavki emancipacije človeka, katere hodniki gredo skozi politično emancipacijo.« Iz tega je razvidno, da je avtorjev interes naravnanih h ključnim področjem marksistične politične teorije. Takšen način obravnavanja posamičnega problema (čeprav zelo pomembnega) lahko štejemo avtorju samo v dobro, saj mu je uspelo identificirati mnoge družbene dimenzije pojava in tako pojav profesionalizma reflektirati in posredovati skozi prizmo zgodovinske geneze in sodobne stvarnosti globalnih družb. Vendar moramo reči, da avtorju na nekaterih mestih ni uspelo dosledno izpeljati analize, kot si jo je zamislil; zaradi tega ostane včasih nedorečen in splošen tam, kjer bi bilo zelo produktivno, če bi bil (predvsem v svojih kritičnih razmišljanjih) bolj konkreten in dosleden. Eden izmed vzrokov za to je prav gotovo v tem, da avtor ni natančno opredelil in operacionaliziral nekaterih nosilnih pojmov svoje analize (interes, politika, politični amater, politična kultura). Zaradi tega se na primer tudi v interpretiranju empiričnih podatkov, ki jih vključuje v analizo, ne ustavi ob nekaterih, ki prav gotovo zaslužijo dodatno interpretacijo (npr.: 80% profesionalnih političnih delavcev v BIH želi zamenjati svojo sedanjo profesijo).

Glede na osnovno zgradbo in glede na teoretično in praktično relevantnost problema (delo, kot smo zapisali, se ukvarja s ključnimi vprašanji marksistične politologije) bi morda pričakovali (ne zaradi reda ali kakšnih (ne)napisanih pra-

vil), da bo avtor bolj eksplicitno in strnjeno podal svoja razmišljanja o tem, kaj je politika danes, kaj je (naj bi bila) politika v samoupravni družbi. Čeprav je iz stvarnega kazala razvidno, da avtor na številnih mestih govori o politiki, pa moramo ugotoviti, da ne da takšne opredelitve politike, ki bi mu lahko služila kot vsebinsko-metodološki instrument za nadaljnjo kritično analizo. Menimo namreč da je pri obravnavi problemov te vrste potrebno jasno eksplicirati in definirati osnovni pojem analize. To pa je pri političnem profesionalizmu vsaj toliko politika in politično kot profesionalizem in profesija. Zaradi tega se avtor pri obravnavi konstitutivnih elementov politike kot profesije (znanstvenost, opredeljenost, visoka specializacija, instrumenti za akcijo, standardi sprejema med profesionalne politike, politično izobraževanje, materialna nagrada za delo... itn.) po našem mnenju bolj naslanja na splošne konstitutivne elemente, značilne za skoraj vsako profesijo; zato specifičnost političnega profesionalizma in zlasti njegova kritika nista tako izraziti, kot bi sicer lahko bili. Menimo, da je avtor, kar delno zadeva gornja razmišljanja, premalo pozornosti posvetil problemu politične znanosti in njene teže v političnem »profesionalizmu« samoupravne družbe, njene globalne usmerjenosti in značilnosti. To se prav gotovo nanaša na tisti konstitutivni element profesionalne politike, ki ga avtor izpostavlja za prvega: znanstvenost in eksaktnost obnašanja in akcije.

Izhajam iz tega, da je politični profesionalizem zelo pomemben element katerekoli politične kulture. Avtor je z velikim posluhom za razgrinjanje problematike političnega profesionalizma in za njegove povezave z drugimi družbenopolitičnimi fenomeni (ta posluh se izraža skozi celotno delo) na nekaterih mestih uporabil tudi izraz politična kultura. Vendar ga, žal, ni specificiral in mu ni dal tiste posebne teže, ki jo ima v odnosu do profesionalizma v politiki in narobe.

Da ne bo nesporazuma: zapišemo naj, da so gornje pripombe rezultat enega možnih branj in razumevanj dela in pro-

blema, ki ga delno obravnava. So seveda tudi rezultat nekega bolj izraženega interesa za proučevanje tega vprašanja in z njim povezanih vprašanj v naši družbi in politični znanosti sploh. Menimo, da je knjiga lep prispevek v knjižnici jugoslovanske politologije, saj odpira in dobro razgrinja problem, katerega aktualnost in pomembnost čutimo skoraj na vsakem koraku. Prepričani smo, da je delo zanimivo branje za vsakega politologa in družboslovca sploh. Zelo koristno in razveseljivo pa bi bilo, če delo ne bi prišlo samo v roke strokovnjakov in znanstvenikov, ampak bi po njem segli tudi družbenopolitični delavci. Pa ne samo zaradi tega, ker vsebuje delo precej relevantnih podatkov in ugotovitev iz raziskovalne dejavnosti, ampak tudi zato, ker obravnava problem, ki (kot precej podobnih) sploh ne sodi samo na knjižne police.

JOCO KLOPČIČ

DANIEL BELL

Kulturna protislovja kapitalizma

Bellova nova knjiga, *The Cultural Contradictions of Capitalism*,¹ vsebuje dva, med seboj tematsko in tudi metodološko različna dela, od katerih se prvi dokaj podrobno ukvarja s potezami sodobnega kulturnega življenja (predvsem v ZDA), drugi pa si prizadeva najti »filozofski« izhod iz splošne moralne in gospodarske krize t.i. postindustrijske družbe. Medtem ko je Bell v prvem delu analitičen in mestoma celo iskriv v opažanjih umetniškega modernizma (s čimer v glavnem izčrpa svojo definicijo kulture), poskuša v drugem delu dajati odgovore na vitalna vprašanja sodobnosti in celo bodočnosti.

Zdi se, da je v teh odgovorih temeljni motiv avtorjeve pripovedi. Za začetek bi ta motiv lahko imenovali očiščenje in adaptacija klasične filozofije, čemur botrujejo veliki duhovi kot Aristotel, Locke, Adam Smith in Kant.

Prvi del, »Dvojna vez modernega časa« je obtožba sodobne umetnosti oz. kulturnih pojavov, češ da so razkrojili protestantsko etiko, oz. da se v njih ta razkroj najusodnejše prikazuje. Kolikšna in kakšna je krivda umetnostnih (avantgardističnih, modernističnih ...) gibanj, pravzaprav ni čisto jasno; ravno tu pa se moramo zaplesti z Bellom v polemiko. Po eni strani Bell kulturno pojmuje kot »področje simboličnih oblik« oz. kot »areno ekspresivnega simbolizma« (cf. str. 12), po drugi pa je ta zanj eno od treh družbenih področij, ki poznajo različna osna načela, različne norme in različne tipe obnašanja (drugi dve področji sta: tehnokonomska struktura in politika). Bell eksplicitno pravi, da je ta metodološka premisa v nasprotju z dvema vladajočima paradigmatoma v sodobni sociologiji, namreč z marksizmom in funkcionalizmom (cf. str. 10f), sicer pa meni, da kultura ni podvržena nikakšnemu nedvoumnemu načelu o spreminjanju, kot se to godi pri tehnologiji, kjer novejši stroji zamenjajo in pahnejo v pozabo stare. Marx, ki ga ima Bell za »historicista«, se je motil: saj ne more razložiti naše trajne navezanosti na preteklost ali tega, da jo kar naprej aktualiziramo. »... V kulturi,« piše Bell, »ni kopičenja, pač pa nekakšen *ricorso* k prvobitnim vprašanjem, ki mučijo vse ljudi v vseh časih in krajih, in ki izhajajo iz končnosti človeške kondicije in iz napetosti, porojenih zavoljo želje po seganju *iznad*« (cf. str. 166).

Prvo vprašanje, ki se ponuja kritičnemu bralcu, je seveda v tem, da potemtakem ni razumljiv očitak moderni kulturi, da vrši (oz. ne zmore vršiti) kakršnokoli pomembno funkcijo v sodobnem življenju: kako naj bi zavajala k hedonizmu ali slepila ljudi s psevdo-problemi, če je tako ali tako, *per definitionem* usmerjena k vprašanjem in snovem večnosti, oz. njeno delovanje poteka po drugačnih tirihi kot siceršnje (tehnološko, politično, ekonomsko...) življenje. Ironija se zdi, da je

¹ The Cultural Contradictions of Capitalism. New York: Basic Books, 1976.

Bell napisal (in to bleščeče nazorno ter na trenutke prav pretresljivo) knjigo o prav posebnih potezah sodobne umetnosti, npr. o pojavih kulturne zgodovine 20. stoletja in še posebej o »senzibilnosti šestdesetih let« tega stoletja, da bi tem pojavom očitali, kako nimajo nikakršnega smisla za tradicijo, da bi ugotovili, kako so propadle vse nekdane pregrade in rzdalje (»eclipse of distance«); pri tem pa zavrgel pravilo o povezanosti oblik zavestnosti s tehnološkimi spremembami. Lahko bi upravičeno vprašali, kako to da ti novi umetnostni pojavi, ki gredo vse do roba umetnosti, oz. postavljajo problem obstoja umetnosti, niso *ricorso* k prvobitnim vprašanjem, ki mučijo vse ljudi v vseh časih.

Oglejmo si, o čem je pravzaprav govor! Na več kot 170 straneh avtor preiskuje umetnostne pojave zadnjih sto let (najbolj ga seveda zanima zadnje desetletje) z vidika njihove kvalitete, ki jo je mogoče imenovati »impulz k novemu in izvirnemu« oz. »nasprotujoča kultura«. Ta razsežnost je zagospodovala, razmišlja Bell; nekoč manjšinski koncept (bohemi, izolirani posamezniki) je postal prevladujoč; večina nima ničesar (intelektualno uglednega), kar bi lahko zoperstavili konceptu nasprotujoče kulture: »Tradicionalna buržoazna organizacija življenja — njen racionalizem in njena treznost — ima zdaj le malo branilcev v kulturi, prav tako pa nima nobenega postavljenega sistema kulturnih pomenov ali slogovnih oblik, ki bi bile kakorkoli vredne intelektualnega ali kulturnega spoštovanja« (str. 53).

Bell nato trdi, da imajo danes v ZDA opraviti z radikalnim razkorakom med kulturo in družbeno strukturo, tovrstne »disjunkcije« pa so v zgodovini vodile k družbenim revolucijam. In glej, Bell opisuje vpliv spremenjene kulture na življenje ter celo pride do sklepa: »Med umetnostjo in življenjem ni nobene razlike več. Vse kar je dovoljeno v umetnosti, je dovoljeno tudi v življenju« (str. 54). Ne samo, da je opazil spremembe v kulturi: avtor je prepričan, da so te spremembe povzročile velikanski obrat v družbi: od protestantske etike k »psihe-deličnem bazarju«.

Bellu seveda ni mogoče zdržati trditve, da so trije sklopi (kultura, tehnoko-nomska struktura, politika) povsem svobodno lebdeči in osamosvojeni: kulturnih protislovij kapitalizma (ki so v tem, da je meščanstvu zmanjkalo racionalizacij) ni kriva sama kultura, temveč so nastala v zadnjih desetletjih zaradi dogodkov in postopkov v t.i. tehnokoekonomski strukturi: zaradi svobodnega tržišča; zaradi izuma avtomobila, kina in radia; zaradi urbanizacije; zaradi tekočega traku in kupovanja na kredit, zaradi institucije reklame, načrtovanega zastaranja: »Namesto varčnosti je prodajanje poudarjalo razsipnost; nasproti asketizmu razstavo izobilja«. (str. 69). Z eno besedo, hedonizem je plod ekonomskih inovacij, razvratna kultura je le ena od variant. Problem pa je v tem, da je z opustitvijo puritanizma in protestantske etike kapitalizem ostal brez moralne ali transcendentalne etike: »Na eni strani zahtevajo od posameznika, da trdo dela, da mu gre za kariero, da sprejme naknadno zadovoljstvo (»delayed gratification«) — skratka — naj bo »človek organizacije«. Vendar v svojih proizvodih in reklamah zanje korporacije razglašajo uživanje, takojšnje veselje, sprostitve in brezskrbno popustljivost. Podnevi je treba biti »normalen«, ponoči »uživaški« (str. 72).

Kljub vsem metodološkim nejasnostim (zdaj je kultura tista, ki vsiljuje slog gospodarstvu, zdaj je simoblični izraz ekonomskih izumov, zdaj sta si tadva družbena sklopa v »disjunkciji«), je najbrž treba pritrditi eni Bellovih temeljnih tez, da »novi kapitalizem« nikoli in razvil nove ideologije (kulture), ki bi bila ustrezna nastalim spremembam v družbi, ampak da je prejkoslej ujet v »stari jezik protestantskih vrednosti« (cf. str. 78). Zakaj pa te ideologije noče in noče biti (navkljub Bellovim poskusom v drugem delu knjige), najbrž ni kriva nekakšna malomarnost, ampak je vzroke treba iskati v protislovjih »novega kapitalizma« samega.

Bell je jasnejši in nazornejši v analizi umetnostnih precesov samih. Obvladuje jih »kult doživetja« oz. samozavedanja, ki se izraža v občutkih kot »neposrednost, vtis, senzacija in simultanost«. V naravi

modernosti je, da ni enotnega principa, ki bi zagotavljal skupno kulturo in prevladujoč slog v smislu nekdanjih umetniških šol; vendar Bell na več mestih ponovi misel, da gre v novih umetniških ekshibicijah za »mrk distance«. Distanca ima več pomenov: ni več distance med izvajalcem in gledalcem, krčijo in brišejo se distance, ki ločijo idejo od vsebine, kritika od ustvarjalca, najrazličnejše kraje in pokrajine, začetek in konec, resničnosti od imaginacije, resnico od izmišljotine, izvirnik od ponaredka; mrk distance je nastopil med estetskim doživljanjem in umetniškim delom. Delo se začne v sredini, gledalec je hkrati nastopajoči, kip ne potrebuje več podstavka in platno ne določene razdalje za ogled, novi elektronski mediji ne dopuščajo oddiha ali dekoncentracije: vsak trenutek je dramatičen brez katarze, vse je odvisno od *tehnike*, človek je postal kulturni popotnik brez doma, kamor bi se lahko vrnil. Vrhunec teh procesov so šestdeseta leta, ki bruhaajo anti-kognitivno ter anti-intelektualno razpoloženje, ki brišejo meje med življenjem in umetnostjo: vse je perverzija, hrup, nasilje, bes... Ob teh ugotovitvah Bell ne skopari z zgovornostjo in prodornostjo: očara nas z načitanostjo (od Platona do McLuhana, ki ga upravičeno imenuje profeta hedonistične dobe, čigar izreki nimajo analitične, temveč liturgično vrednost; od Lessinga prek Mannheima do Susan Sontag in Theodora Roszaka...) in nepričakovanimi kombinacijami pesniškega in sociološkega gradiva, ki bi lahko pomenile tudi nov in učinkovit prispevek k sociološkemu razpravljanju, ki je ponekod, pravzaprav večinoma obdano z učenjaško sivino in utrudljivo »nepristranostjo«. Tovrstni sociološki esej pa ima svoje nevarnosti, ki smo jih že opisali in ki jih lahko povzamemo z oceno o premajhni strogosti, pomanjkljivi metodičnosti in nesistematičnosti. Sveda morajo bit glavni pomisleki ideološke narave.

Četudi se strinjamo z ugotovitvijo, da gre v sodobni umetnosti za trend k ukinitvi razdalje (med avtorji in publiko, med kritiko in umetnostjo...), da ta proces razumemo, kot ga razume Bell; predvsem pa nas ta ugotovitev pelje k

drugačnemu premišljevanju. Prvič: mrk distance prav lahko razumemo kot način odpora zoper buržoazno kulturno tradicijo, medtem ko ga Bell razume izključno kot prilagoditev, eksploatacijo, kot odsotnost misli in konflikta. Drugič: problematična je trditev o povezanosti modernistične umetnosti z »mrkom distance«; mar ni mrk distance značilen za umetnostne pojave, kot je množična kultura ali pa recimo dirigirana, dogmatična kultura birokratsko stalinističnega tipa? Spomnimo se Lukácseve razlage o »socialističnem« umetniku, ki izhaja pri svojem delu neposredno iz prakse kolektiva, ki tako rekoč »prepisuje« splošne resnice in dognanja zdravega razuma »od znotraj«, torej brez distance, ki je značilna za kritičnega realista. O mrku distance v moderni umetnosti bi po mnenju pisca teh vrstic lahko govorili le v primeru tistih dosežkov, ki so pisani za množično potrošnjo, na kožo malomarnemu, odtujenemu odjemalcu. Menim, da je za celo vrsto umetniških del sodobnega časa bolj značilna tista poteza, ki jo Bell imenuje »adversary culture« (nasprotujoča kultura), in ki zanjo ne moremo reči, da ji manjka (kritične, reflektirajoče) distance. »Napaka« je seveda v tem, da Bell vidi okrog sebe le sovražno razpoložene upornike, in da jim pripisuje vodilno vlogo, ne vidi pa kompleksne mašinerije buržoazne kulture, ki po kazalcih moči in kvantitete daleč prekašajo poskuse tako imenovanega modernizma. Saj ni res, da je modernizem prevladal (če bi bilo temu tako, potem se res ne bi imel čemu upirati); lahko bi kvečjemu rekli, da se umika pred sodobnimi pritiski konservatizma, kulturne reakcije, šovinistične kulture ter množične proizvodnje kulturnih nadomestkov. Res je, seveda, da je »klasična« kultura v vseh svojih manifestih (Lessing pa npr. Ortega) poudarjala distanco med umetniškim in mundanim; malokdaj pa si priznamo, da so sodobni kulturni produkti (množične kulture) le modifikacija klasičnega koncepta. O »nasilju« ter »grobem jeziku« nekaterih modernističnih poskusov je obširno pisal Marcuse: razložil ga je kot napor prebujanja oglušele meščanske publike.

Bellova pomanjkljivost je najbrž v tem, da — navzlic izreku zoper holistični po-

gled na družbo — presoja umetnostne procese zadnjih desetletij dvajsetega stoletja kot notno, k več ali manj enakemu cilju usmerjeno gibanje, ne da bi poskušal razumeti, kaj ti umetniki hočejo s svoje strani. V interpretacijo hotenega pomena oz. podrobno epistemološko razpravo se Bell ne spušča: zanj so vsi kulturni objekti več ali manj enaki in enako dostopni. Če sodobni umetnosti očita, da je hedonistična (in nič drugega), bi sodobni umetniki Bellu lahko očitali, da je moralist (in nič drugega).

Drugi del knjige, »Dileme politike«, je zgovoren poskus identifikacije ideoloških potreb sodobne Amerike. Bell meni, da je od nekdanjih vrednot meščanskega reda ostal samo še hedonizem, ki mu seveda manjka legitimizacijska osnova: ta morda »leži v vrednotah političnega liberalizma, če ga je mogoče odcepiti od meščanskega hedonizma« (str. 250, f). Omenjajoč Aristotela, ki je postavil pravilne politične (polis) ureditve glede na potrebe (medtem ko je meščanska ureditev usmerjena po željah), Bell predlaga za sodobno postindustrijsko družbo koncept *družbenega gospodinjstva* (the public household), ki naj bi prav tako kot *polis* počivalo na oceni »naravne« nujnosti določenih izdatkov. »Potrošniško usmerjena, svobodno-podjetniška družba nič več moralno ne zadovoljuje državljanov, kot jih je nekoč. Treba bo ustvariti novo družbeno filozofijo, da bi to, kar razumemo kot liberalno družbo, lahko preživelo« (str. 251). Ta Bellova filozofija, ki jo po lastnih besedah formulira šele v obliki relevantnih problemov, bi morala upoštevati naslednja načela: »na-

čela relevantnih razlik« glede svobode in enakosti; »vsakomur po zasluženem trudu«; »omejevanje določenih vrst potrošnje«; dvojno merilo »javnosti« in »zasebnosti«. Po ekonomski plati Bell predlaga odmik od ekonomizirajočega načina oz. tržne ekonomije, prav tako pa ga ne zanima gola prerazdelitev družbenega bogastva: bistvo problema je »ravnotežje med prerazdelitvijo in rastjo«. Seveda je osrednje vprašanje obdavčevanje, zato Bell predlaga razvoj sociologije v smeri »fiskalne sociologije«.

Težko je z eno potezo oceniti obširno Bellovo delo, ki mu ne manjka ne iskričnosti ne strasti (najbolj je ta prišla do izraza v poglavju o svobodi in enakosti: vendar je, tako kaže, vzorec za preskus teze o relevantnih razlikah dokaj ozeek, saj avtor obravnava predvsem univerzo, težave s »ključi« pri rekrutiranju študentov in njihovo udeležbo pri upravljanju, ko niso »kvalificirani glede na zaslužen avtoriteto« — str. 268). Kljub vsemu lahko rečemo, da *Kulturna protislovja kapitalizma* odpirajo zares važne probleme, pri čemer pa odgovori niso vselej najbolj temeljiti ali upravičeni. Ideološka predpostavka o potrebi racionalizacije in izčiščenja liberalistične filozofije seveda zastira pogled v celo vrsto netipičnih, neenotnih, v nekaterih primerih pa tudi racionalizirajočemu postopku a priori zaprtih pojavov (poezija, gledališče...), ki jih recimo kulturna protislovja kapitalizma sploh ne zanimajo. Daniel Bell namreč meni, da je zanje kriva brezbriznost izobražencev ali kvečjemu nesposobnost režimov.

DIMITRIJ RUPEL

NAŠE TEME (Zagreb)

št. 2—3/1976

Članki, razprave: ANTON RAVNIČ: Tveganje nezaposlenosti; SLAVEN LETICA: Zaposlovanje in nezaposlenost v SR Hrvaški do leta 1985; ZORAN PETROVIČ: Vdanost in zaposlovanje; ALEKSA MILOJEVIČ: Prihodnost migracije v ZR Nemčiji; *Zveza komunistov: idejne konfrontacije in neposredne naloge:* BEČIF MACIČ: O idejno-politični orientaciji v ZK; SAVO PEŠIČ: ZK in antisocialistične deformacije; JURE BOBAN: Delegatsko načelo v krajevnih skupnostih in vloga ZK; *Delo in izobraževanje:* NIKOLA PASTUOVIČ: Vsebine svobodne menjave dela v usmerjenem izobraževanju; *Afriške teme:* IVAN IVEKOVIČ: Velike sile in Afrika; BISERKA CVJETIČANIN: Kultura in alienacija v Afriki.

PREGLED, (Sarajevo)

št. 10/1976

Članki: GAŠO MIJANOVIČ: Samoupravni splošni akti — beležke ob osnutku zakona o združenem delu; ISMET DAUTBAŠIČ: Dohodek kot proizvodni odnos — materialna in institucionalna osnova združenega dela; MIHAJLO VELIMIROVIČ: Organizacija združene dela; MIOMIR MILOJEVIČ: Pravica do zakona in ustanovitve družine in mednarodna skupnost; ANTON JEKAUC: Tehnično-tehnološki progres v industriji Bosne in Hercegovine; *Pregledi:* NIKOLA POPLAŠEN: Pet let založniške dejavnosti študijskega centra MK ZK BiH Sarajevo; MUHAMED MURADBEGOVIČ: Globalno razreševanje pouka in aktivnosti v prostem času — imperativ prihodnosti.

POLITIČKA MISAO (Zagreb)

št. 2—3/1976

Razprave: ADOLF BIBIČ: Nastanek in značaj dualizma med politično državo in civilno družbo; DŽEMAL SOKOLOVIČ: Konkurenca kapitala v združenem delu; BRANKO CARATAN: Deutscherjev Trocki; *Informiranje in komuniciranje:* PAVAO NOVOSSEL: Specifikacije delegatskih komunikacijskih sistemov; KARLO BLAGUS: Nova komunikacijska tehnologija in samoupravna družba; IVAN ŠIBER: Delovni in samoupravni položaj in informiranost proizvajalca; FRANCE VREG: Nekateri izkušnje iz raziskovanja komuniciranja v delegatskem sistemu; MIROSLAV VUJEVIČ: Razumevanje družbenopolitičnih terminov; SLAVKO SPLIČHAL: Ideološke dimenzije mednarodne propagande.

SOCIJALIZAM (Beograd)

Št. 9/1976

Studije in članki: IVAN MAKSIMOVIČ: Družbena lastnina in združeno delo; DRAGUTIN V. MARSENIČ: Vloga družbeno-političnih skupnosti v zagotavljanju enotnosti gospodarskega sistema; STOJAN T. TOMIČ: Politična in človeška emancipacija v Osnutku zakona o združenem delu; DUŠAN JOVANOVIČ: Samoupravni sporazumi o temeljih plana; DUŠAN IČEVIČ: Tehnobirokracija, nacija in nacionalizem; *Komementarji:* RANKO PETKOVIČ: Peta konferenca neuvrščenih v Colombo; *Prispevki:* KARL MARX: Proizvodno in ne-proizvodno delo; IVAN KRISTAN: Razvoj jugoslovanske federacije (II); BRANKO CARATAN: Stalinov pragmatični etatizem; *Prikazi.*

Socializem v sodobnem svetu:

NIKOS PAULANTZAS: Sodobne transformacije države, politična kriza in kriza države; LUCIO LIBERTINI: Demokracija in socializem v deželah razvitega kapitalizma; ELMAR ALTVATERÉ: Socialistične tendence v kapitalističnih deželah zahodne Evrope; ANOUAR ABDEL-MALEK: Prodor socialistične misli — predpostavke; ELE ALENIOUS: Demokratična pot socialistične preobrazbe na Finskem; MONTY JOHNSTONE: Socializem in demokratično izvajanje politične moči; FUAD MURSI: Kriza Naserjeve socialistične formule; FRANCISCO BUSTELO: Od kapitaliz-

ma do socializma (beležka o španskem primeru); MIROSLAV PEČUJLIĆ: Revolucije ne tečejo po ravni črti; MUHAMED FILIPOVIĆ: Socializem in vprašanje strategije boja za socializem v sodobnem svetu; BUDISLAV ŠOŠKIĆ: Delavski razred in zveza komunistov v sistemu socialističnega samoupravljanja; NAJDAN PAŠIĆ: Socialistična demokracija in družbeno osvobajanje dela; MILADIN KORAČ: Dileme in razvoj blagovne proizvodnje v socializmu; DANČO ZAGRAFSKI: Boj na nacionalno svobodo in socialistični razvoj v sodobnem svetu; DUŠAN PIREC: Kriza kapitalizma in nujnost boja za nove mednarodne ekonomske odnose; BOŽIDAR DEBENJAK: Samoupravni socializem in humanistične perspektive.

Ljudska obramba in družbena samozaščita — temeljna naloga sindikatov, ČZP Delavska enotnost, Ljubljana 1976, 106 str.

Knjižica vsebuje prirejene prispevke, ki so jih imeli avtorji na seminarju s področja ljudske obrambe in družbene samozaščite v organizaciji republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije. Po uvodu, ki ga je napisal Zdravko Troha, sledijo sestavki Janeza Barboriča (Sindikati v pripravah na ljudsko obrambo); Milorad Bogdanović (Povezovanje organizacij združenega dela, delovnih, interesnih in krajevnih skupnosti na področju ljudske obrambe); France Poglajen-Kranjc (Druženopolitične organizacije v obrambnih pripravah); Rudolf Hribernik-Svarun (Uresničevanje koncepta splošnega ljudskega odpora in nadaljnje podružbljanje obrambnih priprav); Stane Kotnik (Obrambne priprave v OZD in upravnih organih); Hinko Bratož-Okli, (Varnostne razmere v Sloveniji); Julij Planinc (Usmeritev dela sindikatov v pripravah na ljudsko obrambo in v družbeno samozaščito). Poleg tega najdemo v brošuri še osnutek družbenega dogovora o družbeni samozaščiti v Ljubljani in v občini Ljubljana-Center.

Konferenca komunističnih in delavskih partij Evrope. Govori šefov delegacij. Sklepni dokument. ČZP Komunist. Tanjug, Ljubljana, september 1976, 236 str.

Knjiga vsebuje gradivo s konference komunističnih in delavskih partij Evrope o miru, varnosti, sodelovanju in družbenem napredku, ki je bila 29. in 30. junija 1976 v Berlinu. Na prvem mestu najdemo poslovnik o delu konference, nato pa govore šefov delegacij po vrstnem redu nastopanja na konferenci. Poleg govora predsednika Zveze

komunistov Jugoslavije, Josipa Broza-Tita, najdemo v knjigi še govore 29 drugih vodij delegacij, med njimi generalnega sekretarja KPI Enrica Berlinguerja, generalnega sekretarja CK enotne SPN Ericha Honeckerja, generalnega sekretarja KPF Georgesa Marchaisa, generalnega sekretarja KPSZ Leonida Brežnjeva, generalnega sekretarja KP Španije Santiaga Carilla. Knjigo konča sklepni dokument konference »Za mir, varnost, sodelovanje in družbeni napredek v Evropi«.

DANILO POŽAR: Gospodarjenje v poslovni logistiki. Založba Obzorja, Maribor 1976, 335 str.

Knjiga je razdeljena na dva dela. V prvem pod naslovom »Ekonomsko pojmovanje prometa oziroma transporta blaga« avtor najprej obravnava nekatere uvodne pojme, ki so povezani s premagovanjem prostora, nato pa govori o pojmi in naravnih kazalcih v transportu blaga, kot so enota transportne storitve, hitrost transportnih sredstev, potne dolžine, vrste tovorov in tonskih kilometrov in stopnja intenzivnosti izkoriščenosti vozil. Sledi poglavje, ki govori o stroških v transportu blaga (posebnosti transportne proizvodnje, lastne cene transporta, nosilci stroškov transporta, organizacije zajemanja stroškov, primerjava stroškov za transportne storitve pri posameznih investicijah itn.). — Drugi del knjige pa obravnava »poslovno logistiko kot del ekonomike OZD«. Ko pojasni izraz »logistika« kot fizični tok materiala in proizvodov ter informacij od dobavitelja surovin prek proizvajalca in morebiti trgovca do končnega potrošnika gotovih prizvodov«, in razloži tudi nekatere druge sorodne pojave in označi pomen in cilje logistike, ob-

ravnava elemente poslovne logistike, ki jih zajame v problematiko zalog, skladiščenje materiala in proizvodov, notranjega transporta, zunanjega transporta, manipulacij, komunikacij in kontrole ter delovne sile. Knjiga se, po razdelkih, ki se ukvarjajo z integracijo elementov poslovne logistike in posebnosti mednarodne logistike konča s futurološkim pogledom na logistiko.

IVAN KRISTAN: Samoupravljanje. Gradivo za učence srednjih šol, Zavod za šolstvo SRS, Ljubljana 1976.

Knjiga vsebuje gradivo za predmet samoupravljanje s temelji marksizma. Potem ko pisec obdela samoupravljanje kot pojav v zgodovini delavskega gibanja in označi pglavitne značilnosti in strukturo jugoslovanske družbe, oriše v poglavju o bistvu našega samoupravnega sistema temeljne cilje socialistične

ureditve, uvedbo delavskega samoupravljanja, spremembe ustave FLRJ 1953, mejnike v razvoju samoupravljanja, temelje samoupravnega sistema na podlagi ustave iz leta 1974, svobodno združeno delo, položaj delovnih ljudi v družbenopolitičnem sistemu in družbene in družbenopolitične organizacije. Dokajšnjo pozornost posveča avtor nato samoupravljanju na različnih ravneh, od samoupravljanja v organizaciji združenega dela, interesnih skupnostih, krajevni skupnosti in v občini. Posebej obravnavana samostojno osebno delo s sredstvi, ki so lastnina občanov, ter svobščine, pravice in dolžnoti človeka in občana. Potem ko govori še o socialistični republiki Sloveniji kot samoupravni in državni skupnosti, razčlenjuje še varstvo družbene ureditve, pogoje za uspešnost in nadaljnji razvoj samoupravljanja. Na koncu govori o samoupravljanju kot svetovnem procesu. Delu dodaja pisec kratek seznam literature.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM:

MARX Karl: Kapital, Kritika politične ekonomije. Poljudno izd. priredil Julian Borchardt. (Prev. Stane Krašovec. 3. pregledani in dopolnjeni natis. Ljubljana, Cankarjeva založba 1976. 512 str. — sig. I/1852.

KOZIČ P.: Marksistično učenje o klasama, klasnoj borbi i revoluciji. (Beograd, Djuro Salaj 1974.) 41 str. — sig. 13. 772.

KOZIČ P. I.: Socijalistička samoupravna ideologija kao istorijski oblik marksističke ideologije. Beograd, Savremena administracija 1975. 88 str. — sig. 13.804.

MIKECIN Vjekoslav: Marksistička misao u Francuskoj i Roger Garaudy. V: Garaudy, R.: Karl Marx, Zagreb, str. 202—236.

PEČUJLIĆ Miroslav: Marksizam in sodobnost. 1—7. Delo, Lj., 22. 10.—29. 10. 1976.

RADENOVIC P.: Marksizam i samoupravljanje. 2. izm. i dop. izd. Beograd, Službeni list SFRJ 1976. XXXIV+522 str. — sig. II/714.127.

RATKOVIĆ R.: Društveno-istorijski uslovi nastanka i teorijski izvri marksizma. Izbor iz autorovih djela sa izborom tekstova marksizma. Beograd, (Beograd, Djuro Salaj 1974.) 45 str. — sig. 13.774.

VRHOVEC Josip: Vsak član ZK mora z ravnanjem in zgledom prispevati k ugledu svoje organizacije. Delo, Lj., 10. 11. 1976.

ZIVKOV D.: Marxov koncept komune in komun v jugoslavanski teoriji in praksi. (nad. sledi) Dialogi, Maribor, 1976, št. 9, str. 553—557.

II. FILOZOFIJA

HARTMANN N.: Osnovne crte metafizike spoznaje. (Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis. Prev. i pogovor napisao: B. Despot.) Zagreb, Naprijed 1976. 614 str. Filozofska biblioteka, 7) — sig. 13.438-7.

HEGEL G. F. W.: Sustav čudorednosti. Prijev. N. i. Z. Puhovski. Komentar: G. Göhler. Zagreb, Studentski centar 1976. 142 str. (Biblioteka, 6) — sig. II/14.155-6.

HEIDEGGER Martin: Uvod u metafiziku. (Einführung in die Metaphysik. Predgovor: M. Mamjanović. Preo. V. Djaković.) Beograd, Vuk Karadžić 1976, 225 str. (Zodijak, 32) — sig. 11. 320-32.

JERMAN Frane: Pogovori o filozofiji. Ljubljana, Zavod SRS za šolstvo 1976. 90 str. (Novi vidiki, 1976/5). — sig. 13.491—1976/5.

III. SOCIOLOGIJA

ARZENŠEK Vladimir: Ekonomske, socialne in psihološke determinante kolektivnih sporov v delovnih organizacijah Slovenije. Ljubljana, FSPN 1975. loč. pag. (Strojep. avtograf.) — sig. IV/2566.

CASERMAN Andrej: Sklepanje porok pri Slovincih. Ljubljana, Inštitut za sociologijo in filozofijo 1976. 153 str. — sig. IV/2569.

CERJAN G.: Sociološke dimenzije propasti seksualne revolucije. Gledišta Beograd, 1975, št. 7/8, str. 635—646.

ČRNIVEC Živka: Kulturna podoba marginalne družbe na območju mesta Ljubljane. (:Študijska naselja Tomačevo 55:) Ljubljana, Mestni svet ZS Ljubljane — Komite MK ZKS Ljubljane 1975. 94 str. — sig. 13.811.

DIMITRIJEVIĆ D.: Klod Levi-Strosovo shvaatanje društvene strukture. Ideje, Beograd, 1976, št. 1/2, str. 133—147.

ILLICH Ivan: Medicinska Nemezis. (Medical Nemezis. Pre. M. Mihajlović.) Beograd, Vuk Karadžić 1976. (Zodijak, 34) — sig. 11.320-34.

INDJIĆ Trivo: O sociologiji mase. Sociologija, Beograd, 1976, št. 1/2, str. 187—200.

JAMBREK Peter: Zgradba in razvoj družbe. Izbrana poglavja iz obče sociološke teorije. Ljubljana, Pravna fakulteta 1976. 355 str. — sig. II/14.102.

—: POMUNE Jugoslavije. (Avt.: J. Djordjević in dr.) Beograd, Privredni pregled 1976. 567 str. Ilustr. — sig. II/14.092.

- KOSTIĆ C.: Razvoj sociologije u Rumuniji, s posebnim osvrtom na razvoj sociologije sela, Zagreb, 1976, št. 51—52, str. 151—157.
- LUKIĆ R. D.: Društvena suština fašizma. V: FAŠIZAM i neofašizam, 1976, str. 85—62.
- MILIĆ V.: Osobnosti promena u socijalnoj strukturi socijalističkog samoupravnog društva. Sociologija, Beograd, 1976, 1/2, str. 33 do 64.
- MILOSETIĆ B.: Sovjetski pokušaj epistemološkog zasnivanja sistemskih istraživanja i njihove primene u društvenim naukama. Sociologija, Beograd, 1976, št. 1/2, str. 145 do 164.
- MLADENOVIC M.: Porodica između usamljenosti i društvenosti. Beograd, Savremena administracija 1976. VI+133 str. — sig. II/714.159.
- MRAK-ODAR Majda & Veljko Rus: Vrednostne orijentacije vodstvenih skupin na Slovenskem. Ljubljana, Institut za sociologijo 1976. 133 str. f. (ciklostil) — sig. IV/2563.
- MUHIĆ Fuad: Skica o razvoju jugoslovenske sociologije. 1—9. Delo, Lj., 12. 10.—21. 10. 1976.
- PAVLIC Breda: Ciljevi i metodi savremenog feminizma. Sociologija, Beograd 1976, št. 1/2, str. 79—93.
- : PRIMERJALNA EKOLOŠKA ANALIZA DRUŽBENIH SPREMBENI = SOECO'76: Međnarodni seminar, Ljubljana, 1—12. 8. 1976. Ljubljana. FSPN. (60 referatov) — sig. III/3124.
- RADOVANOVIĆ M.: Formiranje i razvoj sociologije i profesije sociologa u savremenom jugoslovenskom društvu. Sociologija, Beograd, 1976, št. 1/2, str. 115—141.
- REPOVŠ Dušan s sodel.: Sociološke raziskave v zdravstvu. Ljubljana, Institut za sociologijo, 1976, loč. pag. — sig. IV/2557.
- RISTIĆ J.: Medicina i društvo. Beograd, Radnička štampa 1975. 244 str. (Ideje, 3. kolo, sv. 6) — sig. I/2770-3/6.
- VUJOVIĆ Sreten: De Mestrovu i De Bonalovo tradicionalistično shvatanje elite i mase. Sociologija, Beograd, 1976, št. 1/2, str. 201—214.
- ZVONAREVIĆ M.: Socijalna psihologija. Zagreb, Školska knjiga 1976. XIV+819 str. — sig. II/14.098.
- V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA
ŠOLSTVO
- DAVID Aurel: Potičinjena misao. Granice kibernetike, granice humanizma. (Izbor i stručni mišljenje: P. Ralić. Prev. D. Perović.) Beograd, Vuk Karadžić 1976. 136 str. (Zodijak, 33). Sig. 11.320—33.
- HALL E. T.: Nemi jezik. (The Silent Language. Prev. M. Drašković i D. Petrović.) Beograd, BIGZ 1976. 197 str. (XXvek. 21) — sig. 1/2680-21.
- JANION Maria: Romantizam, revolucija, marksizmom. (Colloquia gdanskie. Prev S. Sušotin.) Beograd, Nolit 1976. 353 str. (Književnost i civilizacija) — sig. 13.808.
- JEROVSEK Janez: Koliko jih konča študij? Delo, Lj., 6. 11. 1976.
- KRAJNC Ana: Ženska v procesu pridobivanja in mobilizacije svoje izobrazbe. (nad.) Sodobna pedagogika, Lj., 1976, št. 7/8, str. 272—280.
- KRAIGHER Sergej: Podružbljanje raziskovalne dejavnosti. 1—4. Komunist, 1976, št. 39—42.
- LEŠNIK Rudi: Zasnove pedagogike prostega časa v Jugoslaviji. Dialogi, Maribor, 1976, št. 10, str. 635—640
- LORBAR Martin & Slobodan Rakočević: Izboljšanje upravnega in pisarniškega dela z računalniki. Uvod v sistemsko analizo. Ljubljana, Gospodarski vestnik 1976. 239 str. (Gospodarska založba, 8) — sig. 13.515-8.
- MARENTIĆ-PAŽARNIK Barica: »študirati za učitelja« ali: nekateri odprti problemi pedagoškega usposabljanja v visokem šolstvu. Naši razgledi, Lj., 10. 9. 1976, št. 17.
- MEDVEŠ Zdenko: Preobrazba sistema vzgoje in izobraževanja v SFRJ. Primerjava predlogov republik in pokrajin. Sodobna pedagogika, Lj., 1976, št. 7/8, str. 249—272.
- POLIĆ Vladimira: Planiranje kadrova i obrazovanja. Zagreb, Školska knjiga 1976. 118 str. — sig. III/3131.
- POPIT Franc: Znanje je društvena kategorija. Delo, Lj., 26. 11. 1976.
- : PREOBRAZBA srednjega šolstva v usmerjeno izobraževanje. Predlog. Vzgoja in izobraževanje, Lj., 1976, št. 2, str. 3—23.
- SAVIČEVIĆ D. M.: Povratno obrazovanje i udruženi rad. Beograd, BIGZ 1975. 230 str. (XX vek. 22). — sig. I/2680-22.

SVOB Tvrtko: Staranje, ponašanje, pamčenje i genetika. Encyclopaedia moderna, Zgb. 1975. 53—60.

TOMIĆ S. T.: Politička kultura samoupravnega socijalizma. Sociologija, Beograd, 1976, št. 1/2, str. 5—32.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

DRAGOSAVAC D.: Zakon vrijednosti u stalinističkoj koncepciji. Zagreb 1976. 223 str. (Aktualne političke teme, 18) — sig. 12.523-18.

PERIĆ Ivan: Socijalna priroda i socijalna funkcija fašizma. V: FAŠIZEM i neofašizam, 1976, str. 62—67.

SOKOLOVIĆ D.: Kapital i neofašizam. Sociologija, Beograd, 1976, št. 1/2, str. 95—114.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ

BUDA Majda: Samoupravni splošni akti in nekatera določila sindikalne liste. Ljubljana 1976. (Družbeno izobraževanje, 13) — sig. I/2952-13.

DOLANC Stane: Telesni kulturi več pozornosti ... intervju za »Politiko«. Delo, Lj. 6. 11. 1976.

FLORJANČIČ Jože: Kako uveljavljamo družbeni dogovor o kadrovski politiki. — 6., F. Glaoan. Ljubljana 1976. 61 str. (Družbeno izobraževanje, 11) — sig. I/2952-11.

GLIGOROV Kiro: Zakon o združenem delu onemogoča vladavino vsakega monopola v razpolaganju s sredstvi in presežnim delom. Delo, Lj., 26. nov. 1976.

KARDELJ E.: Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi. (Prev. M. Močnik. 2. dop. izd. Ljubljana, DZS 1976. 129 str. — sig. 13.814.

KRISTAN Ivan: Razvoj jugoslovanske federacije. I—II. Socijalizam, Beograd, 1976, št. 6,9, str. 940—961; 1348—1370.

POPIT Franc: Zaradi manjše rasti je nastala praznina. Delo, Lj., 16. 10. 1976.

ŠEFER Berislav: Analiza položaja in razvojni obeti. 1—6. Delo, Lj., 4. 11.—12. 11. 1976.

SETINC Franc: Na bogatih izkušnjah VOS raste sistem družbene samozaščite. Delo, Lj., 23. nov. 1976.

5. Mednarodni odnosi:

KARDELJ E.: Državna pogodba trden temelj boja za pravice manjšin. Intervju za »Profile ... Delo, Lj., 23. 11. 1976.

KLINAR Peier: Društvene razlike u međuetičkim odnosima. Sociologija, Beograd, 1976, št. 1/2, str. 64—78.

TITO-BREŽNJEV: Suverenost in neodvisnost — podlaga za krepitev stikov. Delo, Lj., 18. nov. 1976.

UDE Lojze: »Verjemite vrli Slovenci«. O zlaganosti teorije »prastrahu« ... Delo, Lj., 16. 10. 1976.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

HORVAT Branko: Ekonomska politika stabilizacije. Zagreb, Naprijed 1976. 171 str. — sig. II/14.156.

JELČIĆ B.: Financiranje obrazovanja. Zagreb, Školska knjiga 1976. 223 str. — sig. III/3130.

KLOPČIĆ France: Pot k marksistični ekonomski vedi na Slovenskem v preteklosti. Ekonomska revija, Lj., 1976, št. 1/2, str. 77—91.

PJANIĆ Ljubinka: Prostorna ekonomija. Beograd. Službeni list SFRJ 1972. 314 str. — sig. II/14.163

STOJANOVIĆ R.: Planiranje u samoupravnom društvu. Beograd, Savremena administracija 1976. 317 str. — sig. II/14.126.

ŠOŠKIĆ B.: Smitova ekonomska misao. Ideje, Beograd, 1976, št. 1/2, str. 29—54.

VIII. SREDSTVA MNOŽICNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

MAC QUAIL Denis: Uvod u sociologiju masovnih komunikacija. (Towards a sociology of mass communication. Prev. M. Radjković.) Beograd, Glas 1976. 136 str. — sig. 13.812.

MARMAK Ilija: Multimedijiski sistemi komunikacij in problemi sprejemanja ter usvajanja informacij. Sodobna pedagogika, Lj., 1976, št. 7/8, str. 281—297.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

AMBROŽIČ Lado-Novljan: Dvanajsta brigada. Ljubljana, Partizanska knjiga 1976. 602 str. + pril. (Knjižnica NOV in POS, 16) — sig. 11.819-16.

CONQUEST Robert: Iobčeni, izbrisani. Kronika stalinskih čistk. (The Great Terror Prev. V. Novak.) V Ljubljani, CZ 1972 538 str. + pril. — sig. 3047-72.

STRLE Franci: Veliki finale na Koroškem. Ljubljana, samozaložba 1976. 438 str. + zvd. ilustr. — sig. 13. 798.

UDE Lojze: Koroško vprašanje. Ljubljana, DZS 1976. 363 str. — sig. 13.810.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

HANAK Tibor: Die marxistische Philosophie und Soziologie in Ungarn. Stuttgart, F. Enke 1976. VII+231 str. — sig. II/14.100.

SWINGWOOD Alan: Marx and Modern Social Theory. London, The Macmillan 1975. 247 str. — sig. II/14.140.

III. SOCIOLOGIJA

BASS B. M. & G. V. Barrett: Man, Work, and Organizations. An introduction to industrial and organizational psychology. 4. print. Boston, Allyn and Bacon 1975. XI+637 str. — sig. III/3136.

—: CATASTROPHE or New Society? A Latin American world model. (By) A. O. Herrera, H. D. Scolnik in dr. Ottawa, International development research centre 1976. 108 str. — sig. III/3115.

COLE John: The Poor of the Earth. London, The Macmillan Press 1976. 144 str. — sig. II/14.087.

DICKERSON S. L. & J. E. Robertshaw: Planning and Design. The systems approach. Lexington, Lexington Books 1975. XV+275 str. — sig. II/14.123.

—: DYNAMIC Change and the Urban Ghetto. (By) A. W. Steiss, J. W. Dickey in dr. Lexington, Lexington Books 1975. IX+124 str. — sig. II/14.117.

EISENSTADT S. N.: Tradition, Change and Modernity. New York, J. Wiley & Sons (1973.) XIV+367 str. — sig. II/14.119.

FOUCAULT Michel: Madness and Civilization. A history of insanity in the age of reason. (A historie de la folie. Transl. from French by R. Howard.) New York, Vintage 1973. XIII+299 str. (Vintage Books, 914). — sig. I/2308—914.

—: LAND and Leisure. Concepts and methods in outdoor recreation. Ed. by D. E. Fischer, J. E. Lewis, G. B. Priddle. Chicago, Maroufa Press (1974.) XIV+270 str. — sig. II/14.144.

MERVEDDT Dieter von: Soziologen. Eine normative Kritik soziologischer Theorie und Praxis. Heidelberg, Quelle & Meyer 1974. 127 str. (UTB. UNI-Taschenbücher, 391) — sig. 12.893—391.

MORRILL Richard L.: The Spatial Organization of Society. 2. ed. Belmont, Duxbury Press 1974. XIV+267 str. — sig. III/3125.

—: The SOCIOLOGY of Community Action. Ed. by P. Leonard, Keele, Univ. of Keele of Keele 1975. 245 str. (The Sociological Review Monograph, 21) — sig. II/11.052.21.

—: SOZIALE Indikatoren. Konzepte und Forschungsansätze. Sektion Soziale Indikatoren in der Deutschschaff für Soziologie. Hrsg. von W. Zapf. 3 Bde. Frankfurt & New York, Herder & Herder (1974—1975.) — sig. II/14.160-1,2,3.

STEISS A. W.: Urban Systems Dynamics. Lexington, Lexington Books 1974. XIII+323 str. — sig. II/14.113.

THERBORN G.: Science, Class and Society. On the formation of sociology and historical materialism. London, NLB 1976. 461 str. — sig. II/14.141.

WIRZ H. M.: Social Aspects of Planning in New Towns. Westmead, Saxon House; Lexington, Lexington Books 1975. XIII+231 str. — sig. II/14.111.

—: ZWISCHENBILANZ der Soziologie. Hrsg. von M. R. Lepsius. Stuttgart, F. Enke 1976. 455 str. (Verhandlungen des 17. Deutschen Sociologentages. — sig. II/12.704-17.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA SOLSTVO

ARGYRYS Chris: Theory and Practice. Increasing professional effectiveness. (By) — and D. A. Schön. 3. print. San Francisco, Josey — Bass 1976. XIV+224 str. — sig. II/14.148.

—: The DELPHY Method. Techniques and applications. Ed. by H. A. Linstone, M. Turoff. London, Addison-Wesley 1975. XX + 620 str. — sig. III/3123.

HOLENSTEIN A. M. & J. Power: Hunger. Die Welternährung zwischen Hoffnung und Skandal. Frankfurt/M., Fischer Taschenbücher 1976. 189 str. (Fischer Bücherei, 1712.) — sig. I/1404-1712.

PARKINSON N.: Educational Aid and National Development. An international comparison of the past and recommendations for the future. London, The Macmillan 1976. XIII+411 str. — sig. II/14.130.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

—: The POLICE and the Community. Ed. by J. Brown and G. Howes. Lexington, Lexington Books 1975. VI+106 str. — sig. II/14.112.

—: STRESS and Contradiction in Modern Capitalism. Public policy and the theory of the state. Ed. by L. N. Lindberg, R. Alford, in dr. Lexington, Lexington Books 1975. XIV+450 str. — sig. II/114.

3. Politični sistemi in organizacije:

—: AFRICA and the World. Ed. by Robert K. A. Gardiner, M. J. Anstee, C. L. Patterson. Adis Ababa, Oxford Univ. Press 1970. VI+255 str. — sig. II/14.060.

4. Delavska in progresivna gibanja:

JACKSON B.: Working-Class Community. Some general notions raised by a series of studies in northern England. With field notes by Bennis Marsden. (Harmondsworth), Penguin Boks (1968.) (V)+195 str. — sig. 13.789.

KENDALL W.: The Labour Movement in Europe. London, Allen Lane 1975. XXI+456 str. — sig. II/14.146.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

BARNET Richard J.: Global Reach. The power of the multinational corporations. (By) R. J. Barnett, R. E. Müller. New York, Simon & Schuster (1974.) 508 str. — sig. III/3105.

BLOIS K. J. & W. S. Howe & W. P. J. Ma-
under: Case Studies in Competition Policy.
London, Heinemann 1975. VIII+75 str.
(Case studies in economic analysis, 1) —
sig. 13.768-1.

GRANICK D.: Enterprise Guidance in Eastern
Europe. A comparison of four socialist
economies. Princeton, Princeton Univ. Press
1975. XVI+505 str. — sig. II/14.101.

—: The MEDIUM Term. Models of the Bri-
tish Economy. Ed. by G. D. Worswick and
F. T. Blackby. London, Heinemann 1974.
X+246 str. — sign. II/14.133.

—: MULTINATIONAL Society. Papers of the
Ljubljana seminar. Ed. by W. F. Mackey
A. Verdoot. Rgwey, Newbury House Publ.
1975. X+388 str. — sig. II/14.007.

—: PENSIONS, Inflation and Growth. A com-
parative study of the elderly in the welfare
state. Ed. by Th. Wilson. London, Heine-
mann 1974. X+422 str. — sig. II/14.135.

THOMAS Brinley: Migration and Economic
Growth. A study of Great Britain and the
atlantic economy. 2. ed. Cambridge, The
Univ. Press 1973. XXXI+498 str. — sig.
II/14.026.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

—: Die ELEKTRONISCHE Revolution. Wie
gefährlich sind die Massenmedien? Hrsg.
von O. Schatz. Graz, Styria 1975. 272 str. —
sig. 13.797.

HANNEMANN G. J. & W. J. McEven: Com-
munication and Behavior. Reading, Ad-
dison-Wesley 1975. XVI+442 str. — sig.
12.952-2745.

—: INFORMATIONAL Mass Communication.
A collection of essays. Ed. by K. Nordens-
treng. Helsinki, Tammi Publ. 1974. 198 str.
— sig. 13.809.

—: NEW Models for Mass Communication Re-
search. Ed. by Peter Clarke. Beverly Hills
& London, Sage Publ. (1973.) 307 str. (Sage
Annual Reviews of Communication Rese-
arch, 2) — sig. II/14.067-2.

- : **POLITICAL Communication. Issues and strategies for research.** Ed. by H. Chaffee. Beverly Hills-London, Sage Pub. 1975. 319 str. (Sage annual reviews of communication research, 4) — sig. II/14.067-4.

STAMPER Ronald: Information in Business and Administrative Systems. London, Batsford (1973.) 362 str. — sig. II/14.047.

- : **The USES of Mass Communications.** Current perspectives on gratifications research. Ed. by J. G. Blumler and E. Katz. Beverly Hills — London, Sage Publ. (1974.) 318 str. (age Annual Reviews of Communication Research, 3) — sig. II/14.067-3.

WHITNEY F. C.: Mass Media and Mass Communications in Society. 3. print. Dubuque, Wm. C. Brown 1976. XIII+474 str. Illustr. sig. II/14.150.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

- : **ENCYCLOPEDIA of Planning.** Ed. by Arnold Whittick. New York, McGraw-Hill Book Co. (1974.) XX+1218 str. ilustr. — sig. III/316.

UDC 327.58(436)

KLEMENCIC, dr. Vladimir: The Slovene minority in Austria and the 1976 Census of a Special Kind

Teorija in praksa, Ljubljana 1976, Vol. 13, No. 11, p. 915—924

The author discusses the anti-minority character of the Austrian census of a special (kind), carried out on the 14th of November 1976, against the will of the Slovene and Croat minorities. He finds this census to be contrary to Art. 7 of the State Treaty in which no provisions are made as to the numerical power of either the Slovene or Croat minority in Austria in regard to the exercising of minority protection. He supports his findings by statements given by Austrian experts in the fields of minority and international law. A critical analysis of the censuses carried out before World War I, before World War II and thereafter in 1951, 1961 and 1971, all of them establishing the official and the colloquial language, leads to the conclusion that all censuses were used as instruments of pressure and germanization of the Slovene and Croat minorities. This can be seen from the contradictions of the census data regarding language affiliation of the population. The idea, character, purpose as well as the way this census was carried out were very similar to those of the census carried out in Carinthia by the Nazis in 1939. The author sheds some light on the forms of the boycott of the above mentioned census, exercised by both minorities, supported by solidarity committees of the Austrian democratic population. The result of this is a less than 30 % participation at this census in entire Austria and some what more than 2.500 Slovenes participating in this census in the nationally mixed territory of Carinthia.

UDC 301.18(100)

CARNI, dr. Ludvik: Marxist Division of the Development of the Human Society

Teorija in praksa, Ljubljana 1976, Vol. 13, No. 11, p. 925—938

The Marxist criterion of the division of the development of human society is the notion of social formation. Marx differentiated the notion of economic social formation (ökonomische Gesellschaftsformation) from the notion of social formation (Gesellschaftsformation or Formation der Gesellschaft). With the economic social formation he designated the economic structure of a society at a particular stage of development, while the notion social formation designated all relations and processes in a society at a particular stage of development. These two notions were distinguished by Lenin as well. Most frequently he used the term »socio-economic formations« for the economic social formation, and the term »social formations« for the formation of society. Marx the economic social formation, and the term »social formations« for the formation of society. IN the development of human society Marx and Lenin differentiated five social formations (archaic, antique, feudal, capitalist and communist) although they did not consider them as obligatory stages in the development of all peoples and nations in the world.

UDC 301.173.7

PECAR, dr. Janez: Formal (social) Control and the Reform

Teorija in praksa, Ljubljana 1976, Vol. 13, No. 11, p. 1039—1053

The problem of social control is widely discussed in Yugoslavia, particularly in regard to the new constitutional changes. In these discussions the class interest and the ideological approach to the problem of such a control, which in the transitional period still remains a classical tool of power, coercion and terrorizing. The reform of the state control is oriented particularly toward decentralization and decentralization. The aim of decentralization is to decrease the authority of the state in the establishing of values while the purpose of decentralization is to transfer the control gradually to the citizens themselves. The main problems appearing in this process are as follows: How to increase the influence of the working people over the formal (state) control and how to make this control not only political but also more modern, scientific, rational, specialised, etc. One of the key problems is the adapting and changing of the cadre policy, which has to be in consistency with socio-political needs. No less important is to foresee the role of such control in a society based on selfmanagement in which different selfmanagement mechanisms of control already exist.

UDK 327.58(436)

KLEMENČIČ, dr. Vladimir: Slovenska manjšina v Avstriji ob popisu prebivalstva posebne vrste leta 1976

Teorija in praksa, Ljubljana 1976, let. 13, št. 11, str. 915—924

Avtor obravnava v prispevku protimanjšinski značaj avstrijskega popisa posebne vrste, ki je bil izveden 14. 11. 1976 proti volji slovenske in hrvaške manjšine. Ugotavlja, da je popis v nasprotju s 7. členom avstrijske državne pogodbe, ki ne predvideva nikakršnega ugotavljanja številčne moči pripadnikov slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji pri izvajanju manjšinske zaščite; to utemeljuje tudi s strokovnimi mnenji avstrijskih ekspertov za manjšinsko in mednarodno pravo. S kritično analizo popisovanja prebivalstva po občevelnem in družinskem jeziku pri rednih avstrijskih popisih prebivalstva pred prvo svetovno vojno, med prvo in drugo ter po drugi svetovni vojni v letih 1951, 1961 in 1971 ugotavlja, da so bili popisi izvedeni tako, da so rabili kot instrument pritiska in germanizacije slovenske in hrvaške manjšine. To je razvidno že iz protislovnosti popisnih podatkov o jezikovni pripadnosti prebivalstva. Zasnova, značaj, namen in način izvedbe popisa prebivalstva posebne vrste po materinem jeziku v letu 1976 je podoben tudi nacističnemu popisu prebivalstva na Koroškem leta 1939. Avtor osvetljuje oblike bojkota omenjenega popisa, ki sta ga ob podpori solidarnostnih komitejev demokratičnega avstrijskega prebivalstva uspešno izvedli obe manjšini. Izraz tega je manj kot 30 % udeležba na tem popisu v celotni Avstriji ter nekaj več kot 2.500 naštetih Slovencev na narodnostno mešanem ozemlju Koroške.

UDK 301.18(100)

CARNI, dr. Ludvik: O marksistični delitvi razvoja človeške družbe

Teorija in praksa, Ljubljana 1976, let. 13, št. 11, str. 925—938

Marksistični kriterij delitve razvoja človeške družbe je pojem formacije družbe. Marx je ločil pojem ekonomske formacije družbe (ökonomische Gesellschaftsformation) in pojem formacije družbe (Gesellschaftsformation ali Formation der Gesellschaft). S pojmom ekonomske formacije družbe je označeval ekonomsko strukturo družbe na določeni stopnji razvoja, s pojmom formacije družbe pa celoto odnosov in procesov v družbi na določeni stopnji razvoja. Ta dva pojma je ločil tudi Lenin. Pojem ekonomske formacije družbe je najpogostejše imenoval družbeno-ekonomska formacija (obščestveno-ekonomičeskaja formacija) pojem formacije družbe pa družbena formacija. Marx in Lenin sta v razvoju človeške družbe ločila pet formacij družbe (arhaično, antično, fevdalno, kapitalistično in komunistično), ki jih nista smatrala kot obvezne stopnje v razvoju vseh ljudstev in narodov sveta.

UDK 381.173.6

PECAR, dr. Janez: Formalno (družbeno) nadzorstvo in reforma

Teorija in praksa, Ljubljana 1976, let. 13, št. 11, str. 1039—1053

V Jugoslaviji se precej razpravlja o družbenem nadzorstvu zlasti glede prilagajanja novim ustavnim spremembam. Pri tem je očiten razredni interes ter ideološko lotevanje tovrstnega nadzorstva, ki v prehodnem obdobju še vedno ostaja klasično sredstvo oblasti, prisilnosti in zastraševanja v rokah države. Reforma državnega nadzorstva poteka predvsem v smeri decentralizacije in decentralizacije. S prvim se želi doseči zmanjšanje državne oblasti pri utrjevanju vrednot, z drugim pa dejavnosti nadzorstva čimbolj približati občanom. Vprašanja, ki se pri tem pojavljajo, so, kako povečati vpliv delovnih ljudi na formalno (državno) nadzorstvo, kako to nadzorstvo ne samo politizirati, marveč tudi modernizirati, scientifikirati, racionalizirati, specializirati itn. Eno izmed ključnih področij je tudi prilagajanje in spreminjanje kadrovske sestave v skladu z družbenopolitičnimi potrebami. Ne nazadnje je prav tako pomembno razmišljanje o viziji vloge takšnega nadzorstva v samoupravnih socialističnih družbi, v kateri delujejo tudi razni samoupravni nadzorni mehanizmi.

Mnogo osebne sreče in delovnih uspehov
v letu 1977 želita vsem našim sodelavcem,
bralcem in naročnikom

uredništvo in uprava
revije Teorija in praksa

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Edvard Kardelj: O sistemu samoupravnega planiranja

Stane Dolanc: Družbene vede in socialistična praksa

Andrej Kirn: Znanost kot družbena revolucionarna in konservativna sila

Janko Jerl: Osimski sporazumi

Peter Klinar: Emigrantski staž in remigracije

Oto Norčič: Smithova »nevidna roka« in vloga države v zgodovinski perspektivi

Stane Kotnik: Ljudska obramba kot funkcija samoupravne družbe

Cavtat 1976: Z mednarodnega simpozija »Socializem v sodobnem svetu« smo za naše bralce izbrali poročila naslednjih avtorjev:

Stane Južnič, Miladin Korać, Ololo Gaston, Lucio Libertini, Jean-Pierre Chevenement in G. N. Volkov